

תדריך לתכנון עירוני של שכונות לאוכלוסייה החרדית

תדריך לתכנון עירוני
של שכונות
לאוכלוסייה החרדית

© כל הזכויות שמורות
למשרד הבינוי והשיכון
והמכון החרדי למחקרי מדיניות

עריכה לשונית: חוה לוסטיג-מלימובקה

עריכה גרפית: סטודיו נעם תמרי

הזכויות בתמונות: שוקי לרר, חוה רוזנר, אלי קובין,
אוהד צויגנברג, ינון פוקס, אוריה תדמור

דבר מנכ"ל משרד הבינוי והשיכון
 דבר יו"ר המכון החרדי למחקרי מדיניות
 דבר האדריכלית הראשית של משרד הבינוי והשיכון

מבוא
 אופן השימוש בתדריך

1

החברה החרדית, המשפחה החרדית והמרחב החרדי

20 החברה החרדית
 23 המשפחה החרדית
 27 המרחב החרדי: מרחב המגורים והמרחב הארצי

2

תפקודים, מוסדות ומבנים במרחב החרדי

32 שירותי חינוך
 39 שירותי דת
 43 המרחב הציבורי הפתוח
 45 שירותי תרבות, קהילה וספורט
 48 מסחר
 52 תעסוקה
 55 תנועה ותחבורה
 61 בניין המגורים ויחידת הדיור
 65 סיכום: אתגרים בתכנון לציבור החרדי

3

מקרי בוחן

מבוא
 שירותי חינוך
 שירותי דת
 המרחב הציבורי הפתוח
 שירותי תרבות, קהילה וספורט
 מסחר ותעסוקה
 תנועה ותחבורה 152

4

הנחיות והמלצות תכנון

כללי קביעת פרוגרמות לאוכלוסייה החרדית
 שירותי חינוך
 שירותי דת
 המרחב הציבורי הפתוח
 שירותי תרבות, קהילה וספורט
 מסחר ותעסוקה
 תנועה ותחבורה
 בית המגורים ויחידת הדיור
 דגשים לעיצוב עירוני
 נספחים

70
 74
 90
 103
 127
 135

159
 161
 172
 176
 181
 185
 198
 202
 208
 211

דבר מנכ"ל משרד הבינוי והשיכון

משרד הבינוי והשיכון מוביל ומלווה את תהליך בניית הארץ, לכל אזרחיה, כבר קרוב לשבעה עשורים. באמתחתו שנים של עשייה וניסיון מצטבר רב בשדות התכנון, השיווק והביצוע, ומגוון האוכלוסיות בארץ על צורכיהן השונים עומדות כנר לרגליו. הבנת הצרכים של קהלים שונים והתאמת הסביבה הבנויה והמרחב הציבורי הנחוץ לחייהם עומדות בבסיס העקרונות המנחים את המשרד, ויעידו על כך עשרות – אם לא מאות – השכונות שאוכלסו במשך השנים מצפון ועד דרום.

בהתאם לזאת זוהתה הקהילה החרדית כבר בעבודת המשרד שפורסמה בשנת 2015, במסגרת התוכנית האסטרטגית לדיור לשנת 2035, כקהילה הנמצאת בצמיחה אדירה. מגמה זו חייבה את הממשלה להיערך, ורתמה את משרד הבינוי והשיכון לספק את התשתית הראויה מהבחינה התכנונית ומהבחינה האסטרטגית לדרישת המגורים ההולכת וגוברת. המשרד השכיל לפעול במישורים אחדים, ובכלל זה קידום תוכניות לשכונות ביישובים חרדיים וביישובים מעורבים והבאתן לכלל שיווק והקמה; הקמת אגף החרדים, האמון על ניטור ומעקב אחר יישום התוכנית האסטרטגית לדיור; וכן הכנת תדריך תכנון זה, שישרת את האדריכלים והמתכננים הרבים בארץ בבואם לתכנן עבור האוכלוסייה החרדית.

תדריך התכנון שמוגש לכם הוא פרי עבודה מאומצת ורב-משתתפים שהובילה מנהלת האגף הבכיר לתכנון, האדריכלית ומתכננת הערים ורד סולומון-ממן, עם הצוות שבניהולה, בשיתוף אגף בכיר תכנון אסטרטגי בראשות נתנאל לפידות. כאן המקום להודות להם על המסירות ועל הובלת תהליך הכתיבה, שנמשך קרוב לשנתיים. התדריך הוא כלי מצוין לכל מתכנן ומתכננת המתמודדים עם תכנון לאוכלוסייה החרדית. מעבר למידע הרב, השופך אור על חיי הקהילה החרדית, מספר את הווייתה ומנהיגה ומגלה את רזי החברה והמשפחה החרדית, התדריך נועד לתרגם לשפת התכנון את הצרכים המיוחדים המאפיינים את האוכלוסייה הזו. לצד הקצאת שטחי הציבור הרבים הנדרשים מקפיד המשרד גם על המלצות תכנון המייעלות את השימוש בקרקע, תוך שילוב שימושים שונים בגובה, יחד עם שמירה על הצביון המיוחד לקהילה החרדית.

אני בטוח שתדריך זה יהווה גשר של ידע ותובנות על עולם שנחשב חבוי ונסתר מעיני רבים, ויוביל אותנו לחברה סובלנית ומכילה יותר.

יאיר פינס

מנהל כללי, משרד הבינוי והשיכון

דבר יו"ר המכון החרדי למחקרי מדיניות

התדריך לתכנון עירוני של שכונות לאוכלוסייה החרדית, המוצג בפניכם, מהווה את חלקה השני של תוכנית האב לדיור חרדי, פרי שיתוף הפעולה בין משרד הבינוי והשיכון לבין המכון החרדי למחקרי מדיניות. קדמה לו התוכנית האסטרטגית לדיור לאוכלוסייה החרדית 2016-2035, ששימשה בסיס להחלטת הממשלה 1823. החלטה זו קבעה גם את הצורך ביצירתו של תדריך תכנון המותאם לצורכי האוכלוסייה החרדית.

בשנים הקרובות, עם הגידול בהיקפה של החברה החרדית, יגדל מספרם של המתכננים שיעמדו מול האתגר של תכנון שכונות עבור האוכלוסייה החרדית. תדריך תכנון זה מבקש ללוות את המתכנן בעבודתו המקצועית, ולתת מענה מקצועי לאתגרים הייחודיים הכרוכים בתכנון עבור אוכלוסייה זו.

אנחנו במכון החרדי למחקרי מדיניות מאמינים שמקצועיות היא שם המשחק בבניית התשתיות לשילוב הכלכלי והחברתי של הציבור החרדי בחברה הישראלית. כגוף מחקר ותכנון אסטרטגי, אנחנו מבקשים להניח את התשתית המקצועית למגוון אתגרים תכנוניים הכרוכים במשימה זאת, מרמת המחקר והידע ועד הליווי המקצועי של יוזמות ותוכניות המיועדות לציבור החרדי, תוך התייחסות למאפיינים והצרכים הייחודיים של ציבור זה מצד אחד, ולטובת החברה הישראלית כולה מצד שני.

התדריך שלפנינו ממחיש עקרונות אלה, בכך שהוא מציג תמונה אמיתית ונרחבת של הצרכים המרובים של הציבור החרדי בכל הנוגע לשטחי ציבור, אך גם מחויב לעקרונות של שימוש מושכל במשאבי קרקע, ואף מציע למתכנן המלצות מעשיות בבואו לאזן צרכים אלה. בקרב קהילת המתכננים ידוע שהצרכים המרובים ומצוקת השטח של הערים החרדיות הפכו אותן למובילות בתחום עירוב השימושים. באופן דומה, אנו במכון החרדי למחקרי מדיניות מאמינים כי התמודדות עם מורכבות צורכי החברה החרדית, הנראים לעיתים כמגבלות, עשויה בסופו של דבר לייצר פתרונות יצירתיים שיתרמו לרווחת הציבור הישראלי כולו, גם בתחומים אחרים.

תדריך זה הוא פרי עבודה משותפת של צוות אגף התכנון במשרד הבינוי והשיכון וצוות המכון החרדי למחקרי מדיניות, בהנהגתה ובניהולה המקצועי של מנהלת האגף, האדר' ורד סולומון-ממן. אני מודה לוורד על מקצועיותה ומחויבותה העמוקה לעבודה זאת, שבאה לידי ביטוי, בין היתר, בנכונותה לצלול אל עולמו של הציבור החרדי מתוך פתיחות וסקרנות, ובמאמציה להפוך את התדריך שלפניכם לצוהר שיאפשר למתכננים נוספים לעשות צעדים ראשונים בהיכרות עם ציבור זה. תודתי נתונה גם לצוות אגף התכנון, ובמיוחד למלכה שניאור ולצוות פז כלכלה והנדסה, ד"ר גל מתוקי ויואב ויינברגר, על עבודתם המקצועית המסורה. לבסוף, אני מבקש להודות לצוות המכון שעמל רבות על הכנת המסמך שלפניכם – ליצחק פינדרוס, שהוביל את החזון של המסמך וליווה את הצוות המקצועי של המכון בתהליך הלמידה של הצרכים והביטויים המרחביים של החברה החרדית, ולצוות המחקר המסור – ד"ר שלומית שהינו-קסלר ויהודית מילצקי, על עבודת המחקר המקצועית שהפכה לתשתית החיונית של פרקי ההמלצות, ועל ליווי התהליך המורכב בדרך שבין מחקר מוצלח לכלי עבודה יישומי.

אלי פלאי

יו"ר ומייסד המכון החרדי למחקרי מדיניות

דבר האדריכלית הראשית של משרד הבינוי והשיכון

אחת המשימות הראשונות שהוטלו עליי עם כניסתי לתפקיד האדריכלית הראשית של המשרד הייתה להוביל את הכנתו של תדריך תכנון לאוכלוסייה החרדית. הונחו בפניי החלטת הממשלה ודו"ח שלב א' שהוכן על ידי המשרד והמכון החרדי למחקרי מדיניות, שקבעו יעדים כמותיים לשנת היעד 2035, וכך יצאתי לדרך.

אני מודה שעם קריאת החומר נפתח בפניי צוהר לעולם שטרם הכרתי קודם לכן, עולם שנחשב לבדלני ומסתגר. הייתי נחושה למצוא את הדרך להתמודד עם משימה חשובה זו, ועל כן קבעתי מסלול פעולה שבו החשיפה לעולם זה וההיכרות עימו אפשרו לי להיפגש עם אנשי הקהילה החרדית, לסייר בערים ובשכונות שלהם, לראיין מתכננים שעסקו בתכנון ערים חרדיות ואף להשתתף ב"טיש הגדול" של אחת הקהילות בירושלים כדי להכיר מקרוב את החיים בקהילה.

את המתודולוגיה להכנת התדריך גיבשנו באגף הבכיר לתכנון, המנוסה בכתיבת תדריכים, עם שותפינו במכון החרדי למחקרי מדיניות. הבנו מהר מאוד שהידע והמומחיות, בכל הנוגע לאוכלוסייה החרדית, אינם נחלתו של אדם בודד, ועל כן החלטנו לצאת למסע של איסוף נרחב ועמוק של ידע מגורמי תכנון וניהול שונים ורבים. את כל החומר שנאסף ניתחנו ועיבדנו לכדי תובנות והמלצות, וכך יצרנו את "מורה הנבוכים" למתכנן בנושא החברה החרדית.

את העבודה הזו ביצענו עם שותפים לדרך, וכאן המקום לצייןם: בראש ובראשונה אנשי המכון החרדי למחקרי מדיניות, ובראשם היו"ר מר אליהו פלאי, שתמכו בנו וליוו אותנו לכל אורך הדרך; חוקרות המכון – הגב' יהודית מילצקי והד"ר שלומית שהינו-קסלר, שכתבו וערכו את החלק הסוציולוגי החשוב והמשמעותי ביותר בתדריך; חברת פז כלכלה והנדסה, שריכזה את עבודת איסוף החומרים וערכה את פרק מקרי הבוחן; ואחרונים חביבים, אנשי אגף בכיר לתכנון, הצוות שבראשותי: מלכה שניאור – סגנית, שולמית גרטל, יצחק מולדבסקי, אסתי כהן ליס ואילן טייכמן, שיעצו, תמכו, כתבו ותרמו מהידע והניסיון שלהם.

ככל שיחלוף הזמן וקצב הגידול של האוכלוסייה החרדית רק ילך ויגבר, יידרשו עוד ועוד מתכננים להתגייס לטובת המשימה. הנגשת הידע למתכננים היא חובתו של המשרד, ותדריך זה עשוי לסייע רבות לכל מי שיעסוק במלאכה. בטוחני שהתדריך שלפניכם יהפוך לכלי שימושי לציבור המתכננים, למוסדות התכנון ולאנשי ההנדסה ברשויות המקומיות במשימה הלאומית הניצבת בפני החברה הישראלית כולה.

ורד סולומון-ממן

אדריכלית ראשית

מנהלת אגף בכיר לתכנון

צוות הפרויקט

מר יצחק פינדרוס, המכון החרדי למחקרי מדיניות
ד"ר שלומית שהינו-קסלר, המכון החרדי למחקרי מדיניות
גב' יהודית מילצקי, המכון החרדי למחקרי מדיניות
גב' ורד סולומון-ממן, משרד הבינוי והשיכון
גב' מלכה שניאור, משרד הבינוי והשיכון

חברי ועדת ההיגוי

מר אליהו פלאי, המכון החרדי למחקרי מדיניות
מר יצחק פינדרוס, המכון החרדי למחקרי מדיניות
מר יוסי חדד, משרד הבינוי והשיכון
גב' ורד סולומון-ממן, משרד הבינוי והשיכון
מר נתנאל לפידות, משרד הבינוי והשיכון
גב' מלכה שניאור, משרד הבינוי והשיכון
ד"ר שלומית שהינו-קסלר, המכון החרדי למחקרי מדיניות
גב' יהודית מילצקי, המכון החרדי למחקרי מדיניות
גב' דניאלה פז-ארז, פז כלכלה והנדסה
ד"ר גל מתוקי, פז כלכלה והנדסה
מר גנאדי קמינצקי, משרד החינוך
גב' מאיה טופול, מנהל התכנון
מר דורון דרוקמן, לשעבר מנהל אגף תכנון אסטרטגי במנהל התכנון
שחר סולר, מנהל אגף תכנון אסטרטגי במנהל התכנון

גב' שולמית גרטל, משרד הבינוי והשיכון
מר יצחק מולדבסקי, משרד הבינוי והשיכון
ד"ר גל מתוקי, פז כלכלה והנדסה
מר יואב ויינברגר, פז כלכלה והנדסה
גב' עדי בן-שטרית, פז כלכלה והנדסה

גב' שירה ברלינר, משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים
מר עופר דרור, המועצה הלאומית לכלכלה
פרופ' עמירם גונן, מכון ירושלים למחקרי מדיניות
הרב ליאור גבאי, נאות מרגלית
הרב מרדכי קרליץ, יזם נדל"ן, ראש עיריית בני ברק לשעבר
גב' שולמית גרטל, משרד הבינוי והשיכון
מר יצחק מולדבסקי, משרד הבינוי והשיכון
גב' אירינה ניידמן, משרד הבינוי והשיכון
מר משה רובינשטיין, גמלאי משרד הבינוי והשיכון
מר שלמה רזנשטיין, עיריית ירושלים
מר גיל ריבוש, עיריית ירושלים
ד"ר חיים זיכרמן, הקריה האקדמית אונו

מבוא

למשרד הבינוי והשיכון מסורת של כתיבת תדריכי תכנון. מסורת זו נשענת על הפרקטיקה התכנונית והביצועית שנאספת ומצטברת במשרד מתוך העבודה השוטפת שלו בתכנון, בהקמה ובאכלוס של ערים, שכונות, רבעים ומתחמי מגורים לאוכלוסייה בכלל ולציבור החרדי בפרט. די להזכיר את ביתר עילית, בית שמש, רמת שלמה, רכסים, נצרת עילית, אלעד, חריש ועוד יישובים רבים ושכונות רבות שתוכננו והוקמו על ידי משרד השיכון עבור האוכלוסייה החרדית כדי להבין כי באמתחתו של המשרד ידע וניסיון נרחבים.

המכון החרדי למחקרי מדיניות מתמחה בתכנון מדיניות מבוססת ידע, מתוך הבנת הצרכים של הציבור החרדי, כחלק מהצרכים של כלל הציבור הישראלי. פרקטיקות העבודה של המכון מבוססות על שילוב בין ידע מקצועי לבין ידע המבוסס על היכרות מעמיקה עם החברה החרדית, ועל שיח בין כלל הגורמים הרלוונטיים לעיצוב המדיניות שעל הפרק.

שילוב פרקטיקות אלה הוא מקור הידע המונגש בזאת לציבור המתכננים – פרקטיקה דינמית המשתנה מעת לעת על סמך הניסיון המצטבר ובהתאם למגמות השינוי בחברה הישראלית ובתפיסות התכנון.

כחלק מגידולה המואץ עוברת החברה החרדית תהליכי שינוי שונים, בין היתר בתחומי התעסוקה, החינוך והפנאי. מגמות שינוי אלה עשויות להשפיע

על החברה החרדית באופנים שאת חלקם עדיין איננו יכולים לצפות. התדריך משקף את האתגרים הנוכחיים של חברה זו, ומבוסס על התחזיות העדכניות לגביה.

דו"ח שלב א' על האוכלוסייה החרדית, בהוצאת המשרד והמכון החרדי למחקרי מדיניות, הצביע על צורך במגורים עבור החברה החרדית, צורך שילך ויגבר בשנים הקרובות. ההכרה בצורך דחוף זה ובמימושו הצפוי בהיקפי תכנון גבוהים בעת הקרובה הביאה אותנו להחלטה להוציא לאור את התדריך בנקודת זמן זו, כדי למפות את צורכי האוכלוסייה כפי שהם באים לידי ביטוי בשטח, ולהציע מענה לצרכים אלו. בהמשך, לאור מגמות השינוי המתפתחות, צריך יהיה לעקוב ולראות כיצד ישפיעו אלו על התנהלות החברה ועל צרכיה, ובהתאם לזאת לעדכן את התדריך מדי פעם.

התדריך שלפנינו, העוסק בתכנון **שכונות חדשות** (בקרע פנויה) המיועדות לאוכלוסייה החרדית, שם דגש על הצרכים הייחודיים לאוכלוסייה זו ועל התובנות שעולות מהם בהתייחס לתכנון מוסדות ציבור, שירותי מסחר ותעסוקה, שירותי פנאי ומרחב ציבורי פתוח. צרכים אלו, כפי שנלמדו מהקמתן של שכונות חדשות בעבר, השתכללו עם הזמן וגם יצרו אתגרים חדשים.

אף על פי שמוקדי האכלוס העיקריים של החברה החרדית התפתחו תחילה בערים הראשיות – ירושלים ובני ברק – התדריך אינו עוסק ברקמות בנייה אלו. רקמות אלו, שלא תוכננו במקורן

לאוכלוסייה החרדית, הותאמו עם הזמן לאילוצים שהולידו המאפיינים העירוניים, התרבותיים וההיסטוריים שבהם נוצרו. רקמות אלו מגלות חיי רחוב עשירים ומפותחים מאוד, מלווים בשימושי קרקע מעורבים ובתחבורה ציבורית ענפה. אין לנו ספק כי נדרש לחקור עוד וללמוד מן ההווי העירוני התוסס הקיים ברחוב החרדי בערים אלה – הווי המשלב בין מסחר פעיל ברחוב, מוסדות ציבור והתקהלות וחיי חברה שיתופיים המאפיינים את הקהילות החרדיות השונות. כל אלה מצביעים על עירוניות מובהקת, שעליה אנו, המתכננים מהחברה הכללית, מרבים לדבר בשנים האחרונות.

מאחר שהתדריך לא העמיק לחקור את השכונות החרדיות הוותיקות שהתמקמו בערים הראשיות, ירושלים ובני ברק, אנו מוצאים לנכון להמליץ על הכנתו של תדריך תכנון נוסף, לצידו של התדריך לתכנון שכונות חדשות, שיעסוק ברקמות הקיימות של החברה החרדית ובתהליכי ההתחדשות העירונית שהחלו בתקופה האחרונה. עתה, משהוקמה הרשות להתחדשות עירונית במשרד הבינוי והשיכון, אנו בטוחים כי לא ירחק היום ויצטברו ידע וניסיון גם בשדה התכנון המתחדש.

את תופעת העירוניות מצאנו באופנים שונים בערים החרדיות החדשות: בית שמש, אלעד, מודיעין עילית וביתר עילית – בין אם בצפיפות מגורים העולה על הממוצע הארצי והמתבטאת גם בצפיפות של נפש לקמ"ר, או בשילוב של שימושים ציבוריים ומסחריים לצד מגורים וחיי רחוב תוססים. ביתר עילית היא שפרצה דרך בתחום התחבורה הציבורית, והייתה בין הערים הראשונות שהעלו את המודעות לצריכה תכופה ותדירה של תחבורה ציבורית בהתאם לצורכי האוכלוסייה.

לצד התופעות העירוניות החיוביות שמצאנו בערים החרדיות החדשות, מצאנו גם תופעות שליליות,

דוגמת התרחבות מגורים בלתי מבוקרת – תולדה של אילוצים פיזיים ומרחביים – גודש של שימושים מסחריים במקומות שלא תוכננו לכך במקור, והצבת מבנים יבילים בשטחי ציבור במקומם של שטחים פתוחים.

תוספות הבנייה וההתרחבות העצמית בלטו כמעט בכל מקום, על רקע העיר המתוכננת, והביאו את צוות התדריך לחשוב על פתרונות נוספים היוצרים מראש גמישות מיוחדת ותכנון "מאפשר", שייתן מענה למוסדות התכנון, בכללם הוועדה המקומית לתכנון ובנייה ומהנדס העיר; זאת כדי להבטיח סביבת מגורים טובה ובטוחה.

מכאן שהתדריך שלפניכם, המתמקד בתכנון ובנייה של שכונות חדשות לאוכלוסייה החרדית, מאפשר למתכננים ללמוד לא רק מהניסיון החיובי המצטבר אלא גם מטעויות העבר. לא זו בלבד שהתדריך פורש תיאור מפורט של חיי הקהילה החרדית ומאפשר לתרגם את הצרכים לתובנות תכנוניות ולהמלצות פרקטיות, הוא גם כלי שימושי למוסד התכנון ולמהנדס העיר לבדיקת תוכניות המוגשות אליהם, מבחינת התאמתן לאוכלוסייה החרדית.

עם כל האמור לעיל, אין לראות בסקירות, בניתוחים ובהמלצות שבתדריך זה תחליף לצורך להכיר מקרוב את המגזר החרדי ככלל ואת קהילות היעד של התכנון בפרט. אנו ממליצים כי בטרם תגובש הפרוגרמה בכל תוכנית ותוכנית, יבוקרו עורך התוכנית ועורך הפרוגרמה בכמה מוקדים חרדיים, יצפו בהם וילמדו מבעלי תפקידים במגזר, ואם יתאפשר – אף מנציגי הקהילה המיועדת להתאכלס.

תדריך זה הוא שלב שני בעבודה שמוביל משרד הבינוי והשיכון, עבודה שהחלה עם הכנת התוכנית האסטרטגית לדיור לאוכלוסייה החרדית בהובלת האגף לתכנון אסטרטגי במשרד והמכון החרדי

למחקרי מדיניות. השלב הראשון, שכלל את הכנת התוכנית האסטרטגית, הציג תפיסה כוללת במבט ארצי לסל פתרונות דיור הנדרשים לכלל האוכלוסייה החרדית עד שנת היעד 2035, ובכללם יצירת שני מוקדים חדשים – בצפון הארץ ובדרומה – לטובת אוכלוסייה זו.

השלב השני, הנוכחי, הוא הכנת התדריך. קדמה לו עבודת מחקר מיוחדת שערכו נשות צוות המכון החרדי למחקרי מדיניות, ד"ר שלומית שהינו-קסלר ויהודית מילצקי. מטרת עבודתן הייתה השגת הבנה עמוקה על אודות האופן שבו המאפיינים והצרכים הייחודיים של האוכלוסייה החרדית באים לידי ביטוי במרחב הפיזי ומעצבים אותו. עבודת המחקר קשרה בין המאפיינים הסוציולוגיים לבין הצרכים והאתגרים במרחב הפיזי. **תוצאות המחקר מפורטות בפרקים 1 ו-2**, המתארים את החברה החרדית על גווניה השונים, המנהגים שנהוגים בה, יחסי המשפחה והקהילה, תפקוד בני המשפחה ותפקידיהם במארג הקהילתי והמשפחתי, וכמובן, הפונקציות הפיזיות הייחודיות לעולם החרדי. עבודת המחקר הסוציולוגי הניחה את הבסיס להמשך העבודה של אגף התכנון במשרד הבינוי והשיכון במסגרת התדריך. שילוב הפרקים הסוציולוגיים בתדריך מביא את המסמך למעמד של "מורה נבוכים" בתחום התכנון לאוכלוסייה החרדית, היות שמרבית המתכננים בארץ אינם מגיעים מהקהילה החרדית, ולרובם אין היכרות קודמת עם מאפייניה הייחודיים.

בפרק 3, מקרי הבוחן, מוצגות ארבע שכונות שניתן היה לבחון את תפקודן היום ולהשוות לתכנון המקורי. בפרק זה בנינו "תעודת זהות" המאפשרת למתכננים להשוות בין הפרוגרמה שנדרשה על פי התדריכים הקודמים לבין הפרוגרמה הנדרשת כיום ולבין המצב בפועל. ניתוח זה יצר תשתית נוספת שממנה נגזרו תובנות והמלצות.

לבסוף, פרק 4 מציג המלצות תכנון ופריסת שטחים בהכנת תוכניות מתאר מפורטות לשכונות המיועדות לאוכלוסייה חרדית. פרק זה, יותר מהפרקים האחרים, משמש כלי ביד המתכנן, ומשום כך ניסינו תחילה לאסוף ולתמצת הן את השיקולים והן את המענים הפרוגרמטיים לצרכים השונים. כמו כן, מתוך היכרות עם מגוון הזרמים החרדיים ועם מגמות השינוי, השתדלנו לייצר כלי המתאפיין בגמישות וכולל מפתחות שיאפשרו למתכנן בפועל לבצע התאמות למצב שעימו הוא מתמודד. **יש להדגיש כי תדריך זה אינו מחליף ואינו מבטל את המדריך להקצאת שטחים לצורכי ציבור של מנהל התכנון.**

אנשים רבים ליוו אותנו בתהליך כתיבת התדריך. אנו מבקשים להודות כאן לאדריכלית הראשית של משרד הבינוי והשיכון, הגב' ורד סולומון-ממן, שהתוותה את דרך העבודה והובילה את גיבוש המתודולוגיה, כמו גם את חזון כתיבת המדריך ואת מבינהו. אנו מבקשים להודות לראש האגף לתכנון אסטרטגי, מר נתנאל לפידות, שממשיך ומלווה אותנו מכתבת דו"ח שלב א'.

אנו מקווים שתדריך זה יסייע לכל הגורמים העוסקים בתכנון של שכונות חדשות לאוכלוסייה החרדית לתכנן שכונות טובות יותר, שמודעות לצרכים ולרצונות של האוכלוסייה הצפויה להתגורר בהן לאורך שנים ועונות עליהם ברגישות, וכן אנו תקווה שתדריך זה ישמש בסיס לידע נוסף שימשיך להצטבר במהלך השנים הבאות.

אופן השימוש בתדריך

תדריך זה נכתב ככלי **תיאורטי** שמטרתו להרחיב את ההיכרות עם החברה והמשפחה החרדיות ואת הבנתן, וכן ככלי **פרקטי** שמטרתו להציג המלצות והנחיות תכנון קונקרטיות. העוסקים בתכנון לאוכלוסייה החרדית יכולים לפנות לפרקים התיאורטיים (1-3) או לפרק ההמלצות הפרקטי (4), בהתאם לשלב התכנון שבו הם נמצאים ובהתאם למידע הדרוש להם.

בכתיבת פרקי התדריך השונים שמרנו על חלוקה עקבית לנושאים. למשל, התייחסות להיבטי מוסדות החינוך ושירותי החינוך ניתן למצוא בפרק 2, המציג רקע סוציולוגי בנושא החינוך בחברה החרדית; בפרק 3, המציג ניתוח של מוסדות החינוך בשכונות מקרי הבוחן; ובפרק 4, המציג הנחיות תכנון למוסדות חינוך והקצאת שטחים עבורם.

ניתן לקרוא את התדריך ולהשתמש בו בשני אופנים:

קריאת רוחב – למידה והבנה רוחביות של החברה והמרחב החרדיים, על ידי קריאת הפרקים הרלוונטיים להקשרים שמעוניינים ללמוד: הבנה סוציולוגית של החברה והמשפחה החרדיות בפרקים 1-2; היכרות עם שכונות מקרי הבוחן בפרק 3; או לימוד ההמלצות וההנחיות בפרק 4.

קריאת עומק – למידה והתעמקות בנושא ספציפי נבחר (לדוגמה שירותי חינוך, שירותי דת, המרחב הציבורי הפתוח), על ידי קריאה של **תת-הפרק** העוסק בנושא בכל אחד מהפרקים: ראשית מהבחינה הסוציולוגית, לאחר מכן ניתוח מקרי הבוחן, ולבסוף – ההנחיות וההמלצות לגביו.

אנו רואים בתדריך כלי עבודה המשמש את המתכננים באופן רציף, ואשר יש לעיין בו לכל אורך תהליך התכנון. מאחר שהמציאות דינמית, משתנה ומורכבת מכל תדריך, ולאור העובדה שבקרב האוכלוסייה החרדית רבים הגיוון והשוני, **אנו ממליצים על תהליך תכנון משתף**, הכולל לימוד בשטח והיכרות אמיתית עם משתמשי הקצה (התושבים), ושנבחנו בו ההנחיות השונות אל מול הצרכים והרצונות בעת התכנון.

1

החברה החרדית, המשפחה
החרדית והמרחב החרדי

הציבור החרדי בישראל מחזיק במאפיינים משותפים המבדילים אותו מקבוצות אחרות בחברה. לצד זאת, מתאפיינת החברה החרדית בשונות פנימית רבה. תחת קורת הגג של מה שמכונה "החברה החרדית" ניתן לזהות קבוצות וקהילות הנבדלות זו מזו בהנהגתן, בדגשים האידיאולוגיים שלהן, באורח חייהן ובמוסכמות החברתיות שלהן. קבוצות וקהילות אלה נוטות להיבדל זו מזו ולייצר לעצמן מסגרות ומוסדות קהילתיים נפרדים.

התנהגות הנוגעים להיבטי חיים שונים. מאלה נגזרים, בין היתר, מעמד המשפחה, מרכזיותה וגודלה הרצוי; תפקידיהם של גברים ונשים, ושל בנים ובנות במשפחה ובקהילה; היחס לעבודה, להכנסה ולרווחה, ועוד. בחיי היומיום ובמרחב הציבורי ניתן לכך ביטוי בכללי הלבוש וההתנהגות, בכללי הנראות וההסתרה, בסוג השירותים הנצרכים ובדפוסי צריכתם.

שאלת גבולות החרדיות והגדרתה היא סוגיה מורכבת והתשובה לה משתנה על פי ההקשר¹. חרף גבולותיה העמומים והגדרותיה השונות, אפשר לומר בהכללה שחרדיות מאופיינת בכמה עקרונות אידיאולוגיים, נורמות וערכים חברתיים המתורגמים להתנהגויות ולאורחות חיים הבאים לידי ביטוי בחיי היומיום. הערכים המובילים והמרכזיים הם: מחויבות לפרשנות הלכתית מחמירה; מחויבות ללימוד תורה כערך עליון; ומחויבות בלתי מתפשרת לערכי הצניעות, המתבטאים בהפרדה מגדרית במכלול תחומי החיים. בערכים ובנורמות החברתיות בולטות במיוחד ההשתייכות הקהילתית ומרכזיות חינוך הילדים.² שילוב של ציוויים הלכתיים ונורמות ומוסכמות חברתיות מכתוב לפרט ולמשפחה כללי

זרמים וקהילות בחברה החרדית ← באופן כללי נהוג להבחין בשלושה זרמים מרכזיים בציבור החרדי: **חסידיים** – זרם אורתודוקסי שהתפתח במאה ה-18 והתפצל לעשרות חצרות חסידיות בגדלים שונים. בראש כל אחת מהן עומד האדמו"ר, המנהיג את בני קהילתו. בפן הפנימי החסידיים דוגלים בעבודה דתית מתוך רגש ומתוך עבודת הלב, ובפן החיצוני – בסגירות רבה כלפי חוץ ושמירה על גבולות החצר;³ **ליטאים** – זרם אורתודוקסי שהתנגד לחסידות, והעמיד במוקד העבודה הרוחנית את לימוד התורה כערך מכונן ומארגן. זרם זה מאופיין במראה חיצוני "מעודכן" יותר, והוא מונהג על ידי גדולי הדור, השואבים את סמכותם מכוח בקיאותם בתורה;⁴ **ספרדים** (לעיתים

מכונים "חרדים מזרחיים"⁵) – חרדים שמקורם בקהילות ספרדיות, ויוצאי ארצות האסלאם. משנות ה-80, עם הקמת תנועת ש"ס,⁶ התפתחה החרדיות הספרדית כזרם עצמאי בהנהגת הרב עובדיה יוסף, שדגל בשיטה פרגמטית לגבי לימודי חול ויציאה לעבודה. בהשוואה לזרמים האשכנזיים תופסים החרדים הספרדים את הגבול בין החרדיות לחילוניות כנחרץ פחות.⁷

אל שלושת הזרמים המרכזיים נהוג להוסיף את **החוצניקים** (ילידי חו"ל), את **בעלי התשובה** ואת **החרדים המודרניים**. לקבוצות אלה מאפיינים ייחודיים המבדילים אותן משאר הקבוצות. בעוד המאפיין העמוק של החרדיות המתבדלת הוא דחייה של המודרנה ושל ערכיה ברמות שונות, שלוש הקבוצות האלה מעורות יותר בעולם המודרני בהיבטים של רמת חיים, חינוך, תרבות פנאי ולבוש, מי בשל עברו (בעלי התשובה), מי בשל רקעו והקרקע שבה צמח (החוצניקים) ומי מתוך בחירה מודעת (החרדים המודרניים).⁸

גם בתוך הקטגוריות הגדולות ניתן לזהות קהילות משנה. למשל, החסידיים נחלקים לחצרות שונות; בקרב הליטאים עשויות למלא תפקיד הבחנות רופפות יותר, דוגמת הישיבה שבה התחנך אבי המשפחה; בקרב הספרדים ניתן להבחין בין אלה

למרות השונות הרבה, רוב המאפיינים הרלוונטיים לתכנון עבור הציבור החרדי משותפים לכלל הקבוצות והקהילות. בכל מקום שבו נדבר בהכללה על המשפחה החרדית, או החברה החרדית, נתייחס למאפיינים המשותפים לאוכלוסייה החרדית בכללה. בכל מקום שבו ישנם הבדלים רלוונטיים בין הקבוצות השונות, נציין זאת במפורש.

ההקפדה וההחמרה בתחומי הדת וההלכה

ההקפדה וההחמרה בתחומי הדת וההלכה, המגולמות במונח "חרדים", מלשון "חרדים לדבר השם", עומדות בליבה של החברה החרדית ומגדירות אותה.

ההחמרה וההקפדה באות לידי ביטוי בתחומים שונים, ובפרט בתחומי השבת, הכשרות והצניעות. תחומים אלה מעצבים את חיי היומיום בהיבטיהם השונים, ובעקבות זאת משפיעים על התכנון במגוון

5 ניסים ליאון, "חרדיות מזרחית: אידיאולוגיה קשיחה, זהות רכה", **כתב עת לחקר החברה החרדית** 1, 20-1, 2014; נרי הורוביץ, "ש"ס והציונות – ניתוח היסטורי", **כיוונים חדשים** 2, 2000, 30-60.
6 התנועה הוקמה בשנת 1982. שמה הרשמי: התאחדות הספרדים העולמית שומרי תורה.
7 יעקב לופו, "ההשפעה הליטאית על עולם התורה במרוקו מתחילת המאה העשרים ועד לעליית ש"ס", **כיוונים חדשים** 2, 2000, 61-72; בנימין לאו, **ממך עד מרן – משנתו ההלכתית של הרב עובדיה יוסף** (ידיעות אחרונות, 2000); אביעזר רביצקי (עורך), **ש"ס – היבטים תרבותיים ורעיוניים** (עם עובד, 2006); אריאל פיקאר, **משנתו של הרב עובדיה יוסף בעידן של תמורות** (אוניברסיטת בר אילן, 2007).
8 להרחבה בעניין קבוצות אלה ראו: שלומי דורון, **המהלכים בין העולמות: חזרה בתשובה וחזרה בשאלה בחברה הישראלית** (הקיבוץ המאוחד, 2013); יהודה גודמן, "החזרה בתשובה וזהויות דתיות חדשות בישראל בתחילת שנות האלפיים", בתוך: אביעד קליינברג (עורך), **לא להאמין: מבט אחר על דתיות וחילוניות** (כתר בשיתוף עם המרכז לפיתוח על שם פנחס ספיר ליד אוניברסיטת תל אביב, 2004), 98-177; חיים זיכרמן ולי כהנר, **חרדיות מודרנית: מעמד ביניים חרדי בישראל** (הוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2012).
9 החסידות היא שם קיבוצי לעדות שונות ולקבוצות משנה רבות שנתהוו במהלך הדורות, בין בשל הבדלי גישות או דגשים רעיוניים חברתיים, בין בשל סכסוכים אישיים בתוך שכבת ההנהגה. למן המאה ה-19 ואילך מזהות העדות החסידיות עם הששלות המשפחתיות שהצמיחו את מנהיגיהן, והן מכונות, בדרך כלל, על שם העיריות במזרח אירופה שבהן התבססו או התפרסמו ה"חצרות" של אותן שושלות. ראו: אסף, **תולדות החסידות**.
10 להרחבה ראו: בנימין בראון, **מדריך לחברה החרדית: אמונות וזרמים** (הוצאת עם עובד בשיתוף עם המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2017); חיים זיכרמן, **שחור כחוללבן: מסע אל תוך החברה החרדית בישראל** (ידיעות ספרים, 2014).

1 חיים זיכרמן, **שחור כחוללבן: מסע אל תוך החברה החרדית בישראל** (ידיעות ספרים, 2014); מנחם פרידמן, **החברה החרדית – מקורות, מנגמות ותהליכים** (מכון ירושלים לחקר ישראל, 1991); נרי הורוביץ, **החברה החרדית: תמונת מצב** (המכון החרדי למחקרי מדיניות, 2016).
2 משרד הבינוי והשיכון והמכון החרדי למחקרי מדיניות, **תוכנית אסטרטגית לדיור לאוכלוסייה החרדית 2016-2035** (2016), עמ' 41.
3 לסקירה היסטורית תמציתית של תולדות החסידות וההתפצלות לחצרות השונות ראו: **יד אסף, תולדות החסידות**, נכסה עברית של ערך באנציקלופדיית "יו"א, The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, Yale University Press 2008, pp. 659-670 (להלן: אסף, **תולדות החסידות**); יורם יעקבסון, **תורתה של החסידות** (תל אביב: אוניברסיטה משודרת, הוצאת משרד הביטחון, תשמ"ו).
4 על עלייתו של לימוד התורה כערך המכונן של החרדיות הליטאית ראו: חנה קהת, **משהפכה התורה לתלמוד תורה: תמורות באידאה של תלמוד התורה בעידן המודרני** (הוצאת כרמל, 2016); על לימוד התורה כמכונן תודעה דתית ליטאית ראו: שלמה טיקוצ'ינסקי, "עדיין עומדים אנו תחת החר... כי שם מקומנו לעולמי עדי": חוויה דתית חרדית", **אקדמות** כ"ה, 57-65, תש"ע.

נושאים, לדוגמה התפיסה המחמירה בסוגיית מעליות השבת¹¹ משפיעה על גובה מבני המגורים. ההחמרה הדתית בעניין השבת עולה גם בהקשר לסוגיית החשמל הכשר בשבת והשימוש הלא-מוסדר בגנרטורים.¹²

תחום נוסף שבו באות לידי ביטוי ההחמרה וההקפדה היתרה של הציבור החרדי הוא הצניעות וההפרדה המגדרית, שהן גם המאפיין הבולט ביותר של אוכלוסייה זו במרחב. ההפרדה המוחלטת בין גברים לנשים ובין בנים לבנות במרחבים הציבוריים וצמצום אפשרויות המפגש משפיעים כמעט על כל היבטי התכנון של המרחב הציבורי החרדי: החל בהקפדה על כך שמרחב ציבורי יהיה פתוח ונגלה לעיני כול, וכלה בחלוקה או הכפילות של מבנים ומוסדות, כך שיוכלו לשמש כל מגדר בנפרד.

מבנה המשפחה החרדית ואופייה משקפים כאמור נורמות ומוסכמות חברתיות והלכתיות. נורמות אלו מכתבות לפרט ולמשפחה כללי התנהגות הנוגעים להיבטי חיים שונים. בולטות במיוחד ההשתייכות הקהילתית ומרכזיות המשפחה וחינוך הילדים,¹³ וכן גודל המשפחה הרצוי, תפקידם של גברים ונשים ושל בנים ובנות במשפחה ובקהילה, היחס לעבודה, להכנסה ולרווחה ועוד.

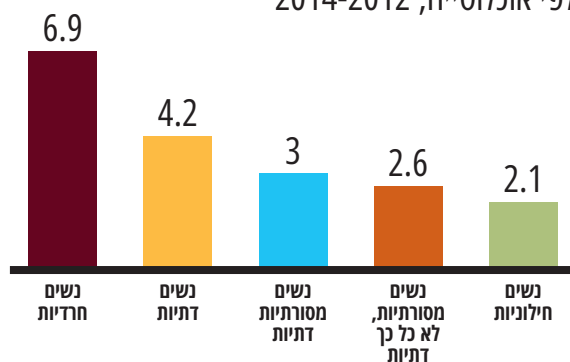
משק הבית החרדי: גודלו והרכב הגילים שבו

המאפיין הבולט ביותר של משק הבית החרדי הוא גודלו הממוצע והגיל הצעיר של פרטיו. המשפחה החרדית גדולה מהמשפחה הישראלית הממוצעת: משק הבית החרדי מונה בממוצע 5.4 נפשות, לעומת ממוצע של 2.9 נפשות במשק הבית היהודי שאינו חרדי.¹⁴ ישנם ריכוזי התיישבות חרדיים צעירים, כמו ביתר עילית ומודיעין עילית, שם גודל משק הבית הממוצע עולה ל-7 נפשות כמעט, בהשוואה לריכוזים חרדיים ותיקים יותר, כמו בני ברק, שם עומד ממוצע הנפשות למשק בית על כ-4.¹⁵

גיל הנישואין הצעיר יחסית בחברה החרדית,¹⁶

← תרשים מס' 1.א.

מספר ילדים ממוצע לאישה, לפי אוכלוסייה, 2012-2014

המקור: אהוד חליהל, פריון של נשים יהודיות ומוסלמיות בישראל לפי מידת הדתיות שלהן בשנים 1979-2014 (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2017).

לצד הנורמה של משפחה גדולה ומרובת ילדים,¹⁷ מכתבים שיעור ילודה של כ-7 לידות לאישה בממוצע – שיעור גבוה במידה ניכרת ביחס לקבוצות אחרות באוכלוסייה היהודית בישראל.¹⁸

גם הרכב הגילים בחברה החרדית שונה מכלל החברה הישראלית, ומתאפיין בשיעור גבוה של ילדים וצעירים: כ-20% מהאוכלוסייה בריכוזים החרדיים המובהקים הם ילדים בני 0-4 – שיעור כפול מהממוצע הארצי, וכ-60% מהאוכלוסייה

13 משרד הבינוי והשיכון והמכון החרדי למחקרי מדיניות, **תוכנית אסטרטגית לדיור לאוכלוסייה החרדית 2016-2035** (2016), עמ' 41.
 14 ניצה (קלינר) קסיב ודמיטרי המנוב, **איכות החיים של אוכלוסיית בחברה הישראלית - מבט השוואתי, חלק ב': לוחות נתונים ותרשימים** (המכון החרדי למחקרי מדיניות, 2018), עמ' 22-23.
 15 עיבודים של המכון החרדי למחקרי מדיניות **לקובץ הרשויות המקומיות בישראל**, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015.
 16 בשנת 2011 היה גיל הנישואין הממוצע של אנשים שהתחתנו באותה שנה 22 בקרב חרדים ו-28 בקרב יהודים שאינם חרדים, כך על פי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, נתוני סקר כוח אדם (2011).
 17 מצווה מהתורה לפרות ולרבות (משנה תורה, הלכות אישות, טו, א"ב). לבד מכך ישנה מצווה מדברי חז"ל להרבות ולהעמיד צאצאים כל זמן שיש בו כוח, לפי ש"כ המוסף נפש אחת מישראל, כאלו בנה עולם" (שם, טז).
 18 אהוד חליהל, **פריון של נשים יהודיות ומוסלמיות בישראל לפי מידת הדתיות שלהן בשנים 1979-2014** (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2017).

11 מעלית שבת היא מעלית שמנגנון הפעלתה מאפשר ליהודים שומרי שבת להשתמש בה בשבת בלא שיעברו על איסור חילול שבת. ההיתר לשימוש במעלית זו אינו מוסכם על כל הפוסקים, ובציבור החרדי נהוג שלא להסתמך עליו. לסקירה מקיפה של השיטות ההלכתיות השונות וטעמיהן ראו: יחזקאל פלדברגר, "השתמשות במעלית שבת (מעלית אוטומטית) בשבת", בתוך: יחזקאל פלדברגר (עורך), **אור השבת** (הוצאת מרכז השבת, 2012, עמ' קמ"ג-קמ"ד); על הקונצנוס החרדי בין הפוסקים כיום על איסור השימוש במעלית שבת ראו: יצחק דרוי, "מלאכת מחשבת במעלית שבת", בתוך: יחזקאל פלדברגר (עורך), **אור השבת** (הוצאת מרכז השבת, 2013, עמ' "א"י"ג). וראו גם הרחבה בפרק 2.8, עמ' 57.

12 ראו הרחבה בפרק 2.8, עמ' 58.

החרדית הם צעירים בני 19 ומטה, לעומת 40% בממוצע הארצי.¹⁹

על פי תחזיות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה צפויים שינויים דמוגרפיים מסוימים במבנה משק הבית החרדי: שיעור הלידות ל-1,000 נשים חרדיות, העומד כיום על כ-42 לידות בשנה, צפוי לרדת בשנת 2059 לכ-37 לידות בשנה. זאת לעומת כ-17 לידות בשנה כיום בקרב נשים יהודיות ואחרות, ללא חרדיות. שם צפוי מספר הלידות לרדת לכ-15 לידות בשנה עד 2059²⁰ (שיעורי הירידה היחסיים בקרב שני הציבורים, החרדי והכללי, דומים).

שינויים במבנה הגילי של האוכלוסייה החרדית לא צפויים להקטין את הפערים המשמעותיים בין האוכלוסיות. אומנם גם באוכלוסייה החרדית (בדומה לאוכלוסייה הכללית) צפויה ירידה בשיעור האוכלוסייה הצעירה, אך גם בעתיד יהיה שיעור הילדים הצעירים (0-14) מכלל קבוצות האוכלוסייה כפול בציבור החרדי בהשוואה לשיעור זה בציבור היהודי שאינו חרדי.²¹

מבנה משק הבית החרדי משפיע על התכנון בהיבטים שונים. המשפחה החרדית נשענת על הילדים בביצוע מטלות שונות במשק הבית: ילדים בוגרים ילוו אחים צעירים לפעילויות, למשל למוסדות החינוך או לגינות משחק, וחלק מהקניות והסידורים יבוצעו על ידי ילדים. משום כך יש להביא בחשבון את נגישותם של שירותים אלה. זאת ועוד, הנורמות המקובלות בחברה החרדית מאפשרות לילד צעיר – כבר בגיל

הגן – להימצא וללכת ברחוב ולנסוע באוטובוס ללא פיקוח של מבוגר, עובדה המשפיעה על התכנון בהיבטים של תשומת לב מוגברת לבטיחות במרחב. מספר הילדים משפיע על הצורך בשירותים עבורם ועבור המשפחות הצעירות: יותר מוסדות חינוך, גינות משחקים, מבנים ושירותים לגיל הרך. גודל המשפחות משפיע גם על צפיפות הדיור ומעניק חשיבות נוספת למרחב הציבורי כמקום של משחק ופנאי עבור הילדים ועבור המשפחה החרדית, וכן משפיע על הצורך במקומות אחסון נרחבים.

רמת חיים ואיכות חיים: תעסוקה, הכנסה ורווחה

רמת ההכנסה הנוכחית של המשפחה החרדית בכלל וההכנסה לנפש בפרט נמוכות במידה ניכרת ביחס למשפחה היהודית הלא-חרדית. הכנסה פנויה נטו לנפש²² תקנית במשק בית חרדי גובהה כמחצית ההכנסה הפנויה לנפש במשק בית יהודי שאינו חרדי.²³ בהתאם לכך, שיעור העוני בחברה החרדית גבוה, ועומד על כ-52.6% מן הנפשות, לעומת 8.7% בחברה היהודית שאינה חרדית.²⁴ עם זאת קיים גיוון באוכלוסייה החרדית, וניתן למצוא בה מעמדות כלכליים שונים, בהם גם אוכלוסייה אמידה.²⁵

רמת ההכנסה הנמוכה היא תוצר של כמה גורמים, ובהם שיעורי התעסוקה הנמוכים יחסית של גברים חרדים, חלקיות המשרה של נשים חרדיות ורמת שכר נמוכה הנובעת מענפי התעסוקה ומסוג ההכשרה שמקבלים גברים ונשים חרדים.²⁶ ואולם

19 עיבודים של המכון החרדי למחקרי מדיניות לקובץ הרשויות המקומיות בישראל, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015.

20 אחמד חליח, פרויקט של נשים יהודיות ומוסלמיות בישראל לפי מידת הדתיות שלהן בשנים 1979-2014 (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2017).

21 שם.

22 הכנסה פנויה נטו לנפש היא הכנסה כוללת לנפש לאחר תשלומי העברה ומיסים.

23 ראו עיבודים לנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בתוך: ניצה (קלינר) קסיב ודמיטר חמנוב, איכות החיים של אוכלוסיות בחברה הישראלית - מבט השוואתי (המכון החרדי למחקרי מדיניות, 2018). עמ' 110-112.

24 שם, עמ' 115.

25 ניצה קלינר קסיב, "מיהו עני? חובות בחברה החרדית: היבטים שונים של עוני ודרכי התנהלות פיננסית בקרב הציבור החרדי", בתוך: אסופת מאמרים: סיכום פעילות הרשות ומבט לעתיד (רשות האכיפה והגבייה ואוניברסיטת תל אביב, 2018).

26 על מאפייני התעסוקה, ההכנסה ואופני ההתנהלות הפיננסית של המגזר החרדי ראו בהרחבה אצל ניצה קלינר (קסיב), "מיהו עני? חובות בחברה החרדית: היבטים שונים של עוני ודרכי התנהלות פיננסית בקרב הציבור החרדי", בתוך: אסופת מאמרים: סיכום פעילות הרשות ומבט לעתיד (רשות האכיפה והגבייה ואוניברסיטת תל אביב, 2018).

רמת החיים של המשפחה החרדית אינה רק עניין של נסיבות. היא משקפת עמדה תרבותית ברורה של עולם ערכים וסולם צרכים: העדפת הרוח על פני החומר, לימודי תורה על פני רווחה כלכלית; ניסוח אלטרנטיבי של איכות חיים, רווחה וקריטריונים למעמד חברתי. ככלל, האתוס החברתי החרדי מעדיף חיי צניעות והסתפקות במועט, חיים הסובבים סביב לימוד תורה.²⁷

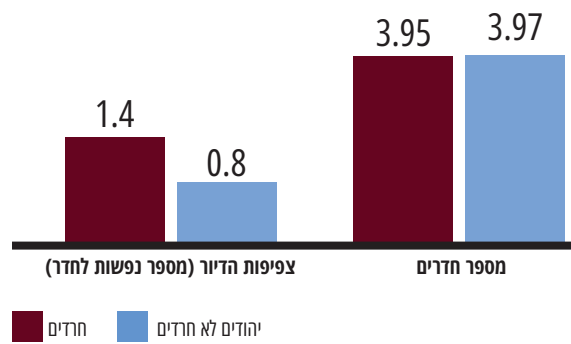
בשנים האחרונות חלו תמורות שונות המעידות על שינוי אפשרי ברמת החיים ובאורח החיים של המשפחה החרדית, ובהן עלייה בשיעור התעסוקה של גברים ונשים חרדים, נכונות גוברת ללימודים ולהכשרה מקצועית בתחומים שונים, צמיחת מעמד ביניים של בעלי מקצועות חופשיים, עלייה בתרבות הצרכנות והפנאי וכדומה. מגמות אלה עשויות להוביל לעלייה מסוימת ברמת החיים ולהשפיע על תפיסותיהם של ציבורים שונים בחברה החרדית.²⁸

אי לכך, התחזיות שיופיעו במסמך זה יתייחסו לשינויים אפשריים בשיעור התעסוקה, בענפי התעסוקה וברמת השכר של גברים ונשים בחברה החרדית, וכפועל יוצא – בהכנסתם. עם זאת, מגבלות שונות הקשורות לצורך בתעסוקה מותאמת לנשים חרדיות ומגבלות הנוגעות לצורך של נשים לטפל במשק הבית צפויות להמשיך להגביל את הכנסתן ביחס לנשים יהודיות שאינן חרדיות. כמו כן, איננו צופים שינויים דרמטיים במספר הנפשות במשק הבית או בצניעות החומרית היחסית של הציבור החרדי. בתנאים אלה אנו צופים עלייה מסוימת ברמת החיים של הציבור החרדי לצד המשך קיום פער מסוים בינו לבין הציבור היהודי הלא-חרדי.

רמת החיים ואופי ההתנהלות הצרכנית של הציבור החרדי משפיעים על סוגיות תכנון בהיבטים שונים: מגורים, הישענות על המרחב הציבורי המשותף ועוד. למשל, צפיפות הדיור באוכלוסייה החרדית גבוהה באופן ניכר מזו שבאוכלוסייה הכללית, ומספר הנפשות הממוצע לחדר – כפול.²⁹

← תרשים מס' 1.1.

תנאי דיור ממוצעים, לפי אוכלוסייה, 2016

המקור: ניצה (קלינר) קסיב ודמיטר חמנוב, איכות החיים של אוכלוסיות בחברה הישראלית - מבט השוואתי (המכון החרדי למחקרי מדיניות, 2018).

סוגיה נוספת הקשורה ברמת החיים של המשפחה החרדית נוגעת לרמת המינוע הנמוכה בציבור החרדי. רמת המינוע עומדת על כ-85 כלי רכב פרטיים ל-1,000 נפש באוכלוסייה החרדית, לעומת כ-346 כלי רכב פרטיים ל-1,000 נפש באוכלוסייה היהודית שאינה חרדית. זוהי רמת המינוע הנמוכה ביותר מבין המגזרים השונים במדינה.³⁰ רמת המינוע הנמוכה יחסית לנפש נובעת הן מהרמה הנמוכה של ההכנסות ומן הקושי הכלכלי הכרוך בהחזקת רכב; הן מסדרי עדיפויות ומאידיאולוגיה של הסתפקות במועט (אידיאולוגיה ששוללת אחזקת רכב פרטי); הן מסיבות דמוגרפיות – מבנה הגילים בחברה

27 ראו: ניצה קלינר (קסיב) ואסף צחור-שי, על תרבות העוני בחברה החרדית: היבטים שונים של עוני בחברה החרדית (המכון החרדי למחקרי מדיניות, 2017); דברי המשנה (אבות ו, ד): "כך היא דרכה של תורה, פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל", מצוטטים שוב ושוב על ידי מנהיגי הציבור החרדי כאות ומופת לאורח החיים הרצוי. ראו למשל את דבריהם של מנהיגי הציבור החרדי הליטאי: יוסף שלום אלישיב (הרב), "קריאה להסתפקות במועט, ותקנות בענייני שידוכים", בתוך: כתבוני לדורות - קובץ אגרות וכתבים מהרב אלישיב (מכון הוצאה לאור במשנתם של רבותינו, התשע"ג), שכ"ח-שכ"ט.

28 נרי הורוביץ, החברה החרדית: תמונת מצב (המכון החרדי למחקרי מדיניות, 2016).

29 ניצה (קלינר) קסיב ודמיטר חמנוב, איכות החיים של אוכלוסיות בחברה הישראלית - מבט השוואתי (המכון החרדי למחקרי מדיניות, 2018), עמ' 146-148.

30 שם, עמ' 208-209.

החרדית ומספרם הגדול של הילדים מתחת לגיל 18 במשק הבית; והן מסיבות חברתיות המגבילות את השימוש ברכב. על פי קוד הצניעות בחברה החרדית אין מצפים מנשים לנהוג. נשים שמרניות בכלל, ונשים שמרניות צעירות בפרט, יימנעו מנהיגה. השאלה האם האישה נוהגת ברכב והאם היא מחזיקה ברישיון נהיגה היא היום אחד הסממנים החברתיים לבחינת מיקומה של משפחה על הרצף החברתי שבין שמרנות ופתיחות. גם לתלמידי ישיבות שאינם נשואים לא מתירה הנורמה החברתית ללמוד נהיגה. אם נוסף לכך את העלויות הגבוהות של לימודי הנהיגה ושל רכישת רכב ואחזקתו, נבין את השיעור הנמוך יחסית של משקי הבית החרדיים שעומד לרשותם רכב פרטי או מסחרי.

יכולתה של המשפחה החרדית להתקיים חרף רמות ההכנסה הנמוכות ושיעור העוני הגבוה נובעת הן מהרגלי צריכה מחושבים וזהירים והן מהתמיכה הקהילתית החזקה הקיימת במגזר החרדי: שיעור משקי הבית החרדיים התורמים גבוה באופן בולט משאר קבוצות האוכלוסייה, ועומד על 74.2% לעומת 26.7% ממשקי הבית היהודים שאינם חרדים.³¹ לצד זאת, שיעור משקי הבית החרדיים הנעזרים בתרומות כספיות ובסיוע במוצרים גבוה גם הוא, ועומד על 14% ו-12% (בהתאמה), לעומת 1% ו-2% בקרב יהודים שאינם חרדים.³² כמו כן, רווחות בשכונות ובישיבות רכישות קבוצתיות מוזלות של מוצרי יסוד, לצד שימוש בגמ"חים כספיים המעניקים הלוואות ללא ריבית, כחלק מציווי הלכתי ומנורמות קהילתיות חברתיות.³³

31 ניצה (קלינר) קסיר ואסף צחורשי, **תרומות כספיות בחברה החרדית** (המכון החרדי למחקרי מדיניות, 2016).

32 שם.

33 ניצה (קלינר) קסיר ואסף צחורשי, **על תרבות ועוני בחברה החרדית - היבטים שונים של עוני בחברה החרדית** (המכון החרדי למחקרי מדיניות, 2017).

1.3

המרחב החרדי: מרחב המגורים והמרחב הארצי

של התבדלות מכלל החברה הישראלית. המגורים בסביבה חרדית הומוגנית מאפשרים למשפחה החרדית לשמור על ערכים, תרבות וצביון חרדיים בשלושה היבטים: **בהיבט האינסטרומנטלי** – נגישות לשירותים יומיומיים, בהם בתי כנסת, ישיבות, מוסדות חינוך וכן מסחר ושירותים נוספים, המותאמים באופיים ובצביונם לציבור זה; **בהיבט הפוזיטיבי** – סביבת מגורים שבה הנראות במרחב הציבורי משקפת את הערכים והנורמות ההלכתיות והחברתיות של הציבור החרדי, ובעיקר צניעות, הפרדה מגדרית, שמירת שבת וכשרות מהודרת; ו**בהיבט הנגיבי** – הסתגרות והגבלת המפגש עם אורחות חיים אחרים ונורמות וערכים מתחרים, כחלק משימור הזהות וההמשכיות החרדית. מרחב המגורים החרדי הוא המרחב הבסיסי של המשפחה החרדית, והמרחב שבו תעדיף לגור ולצרוך את רוב השירותים הנדרשים לה.

חלק ניכר מהחיים של הפרט החרדי והמשפחה החרדית מתנהלים ב"מרחב חרדי". מושג זה מתייחס הן למרחב המגורים המצומצם – השכונה החרדית (בעיר החרדית או בעיר המעורבת), והן למרחב הארצי – הפריסה הארצית של הריכוזים החרדיים המקיימים ביניהם זיקות שונות. חלק גדול מהיבטי החיים החרדיים מתנהלים במרחב המגורים השכונתי, ובו נענים, בדרך כלל, רוב הצרכים והשירותים היומיומיים. היבטים אחרים של החיים מתנהלים במרחב הארצי, שם נענים צרכים ושירותים ייחודיים מסוגים שונים, שאינם מקבלים מענה בתחום המגורים המצומצם; למשל, שירותים קהילתיים-רוחניים כגון חצרות של אדמו"רים לקהילות חסידיות, מרכזי תורה וישיבות, לצד שירותי תרבות ומסחר בריכוזים הגדולים שמשמשים את כלל האוכלוסייה החרדית.

מרחב המגורים החרדי

המאפיין הבולט ביותר של הציבור החרדי במונחים מרחביים הוא הנטייה להיבדלות מרחבית. תהליכי ההיבדלות המרחבית הם תהליכים אוניברסליים שבהם קבוצות אוכלוסייה בעלות מכנה משותף מתרכזות באזורים גיאוגרפיים מובחנים. ההפרדה המרחבית בהקשר הייחודי של החברה החרדית בישראל נובעת מסיבות מעשיות הקשורות במימוש החיים הדתיים היהודיים, ומסיבות אידיאולוגיות

הפריסה הארצית של המרחב החרדי

המרחב החרדי בישראל הוא תוצר של פריסה גיאוגרפית שעוצבה בשלושה גלים. ריכוזים יהודיים מסורתיים של בני היישוב הישן התקיימו במאות ה-18 וה-19 בעיקר בארבע ערי הקודש: צפת, טבריה, ירושלים וחברון.³⁴ עם תום מלחמת העולם השנייה והגעתם של פליטי הקהילות החרדיות

34 רבני היישוב הישן בארץ ישראל קבעו תקנה שלפיה הישיבה בארץ מותרת רק בארבע ערי הקודש, וכל המסייע ליהודים בערים אחרות תומך בעוברי עבירה. לפיכך התרכז היישוב החרדי בעיקר בערים אלו. ראו: אלי שילר, "יפו במאה התשע-עשרה", בתוך: אלי שילר (עורך), **קרום: דו ירחון לדיעת הארץ - יפו ואתריה** (הוצאת ספרים אריאל, תשמ"א-1981), 37.

מאירופה התבססו הריכוזים החרדיים בערי הנמל חיפה ותל אביב, עקב נוכחות של אדמו"רים בערים אלה,³⁵ לצד התחזקות השכונה הדתית-חרדית בבני ברק. הגל הראשון של התרחבות ויציאה מריכוזים אלה במהלך שנות ה-60 פנה אל ערים שהיו בעברן מושבות, דוגמת ראשון לציון ורחובות, שבהן קבעו אדמו"רי חסידיות קרטשניף וקאליב את מושבם,³⁶ ופתח תקווה, שנוסדה על ידי יהודים מהיישוב הישן בירושלים. הגל השני, במהלך שנות ה-70, פנה אל ערי הפיתוח דוגמת אשדוד, נתיבות, ירוחם ואופקים, בעקבות ישיבות שהוקמו במרחבים אלה, ואל חצור הגלילית, בעקבות קריאה של האדמו"ר מגור באותן שנים לצאת ליישובי הפריפריה ולעיירות הפיתוח. הגל השלישי, בשנות ה-90, מצא מענה בערים החרדיות החדשות, ביתר עילית, מודיעין עילית ואלעד.³⁷

כיום, אף שהאוכלוסייה החרדית פזורה בפריסה ארצית, מרביתה מתגוררת במרכז הארץ במרחב המכונה "המשולש החרדי", כלומר במרחב הגיאוגרפי שבין הערים ירושלים, בני ברק ואשדוד.³⁸ ירושלים ובני ברק, המכונות "המטרופולינים החרדיים", ממשיכות להוות מוקדים מרכזיים במרחב החרדי הארצי, המספקים מגוון שירותים לכלל ציבור זה. אשדוד מהווה מוקד מרכזי עבור המרחבים החרדיים המקומיים בפריפריה הדרומית.

על חשיבות הקשר שבין הריכוזים החרדיים השונים ועל עוצמתו מצביעים ריבוי קווי התחבורה הציבורית הנמתחים ביניהם ומגוונם – תחבורה שרובה ככולה ייחודית לציבור החרדי. קווי התחבורה הציבורית מסמנים רשת ענפה של קשרים: **משפחתיים**, בין

זוגות צעירים למשפחותיהם; **קהילתיים-דתיים**, בין חסידים לחצר האדמו"ר; **חינוכיים**, בין הבית למוסד הלימודים; **מסחריים**, שכן חנויות לצרכים דתיים מובהקים כגון טליתות ותשמישי קדושה יימצאו בריכוזים חרדיים גדולים. גם לצורך רכישת ביגוד והנעלה, שהיצע שלהם קיים פעמים רבות בריכוזי המשנה, יעדיפו רבים להגיע למרכזים הגדולים בירושלים ובבני ברק; **ותעסוקתיים**, בין מקום המגורים לבין מקום העבודה.³⁹

ככל שהמרחב החרדי המקומי קטן יותר והומוגני יותר, כך תגבר, בדרך כלל, תלותו בקיומו של מרכז אחר במרחב הארצי, ולחלופין: גודל אופטימלי של מרחב חרדי מצומצם יושג עם קיומה של הומוגניות חרדית (המאפשרת סף כניסה לשירותי חינוך וקהילה) לצד הטרוגניות פנים-קהילתית במרחב זה (המרחיבה את האינטראקציות והגמישות בשירותים הקיימים). ככלל ניתן לומר שככל שגדל מגוון תתי-קהילות במרחב חרדי נתון, כך גדלים סיכויי להתקיים ולהתפתח עצמאית לאורך זמן. לפיכך, על מענה נכון ומותאם לצורכי הציבור החרדי להתחשב בזיקות המרחביות שבין מרחב המגורים המצומצם למרחב החרדי הארצי, וביכולתו של המרחב המצומצם להתקיים בעצמאות יחסית.

← מגורים מתבדלים ומגורים משתלבים

ככלל, יש חרדים הבוחרים להתגורר בערים ובאזורים חרדיים נפרדים ("מתבדלים"), ויש חרדים הבוחרים להתגורר בשכונות ובאזורים מעורבים או בקווי

התפר בין המרחבים החרדיים הנפרדים למרחבים הכלליים ("משתלבים").

כאמור לעיל, רוב החרדים מבקשים להתגורר בסביבת מגורים הומוגנית. רוב הקהילות והקבוצות החרדיות שמרניות באופיין, ונוטות להתגורר במובלעות חרדיות הנפרדות באופן מקסימלי מהסביבה הכללית, החל בשכונות נפרדות בתוך הערים המעורבות וכלה בערים חרדיות עצמאיות ונפרדות לחלוטין. בחירה זו נובעת מהצורך של האוכלוסייה החרדית בקבלת שירותים קהילתיים, תרבותיים ומסחריים מותאמים – שירותים שיפורטו בהרחבה במסמך זה. אך זו לא הסיבה היחידה: המרחב החרדי הנפרד מאפשר לקהילה הגנה מפני השפעות חיצוניות, ומימוש נורמות מקובלות במרחב באמצעות לכידות ופיקוח חברתי.⁴⁰

לצד זאת קיים גם מיעוט של קבוצות ליברליות יותר, הנוטות לאמץ דפוסי מגורים בקווי התפר שבין המרחב החרדי והמרחב הכללי. לרוב מדובר באוכלוסייה חרדית בעלת אורח חיים משתלב יותר בהיבטים כלכליים-תרבותיים שונים: השתלבות באקדמיה ובעולם התעסוקה הכללי, ואימוץ רמת חיים ותרבות פנאי הדומות לאלו של מעמד הביניים הכללי בישראל. מתוך כך עולה גם הרצון להתרחק מהפיקוח הקיים במרחב החרדי הנפרד. הבחירה באזור מגורים בקווי התפר שבין המרחב החרדי לכללי מאפשרת לקבוצות אלה שמירה על קשר כפול, עם החרדיות ועם החילוניות, והן נהנות מתשתיותיהם של שני המרחבים: במרחב החרדי הן משתמשות במתקנים קהילתיים ותרבותיים כמו בתי הכנסת, המקוואות, מוסדות החינוך והמסחר המותאם, ובמקביל הן נהנות מאפשרויות נוספות המוצעות להם במרחב הכללי: תעסוקה, בתי קפה,

מתקני ספורט ומתקנים ופעילויות נוספים לבילוי ופנאי.⁴¹

יש לציין כי תיתכן מציאות שבה חרדים משתלבים או ליברלים מתגוררים במובלעות חרדיות, ולחלופין – ישנם חרדים מתבדלים או שמרניים המוצאים עצמם מתגוררים בשכונות מעורבות או בקווי התפר. לרוב מקרים כאלה מתרחשים מכורח נסיבות ובלית ברירה: מחירי דיור מוזלים או קיומה של דירה בבעלות המשפחה.

הצורך של התושב החרדי במרחב החרדי המקומי ובזיקות החזקות אל המרחב החרדי הארצי נשמר בדפוסי המגורים השונים, ה"מתבדלים" וה"משתלבים". מרחבים אלה מציעים שירותים ומענים לצרכים חרדיים משותפים כבדי משקל.

35 בחיפה קבע את מושבו האדמו"ר מסערט ויז'ניץ בשנת 1947, והוביל להיווסדות הקהילה החרדית הגדולה בעיר, ובתל אביב התגוררו יותר מ-20 אדמו"רים. ראו הרחבה אצל לי כהנר, **התפתחות המבנה המרחבי וההיררכי של האוכלוסייה החרדית בישראל**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור (אוניברסיטת חיפה, 2009).

36 מאיר יורעאלי, **החסידים הראשונים ביישוב ארץ ישראל** (הוצאת ראובן, 1995).

37 לי כהנר, **התפתחות המבנה המרחבי וההיררכי של האוכלוסייה החרדית בישראל**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור (אוניברסיטת חיפה, 2009).

38 כ-85% מהחרדים מתגוררים במרכז הארץ. ראו: משרד הבינוי והשיכון והמכון החרדי למחקרי מדיניות, **תוכנית אסטרטגית לדיור לאוכלוסייה החרדית 2016-2035** (2016).

39 לי כהנר, **התפתחות המבנה המרחבי וההיררכי של האוכלוסייה החרדית בישראל**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור (אוניברסיטת חיפה, 2009).

40 משרד הבינוי והשיכון והמכון החרדי למחקרי מדיניות, **תוכנית אסטרטגית לדיור לאוכלוסייה החרדית 2016-2035** (2016); יוסף שלהב ומנחם פרידמן, **התפשטות תוך הסתגרות: הקהילה החרדית בירושלים** (מכון ירושלים לחקר ישראל, 1985).

41 חיים זיכרמן ולי כהנר, **חרדיות מודרנית: מעמד ביניים חרדי בישראל** (הוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2012).

תפקודים, מוסדות ומבנים במרחב החרדי

סיכום:
אתגרים
בתכנון
לציבור
החרדי
65

בניין
המגורים
ויחידת
הדיור
61

תנועה
ותחבורה
55

תעסוקה
52

מסחר
48

שירותי
תרבות,
קהילה
וספורט
45

המרחב
הציבורי
הפתוח
43

שירותי דת
39

שירותי
חינוך
32

הפרדה מגדרית ושונות קהילתית במערכת החינוך

כאמור לעיל, מערכת החינוך החרדית מבוססת על הפרדה מגדרית החל בגיל הגן. חינוך הבנים מבוסס בעיקרו על הכשרה לקראת חיי לימוד תורניים, ואילו חינוך הבנות מדגיש את ערכי המשפחה והקהילה ומשלב הכשרה לתעסוקה ולפרנסה.

חינוך הבנים

חינוך הבנים התורני הוא אחד מיסודותיה של התרבות החרדית ושל "חברת הלומדים"⁴³. החל בגן, דרך בתי הספר היסודיים וכלה במוסדות התיכוניים והעל-תיכוניים, הכשרת הבנים מכוונת להכנתם לחיי לימוד תורניים. אופן הלימוד ייחודי ומדגיש את יכולת ה"התפללות". שיטת הלימוד התורנית דורשת מהלומד יצירתיות, ביקורתיות ויכולת למידה עצמאית. יכולתו של בן החברה החרדית להמשיך את מסורת הלימודים התורניים, ובעיקר את התורה שבעל-פה, תוך העברת הידע הנצבר מדורות קודמים לדורות הבאים, היא יסוד החוסן החברתי של חברה זו.

שלב הלימודים היסודי של הבנים החרדים נקרא תלמוד תורה או חדר ("חיידר" בהגייה המקובלת). במוסדות אלו שוהים התלמידים מכיתה א' עד כיתה ח'. כיום רווחת מגמה של צירוף הגנים אל מוסדות החינוך, כך שרוב הבנים שוהים במוסד החינוכי מגיל 3 עד גיל 13. מוסדות החינוך לבנים בשלב

הקצאת שטחים ומבנים למוסדות החינוך היא סוגיה כבדת משקל ורבת חשיבות בתכנון השכונתי והעירוני של הריכוזים החרדיים. כמות מוסדות החינוך הנדרשת לאזור מגורים חרדי גדולה פי כמה מזו הדרושה לאזור מגורים בעל מספר דומה של יחידות דיור, המשמש ציבור שאינו חרדי. לכמות מוסדות החינוך הגבוהה יחסית הנדרשת לאוכלוסייה החרדית ישנן סיבות דמוגרפיות וחברתיות: ראשית, גודל משק הבית החרדי ומבנהו הגילי הצעיר יחסית מביאים למספר גבוה של ילדים ביחס לכמות יחידות דיור או משקי בית.⁴² כמו כן, במערכת החינוך החרדית נהוגה הפרדה מגדרית וקהילתית: הפרדה מגדרית בין בנים לבנות מגיל 3, והפרדה לפי זרמים חינוכיים ותתי-קהילות, עבור קהילות המבקשות לנהל מוסדות חינוך נפרדים כדי לשמור על צביון הייחודי.

ההפרדה המגדרית נהוגה גם בחלקים נרחבים בקרב הציבור הדתי-לאומי, אולם שם מקובל לבנות מבנה חינוכי גדול ולחלקו לאגפים לפי השתייכות מגדרית. בציבור החרדי דבר זה אינו מקובל, ובדרך כלל לא ישכון בית ספר לבנים סמוך לבית ספר לבנות. ככל שהשלב הלימודי מתקדם כך מתרחבים ההפרדה והריחוק הפיזי בין מוסדות החינוך השונים.

42 ראו בפרק 1, בסעיף "המשפחה החרדית".

43 מנחם פרידמן, **החברה החרדית - מקורות, מגמות ותהליכים** (מכון ירושלים לחקר ישראל, 1991).

היסודי הם לעיתים אזוריים ולעיתים על-אזוריים.⁴⁴ בדרך כלל יום הלימודים מתחיל בשעה 8:00 בבוקר, מלבד בכיתות הגבוהות, שבהן נדרשים התלמידים להתפלל שחרית בבית הספר, ועל כן יתחיל יום הלימודים שלהם סביב השעה 7:00 בבוקר. יום הלימודים מסתיים בכיתות הנמוכות סביב השעה 13:00 בצוהריים, בכיתות ג'-ו' סביב 16:00 אחר הצוהריים, ובכיתות ז'-ח' סביב 18:00 בערב.

שלב הלימודים העל-יסודי של הבנים החרדים מכונה "ישיבה קטנה", ובה לומדים בין שלוש לארבע שנים.⁴⁵ חלק מן התלמידים המתגוררים הרחק מהישיבה שוהים בה בתנאי פנימייה וחוזרים הביתה רק פעם בשבועיים. רוב התלמידים, הלומדים סמוך לביתם, חוזרים מדי ערב הביתה ושבים לישיבה בבוקר. יום הלימודים בישיבה הקטנה מתחיל בשעה 7:00 בבוקר, והתלמידים שחוזרים הביתה בתום יום הלימודים שוהים במוסד עד השעה 21:00 בערב. פעם-פעמיים בחודש נשארים תלמידי הישיבה לשהות בה בשבת ולעיתים בחגים.

לאחר סיום הלימודים בישיבה הקטנה ממשיכים התלמידים ל"ישיבה גדולה"⁴⁶ שבה לומדים מרביתם עד נישואיהם. תלמידי הישיבה הגדולה מתחילים את יום הלימודים ב-7:00 ומסיימים אותו לקראת 22:00 או 23:00. מרבית בחורי הישיבה הגדולה לנים בפנימייה הנמצאת במבנה הישיבה.⁴⁷

חינוך הבנות

החינוך של הבנות במגזר החרדי בגנים ובבית הספר היסודי דומה במידה רבה למסלול הלימודים במגזר הכללי, הן בתוכנית הלימודים והן בשעות הפעילות. הבנות שוהות בגני הילדים הנפרדים מגיל 3 עד 5, ובמוסדות בית הספר היסודי מכיתה א' עד כיתה ח'. חלק גדול מגני הילדים ובתי הספר היסודיים הם אזוריים, ומיעוטם משויך לקהילות מובחנות.⁴⁸

בחינוך העל-יסודי לומדות הבנות בסמינר מכיתה ט' עד י"ב במסלול תיכוני. סמינרים אלה הם מוסדות עירוניים על-אזוריים המקבלים תלמידות בהתאם למאפיינים לא-גיאוגרפיים (שייכות קהילתית, רמת אדיקות דתית ועוד). המסלול העל-תיכוני של הבנות החרדיות ממשיך בתוך מבנה הסמינר, בכיתות י"ג-י"ד, ובו הן מקבלות הכשרה מקצועית: בהוראה, בהנדסת תוכנה, בגרפיקה, באדריכלות ועוד.⁴⁹

חינוך נפרד לתתי-קהילות השונות

מלבד ההפרדה בין בנים ובנות מקיימות חלק מתתי-קהילות השונות מסגרות חינוכיות נפרדות המותאמות לתפיסה הערכית של כל זרם. החשיבות הגדולה המוקנית בחברה החרדית לתהליך הסוציאליזציה בכלל, ובמוסדות החינוך בפרט, מסבירה את החשיבות המיוחסת להתאמה של מוסד הלימודים לערכים ולעקרונות של כל תת-קהילה.

44 במסגרת החינוך הרשמי, לכל בית ספר ישנו אזור רישום רשמי (גיאוגרפי). בתי ספר על-אזוריים הם בתי ספר המקבלים אליהם תלמידים אשר אינם גרים באזור הרישום הרשמי שלהם. במסגרת החינוך שאינו רשמי, שבכללו החינוך החרדי, אין אזורי רישום - הרישום פתוח לכל ונתון לשיקולי הנהלת המוסד בלבד. המונח "אזורי" מבטא קרבה גיאוגרפית למוסד מבחינת שיקולי ההורים בבחירת מוסד הלימודים עבור ילדיהם.

45 על פי נתוני משרד החינוך, במוסדות רבים הלימודים בישיבה הקטנה נמשכים ארבע שנים.

46 בהמשך התדרך נמצא צורך להבדיל בין ישיבות "גדולות" או "גבוהות" לבין ישיבות "דגל" - ישיבות גדולות אשר מתאפיינות בבולטות ערכית וכן בהיקף משמעותי של המוסד, ומהוות אבן שואבת ו"דגל" של הקהילה כולה.

47 אהוד שפיגל, **ותלמוד תורה כנגד כולם: חינוך חרדי לבנים בירושלים** (מכון ירושלים לחקר ישראל, 2011); חיים זיכרמן, **שחור כחול-לבן: מסע אל תוך החברה החרדית בישראל** (ידיעות ספרים, 2014); ר' רוז, חנו אלפר ותמר אלמוג, "חינוך בישראל במבט מגזרי, פרק 17: הישיבה הגדולה בחינוך החרדי", בתוך: תמר אלמוג (עורכת), אתר המרשתת **אנשים בישראל - המדריך לחברה הישראלית**, <http://www.peopleil.org/details.aspx?itemID=7411&bookid=12>

48 לפירוט והרחבה ראו: רוז, אלפר ואלמוג, "חינוך בישראל במבט מגזרי, פרק 14: חינוך תיכוני לבנות חרדיות", שם.

49 יעל גולדפרב, **הכשרה חלופית בסמינרים לנשים במגזר החרדי (תוכנית ח"ן)** (מנהל מחקר וכלכלה במשרד התעשייה, המסחר והתעסוקה, 2011); לאה ריימן, **בית יעקב לכו ונלכה... ההכשרה להוראה של הסמינרים "החרדים" למורות במדינת ישראל - שורשים ותמורות**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה (אוניברסיטת בר אילן, 2014).

לקהילות הליטאיות והספרדיות מוסדות חינוך נפרדים, וכך גם לחסידויות הגדולות, ובהן גור, ויז'ניץ ובעלז. רובם המוחלט של בתי הספר של חסידות חב"ד נתונים לפיקוח החינוך הממלכתי-דתי, וכך גם בתי הספר של חסידות צאנז. שאר החסידויות, הבינוניות והקטנות – אם מספר תלמידיהן אינו מספיק למוסדות חינוך נפרדים ועצמאיים – מתאגדות במסגרת מוסד חינוכי כלל-חסידי.

פריסת מוסדות החינוך במרחב החרדי

בקרב שכבות הגיל הצעירות מפוזרים מבני המעונות והגנים לרוב בשטחים קטנים בתוך אזורי המגורים, זאת עקב הצורך בנגישות ובקרבה.

בגילי בית הספר, התנועה של תלמידים מאזורי המגורים לבתי הספר היא לרוב עצמאית, ובבתי הספר היסודיים האזוריים ההגעה מבוססת בעיקר על תנועה רגלית של תלמידים. רק מעטים מההורים נוהגים ללוות את ילדיהם ברכב הפרטי לבית הספר. לכן לצד הצורך במוסדות חינוך רבים בריכוז החרדי, עולה גם הצורך שמוסדות החינוך יהיו קרובים במידת האפשר לאזורי המגורים ונגישים רגלית ובתחבורה ציבורית.

לעיתים מוקמים מבנים עבור כמה מוסדות חינוך נפרדים במקבצים או אף במבנה אחד המשרת כמה קהילות קטנות (תוך הקפדה על הפרדה מגדרית). במקרים אלו נשמרת הפרדה מלאה בין מערכות החינוך, והמוסדות מתנהלים בעצמאות תפעולית מלאה.

קיימת גם תנועה בין-שכונתית של תלמידים חרדים, לרוב בשלב הלימודים העל-יסודי, אך לעיתים גם בגילי בית הספר היסודי. תנועה זו נובעת

50 כפי שעלה מסוירים שקיים צוות המכון החרדי בתלמודי תורה בערים חרדיות שונות.

ממצב שבו אין בשכונה מוסד העונה להעדפות הקהילתיות או החינוכיות של המשפחה, בין היתר משום שקהילה מסוימת אינה גדולה דייה לקבל בתוך השכונה קרקע ומבנה למוסדות החינוך שלה; לפיכך תלמידיה מתניידים בתחבורה ציבורית וסמי-ציבורית (הסעות) למוקדי הקהילה הגדולים יותר מחוץ לשכונת המגורים שלהם, ולעיתים מחוץ לעיר (לדוגמה, תלמידי מגדל העמק נוסעים לצפת, תלמידי זכרון יעקב נוסעים לחיפה ועוד).

התאמת תכנון מוסדות החינוך החרדי לאופן השימוש במבנה

תמונת המצב העולה מן השטח מציגה פער בין התוכניות הנהוגות לבין הצרכים הנוכחיים של התלמידים ושל צוות ההוראה בכל הנוגע לאופן השימוש במבנה, במוסדות המשתייכים לשלבים החינוכיים הבאים: תלמודי תורה (חדר/ בתי ספר יסודיים לבנים), ישיבות קטנות (בתי ספר תיכוניים לבנים), ישיבות גדולות (מסגרת על-תיכונית לבנים) וסמינרים (מסגרת המשלבת לימודים תיכוניים עם לימודים על-תיכוניים לבנות).

הפער בין הפרוגרמות הקיימות לאלו הדרושות נובע משתי סיבות עיקריות: הראשונה נוגעת לשינויים שחלו בעשורים האחרונים במאפייני החינוך היסודי לבנים, ובהם: גידול במספר התלמידים הממוצע בכיתה⁵⁰; מידה רבה יותר של פתיחות ומודעות לצרכים של תלמידי החינוך המיוחד ושילובם בכיתות ובמוסדות רגילים; ונכונות הולכת וגוברת לשילובם של מקצועות נוספים ואמצעי למידה מתקדמים. מגמות שינוי אלה צפויות להימשך ולהתרחב. הסיבה השנייה נוגעת לנכונות הגוברת להכיר במאפיינים הייחודיים של החינוך העל-יסודי לבנים והחינוך העל-תיכוני לבנות, ובצרכים

התכנוניים הייחודיים של מסגרות חינוך אלה. ההכרה מלווה ברצון להסדיר באופן שיטתי ושקוף את הנורמות התכנוניות של בניית מוסדות אלה.

תלמודי תורה (בתי ספר יסודיים לבנים)

הפרוגרמות למבני תלמודי תורה הנהוגות כיום הן מינימליות, ואינן כוללות שטחים נחוצים נוספים מעבר לכיתות לימוד וחדרי מנהלה.⁵¹ כיום בחלק מתלמודי התורה עולה צורך בולט בספריות, בכיתות מדעים, בכיתות מחשבים, בחדרי התעמלות ובאולמות כינוסים. נוסף על כך, עולה מהשטח מחסור ניכר בחדרי ספח שונים. כפי שהוזכר, בניגוד לעבר, כיום ישנה במוסדות החינוך החרדיים הכרה בבעלי הצרכים המיוחדים, ולצד יישום חוק השילוב ניתן לראות במוסדות רבים כיתות המיועדות לתלמידי החינוך המיוחד. שילוב תלמידי החינוך המיוחד במוסד מוביל להפיכתן של מורות השילוב לחלק מצוות בית הספר, ואלה זקוקות לחדר מורות נפרד, נוסף על חדר המורים של הגברים. יישום החוק מוביל גם לצורך בכיתות קטנות ללמידה פרטנית, בחדרי הקבצות ובחדרי מקצוע לייעוץ חינוכי, לקלינאות תקשורת, לריפוי בעיסוק ועוד. כל אלה נדרשים כיום להתנהלות בסיסית של בתי הספר לבנים במגזר החרדי, ומעלים את הצורך בחדרי ספח שונים.

נוסף על כך, גודלן הנוכחי של הכיתות אינו עונה על הצרכים של התלמידים החרדים, שדומים יותר כיום לצורכי התלמידים בחינוך הכללי: בעוד שבעבר היה מספר הילדים הממוצע בכיתה בתלמוד תורה כ-20, כיום הממוצע נושק ל-30.

ישיבות קטנות (מסגרת תיכונית לבנים)

מבחינת מבנה הגילים, הישיבות הקטנות הן

המקבילה החרדית לתיכונים לבנים בלבד, בכיתות ט'-י"א או י"ב. מהבחינה הפדגוגית, הישיבה הקטנה היא מוסד חינוכי ייחודי המהווה מעין מכינה לעולם הלימוד התורני. שיטת הלימודים האינטנסיבית אמורה להכשיר את הנער החרדי לשלב הלימודים הבא, שהוא הליבה החינוכית והערכית בחייו של הפרט החרדי ובחיי החברה כולה – לימודי תורה במסגרת הישיבה וה"כולל". הלימוד לרוב עצמאי, והוא מצריך יכולות חשיבה וניתוח שמשתכללות במהלך החינוך בישיבה הקטנה. הישיבות הקטנות הן מוסדות על-אזוריים שאליהם נשלחים התלמידים לפי זרם חינוכי ולא לפי קרבה גיאוגרפית למקום מגוריהם. בשל הלינה בבית, המקובלת בשלב חינוכי זה, לרוב נשלחים התלמידים למוסדות באותה עיר, גם אם לא באותה שכונה.

יום הלימודים בישיבה הקטנה נמשך כ-14 שעות, מ-7:00 עד 21:00. התלמידים מתפללים בישיבה הקטנה את שלוש התפילות היומיות. סדר היום מורכב משיעורים נפרדים לכל שכבת גיל, הנמשכים כשעתיים וחצי, וכן שיעורים שבהם מתכנסים בו-זמנית כלל תלמידי הישיבה לבית המדרש ללימוד בצוותות ("חברותות"), ולעיתים לשיעור כלל-ישיבתי שאותו מלמד ראש הישיבה. לשיעורים זקוקים התלמידים לכיתות מרווחות ומאווררות וכן לבית מדרש גדול המשמש לתפילות ולשיעורים כלל-ישיבתיים.

הלימודים בישיבה הקטנה מוגבלים לתחומים התורניים בלבד ואין בהם מקום ללימודים כלליים.⁵² לכן, בשונה מתלמודי תורה, בישיבות הקטנות לא מקצים חדרים ללימודי מחשב ומדעים – תכנים שאינם כלולים בתוכנית הלימודים.

51 ראו בפרוגרמות סטנדרטיות של תלמודי תורה באתר משרד החינוך, <http://apps.education.gov.il/patnet/iturprogramastandartitnet.aspx>

52 למעט מבנה ייחודי של ישיבות תיכוניות המשלבות לימודים תורניים לצד הגשת התלמידים לבחינות הבגרות. המבנה החינוכי של הישיבות התיכוניות הוא ארבע-שנתי, והוא נבנה על פי פרוגרמות של תיכון ממלכתי דתי.

אף שבמרבית ימות השבוע התלמידים חוזרים ללון בביתם, סדר היום כולל גם ארוחת בוקר, הפסקת צהריים לארוחה ולמנוחה קלה עבור התלמידים וצוות ההוראה, וארוחת ערב. לשם כך זקוקים התלמידים למבנה הכולל חדר אוכל, חדרי פנימייה ומקלחות. ישנם תלמידים הנשארים מדי פעם ללון בישיבה גם באמצע השבוע. מעבר לכך, עיקר השימוש בפנימייה הוא בשבתות שבהן התלמידים מתבקשים להישאר בישיבה, אחת לשבועיים-שלושה. בשבתות אלה מגיע לישיבה אחד מאנשי הצוות עם משפחתו כדי לשהות עם התלמידים ולהשיג עליהם. לשם כך מבנה הישיבה כולל יחידת אירוח לאיש הצוות ולמשפחתו.

נוסף על כך, מבנה הישיבה הקטנה מכיל ספרייה ("חדר עיון") שכוללת את ספרי הלימוד הנדרשים (ספרי קודש בלבד) וכן פינת ישיבה לעיון בספרים. מבחינת המצב בשטח עולה גם צורך בחדר ספח ללמידה פרטנית שיהיה צמוד לבית המדרש, כך שאיש צוות יוכל ללמד ולשוחח עם תלמידים שונים בשעות הלימודים.

צרכים מסוימים שאופייניים למוסדות בשלב הלימוד העל-יסודי בציבור הכללי אינם נדרשים על ידי הציבור החרדי, דוגמת שטחי פנאי, הנעדרים כיום ממרבית הישיבות הקטנות. עם זאת בזמן ההפסקות בין הסדרים עשוי להידרש לילדים ולנערים מרחב ניטרלי פתוח לשם התאווררות. לרוב מרחב זה אינו משמש למשחקי כדור, אשר אסורים במסגרות אלה.

סמינרים (מסגרת תיכונית ולימודים על-תיכוניים לבנות)

התיכונים לבנות חרדיות הם למעשה חלק ממוסד

לימודי על-אזורי שש-שנתי, הכולל שני שלבי לימוד:

- **שלב תיכוני** המקביל למבנה התיכוני הכללי בכיתות ט'-י"ב בתוכנית לימודים המקבילה לתוכנית הלימודים הכללית, וכוללת הגשה למבחני סיום של מכון סאלד, המקבילים לבחינות הבגרות.⁵³
- **שלב על-תיכוני** המורכב מכיתות המשך, י"ג-י"ד ולעיתים אף ט"ו, הפועלות בתוך מבנה הסמינר ומיועדות להכשרה מקצועית של תלמידות הסמינר. ההכשרה המקצועית המרכזית היא הכשרת עובדות הוראה, אך מגמות הולכות ומתרחבות מביאות לפתיחת מגוון מסלולי הכשרה מקצועית בתחומים כמו הנדסאות, אדריכלות וגרפיקה.⁵⁴

לפיכך, לרוב מבנה התיכון לבנות מערב שני תפקודים: שימוש ציבורי – מוסד חינוכי על-יסודי לבנות, ושימוש מסחרי – מכללה להכשרה מקצועית ולהכשרת עובדי הוראה. שימוש כפול זה נפוץ בתיכונים לבנות, מאחר שרובן המוחלט של תלמידות התיכון נרשמות ללימודי המשך⁵⁵ (בין אם בתיכון שבו למדו ובין אם בלימודי המשך המסונפים לתיכון אחר⁵⁶), והוא מהווה חלק אינטגרלי מהמוסד התיכוני, הן ברמה החינוכית והן ברמה המקצועית. הסמינר הוא המסגרת המרכזית להכשרה מקצועית לבנות החרדיות, המשמשת מנוף מרכזי לקידום הכשרה ותעסוקה במגזר החרדי, ואחד המפתחות המרכזיים להגדלת רמת ההכנסה של הנשים החרדיות בשוק התעסוקה. שילוב שימושים זה מאפשר ניצול מיטבי של מתחם המוסד, שכן באופן זה הוא פעיל לאורך כל שעות היום: הוא משמש

בית ספר תיכוני ומוסד להכשרה מקצועית בשעות הבוקר והצהריים, ומקום להשתלמויות במסגרת ההכשרה המקצועית של כיתות י"ג-י"ד בשעות אחר הצהריים והערב.

ישיבה גדולה (מסגרת על-תיכונית לבנים)

הביוגרפיה החינוכית של הבנים החרדים כוללת שלב לימודים נוסף, החורג מעבר ל-12 שנות הלימוד המקובלות במערכת החינוך הכללית, אך ברוב הקהילות והמשפחות הוא מהווה שלב הכרחי בחינוכם של הבנים. בדומה לכיתות י"ג-י"ד בסמינר לבנות, מכיוון שהישיבה הגדולה איננה חלק מ-12 שנות הלימוד המחייבות, מבנה הישיבה הגדולה איננו נכלל בהקצאת השטחים הציבוריים למבני חינוך במדריך ההקצאות של מנהל התכנון. עם זאת, חשוב להכיר את תפקודו של מוסד זה.

הישיבות הגדולות הן "מוסדות טוטאליים", שבהם בא לידי גמר תהליך ההברות של הגבר החרדי, ובאמצעותם מוטמעת ונצרכת הזהות החרדית בכלל והזהות הקהילתית הפרטנית בפרט.⁵⁷ כל הנערים המתחנכים בחינוך החרדי שואפים להגיע לישיבה גדולה. משעה שהם מסיימים לימודיהם בישיבות הקטנות פונים הבחורים להמשך לימודים בישיבה גדולה – מגיל 17, ובדרך כלל עד לנישואין.

הישיבה נבחרת על פי מסגרת ההשתייכות הקהילתית, והיא משקפת אותה ומכוננת אותה: הליטאים פונים לישיבות ליטאיות, החסידים פונים לישיבות חסידיות והספרדים – לישיבות ספרדיות, ומיעוטם פונים לישיבות ליטאיות. לישיבות מגוון תפקידים, בהתאם לדפוסים הקהילתיים האופייניים לכל קבוצה. עבור הקהילות החסידיות, אשר מתאפיינות בקשרים קהילתיים הדוקים ביותר,

מהוות הישיבות חלק ממכלול רחב של חיי הקהילה, וככאלה יש להן תפקיד חשוב, אך לא בלעדי, בתהליך ההברות. לעומת זאת, בקרב הליטאים מתבסס מעגל ההשתייכות הקהילתית במידה רבה על הישיבה הגדולה שבה התחנך אב המשפחה. בדרך כלל, משפחות תשלחנה את הבנים להתחנך בישיבות השייכות לקו מסוים, והבנות תחפשנה שידוך בקרב בחורים הלומדים בישיבות המשתייכות לקו שבו למדו אחיהן או אביהן. הישיבה הליטאית היא המוסד המארגן שעליו נשענת המערכת הליטאית והיא המכוננת אותו באופן העמוק ביותר. ואילו עבור החצר החסידית, אשר מאורגנת סביב האדמו"ר, הישיבה אינה אלא מוסד נוסף, אף כי חשוב ומרכזי, במכלול המוסדות הקהילתיים.⁵⁸

מרגע שנכנס הצעיר החרדי לישיבה גדולה מועתק מרכז חייו מהבית ומהמשפחה אל הישיבה. הבחורים מתפללים, אוכלים, לומדים וישנים בישיבה בכל ימות השבוע ואף בשבת. אפילו בחגי ישראל (למעט סוכות ופסח) שוהים התלמידים בישיבה. הבוקר בישיבה נפתח בשעה 7:00 בתפילה, ולאחריה יש ארוחת בוקר. לאחר מכן, בין השעות 9:00 ל-12:00, מתנהל "סדר א'", שבו לומדים דפים נבחרים מהמסכת התלמודית שלה מוקדש ה"זמן" (המקבילה החרדית לסמסטר), ואחריו מועבר שיעור לתלמידי שלוש השכבות הראשונות (בני 17-19) בעוד המבוגרים יותר ממשיכים בלימודם כרגיל. בשעה 13:00 מוגשת ארוחת הצהריים בחדר האוכל, ולאחריה מתחילה הפסקת צהריים הנמשכת עד השעה 15:30. יש המנצלים זמן זה לשינה ולהתרעננות, ויש המקדישים את ההפסקה להשתלמות בחומרים תורניים (כגון תנ"ך והלכה) אשר לא נכללים בקוריקולום הקלאסי של הישיבה, המוקדש כולו ללימודי הגמרא. בשעה 15:30 מתחיל "סדר ב'", המוקדש לרכישת בקיאות

57 על אודות מוסדות טוטאליים ראו: ארוינג נופמן, **על מאפייני המוסדות הטוטאליים** (תרגום: מעין זינדן, רסלינג, 1961).

58 מקורם של הבדלים אלה בדפוסים הקהילתיים כפי שעוצבו במאה ה-19. ראו: ישראל ברטל, "תמורות בארוחות החיים", בתוך: **זמן יהודי חדש: תרבות יהודית בעידן חילוני** – מבט אנציקלופדי, כרך א' (כתר הוצאה לאור ולמדא – עמותה לתרבות יהודית מודרנית, 2007), 243-246.

53 קיימים גם תיכונים לבנות המנישים לבגרות חלקית או מלאה.

54 להרחבה ראו: לאה ריימן, **בית יעקב לכו ונלכה... ההכשרה להוראה של הסמינרים "החרדים" למורות במדינת ישראל – שורשים ותמורות**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה (אוניברסיטת בר אילן, 2014).

55 על פי נתוני משרד החינוך, בשנת 2016 סיימו כ-8,000 בנות את כיתה י"ב בתיכונים החרדיים לבנות, ובשנת 2017 רשומות כ-6,500 בנות במרכז להכשרת עובדי הוראה שבסמינרים; כלומר פחות מ-20% מבגרות התיכונים לא נרשמו ללימודי המשך בסמינרים.

56 הבחירה תלויה בהיצע ההכשרות של הסמינר, בשייכו הקהילתי, במעמדו החברתי ועוד.

במסכת הנלמדת באותו ה"זמן". ה"סדר" נמשך עד השעה 19:00, ולאחריו יש הפסקה קצרה של כעשר דקות. לאחר ההפסקה מוקדשת כחצי שעה ל"סדר מוסר", לימוד אישי שמטרתו התבוננות עצמית, תיקון המידות ושיפור עצמי. במסגרת סדר זה נלמדים ספרי מוסר שונים מגדולי הדורות. בשעה 20:00, לאחר תפילת ערבית, מוגשת ארוחת הערב בחדר האוכל. לאחר מכן מתחיל "סדר ג'", אשר בו ניתנת חירות יחסית, ותלמידי הישיבה מעמיקים בעיון נוסף בסוגיות השונות או ברכישת בקיאות בחלקים נוספים מהמסכת הנלמדת. בשעה 23:00 מסתיים יום הלימודים הרשמי, והתלמידים פורשים לפנימייה. המתמידים ימשיכו לעיתים ללמוד עד השעות הקטנות של הלילה.

מבנה הישיבה כולל פנימייה, חדר אוכל, בית מדרש המשמש גם כבית כנסת, חדרי שיעורים וספרייה – "אוצר הספרים" ("אויצר" בעגה הישיבתית). האויצר מהווה חלק בלתי נפרד מבית המדרש, ולפיכך ישכון תמיד בסמיכות אליו. הספרים המצויים בו משמשים תדיר לעיון במהלך יום הלימודים, ולעיתים קרובות קובעים התלמידים את מושבם באויצר ולומדים בו במקום בבית המדרש. מקומם של חדרי השיעורים משתנה מישיבה לישיבה. מכיוון שעל פי ההלכה אסורה בנייה לשימושים מסוימים מעל היכל בית הכנסת,⁵⁹ לא ישכון בית מדרש המשמש גם כבית כנסת תחת מבנה פנימייה, לדוגמה.

עקב הגידול הדמוגרפי נפתחות עוד ועוד ישיבות, ואף הישיבות הוותיקות מרחיבות את שורותיהן. בחלוף השנים ניתן למצוא בקרב הישיבות המבוססות הנהנות מיוקרה גידול של מאות אחוזים במספר התלמידים החובשים את ספסליהן, כך שמבני הישיבות עשויים להשתנות ולהתרחב.

59 ראו: שולחן ערוך, אורח חיים, סימן קנ"א, ומשנה ברוה שם.

60 ראו אצל לי כהנר, התפתחות המבנה המרחבי וההיררכי של האוכלוסייה החרדית בישראל, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור (אוניברסיטת חיפה, 2009).

הישיבה הגדולה היא כאמור חלק אורגני וחשוב במרקם החיים החרדי, ומיקומה בריכוז חרדי אף מעלה את יוקרת היישוב בהיררכיה התדמיתית במרחב החרדי.⁶⁰ אולם ראוי לשים לב שמחזור הלימוד הישיבתי אינו מותאם למחזור החיים של יתר תושבי השכונה. השעות החופשיות של תלמידי הישיבות במהלך היום הן שעות הצהריים ושעות הלילה המאוחרות. בחורים צעירים מקימים באופן טבעי רעש ושאון. על רקע זה עולים לעיתים חיכוכים בין תושבים לבין תלמידי ישיבות הנוטעות בשכונות חרדיות. זאת ועוד, חלק מהישיבות משתייכות לזרם השונה מזה של דיירי שכונת מגורים סמוכה, מצב העלול להגביר את עוצמת החיכוך. כדי להתמודד עם מורכבות זאת לעיתים ממקמים ישיבות אלו בפאתי השכונות, וכך נוצר איזון בין הצורך של הקהילה בנוכחות הישיבה בתחומה ובין נוחות התושבים.

שירותי דת 2.2

בתי כנסת

התפילה ומשותפים לבוגרי ישיבה מסוימת, ועוד.

קיום הקהילה בחברה החרדית הוא סביב בית הכנסת, המהווה כאמור מקום מפגש והתכנסות ומוקד הפעילות הכוללת תפילות בימי חול, בשבתות ובחגים, קידושים, שיעורי תורה וכינוסים אחרים.

השייכות לקהילה מסוימת וההיקשרות לחברת מתפללים בבית כנסת מסוים הן חלק בסיסי ועמוק באורח החיים היומיומי של משפחה חרדית, והן משליכות על היבטים קהילתיים-חברתיים רחבים, ובהם אף הבחירה במוסדות חינוך לילדים, אשר קבלה אליהם תלויה לעיתים גם בבית הכנסת שבו מתפלל אבי המשפחה. השייכות לקהילה מסוימת ולבית כנסת מסוים מהווה עוגן חברתי, ובכוחה להסביר את ותק המגורים הגבוה יחסית של המשפחה החרדית;⁶² זאת מכיוון שהמובילות בציבור החרדי אינה תלויה רק במקום העבודה של ההורים או במוסדות החינוך באזור המגורים, אלא גם, אם לא בעיקר, באפשרות וברצון להשתייך לקהילה מסוימת ולבית כנסת מסוים.

השימושים השונים בבית הכנסת

בתי הכנסת פעילים לאורך כל שעות היום, כל השבוע, והם מתמלאים בחיים במיוחד בשבתות

מקומם של בתי הכנסת בציבור החרדי

בתי הכנסת הם מרכז החיים הקהילתיים-תורניים של התושבים החרדים. השימוש בבית הכנסת רחב: הוא ממלא צרכים דתיים-הלכתיים, שבעיקרם מתן קורת גג לתפילות במניין; אך לצד תפקודו הדתי שימש בית הכנסת לכל אורך הדורות כליבה הפועם של הקהילה וריכוז פעילות חברתית ותהליכי חברות קהילתיים.⁶¹ גם כיום הוא משמש מרכז הממלא צרכים חברתיים-תרבותיים: שיעורי תורה, קידושים והתכנסויות חברתיות שונות סביב מעגל החיים והשנה. הבחירה של משפחה חרדית בבית כנסת קהילתי-שכונתי נובעת משיקולים של שייכות והזדהות עם המאפיינים ההלכתיים, החברתיים והתרבותיים של קהילת בית הכנסת ושל מתפלליה, וכן מקרבתו למקום מגוריה (מרחק הליכה בשבתות ומועדים). בתי כנסת רבים משתייכים לקהילה מובחנת: לחצר חסידית או לבוגרי ישיבה מסוימת (דוגמת חברון, פוניבז' ועוד). מאפייני קהילת בית הכנסת הם תמהיל של תרבות, הלכה וחברה, וגם לתפילה עצמה, הבסיס הדתי-הלכתי המשמעותי, סממנים תרבותיים-קהילתיים: זמני התפילות, המשתנים בין קהילה לרעותה; נוסח התפילה, בהתאם למוצא המתפללים; ניגונים המלווים את

61 בהקשר לתקופת בית שני ראו: שמואל ספרא, בשלהי הבית השני ובתקופת המשנה: פרקים בתולדות החברה והתרבות (מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי ישראל, תשמ"ג), 161-163. בהקשר האשכנזי הקדום ראו: אשר פרישמן, האשכנזים הראשונים: תולדות היהודים באירופה הצפונית מראשית התיישבותם עד פרעות תתנ"ו (הקיבוץ המאוחד, 2008), 462-465.

62 ותק המגורים של משקי בית חרדיים גבוה משל משקי בית יהודיים שאינם חרדיים. ראו הרחבה בפרק הדיוור אצל הורוביץ, החברה החרדית: תמונת מצב (המכון החרדי למחקר מדיניות, 2016).

ובחגים. פעילותם היומיומית שונה מהותית מהפעילות בשבתות ובחגים: במשך ימות החול של השבוע השימוש בבית הכנסת חלקי ואינסטרומנטלי במהותו. מתפללי בית הכנסת מגיעים לשלוש תפילות ביום – בבוקר, בצוהריים ובערב, אך לא באופן מלא. לעיתים בוחרים חברי הקהילה להתפלל בבית כנסת הקרוב יותר לאזור מגוריהם או למקום עבודתם, ובמקומם עשויים להגיע לתפילות בימות החול מתפללים שאינם שייכים לקהילה הקבועה, ששעות התפילה או מיקום בית הכנסת נוחים להם באמצע השבוע. לעיתים מתקיימים שיעורי תורה בשעות אחר הצוהריים והערב, ואם במבנה בית הכנסת יש גם אולם אירועים – יכולים להתקיים בו בריתות, מסיבות אירוסין ואירועים קטנים אחרים.

לעומת זאת, בשבתות ובחגים מתכנסת הקהילה בבית הכנסת שלה, וזהו למעשה חלקה העיקרי של הפעילות הקהילתית. לעיתים מתקיימים לאחר תפילת שחרית בשבתות קידושים, המציינים חגיגה של אירועים משמחים כגון לידות ובר-מצוות. בשעות אחר הצוהריים של השבתות מתכנסים לרוב חברי הקהילה ללימוד "אבות ובנים" משותף, ובקהילות מסוימות נשארים הגברים יחד בבית הכנסת עד צאת השבת כדי לאכול סעודה שלישית. בחגים, ובעיקר בחגי תשרי, הפעילות בבית הכנסת משתנה בין הקהילות: במרבית הקהילות הליטאיות והספרדיות מגיע לשיאו השימוש בבית הכנסת בחגי תשרי (ראש השנה, יום כיפור, סוכות ושמחת תורה), מאחר שלא רק הגברים מפגינים נוכחות מלאה, אלא מקובל שלתפילות החג מגיעות גם הנשים עם הילדים. בחלק ממערך התפילות, למשל תקיעת שופר בראש השנה, מוטלת על הנשים חובת נוכחות, ובחלקים אחרים, דוגמת ההקפות בערב שמחת תורה, הן מגיעות כדי להשתתף בשמחת החג. כך או כך, אוכלוסיית בית הכנסת מכפילה ומשלשת את

גודלה בקהילות אלו בחגי תשרי. מנגד, בתי הכנסת השכונתיים בקהילות החסידיות לרוב מתרוקנים, מאחר שבחצרות חסידיות רבות מקובל שהגברים מבליים את החגים במחיצת האדמו"ר.

מספר בתי הכנסת הנדרשים

רמת השימוש במבני בתי הכנסת גבוהה במיוחד בציבור החרדי: משק הבית החרדי מונה מספר נפשות גבוה יחסית, מה שמעלה במידה ניכרת את מספר המתפללים הפוטנציאלי לכל יחידת דיור. רמת השימוש מושפעת כמובן גם מרמת הדתיות הגבוהה של מגזר זה.⁶³ עם זאת, ניכרים הבדלים בין הקהילות והריכוזים החרדיים השונים לגבי מספר בתי הכנסת בשכונה ורמת ההשתתפות של המשפחות. במקומות מסוימים מוקצה בית כנסת לכל 50 משפחות, בעוד שבמקומות אחרים – לכל 70 משפחות. במקרים אחדים הקצאת בית כנסת מצריכה מינימום של 100 משפחות מתפללים. ישנן קהילות קטנות שידרשו בית כנסת משלהן, ללא קשר לגודלן, וישנן קהילות גדולות יותר שידרשו מלכתחילה בית כנסת גדול מהממוצע. אלו האחרונות הן בדרך כלל קהילות חסידיות שנוהגות לבוא להתגורר יחד כקבוצה גדולה המונה 200-300 משפחות לפחות, והן מבקשות להתפלל בבית כנסת גדול יותר. קהילות ליטאיות נוהגות להתארגן מרחבית-קהילתית, ולכן גם כשמדובר בפחות מ-50 משפחות, הן יקימו בית כנסת קטן קרוב לביתן. בהתאם לכך, אופן אכלוס השכונה – רמת ההומוגניות, סוג תתי-קהילות השונות שיתגוררו בה ומגוון – משליך על פיצול מבני הדת ומשפיע על מספר בתי הכנסת אשר יפעלו בשכונה.

גם בעניין מספר המתפללים לכל משפחה חלוקות מעט דעות נציגי הקהילות החרדיות. מספרם נע בין שניים לשלושה מתפללים קבועים בכל משפחה

בשבתות וחגים, שהם נקודת הזמן שבה בית הכנסת מתאכלס במלואו. תחשיב זה בנוי כדלהלן: בדרך כלל הנשים והבנות אינן מגיעות לתפילה בשבתות. האב הוא מתפלל קבוע, ואיתו מגיעים בדרך כלל ילד או שניים: הבנים שבטווח הגילים 7-17 המגיעים להתפלל זקוקים למקום ישיבה, ומתחת גיל זה הילדים צעירים ואינם זקוקים למקום ישיבה (חלקם, הפעוטות, נשארים בבית). מעל גיל זה הבחורים לומדים בישיבות הגדולות ומגיעים בתדירות נמוכה לשבתות בבית. בהינתן גודל ממוצע של כחמש נפשות במשק בית חרדי וגיל חציוני העומד על 18, ניתן לחשב כי בכל משפחה ישנם בין שניים לשלושה מתפללים קבועים.

מיקום בתי הכנסת ועירוב שימושים במבנה

כאמור לעיל, רמת השימוש הגבוהה ביותר בבתי הכנסת היא בשבתות ובחגים. אופן ההגעה לבתי הכנסת בימים אלה **רגלי בלבד**. לפיכך, בריכוז חרדי אמורים בתי הכנסת להיות ממוקמים בנגישות הליכתית מקסימלית לאזורי המגורים. מאחר שרוב הקהילות השונות מפוזרות ביישובים ובין היישובים, ומאחר שכולן זקוקות לבתי הכנסת הייחודיים להן במרחק הליכה סביר מאזור המגורים, נוצר צורך במספר רב של בתי כנסת ביחס לכמות יחידות הדיור בריכוז החרדי.

מצוקת שטחי הקרקע בארץ באופן כללי, ובריכוזים החרדיים בפרט, מובילה לצורך בקיום שימושים אחדים במגרשי בתי הכנסת. בשל שטחם הבנוי הקטן יחסית, פיזורם בשכונה והצורך במגוון בתי כנסת למגוון הזרמים, אחת האפשרויות הנפוצות לניצול טוב יותר של הקרקע היא הקמת מקבץ בתי כנסת במגרש. עם זאת יש לשים לב למגבלות ולהנחיות בהקמת מקבץ כזה, הנוגעות לשתי סוגיות מרכזיות: נגישות קומתית ומיקום ארון הקודש.

ראשית, בשל מגבלות השימוש במעלית שבת, ממוקמים כל בתי הכנסת במבנה שבו תאפשר נגישות קומתית.⁶⁴ המתפללים מתקשים לטפס כמה קומות פעמים אחדות בכל שבת, ולרוב מקובלת בנייה של כמה בתי כנסת יחד בגובה שלא יעלה על שלוש קומות. בנוגע למיקום ארון הקודש – בשל סוגיות הלכתיות אסור להניחו מתחת למקום שבו מתהלכים,⁶⁵ ועל כן, מבנה שמאחד כמה בתי כנסת מתוכנן כך שיאפשר מיקום של ארון הקודש בצורה המותרת הלכתית, למשל באמצעות בנייה מדורגת.

עירוב שימושים נוסף מתבטא בבניית בתי כנסת מעל מוסדות חינוך: תלמודי תורה לבנים, גני ילדים ומעונות יום. קיים גם שילוב של מקוואות לגברים בשטח בית הכנסת.

אולמות אירועים קטנים המשולבים בתוך בית הכנסת, כפי שמקובל בחברה החרדית, מהווים סוג נוסף של עירוב שימושים בקרקע ציבורית יקרה. בתי הכנסת ממוקמים לרוב בלב הקהילה החרדית, במיקום חשוב ואסטרטגי לקהילה, ולכן מבחינת התושבים יש חשיבות רבה לניצול מבנה הציבור הנגיש באירועים מקומיים, קהילתיים או משפחתיים, כגון שמחות קטנות (בריתות, מסיבות אירוסין וכדומה). בתי הכנסת מחזיקים את אולמות האירועים הקטנים לטובת הקהילה, ומפעילים אותם לרוב במחיר מסובסד ונוח לכיסן של המשפחות החרדיות, ובד בבד משתמשים בהם כמקור הכנסה לכיסוי הוצאות התפעול של בית הכנסת. לצד היתרונות שנמנו כאן יש להביא בחשבון כי אולמות אלה עלולים להוות מטרד לתושבים המתגוררים בסמוך, הן מסיבות של שינוע מזון ואשפה מהאולמות ואליהם, והן בהקשר של עומס תנועת כלי רכב והקמת רעש בשעות שאינן נוחות לתושבים.

64 ראו פרק 1, בסעיף "ההקפדה וההחמרה בתחומי הדת וההלכה", ולהלן בפרק "בניין המגורים ויחידת הדיור".
65 ראו: **שולחן ערוך**, אורח חיים, סימן קנ"א, ומשנה ברורה שם.

63 ראו במדריך להקצאת שטחים לצורכי ציבור: ככל שרמת האדיקות הדתית של משתמשי בית הכנסת גדלה, כך עולה פוטנציאל שיעור המתפללים באופן תדיר.

מקוואות

מקוואה, על פי ההגדרה ההלכתית, הוא מאגר מים לא-שאובים אשר משמש לטבילת גברים ונשים יהודים לשם היטהרות מטומאות שונות, וכן לטבילת כלים חדשים.⁶⁶

מקוואות לגברים פעילים בשעות הבוקר והצהריים המוקדמים בימות החול, ובמיוחד בערבי שבתות וחגים. מקוואות הגברים ממוקמים כיום בעיקר בתוך בתי הכנסת – שילוב שעונה על צרכי האוכלוסייה החרדית, מאחר ששני השימושים משרתים במהלך השבוע רק את הגברים, וכך מתאפשרת שמירה על כללי הצניעות. נוסף על כך, פיזור בתי הכנסת ברחבי השכונה מאפשר פריסה נוחה ונגישה גם למקוואות. ברוב המקרים ממוקמים המקוואות לגברים מתחת לפני הקרקע, כך שאינם תופסים מקום יקר בשטח הציבורי. מקוואה הגברים כוללת חדר מלתחות, ולאחריו ישנו מרחב גדול משותף של מקלחות ובריכות טבילה. המקוואה כוללת בדרך כלל בריכות מים חמים, מים קרים ומים פושרים.

מקוואות לנשים פעילים לאורך כל ימות השבוע בשעות הערב, שהן שעות הטבילה של הנשים. מבנהו הפנימי של מקוואה נשים כולל חדר המתנה, חדרים אישיים להתארגנות הכוללים מקלחת או אמבטיה, ובורות טבילה. הביקור במקוואה הוא פרקטיקה דיסקרטית וצנועה. כיוון שכך, המבנה והכניסות אליו בדרך כלל מוצנעים. קרבה של מקוואות לנשים אל מבני ציבור ו/או למבנים אחרים המשמשים לציבור ולגברים בשעות הערב – גורמת אי-נוחות למשתמשות.

66 משקולים פרקטיים והלכתיים הנוגעים לכמות המים הלא-שאובים (מי גשמים) הנדרשת למים כשרים לטבילה, במקרים רבים קיים במבנה מאגר מי גשמים הנקרא "אוצר". המאגר מוזן בורות שונים, ואף ייתכן שחלקו האחד יושק למקוואה גברים והאחר למקוואה נשים, אם הם סמוכים זה לזה.

2.3

המרחב הציבורי הפתוח

בשעות הבוקר והצהריים במשפחות הנהנות מהמרחבים הסמוכים לבתיהן. בשבתות ובחגים אין תנועה של כלי רכב בשכונה החרדית, ולכן בזמנים אלה שטחים המיועדים לתנועה ולחניית כלי רכב משמשים מרחב ציבורי פתוח נוסף, שבו מקיימים הילדים תנועה עצמית בטוחה. ככל ששטח פנוי מסוג זה רחב ומישורי יותר, כך גדלות אפשרויות ניצולו על ידי הילדים בשבתות ובחגים.

פריסת השטחים
הציבוריים בשכונות

בהתאם לצורך המוגבר של המשפחות החרדיות בשטחים הפתוחים, מנוצל כל שטח פתוח אפשרי הנגיש לאזורי המגורים. כמענה לכך מצויים לעיתים שטחים קטנים רבים כ"גינות כיס" בין מבני מגורים; זאת נוסף על שטחי פעילות ומשחק גדולים יותר ברמה השכונתית. מגרשי חניה פתוחים ושטחים נוספים משמשים בפועל כמרחב משחק לילדים בשעות אחר הצהריים, אף אם אינם בטיחותיים ואינם ירוקים וידידותיים לילדים.

כאמור לעיל, ישנה תנועה עצמית רבה של ילדים בשכונה החרדית אל מוסדות החינוך ובחזרה מהם.⁷¹ הגינות והפארקים מהווים רקמה חיונית לציבור בין אזורים אלה, ועשויים ליצור מסלול הליכה נעים

במגזר החרדי השימוש בגינות ובפארקים שכונתיים ועירוניים הוא גבוה ותדיר. מבנה משק הבית החרדי, המונה מספר ילדים כפול ממשק בית יהודי שאינו חרדי,⁶⁷ לצד המגורים בדירות קטנות יחסית,⁶⁸ מגבילים את האפשרות של הילדים לשחק בתוך הבית ומגבירים את הצורך בשטחי חוץ. נוסף על כך, אופי התנהלות משק הבית החרדי, שבו נעזרים בילדים הבוגרים בהשגחה ובפיקוח על הילדים הצעירים בבית ומחוצה לו, מוביל לצורך בשטחים פתוחים שמבחינת פיזורם ופיתוחם מתאימים גם לשימושם של ילדים ללא השגחת מבוגר: מחזה שכיח בשכונות חרדיות בשעות אחר הצהריים בימי חול ובשבתות הוא אחים בוגרים יחסית, בני 8, 10 ומעלה, שיוצאים מהבית עם אחיהם הקטנים ומבלים שעות אחדות בגינה השכונתית הקרובה. לבסוף, רמת המינוע הנמוכה יחסית במגזר החרדי⁶⁹ מובילה גם היא לצורך במרחב ציבורי פתוח קרוב ונגיש לסביבת המגורים.

השימוש של המשפחה החרדית בשטחים הפתוחים מגיע לשיאו בשבתות ובחגים, שבהם בני המשפחה מתרכזים בבית: המשפחה מוגבלת במשחקים המותרים לשימוש בשבת,⁷⁰ ובה בעת אינה משתמשת בכלי תחבורה, ולפיכך אינה יכולה להתרחק מהבית או ליהנות מפעילויות וממרחבים חוץ-שכונתיים. בימים אלו גינות המשחקים מלאות

67 ראו הרחבה על גודל משק הבית החרדי בפרק 1, בסעיף "משק הבית החרדי: גודלו והרכב הגילים שבו".

68 ראו הרחבה על דירות המגורים בחברה החרדית, שם, בסעיף "רמת חיים ואיכות חיים: תעסוקה, הכנסה ורווחה".

69 ראו הרחבה על רמת המינוע בחברה החרדית, שם.

70 קיים איסור על שימוש במשחקים המופעלים על ידי בטריות או מחוברים לחשמל, על כלי נגינה ועוד. להרחבה ראו: הרב יהושע נויבירט, "משחקים בשבת ובי"ט", בתוך: שמירת שבת כהלכתה, מהדורה מחודשת בתוספת פרקי מבוא להלכות שבת: כולל דיני שמירת שבת ויום טוב בשים לב לבעיות שהתעוררו בזמננו (לא לה נהוגים לפסוק כשיטת הרמ"א), חלק א', פרק ט"ו (פלדהיים, מכון לבירור הלכה נשמת אהרן ויעקב, 2010), ר"ב"רמ"ב.

71 ראו בהרחבה בסעיף "שרותי חינוך" לעיל בפרק זה.

ובטוח, תוך שילוב מקומות מפגש, התכנסות ומשחק בשעות אחר הצהריים הפנויות.

תפקידו המרכזי של בית הכנסת בקהילה החרדית, ובפרט בשבתות ובחגים, מביא לניצול מרחבים ציבוריים פתוחים הסמוכים אליו – הן כהרחבה לשטחי הפנים של בית הכנסת עבור המתפללים, והן כשטח חוץ העומד לרשות הילדים ובני המשפחה שאינם עוסקים בתפילה. בתוך כך, שטחים ציבוריים המצויים בתווך, בין אזורי המגורים לבתי הכנסת, ממלאים תפקיד מרכזי בשבתות ובחגים, שכן תנועת מתפללים, בעיקר בשעות הבוקר והערב, של גברים בשבתות וגם של נשים בחגים, יוצרת תוואי נגיש ומוגן עבור הילדים, המשמש גם כמרחב פעילות. ככל שהשטחים הפתוחים קרובים יותר לבתי הכנסת, כך הם שימושיים יותר עבור התושבים החרדים.

כאמור, לעיתים קרובות משמשים ילדים בוגרים כמשגיחים על ילדים צעירים בזמן שהות בשטחים הפתוחים. אי לכך, כאשר שטחים אלה סמוכים לכביש, ודאי כאשר ישנן גינות משני עברי הכביש, נהוג לנקוט אמצעים לשמירה על ביטחון הילדים מסכנות חצייה לא-זהירה.

ברמה האזורית משתמשים התושבים החרדים גם בשטחים פתוחים אקסטנסיביים: חורש טבעי הכולל פינות ישיבה, טיילת לרכיבה על אופניים ועוד. בחופשות מרוכזות של בתי הספר היסודיים והעל-יסודיים נוטות המשפחות החרדיות להיעזר מאוד בשטחים אלה, אשר מספקים להן מרחב פעילות רב-גילי, חינוכי ומותאם לשהות ארוכה.

2.4

שירותי תרבות, קהילה וספורט

באירועים מגזריים רבי-חשיבות כמו חתונות של אדמו"רים.

המרכז הקהילתי אף מהווה מוקד מרכזי של החינוך הבלתי פורמלי, אשר לו תפקיד חיוני בציבור החרדי. תוכניות הלימודים, בעיקר של הבנים, ממוקדות בלימודים תורניים; כל תוספת של תכנים, בין אם תגבור של לימודי ליבה כמו אנגלית, מחשבים ומתמטיקה, ובין אם תוכני העשרה כמו רובוטיקה ואומנות, אינה יכולה להתקיים במסגרת הלימודים הפורמלית. גם בקרב הבנות תוכני לימוד מסוימים מוגבלים וניתנים להשלמה רק מחוץ לכותלי המוסד. בתנאים אלה, המרכז הקהילתי השכונתי עשוי להיות המרחב המתאים ביותר להנגשת תכנים ולימודים הנחוצים לבנים ולבנות החרדים.

מבנה המרכז הקהילתי נותן מענה למגוון אוכלוסיות חרדיות בטווח רחב של גילים לאורך כל היום. בשעות הבוקר והערב – קורסים, השתלמויות, חוגים ופעילויות העשרה נוספות לאוכלוסייה בוגרת, ובעיקר לנשים. שעות אחר הצהריים מלאות בפעילויות שונות שמטרתן להעניק מסגרת לבילוי משפחתי מותאם בשעות אלה: חוגים לילדים, לנערות ולנשים, הצגות, הפעלות ועוד. מלבד זאת משמשים מתקני המרכז הקהילתי תשתית לשירותים משלימים לתנועות הנוער לבנות (המקיימות בדרך כלל פעילויות בתוך המסגרת הבית-ספרית), כגון שיתופי פעולה ואירוח פעילויות רבות-משתתפים.

לצד בית הספר, בית הכנסת, הרחוב והגינה העומדים בליבת המרחב החרדי היומיומי, גובר בעשורים האחרונים השימוש במבנים ובתשתיות ציבוריות שמספקת הרשות המקומית. מבנים ומרחבים אלה נותנים מענה לאוכלוסיות מובחנות, ולצרכים ותיקים לצד צרכים חדשים הצומחים בציבור החרדי. מגמות שונות הובילו לשינויים בדפוסי הפנאי והקהילה של ציבור זה ולפתיחות גוברת לשימוש בתשתיות הפיזיות שמספקת הרשות המקומית לצריכת שירותים מותאמים בתחומים אלה. בחלק מההיבטים דומים דפוסי השימוש של הציבור החרדי לאלה של אוכלוסיות מקבילות בציבור הכללי, ובהיבטים אחרים מצריכים מאפייני הציבור החרדי התאמה של התשתיות והפעילויות.

← מרכז קהילתי

המרכז הקהילתי מספק למשפחה החרדית מרחב רב-תכליתי שהשימושים בו רבים ומגוונים, והם הולכים וגדלים כל הזמן. גודלן של המשפחות החרדיות, לצד המגורים בדירות קטנות⁷² והצורך בפעילויות תרבות ופנאי מותאמות, שלרוב אינן מוענקות במלואן במסגרות החינוכיות⁷³ – כל אלה הופכים את המרכזים הקהילתיים למרחב חשוב וחיוני בחייה של המשפחה החרדית. המרכז הקהילתי או המתנ"ס בקהילה החרדית ממלא צרכים רבים של תרבות, פנאי וקהילה, החל בחוגים ופעילויות העשרה לילדים, נערות, נשים וקשישים, דרך כינוסים ופעילויות רבות בימי החופשה, וכלה

72 ראו הרחבה על דירות המגורים בחברה החרדית בפרק 1, בסעיף "מרחב המגורים החרדי".

73 במסגרת מוסדות החינוך לבנים אין פעילויות פנאי, ובמסגרת מוסדות החינוך לבנות יש פעילויות ברמות מנוונות בקהילות השונות.

הפעילויות במרכז מתקיימות בהפרדה מגדרית כמעט מלאה, כך שמבנה המרכזים הקהילתיים נותן מענה לפעילויות העשרה ופנאי שונות העשויות להתקיים באותה עת אך בנפרד.

← מועדון קשישים

אוכלוסיית קשישים קיימת כמובן בערים ובשכונות הוותיקות, אך גם בערים ובשכונות החדשות, המתאפיינות באוכלוסייה צעירה מאוד. עם התבססות השכונה החדשה ניכרת תנועה של זוגות מבוגרים המבקשים להתגורר בקרבת ילדיהם ונכדיהם, כדי לעזור ולהיעזר. לפיכך, מבני הפנאי והקהילה צריכים להביא בחשבון מתן מענה גם לצורכי האוכלוסייה המבוגרת, גם אם אוכלוסייה זאת איננה מתגוררת באזור בשלבים הראשונים לאכלוסו. גם במועדוני הקשישים מתקיימת הפרדה מגדרית. בקרב הנשים הקשישות החרדיות ישנה העדפה לפעילויות העשרה שונות, בעוד הקשישים מנצלים את עיקר זמנם ללימוד תורה, אך לעיתים מעשירים את הלימוד בפעילויות פנאי ובריאות.

← מתקני ספורט

בציבור החרדי גוברת ההכרה בחשיבותה של פעילות גופנית לבריאות. כחלק ממגמה זאת גובר השימוש בבריכות השחייה ובמועדוני הכושר המקומיים. שחייה מוכרת בהדרגה בציבור החרדי כפעילות רצויה ולגיטימית, כל עוד היא מתקיימת בתנאים המקובלים בחברה זו, ובהם פיקוח רבני, הפרדה מגדרית ואף שמירת שבת במבנה. תנאים אלה מגבילים לעיתים את הנכונות של הציבור החרדי להשתמש במתקנים הקיימים בשכונות כלליות, אף אם הן סמוכות.

← ספריות

לעומת זאת, מגרשי הספורט הפתוחים אינם מקובלים גם כיום במרבית הקהילות בציבור החרדי. כללי הצניעות מחייבים את הבנות לקיים את פעילות הספורט במקומות סגורים, ואילו בקרב הבנים נתפסות פעילויות הספורט כפעילות "רחובית", ועל כן אינן מקובלות באופן פורמלי. עם זאת, ניתן לזהות תחילתה של פתיחות מסוימת ביחס לצורך של קבוצות מסוימות, בקרב הבנים בלבד, במרחבים מסוג זה. בשכונות אחדות השטחים רצויים ונמצאים בשימוש, בעוד שבאחרות ויתרו על הקמתם. מאחר שהדעות בנוגע לשימוש במגרשי הספורט הפתוחים חלוקות, מיקומם המועדף הוא בפרברי השכונה ולא בליבה, כך שמתאפשר שימוש במרחב לילדים ונוער בכלל ולנוער בסיכון בפרט, ללא פגיעה במרקם השכונתי.

הילדים והנוער בריכוזים החרדיים צורכים את שירותי הספרייה בתדירות גבוהה. רמת הכנסות נמוכה לנפש,⁷⁴ המגבילה את האפשרויות של המשפחה החרדית לממן פעילויות שונות בשעות אחר הצהריים ובחופשות, לצד הרגלי המגורים בדירות קטנות יחסית לגודל המשפחה,⁷⁵ מעודדים את הילדים לבלות שעות רבות בספרייה השכונתית. את הספריות ניתן למקם בתוך המרכזים הקהילתיים המקומיים, הנותנים מענה הולם לצרכים של כלל ילדי הקהילה. לצד היתרונות שבמיקום ספרייה גדולה ומרכזית במרכז הקהילתי, יש לשקול פיזור של כמה ספריות קטנות יותר ברחבי השכונה, באופן שיאפשר נגישות רגלית טובה יותר.

← אודיטוריום

בציבור החרדי ישנו ביקוש רב לאודיטוריום ולאולמות רב-תכליתיים. כינוסים לצרכים מגוונים ובהיקפים שונים מתקיימים תדיר בציבור זה ומיועדים לקבוצות אוכלוסייה שונות. אירועים בינוניים, כגון הקרנת סרטים לנשים או ערב של תנועת נוער לנערות, מתקיימים על בסיס שבועי או חודשי, ומשמים בין עשרות למאות בודדות של משתתפות. אירועים רחבים יותר, כגון הרצאות של רבנים מפורסמים או אירועים חסידיים גדולים, מתקיימים על בסיס חד-פעמי ומשמים מאות רבות של משתתפים. אירועים בסדר גודל בינוני עד גדול זקוקים למבנה המותאם לכמות האוכלוסייה ולסוג הפעילות.

← מתקנים לנוער בסיכון

בשנים האחרונות ניכרת בציבור החרדי מגמה גוברת של הכרה באתגר שמעמידה אוכלוסיית הנוער בסיכון,⁷⁶ ובהכרח להתמודד עם אוכלוסייה זו ולספק לה מענים. עם זאת, הקהילה רואה בבני נוער אלה סוג של איום חינוכי והשפעה שלילית אפשרית על בני גילם, ולכן היא נוטה להרחיק אותם לשולי המרחב. הנערים הנושרים זקוקים למרחבי פעילות ולמתקני ספורט, אשר לרוב אינם מצויים בשפע בשכונה החרדית, וגם אם הם קיימים – בני הקהילה אינם מעוניינים בשימוש משותף בהם של ילדיהם ושל בני הנוער בסיכון. מחסור במרכז הנותן מענה לצורכי אוכלוסייה זו יוצר הפרעה במרקם החיים בריכוזים החרדיים מהבחינה הסביבתית ומהבחינה התרבותית. בריכוזים החרדיים הולכים ומוקמים מתקנים לפעילויות מותאמות לנוער בסיכון, כגון בתי ספר לתעסוקה מקצועית ומועדונים טיפוליים-רווחתיים. בשל הרגישויות החברתיות שתוארו, המבנים לשימוש הנוער הנושר בקהילות החרדיות

לא ממוקמים במרכזי השכונות, אלא בשוליהן או אף מחוץ לגבולותיהן, לא בריחוק רב מדי ולא במרכז שכונות חילוניות מובהקות.

74 ראו הרחבה על ההכנסות בחברה החרדית בפרק 1, בסעיף "רמת חיים ואיכות חיים: תעסוקה, הכנסה ורווחה".
75 ראו הרחבה על זירות המגורים בחברה החרדית, שם.

76 נוער בסיכון בחברה החרדית נקרא גם "נוער נושר", ואכן מחזר בבני נוער בשלבי נשירה שונים ממסגרות החינוך החרדיות הפורמליות. חלקם נוכחים באופן חלקי במסגרות הפורמליות אך כבר אינם עומדים באופן מלא בכללים החברתיים וההלכתיים של הקהילה.

הציבור החרדי צורך בכל התחומים מוצרים מותאמים – מזון בכשרות מהודרת, ביגוד והנעלה העונים על קריטריונים שונים של צניעות בהתאם למאפייני הקהילה החרדית המקומית – וקונה בחנויות ייחודיות העונות על צרכי דת שונים: ספרי קודש, מוצרי יודאיקה, ספרי לימוד מותאמים, ריהוט המותאם לכללי הצניעות החרדיים ועוד. זאת ועוד, כלכלת משק הבית החרדית, המבוססת על צניעות וחסכון, מייצרת רמת מחירים שונה מזו המקובלת בציבור הכללי.

מאפיינים אלה מובילים לכך שחלק ניכר מהצריכה של הציבור החרדי נעשית בחנויות ייעודיות ולא באזורי המסחר הכלליים. לחנויות ייעודיות אלה תפקיד מרכזי בכלכלת משקי הבית החרדיים: החל בעסקים זעירים של קוסמטיקה ופאנאות, דרך מכירות ביתיות של ביגוד לילדים, ועד עסקים גדולים ורשתות אופנה ומסחר מגוונות המותאמות לצורכי המשפחה החרדית.

משק הבית המונה מספר גדול של נפשות,⁷⁷ רובן ילדים, משפיע גם הוא על אופי הצריכה והשירותים שלהם נזקקת משפחה חרדית. למשל, מעורבותם של ילדים בקניות למשק הבית מצריכה נגישות גבוהה של חנויות מכולת, וחידוש מלאי המוצרים הטריים נעשה לעיתים תכופות יותר, ומגדיל את הצורך בחנויות מזון.

בשל רמת המינוע הנמוכה יחסית באוכלוסייה החרדית והקושי להתנייד למרחקים גדולים בתחבורה הציבורית, ממוקמים אף מרכזי המסחר הגדולים יותר בקרבה רבה לאזורי המגורים.⁷⁸ מרכזי מסחר אלה מתוכננים באופן שמאפשר שמירה על אורח החיים הייחודי של החברה החרדית, והם מאופיינים במרחבים המאפשרים פיקוח חברתי ושאנים יוצרים בעיות צניעות בהתאם לסטנדרטים של הקהילה המקומית (למשל נישות נסתרות או מקומות ישיבה חיצוניים בבתי קפה או בפיצריות).

ברמה הבסיסית השכונה החרדית מכילה בתי עסק בעלי סף כניסה נמוך למגזר החרדי, בראשם מכולות וחנויות מזון. כמו כן מצויים בה חנויות הלבשה והנעלה, שירותי בריאות, מספרות, פאנאות, קוסמטיקאות, וחנויות לכלי כתיבה וצעצועים, מוצרי סדקית, ספרי לימוד, ציוד חד-פעמי ועוד. עסקים בעלי סף כניסה גבוה יותר הנדרשים בציבור החרדים כוללים חנויות לריהוט, חנויות לספרי קודש, עסקי הסעדה ושירותי מזון שונים, חנויות למוצרי חשמל ואלקטרוניקה ועוד.

אזורי מגורים חרדיים רבים נסמכים על שירותי מסחר המצויים בריכוזים חרדיים גדולים יותר הסמוכים גיאוגרפית, ובעיקר על ערי המטרופולין הגדולות ירושלים ובני ברק. ככל שאזור המגורים החרדי גדול וותיק יותר, כך מתרחב סף הכניסה לשירותים מסחריים נוספים, הביקוש הגדל מביא

להקמת שירותים נוספים במקום, ונחלשת התלות בצריכת מסחר ושירותים נוספים מבחוץ.⁷⁹

בדומה להיבטים חברתיים אחרים בציבור החרדי, גם בתחומי הצריכה ניתן להבחין בהבדלים פנים-קהילתיים ובמגמות של שינוי. האתוס הקלאסי החרדי השמרני, לצד מצבן הכלכלי של רוב המשפחות, יוצרים תמונת מצב של צניעות והסתפקות במועט. בה בעת, בקרב שכבה מסוימת בציבור החרדי ניכרים בעשורים האחרונים עלייה ברמת החיים ואימוץ של תרבות צריכה.⁸⁰ למשל, בתחומי הלבשה והטיפוח, בסטנדרטים ובטעמים של עיצוב האירועים, בתיירות ובפנאי ניכרות השפעות של אופנות צרכניות מערביות. שכבה מצומצמת אך גדולה של חרדים מעודכנת ועוקבת אחר מגמות האופנה ומקבלת מענה לדרישותיה, אם באמצעות רכישת מוצרים בחנויות אופנה כלליות, ואם באמצעות רכישת מוצרים ושירותים ממספר הולך וגדל של יזמות חרדיות המביאות את טעמי האופנה העכשווית אל הציבור החרדי שיכול להרשות לעצמו מותרות אלה.

פריסת השירותים המסחריים

לנוכח חיוניותה של נגישות השירותים והעסקים בשכונה החרדית, המערך המסחרי הנפוץ והמצליח ביותר בריכוזים החרדיים הוא הרחוב המסחרי. לצידו פועלים גם מבנים מסחריים בעלי אופי שונה, ובהיקפים משתנים.

הרחוב המסחרי

הרחוב המסחרי, בניגוד למרכז הבנוי, מאפשר נגישות אופטימלית לאזורי המגורים ועונה היטב על הצרכים החברתיים של האוכלוסייה החרדית בהקשר לנצפות ולנגישות. עירוב השימושים, שילוב

המסחר בקומות הקרקע של בנייני מגורים ברחובות מרכזיים, יוצר שדרה מסחרית מרכזית, המאפשרת הנגשה וכן ניצול מרבי של הקרקע באזורי המגורים.

לצד יתרונותיו, שילוב המסחר במגורים עלול להוביל לפגיעה בחיי היומיום של התושבים. כאשר אזורי הפריקה והטעינה של הסחורה אינם מתוכננים באופן נפרד (לדוגמה בכניסה אחורית), נוצרת הפרעה לתנועת הולכי רגל וכלי רכב ברחוב הקדמי. בעיה נוספת היא התרחבות בלתי מוסדרת של שטחי המסחר אל שטחים נוספים מעבר למתוכנן, לעיתים לשטחים אחוריים אשר תוכננו במקור לשינוע, ולעיתים אל חזית הרחוב, בתחומי שדרות עמודים, שטחי מדרכה וכדומה. כך נוצרת פגיעה בתנועת הולכי הרגל באכסדרה, ופגיעה בבטיחות ובאסתטיות של המרחב המסחרי.

התפשטות החנויות לכל מרחב בנוי ופנוי, וכן הקמת חנויות קטנות גם במקומות שלא יועדו לכך, מלמדות על ההעדפה המובהקת של ציבור זה למסחר ברחוב ועל המחסור בשטחים המתוכננים לכך.

המבנה המסחרי

לרוב נתפס מבנה מסחרי כבעייתי, בעיקר מבחינת הצניעות, אך גם מסיבות הקשורות לביטחון אישי ולשמירת השבת: בשבתות וחגים עומדים המרכזים והקניונים ריקים, כך שהם הופכים ל"מרכזי רפאים" שאליהם נמשכים נערים ונערות מקבוצות שוליים. התקהלות זו מובילה לעיתים להתפרעויות ולוונדליזם, המזיקים הן למבנה עצמו והן לאופי השכונה. לפיכך בדרך כלל לא ימוקם מבנה המרכז המסחרי הכללי בתוך השכונה.

בריכוזים חרדיים מסוימים נבנו מרכזים מסחריים וקניונים בגדלים שונים, אך רמת התפקוד של

79 לי כהנר, **התפתחות המבנה המרחבי וההיררכי של האוכלוסייה החרדית בישראל**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור (אוניברסיטת חיפה, 2009).
80 חיים זיכרמן, **שחור כחול-לבן: מסע אל תוך החברה החרדית בישראל** (ידיעות ספרים, 2014).

77 ראו הרחבה על גודל משק הבית בחברה החרדית בפרק 1, בסעיף "משק הבית החרדי: גודלו והרכב הנילים שבו".
78 ראו הרחבה על רמת המינוע בחברה החרדית, שם.

מרכזים אלה אינה אחידה.

צורך חשוב, אך גם אתגר תכנוני.

חלק מהמרכזים מתפקדים באופן חלקי בלבד: הציבור "מצביע ברגליים", וניתן להבחין בפתיחת חנויות קטנות אלטרנטיביות במיקומים שונים הקרובים יותר לאזורי המגורים: בקומות הקרקע של מבני מגורים, ואף במקומות שלא תוכננו לכך, כגון בחנויות ובחדרי אשפה.

לעומת זאת מבנים מסחריים אחרים פעילים ושוקקי חיים. מרכזים אלו משלבים בתוכם בתי עסק לצד משרדים ומרפאות, ועונים על קריטריונים שונים של צניעות, באמצעות תכנון מרחב המאפשר פיקוח חברתי: מסחר פונה אל החוץ, חשוף לקהילה, או בעל חלל פנימי רחב ופתוח משני צידיו. בנייה מסוג מסוים מאפשרת סגירת המתחם בשבתות ובחגים.

הצלחת המרכז המסחרי תלויה במבנהו, במיקומו בשכונה, בתמהיל המסחרי המצוי בתוכו ובהסכמת הרבנים לפתיחתו.

← מאפיינים לשירותים מסחריים נוספים

חנויות מזון

חנויות המזון הן צורך חיוני במיוחד בשכונה חרדית. עליהן להיות נגישות מאוד ובמרחק הליכה קצר מאזורי המגורים, מאחר שיש צורך יומיומי לפקוד אותן, ולעיתים גם ילדים נשלחים לערוך קניות במכולת השכונתית. בה בעת שילובן ברחובות המגורים מאתגר, משום שהן מצריכות חידוש אספקה טרייה באופן יומיומי, משטחי אריזה ורמת שינוע גבוהה, מה שעלול ליצור מטרד עבור התושבים המתגוררים בסמוך, להפריע לתנועה רגלית ומוטורית בסביבתן ולייצר אשפה ולכלוך. שילובן של חנויות המזון באזורי המגורים הוא לפיכך

מרפאות

גודלו של משק הבית בציבור החרדי יוצר ביקוש רב למרפאות, ובהתאם לכך עולה כדאיותן הכלכלית. עובדה זו מעודדת את שירותי הבריאות לעשות שימוש נרחב בשטחים מסחריים לצורך הקמתן. הצורך הגדול בשירותים אלה, העובדה שהם מאורגנים תחת גופים מסחריים גדולים וכדאיותם הכלכלית בשכונה החרדית גורמים לכך שבמקומות שבהם יש מחסור בשטחי מסחר, נדחקים שירותים מסחריים אחרים על ידי שירותי הבריאות.

אולמות אירועים

בציבור החרדי רמת שימוש גבוהה באולמות אירועים הקרובים לקהילה ולסביבת המגורים. מעגל החיים מזמן למשפחה החרדית רוב אירועים וחגיגות.

מעגל החיים מתחיל באירוע חגיגות הברית לבן הנולד, ואם הוא בן בכור יתקיים לרוב גם אירוע פדיון הבן כעבור חודש מיום היוולדו. בקהילות מסוימות נהוג לחגוג ברוב משתתפים גם את טקס ה"חאלקה" של בן ה-3, שבו ייגזזו לראשונה שיערותיו ויתחיל גידול פאות לחייו. לבן יחגגו באולם בר-מצווה עם הגיעו לגיל מצוות באירוע רשמי ורב-משתתפים, ובשבת שלפני האירוע יתקיים גם אירוע העלייה לתורה בבית הכנסת השכונתי. לבת המצווה נהוג לערוך אירוע לנשות המשפחה בלבד, לרוב בבית החוגגת, לעיתים בבית הכנסת השכונתי, ובקהילות מסוימות אף נוהגים לערוך אירוע גדול יותר. אירועי זוג בקהילה החרדית נוהגים לחגוג לעיתים בבית החתן או הכלה ולעיתים באולמות שכונתיים קטנים עד בינוניים, תלוי במעמד החברתי והכלכלי של המשפחות המחותנות. בשבת שלפני אירוע החתונה (ובקרוב הספרדים בשבת שאחרי החתונה) מתקיים לרוב אירוע "שבת חתן", שבו החתן עולה לתורה בבית הכנסת השכונתי, ובשבת שאחרי האירוע

מתקיימת שבת "שבע הברכות", כחלק משבוע החגיגות שמתקיים לאחר החתונה. לצד אלה יש עוד אירועים רבים ומגוונים.

לאירועים המתקיימים בשבתות מוזמנים לרוב בני המשפחה הקרובה והמצומצמת בלבד, מאחר שבהיעדר אפשרות להתנייד במהלך השבת על המשפחות המתארחות באירועים אלה ללון במקום, לרוב בדירות שכנים, ללא תשלום. יש להביא בחשבון שגם האירועים המשפחתיים הקטנים ביותר יכולים לכלול מספר רב של משתתפים, משום שמשפחות רבות בציבור החרדי מונות שמונה עד עשרה ילדים, חלקם כבר נשואים, ולהם בני זוג ואף ילדים. כאשר מדובר באירוע סביב נישואין מוזמנים גם בני המשפחה השנייה, המחותנים, וכך המספר מגיע בקלות לעשרות משתתפים. באירועים המתקיימים בימות החול יכולה המשפחה המצומצמת בלבד למנות כמאה איש, ללא חברים ובני משפחה רחוקים יותר.

תדירותם של אירועים אלה בחיי היומיום של משק הבית החרדי, לצד חיים ומגורים קהילתיים ורמת מינוע נמוכה, מובילים לצורך בהנגשה של אולמות השמחה לאוכלוסייה, ברמה העירונית, הרובעית והשכונתית. מרבית האירועים – קידושים, בריתות, בר-מצוות ומסיבות אירוסין שבהן נוכחים 50 עד 200 משתתפים – דורשים אולמות קטנים עד בינוניים.

אולמות שכונתיים קטנים ממוקמים לעיתים קרובות בתוך שטחי ציבור שונים, בהם בתי כנסת ומרכזים קהילתיים. אולמות אירועים בינוניים נמצאים לרוב בשטחי מסחר גדולים בתוך העיר, כמו במרכז מסחרי ובסביבתו. אולמות אירועים גדולים יותר משמשים לאירועים גדולים יותר, בעיקר חתונות. אולמות אלה מביאים לתנועה רבה יותר של אנשים וכלי רכב ועלולים לייצר מפגעי רעש וסביבה באזור המגורים, ולכן הם ממוקמים באזורי תעסוקה, מסחר

ותעשייה שונים המרוחקים מאזור המגורים.

עולם התעסוקה בציבור החרדי עובר בשנים האחרונות שינויים מהותיים המושפעים ממגמות פנימיות בתוך החברה החרדית וממאמצים ממשלתיים שונים. שיעור התעסוקה של נשים חרדיות בנות 25-64 עלה מ-47% בשנת 2000 ל-76% בשנת 2019, ושל גברים חרדים – מ-40% ל-51.51%⁸¹ גם ההתפלגות הענפית-כלכלית עברה שינויים מהותיים, וענף החינוך, שהיה חלק מרכזי מאוד מתעסוקת הנשים החרדיות, הולך וקטן: כ-60% מהנשים החרדיות עסקו בתחילת שנות ה-2000 בחינוך, ובשנת 2015 עסקו בכך רק כ-40% מהן.⁸² בהינתן המשך המגמות והמאמצים הממשלתיים, ניתן לשער כי התמונה התעסוקתית במגזר החרדי תדמה יותר ויותר לתמונה התעסוקתית במגזר הכללי בישראל. לפיכך, תכנון עתידי לשנים 2030-2040 והלאה של אזורי תעסוקה לאוכלוסייה החרדית צריך יהיה לעמוד, ככל הנראה, בשיעור הקצאת השטחים לתעסוקה המתוכנן לכלל הציבור.

תעסוקת נשים חרדיות

לנשים החרדיות דפוסי חיים תרבותיים וחברתיים ייחודיים, המשליכים על המאפיינים התעסוקתיים שלהן ויוצרים צרכים תכנוניים ייחודיים בנושא התעסוקה. כיום, הנשים החרדיות הן המפרנסות העיקריות במשק הבית שלהן, ושיעורי התעסוקה הגבוהים שלהן מול שיעורי התעסוקה הנמוכים של הגברים החרדים ממחישים זאת. את הסיוע בטיפול

במשק הבית מרובה הילדים מקבלות הנשים לרוב מבן הזוג ומהמשפחה הקרובה. למרות זאת, נשים רבות עדיין אינן יכולות או אינן מעוניינות להתרחק מהבית לצורך תעסוקה, ומרבית החרדיות מחפשות עבודה בקרבה מקסימלית לאזור המגורים שלהן.

מגבלה תעסוקתית נוספת העומדת בפני הנשים החרדיות היא העובדה שעבור רבות מהן התנאי לכניסה לשוק העבודה הוא העסקה בסביבה נפרדת מגדרית, מותאמת לנורמות החברתיות החרדיות.⁸³

הדרישה לעבודה בסביבה נגישה לאזורי המגורים ומותאמת לנורמות אלה מצמצמת את מגוון אפשרויות התעסוקה ואת זמינותן, וגובה לעיתים קרובות מחירים כלכליים ומקצועיים, כיוון שהיא מגבילה את מיצוי פוטנציאל ההשתכרות וההתקדמות המקצועית של הנשים החרדיות.

לפיכך זוהה צורך בתמהיל תעסוקתי בריכוז החרדי ובסביבותיו שיאפשר לנשים מקומות תעסוקה קרובים יחסית, מותאמים לנורמות הקהילתיות וכן בעלי פוטנציאל השתכרות וקידום מקצועי מגוון יותר.

מאפיינים תעסוקתיים של נשים חרדיות

תכנון תעסוקתי דורש התייחסות לתחזיות דמוגרפיות, כלכליות ותעסוקתיות שונות. הנחות הבסיס הנוגעות לתכנון תעסוקה לנשים חרדיות

81 עיבודים של המכון החרדי למחקרי מדיניות לנתוני סקר כוח אדם, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2000-2019.

82 שם.

83 ראו אצל לי כהנר, התפתחות המבנה המרחבי וההיררכי של האוכלוסייה החרדית בישראל, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור (אוניברסיטת חיפה, 2009); אסף מלח, השתלבותם של חרדים בעלי השכלה גבוהה או מקצועית במקומות עבודה (מנהל מחקר וכלכלה, משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה, 2010).

קשורות בסוגיות ועמדות העתידות לשנות את אופיין בעשורים הקרובים בהתאם למגמות הניכרות כבר היום, וכן בסוגיות ועמדות העתידות להישמר באופן כללי ללא שינוי. המאפיינים שבהם נצפות מגמות שינוי הם כאמור שיעור התעסוקה וההתפלגות הכלכלית:

שיעורי תעסוקה – שיעור התעסוקה של נשים חרדיות עומד היום על כ-76.76%⁸⁴ בהינתן המגמה הקיימת בשנים האחרונות – גידול ניכר בשיעור השתתפות החרדיות בכוח העבודה וצמצום פערים בולט מול הנשים היהודיות שאינן חרדיות⁸⁵ – יש לצפות להמשך עלייה של שיעורי התעסוקה בקרבן. **התפלגות ענפית-כלכלית** – לאורך השנים, מרבית הנשים החרדיות עסקו בחינוך. בשנים האחרונות ניכרת מגמת ירידה בשיעור המועסקות בתחום זה, והיום הוא עומד על כ-40.40%⁸⁶ עם זאת, גם שיעורים אלה גבוהים יחסית לשיעור התעסוקה של נשים יהודיות שאינן חרדיות בחינוך, וישנו עודף של בעלות תעודת הוראה לעומת הביקוש. הביקוש העולה על ההיצע מוביל לחלקיות משרה ולאי-מיצוי של הפוטנציאל התעסוקתי. השאיפה היא כי בשנים הקרובות תמשיך מגמת הירידה של שיעור החרדיות העוסקות בחינוך, והוא ידמה לשיעור הנשים היהודיות שאינן חרדיות שעוסקות בחינוך, כ-20%-25%.

מאפיינים אחרים עתידיים להישמר ללא שינוי ניכר, ככל הנראה:

ביקוש לעבודה בסביבה מותאמת – כיום מרבית

הנשים החרדיות, בעיקר בערים החרדיות, מועסקות בהתאם לרצונן בסביבות עבודה נפרדות, מוגנות ומותאמות.⁸⁷ גם אם תחול תנופה במגמת השתלבות הנשים החרדיות בשוק העבודה הכללי, תהיה הבחירה בסביבת תעסוקה מעורבת אופיינית יותר לחרדיות המתגוררות בערים כלליות, ופחות לאלה המתגוררות בערים החרדיות.

מיקום העבודה ומשך זמן ההגעה אליה – מרבית הנשים החרדיות עובדות כיום ביישוב המגורים או סמוך לו (85%),⁸⁸ רובן במרחק של עד 30 דקות נסיעה (65%).⁸⁹ לעומתן, שיעור נמוך יותר של נשים יהודיות שאינן חרדיות עובדות בתוך היישוב או סמוך לו (65%), אך נתון מסקרן הוא כי שיעור דומה מהן עובדות במרחק של עד 30 דקות נסיעה. יש להביא בחשבון כי משך זמן ההגעה הדומה אינו מעיד על מרחק גיאוגרפי דומה, שכן מרבית החרדיות מגיעות לעבודה בתחבורה ציבורית, ולעומתן מרבית הנשים היהודיות שאינן חרדיות מגיעות לעבודה ברכב הפרטי.⁹⁰

שיתוף בטיפול במשפחה – כיום שיעור הנשים החרדיות העובדות גבוה מאי-פעם. שיעור הגברים המועסקים, לעומת זאת, נמוך יחסית. במצב הנוכחי חלק ניכר מהגברים, בני הזוג, אינם משתתפים בכוח העבודה, ולפיכך הם מסוגלים ונוהגים לסייע בטיפול בילדים, בהבאתם למוסדות הלימוד, בהחזרתם ובשהייה איתם משעות הצוהריים עד שובה של האם מן העבודה. ככל שיעלה שיעור הגברים המועסקים, תיתכן נסיגה ביכולתן של הנשים לעבוד רחוק מן הבית, עקב צמצום האפשרות לתמיכה מבן הזוג.

84 עיבודים של המכון החרדי למחקרי מדיניות לנתוני סקר כוח אדם, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2019.

85 ראו בהרחבה בפרק התעסוקה אצל הורוביץ, החברה החרדית: תמונת מצב (המכון החרדי למחקרי מדיניות, 2016).

86 עיבודים של המכון החרדי למחקרי מדיניות לנתוני סקר כוח אדם, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2017.

87 ליאת קוליק, תחושת העצמה, ערכי חיים ומרכזיות חיי העבודה בקרב נשים חרדיות המצויות בשוק העבודה (הטכניון, 2012); לי כהנר, התפתחות המבנה המרחבי וההיררכי של האוכלוסייה החרדית בישראל, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור (אוניברסיטת חיפה, 2009).

88 עיבודים של המכון החרדי למחקרי מדיניות לנתוני סקר כוח אדם, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015.

89 עיבודים של המכון החרדי למחקרי מדיניות לנתוני הסקר החברתי, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2014-2015.

90 שם.

בהקשר זה ישנם הסוברים כי המצב כיום מבטא תסריט מקסימום לגבי יכולתן של הנשים החרדיות להתרחק מן הבית לשם עבודה. יש להביא בחשבון כי ככל שאזורי התעסוקה מרוחקים מאזור המגורים, כך נזקקות הנשים החרדיות, ככל הנשים, לשירותי מעטפת טובים יותר, בדגש על תחבורה ציבורית איכותית לאזורי התעסוקה ועל מסגרות לטיפול בילדים בשעות העבודה.

← תעסוקת גברים חרדים

שיעור ההשתתפות של גברים חרדים בכוח העבודה בישראל ידע שינויים רבים בעשורים האחרונים: בשנות ה-80 עמד שיעור הגברים החרדים המועסקים בני 25-64 על כ-63%, והוא הלך ופחת עד תחילת שנות ה-2000, אז הגיע לשיאו הנמוך ביותר, כ-40%. מאז הוא בעלייה איטית אך מתמדת, וכיום הוא עומד על כ-51%⁹¹. אומנם שיעור התעסוקה של הגברים החרדים נמוך מאוד ביחס לגברים היהודים שאינם חרדים – שם שיעור התעסוקה הוא כ-90% – אך אלו מהגברים החרדים שמועסקים מעוניינים ומצליחים לרוב להשתלב בסביבת העבודה הכללית.⁹² בכל הריכוזים החרדיים לא נמצאו מרכזי תעסוקה ייחודיים לגברים החרדים ולא עלה צורך מובהק בכך. עם זאת, סומן מחסור במשרדים מקומיים שייתנו מענה לצרכים של עצמאים ושל עסקים קטנים שבהם עוסקים גם גברים חרדים – תיווך ונדל"ן, ראיית חשבון, עריכת דין ועוד. לפיכך, לא עלה צורך בתכנון מיוחד המותאם לתעסוקת גברים חרדים ושונה מהתכנון למגזר הכללי, מלבד שימת דגש על תכנון משרדים קטנים בתוך אזורי המסחר והקניות השכונתיים.

← שטחי תעסוקה

בערים החרדיות ובחלק מן הריכוזים החרדיים בערים מעורבות ישנו מחסור כבד בשטחי תעסוקה לתושבים. בשטחים הקיימים כיום לא ניתן לייצר את המענה התעסוקתי הנדרש, לא בתוך השכונות החרדיות ואף לא ברמת העיר החרדית. לכן מוגבלות אפשרויות התעסוקה של התושבים. מאחר ששטחי התעסוקה למרבית הנשים החרדיות נדרשים בקרבה לאזורי המגורים, עולה כי היעדרם מהמרחב החרדי מגביל בפועל את אפשרויות התעסוקה.

2.7 תנועה ותחבורה

בשל רמת המינוע הנמוכה משמעותית באוכלוסייה החרדית⁹³ וריבוי האוכלוסייה הצעירה, החברה החרדית היא צרכנית נאמנה של שירותי התחבורה הציבורית.

הקמת תשתיות ותפעול מערכות תחבורה עבור הציבור החרדי הם אתגר ייחודי באופיו. פריסתם של הריכוזים החרדיים במרחב הארצי והקשרים ההדוקים בין ריכוזים אלו מחייבים מערכת תחבורה ייחודית העונה לאופי הביקושים בהיבטים של הרגלי נסיעה, לוח שנה וזמני פעילות, חיי קהילה, פריסה גיאוגרפית וצרכים חרדיים נוספים.

← דפוסי פעילות

תחבורה ציבורית במרחב החרדי המקומי והארצי

ברמה הארצית ממוקדים הביקושים לנסיעות בקרב האוכלוסייה החרדית בשני יעדים שהם המרכזים החרדיים העיקריים: ירושלים ובני ברק. הנסיעות לשני יעדים אלה מהוות את רוב הנסיעות הבין-עירוניות בתחבורה ציבורית בין ריכוזים חרדיים.

ככלל, ככל שהריכוז החרדי החדש מתפתח, מתרחב ומתבגר, פוחתת התלות בערים הוותיקות, ובהתאם הולכות ופוחתות הנסיעות בתחבורה ציבורית לערי המטרופולין החרדיות.⁹⁴ עם זאת, בריכוזים החרדיים

ישנם גורמי משיכה שאינם סופגים שינויים לאורך השנים, ולפיכך תנועת התחבורה הציבורית אליהם בשל גורמים אלה אינה נוטה להשתנות. לדוגמה, גורם חשוב המשפיע על היקף הנסיעות לערים הוותיקות הוא מיקום חצרות האדמו"רים, שמרביתם יושבים בבני ברק ובירושלים. גורם זה משפיע על קהל היעד הרלוונטי, בהתאם לזרם החסידות, כמובן. למשל, בשל מגוריו של אדמו"ר חסידות גור בירושלים מרובות הנסיעות אליה מאשדוד, שבה קיים ריכוז גדול של חסידות זו.

גם ברמה המקומית משתמש המגזר החרדי בקביעות בתחבורה ציבורית פנים-עירונית וחוף-עירונית למטרות שונות: חינוך, תעסוקה, קניות, פנאי, תרבות וקהילה. כל זאת, לצד ריבוי הילדים הנוסעים, מצריך תשומות מיוחדות והקצאת משאבים בהיקפים כפולים מאלו המוקצים במגזר הכללי.

שימוש יומיומי בתחבורה הציבורית – מאפיינים ייחודיים לאוכלוסייה החרדית

בחינוך – מאפיינייה של מערכת החינוך החרדית ודפוסי התנועה אליה וממנה רבי-חשיבות לבניית מודל תחבורתי עבור אוכלוסייה שבה שיעור הילדים בני 0-18 הוא כ-60%⁹⁵. במרבית המקרים בתי הספר היסודיים לבנים ולבנות נמצאים בשכונה או בסביבה הקרובה לאזור המגורים, והתלמידים צועדים ברגל. כאשר מרחקי ההליכה ללימודים גדלים, הילדים נוסעים לבית הספר בהסעות תלמידים, בקווי

93 ראו הרחבה על רמת המינוע בחברה החרדית בפרק 1, בסעיף "משק הבית החרדי: גודלו והרכב הגילים שבו".

94 לי כהנר, **התפתחות המבנה המרחבי וההיררכי של האוכלוסייה החרדית בישראל**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור (אוניברסיטת חיפה, 2009).

95 ראו הרחבה על המבנה הגילי בחברה החרדית בפרק 1, בסעיף "משק הבית החרדי: גודלו והרכב הגילים שבו".

91 עיבודים של המכון החרדי למחקרי מדיניות לנתוני **סקר כוח אדם**, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2019.
92 ראו אצל מלח, **השתלבותם של חרדים בעלי השכלה גבוהה או מקצועית במקומות עבודה** (מנהל מחקר וכלכלה, משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה, 2010).

תלמידים או בקווי תחבורה ציבורית סדירים. כך, ילדים חרדים מורגלים לנסוע באוטובוסים לבדם מגיל צעיר מאוד. הבחירה במוסדות החינוך בגילי החינוך העל-יסודי היא בדרך כלל על-אזורית, בעיר המגורים של ההורים, ועל כן הנסיעות דומות לאלו שבתקופת בית הספר היסודי.

בשלב הבא, מגיל 16-17 ועד החתונה, ממשיכים הבנים לישיבה גדולה. בשלב זה הם חיים בתנאי פנימייה, ורבים מהתלמידים לומדים מחוץ ליישוב מגוריהם. נסיעותיהם מתרכזות בסופי שבוע: בדרך כלל הם יוצאים לבית ההורים בימי שישי וחוזרים במוצאי שבת, או מוקדם בבוקרו של יום ראשון. עקב שעות הלימוד הרבות, תלמידי הפנימייה כמעט אינם נוסעים באמצע השבוע.

בהשכלה הגבוהה – משרד התחבורה רישת מערך של קווים ישירים ושל נסיעות מיוחדות מהערים המרכזיות, ירושלים ובני ברק, למקומות הלימוד של ההשכלה הגבוהה, כגון המכללה החרדית אונגו. אין הבדל בין מוסדות ההשכלה הגבוהה של המגזר החרדי לאלה של המגזר הכללי בהיבט התכנוני של תשתיות, אלא בהיבט התפעולי של זיקות בין היעדים.

בתעסוקה – שיעורי התעסוקה של הציבור החרדי נמוכים משיעורי התעסוקה בציבור הכללי, אך הרגלי צריכת התחבורה הציבורית שלהם גבוהים יותר: כ-42% מהנשים החרדיות המועסקות וכ-22% מהגברים החרדים המועסקים משתמשים בתחבורה ציבורית כדי להגיע למקום עבודתם; זאת לעומת כ-24% מהנשים המועסקות היהודיות שאינן חרדיות ו-13% מהגברים המועסקים היהודים שאינם חרדים.⁹⁶ כמו כן, חרדים נוטים לעבוד בעיר

מגוריהם: כ-80% מהחרדים המועסקים עובדים ביישוב המגורים שלהם או סמוך לו, לעומת כ-60% מהיהודים שאינם חרדים.⁹⁷ קיימת דרישה לנסיעות בתחבורה הציבורית מריכוזים חרדיים אל תל אביב ואל מוקדי תעסוקה מרכזיים נוספים במרחב הכלל-ישראלי.

בפעילות הפנאי – פעילות זו מתבטאת בעיקר בביקורי משפחה בשבתות ובחגים ובפעילויות קהילתיות שכונתיות במרכזים הקהילתיים ובמוסדות החינוך. נוסף על כך, כיום יש צמיחה והתפתחות בתחום תרבות הפנאי, ועם העלייה ברמת החיים ניכרת בקרב החרדים צריכה מוגברת של טיולים ונופש, בעיקר בתקופות "בין הזמנים", שבהן בני הישיבות יוצאים לחופשה, ולכך ישנה השפעה מכרעת גם על היקפי צריכת התחבורה הציבורית בימים אלו.⁹⁸

שעות הפעילות

היבטי היומיום הייחודיים של האוכלוסייה החרדית מובילים לדפוסי פעילות הנבדלים מאלה של האוכלוסייה הכללית. לרוב שעות הפעילות הן בעיקר מהצהריים ועד שעות הלילה המאוחרות. שעת השיא בבוקר היא בין 8:00 ל-9:00 – מאוחרת בכשעה מזו שבאוכלוסייה הכללית, בשל תפילת השחרית האורכת כ-40 דקות.

בניגוד לאוכלוסייה הכללית, אין בקרב החרדים שעת שיא אחר הצהריים, אלא קיים "פיצול יום" שמקורו בחזרה הביתה להפסקת לימודים או בחזרה מהעבודה, ומשום כך שעות השיא הן 13:00-16:00. בשעות אלה הגברים הנשואים הלומדים ב"כולל" שבים הביתה כדי להחזיר את הילדים ממוסדות החינוך ולצורך מנוחה. בערב קיימות שעות שיא

96 עיבודים של המכון החרדי למחקרי מדיניות לנתוני הסקר החברתי, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015.

97 עיבודים של המכון החרדי למחקרי מדיניות לנתוני סקר כוח אדם, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015.

98 Lee Cahaner & Yoel Mansfeld, "A Voyage from religiousness to secularity and back: A glimpse into Haredi Tourists", *Journal of Heritage Tourism*, 7:4 (2012), 301.

נוספות בין 19:00 ל-21:00, שבהן שבים לביתם אברכי ה"כולל" ותלמידי ישיבות קטנות הנמצאים במרחק נסיעה קצר מהבית. בתקופות מסוימות ישנו גל נוסף בערב של נסיעות לאירועים בתוך העיר ומחוצה לה. עומס של נסיעות נוצר גם בימי חמישי ושישי לקראת כניסת השבת, וכן במוצאי שבת, מאחר שהציבור החרדי נוהג להתארח בבתי קרובי משפחה בסופי השבוע.

צריכה ייחודית של תחבורה ציבורית במועדים מיוחדים

דפוסי הנסיעה של הציבור החרדי מושפעים במידה ניכרת מקיומם של ימים מיוחדים במהלך השנה. בתקופות אלה נדרש תגבור, לעיתים במידה רבה, של קווי התחבורה הציבורית.

ראש השנה – בערב החג ובמוצאי החג נדרשת פעילות תחבורתית רבה, שכן חסידים רבים מגיעים במועד זה לשהות בחצרו של האדמו"ר. מלבד זאת, זוגות צעירים נוהגים לנסוע להורים למשך החג.

יום כיפור – בערב יום כיפור הביקוש לתחבורה ציבורית מצומצם במקצת בהשוואה ליום שישי רגיל, אך מנגד ניכרת פעילות מוגברת בערב של היום הקודם ליום זה.

סוכות (שבעה ימים) – ערב חג הסוכות הוא אחד הימים העמוסים ביותר מבין חגי תשרי. הימים שלפני סוכות מאופיינים בפעילות רבה במרכזים החרדיים (מכירת סכך, ארבעת המינים ואביזרי סוכה נוספים). במשך ימות חול המועד ישנה עלייה לרגל לירושלים בכלל ולכותל בפרט. גולת הכותרת היא ברכת כוהנים המתקיימת בכותל בשעת הבוקר, אולם הנהירה אל שרידי בית המקדש נהוגה בכל ימי החג. בערב מתקיימות חגיגות שמחת בית השואבה, ולכן ישנה פעילות מוגברת בשעות אלה. ערב היום

האחרון של החג, ליל הושענא רבא, הוא יום מיוחד על פי המסורת, ונהוג לקיים בו פעילות רוחנית ולהקדישו לתפילות וללימוד תורה. לפיכך, בערב זה וכן בבוקר שלמוחרת אותו יום הדרישה לתחבורה ציבורית מצומצמת בהשוואה לימים רגילים. יוצאת דופן מהכללה זו היא הנסיעה לכותל המערבי, אשר רבים נוהגים לבקר ולהתפלל בו בליל הושענא רבא.

שמחת תורה (שמיני עצרת) – במוצאי שמחת תורה העומס רב, שכן רבים שבים הביתה לאחר החג ורבים נוסעים ל"הקפות שניות" – ריקודים עם ספרי התורה. עומס זה דורש תגבורים רבים והארכת זמני השירות עד השעות המאוחרות של הלילה.

חנוכה (שמונה ימים) – כפועל יוצא מהצורך להגיע הביתה בזמן להדלקת הנרות, המתרחשת בשעה מוקדמת, שעת השקיעה, ישנו ביקוש רב לתחבורה ציבורית בשעות 12:30-15:00. בין 16:30 ל-17:15 (שעון חורף) הביקוש לתחבורה ציבורית נמוך מאוד, אך מהשעה 17:30 ישנו שוב ביקוש רב, הן עירוני והן בין-עירוני, לצורכי התכנסויות משפחתיות ומסיבות הנהוגות בימי חנוכה בערב. החזרה הביתה בשעות הלילה מאופיינת בביקושים רבים יותר בהשוואה לימי השגרה.

פורים – פורים הוא חג ייחודי ויוצא דופן אשר לא נחוג באותו יום בכל המקומות. בכל רחבי הארץ פורים נחגג בתאריך העברי י"ד באדר, אולם בירושלים הוא נחגג ביום המוחרת – ט"ו באדר (הנקרא שושן פורים). ככלל, חג פורים מתאפיין בדרישה גבוהה לתחבורה ציבורית. בערב החג יתחיל העומס כשלוש שעות לפני קריאת המגילה ויימשך עד תחילת קריאת המגילה (בזמן הקריאה, כשעה וחצי – 18:10-19:40 לפי שעון חורף – הדרישה נמוכה ביותר). מסיום קריאת המגילה ועד שעות הלילה המאוחרות קיימת דרישה גדולה יחסית. בבוקרו של יום החג עצמו קיימת דרישה נמוכה

ביחס לימי חול, אך המגמה מתהפכת משעות הבוקר המאוחרות ואילך (נסיעה לסעודת פורים), והביקוש מגיע לשיאו בשעות אחר-הצהריים והערב, בדרך חזרה לנקודת המוצא. עיקר התנועה במהלך יום י"ד באדר מתרכזת בריכוזים החרדיים ברחבי הארץ ואף בתנועה מירושלים לכיוון הריכוזים החרדיים שבהם נחגג פורים באותו היום. ביום למחרת – ט"ו באדר, הכול עולים לירושלים. שושן פורים הוא אחד מימי השיא בתחבורה הציבורית במגזר החרדי, ומתקיימות בו נסיעות רבות לירושלים במהלך היום, ובחזרה מירושלים לכל רחבי הארץ בסופו של היום. הדבר משמעותי הן לגבי השימוש בתחבורה ציבורית בירושלים והן לגבי ערי הפריפריה החרדיות, ביתר עילית, מודיעין עילית, רמת בית שמש ואף בני ברק ואלעד.⁹⁹

פסח (שבעה ימים) – הדרישה לתחבורה ציבורית בערב פסח גבוהה במיוחד. משפחות (בעיקר צעירות) נוסעות להורים ולמשפחה המורחבת לקראת ליל הסדר. זמן הביקוש מוקדם יחסית, ובניגוד לערבי חג אחרים הוא מתחיל בשעות הבוקר המאוחרות (לאחר זמן שריפת החמץ), ולא בשעות הצהריים המוקדמות. בחול המועד פסח, בדומה לחול המועד סוכות, ישנה דרישה לעלייה לרגל לירושלים, לברכת כוהנים ועוד. במוצאי חג השני, שביעי של פסח, ישנה דרישה גבוהה במיוחד לשירותי תחבורה ציבורית, בעיקר בתנועה מהערים הגדולות והוותיקות לערי הפריפריה.

ל"ג בעומר – במועד זה קיימת דרישה לנסיעות מיוחדות לקבר רבי שמעון בר יוחאי (הרשב"י) בהר מירון. עשרות ואולי אף מאות אלפי איש מכל הריכוזים החרדיים מבקשים לעלות למירון, למקום שבו על פי המסורת נטמן רשב"י. הביקוש מתחיל מצוהרי היום הקודם (ל"ב בעומר), שבו

רבבות נערכים להגיע למעמדי ההדלקה השונים המתקיימים במתחם משעות הערב. לאורך כל הלילה ואף במהלך היום נוהגים אנשים להגיע למקום. הביקוש המוגבר לתחבורה הציבורית מתרכז בצוהרי ל"ב בעומר ובמהלך ל"ג בעומר, לצורך שינוע ציבור החוגגים למקום המקודש, וכן בליל ל"ג בעומר, ביום ל"ג בעומר ובמוצאי ל"ג בעומר – לשינוע הציבור בחזרה לביתו.

שבועות – בערב חג השבועות קיימת דרישה גבוהה לתחבורה ציבורית, יותר מאשר בערב שבת רגיל, כיוון שהזוגות הצעירים (בעיקר) נוסעים לחגוג את החג עם ההורים ועם המשפחה. מוצאי החג הם זמן עמוס במיוחד, ויש להחזיר את כל הנוסעים בזמן הקצר שנותר עד סוף שעות הפעילות לביתם, שכן החג יוצא בשעה מאוחרת יחסית, בסביבות 20:30 (שעון קיץ).

צומות ותקופות אבל – במהלך השנה נוהגים לצום בכמה ימים שונים (בכולם מתרחש הצום רק בשעות היום, פרט לתשעה באב, שבו הצום מתחיל בלילה). ככלל, חיי השגרה בימים אלה כמעט שלא משתנים, אולם קיים עומס קל בשעות אחר הצהריים המאוחרות, לקראת סוף הצום; כך בצום גדליה (למחרת ראש השנה), תענית אסתר (ערב פורים), י' בטבת וי"ז בתמוז. בט' באב חרבו בתי המקדש הראשון והשני, לפיכך יום זה נקבע כתענית חמורה ולא נהוג לעשות בו דבר מלבד לקונן על חורבן הבית. בהתאם, דרישת התחבורה הציבורית ביום זה נמוכה ביותר, מלבד בירושלים, שבה רבים עולים לכותל המערבי, שריד בית המקדש.

ספירת העומר – בשל אירועים היסטוריים קשים שהתרגשו על עם ישראל לאורך הדורות, נהגו קהילות ישראל מנהגי אבלות בימים שבין מוצאי

חג הפסח לבין ל"ג בעומר. במסגרת מנהגי האבלות לא מתחתנים ולא עורכים אירועי שמחה קבוצתיים בימים אלה. בהתאם לכך ישנו שפל בדרישות התחבורה הציבורית בתקופה זו עקב אי-קיום אירועי ערב ולילה. מל"ג בעומר ואילך מתקיימים כל אותם אירועים שהצטברו ונדחו לתקופה שלאחר ל"ג בעומר, ולכן ישנה דרישה מוגברת לנסיעות לאירועי ערב ולילה.

שלושת השבועות – בי"ז בתמוז החלה נפילתה של ירושלים, ובט' באב חרב בית המקדש; לפיכך, מי"ז בתמוז ועד ט' באב נהגו קהילות ישראל מנהגי אבלות. בדומה לספירת העומר, גם בתקופה זו ישנה ירידה חדה בדרישות לתחבורה ציבורית בשעות הערב בשל היעדר שמחות ואירועים. הציבור החרדי נוהג גם לא לבלות, לטייל או לבצע קניות שלא לצורך בזמנים אלה, ומשום כך ישנה ירידה כללית בשימוש בתחבורה ציבורית.

בין הזמנים – ככלל, זמני הלימוד (הסמסטרים) הנהוגים בישיבות וב"כוללים" נפרשים על פני השנה כולה, אולם ישנם "איים" שבהם לא מתקיימים לימודים: מיום כיפור עד ראש חודש חשוון, כל חודש ניסן, ופגרת הקיץ מט' באב עד ראש חודש אלול. ימים אלו נקראים ימי "בין הזמנים", והציבור מנצל תקופה זו לבצע משימות שונות. בקיץ, מסיום צום ליעדי בילוי משפחתיים, בעוד שנסיעות השגרה (היומיומיות) מצומצמות ביחס לתקופת הלימודים.

← תשתיות תחבורתיות

השימוש של התושבים החרדים בתחבורה הציבורית נחלק בין שלוש רשתות:

רשת עירונית – החרדים משתמשים ברשת קווים עירונית לתנועה בתוך השכונה בזיקה למוקדים כמו

בתי ספר, מרכזים מסחריים, בתי כנסת, קופות חולים ושימושים עירוניים נוספים. נוסף על כך, הרשת העירונית בשכונה חרדית בעיר כללית מבוססת על זיקות לעיר עצמה ומספקת גישה לשירותים הכלל-עירוניים, כגון בית חולים, תחנת רכבת, מרכזים מסחריים, משרדי ממשלה או עירייה, אזורי תעסוקה, וממשק למסוף הנוסעים הבין-עירוני.

רשת קווים מטרופוליניים – אם מדובר בעיר או בשכונה הקרובה לעיר מטרופולין חרדית מופעלים מתוך השכונה קווים בין-עירוניים לעיר המטרופולין, לזיקות לימודים ותעסוקה ולפונקציות נוספות הניתנות בעיר המטרופולין.

רשת קווים בין-עירוניים – קווים בין-עירוניים ליעדים מרוחקים מופעלים בעיר חרדית ממסוף נוסעים ונותנים את המענה המלא לנסיעה לכלל היעדים הנדרשים, הן ברמת הנסיעות היומיות והן בנסיעות סוף השבוע. יש לציין כי בשונה מהערים החילוניות, קווי הנסיעה הבין-עירוניים מופעלים לעיתים קרובות מתוך השכונות ישירות אל היעד, כלומר, הקו כולל רכיב "מאסף" בעיר עצמה, ממשיך כבין-עירוני, ומסיים שוב כמפזר בשכונות עיר היעד החרדית. שירות זה נותן מענה לריבוי הנסיעות המשפחתיות, המאופיינות בנסיעה עם ילדים רבים ועם ציוד רב, הכולל לעיתים אף סירי מזון – נסיעות אשר קשה יותר לבצען כשהן כרוכות במעברים בין כלי תחבורה שונים.

אתגר התכנון מקבל משנה תוקף כאשר מדובר בערי הפריפריה החדשות ובריכוזים חרדיים חדשים בערים מעורבות, משום היותם מאוכלסים בזוגות צעירים. היקף הנסיעות לערים הוותיקות בשנים הראשונות לנישואין גדול מאוד, וכיווני הנסיעה הם לרוב חד-סטריים: בימי שישי רווחת תנועה של הריכוז החרדי הצעיר לריכוזים הוותיקים, ובמוצאי שבת – תנועה חזרה.

99 ישנם מקומות שבהם נוהגים לחגוג את שני ימי החג בשל עניין הלכתי, אולם לענייננו אין הדבר מעלה או מוריד כלל.

נוסף על כך, האוכלוסייה החרדית משתמשת בתשתיות ייחודיות לצרכיה:

מוקדי יציאה ייעודיים במועדים מיוחדים – השימוש במוקדי היציאה הוא שיטת התפעול הקיימת כיום בירושלים בכמה מועדים מיוחדים שבהם פעילות קווי התחבורה הציבורית חריגה בהיקפה. הכוונה למוצאי ראש השנה, מוצאי יום כיפור, מוצאי שמחת תורה, מוצאי שבת חנוכה, מוצאי פורים ומוצאי שבועות. בימים אלו הקווים הבין-עירוניים בירושלים אינם מבצעים איסוף ב"ציר החרדי", אלא יוצאים מנקודות יציאה שנבחרו על פי קרבתן לשכונות החרדיות ובמיקומים שבהם ישנה יכולת תפעולית להזנת מוקד היציאה. קביעת מתחמים שיאפשרו תנועה של מסת נוסעים גדולה בפרק זמן קצר דרושה לריכוזים חרדיים, ובעיקר לריכוזים חדשים שבהם האוכלוסייה צעירה.

מסופי נוסעים – בעגה החרדית "מסוף נוסעים" הוא תחליף ל"תחנה מרכזית" באוכלוסייה הכללית. בשל שילוב אלמנט המסחר בתחנות מרכזיות והפיכתן למוקד בילוי בעל מאפיינים שאינם עומדים בסטנדרטים שונים של צניעות, נמנע הציבור החרדי משימוש בהן ומעדיף מסופי נוסעים הנמצאים בשטח פתוח שלא מתקיים בו מסחר. מסוף נוסעים אשר הופעל בהצלחה יתרה הוא בעיר מודיעין עילית. שם הוא נמצא בשטח פתוח ללא מסחר, והוא מקורה ומותאם לשיטת התפעול של הגעה באמצעות קווים עירוניים מזינים לצורך יציאה מהעיר בקווים הבין-עירוניים. משרד התחבורה פועל לפיתוח מסופי נוסעים בכל הערים החרדיות ומתעדף אמצעי זה כחלק ממדיניותו.

מסוף הנוסעים ממוקם בדרך כלל בקצה השכונה, וניתנת עדיפות למיקום המאפשר הגעה רגלית אליו לפחות מחלקים מסוימים בעיר או בשכונה. נוסעים משאר חלקי העיר או השכונה מוזנים למסוף

באמצעות קווים עירוניים שנפח פעילותם לפי ימות השבוע ולפי היקף פעילות הקווים הבין-עירוניים במסוף. במסוף ישנם רציפי הורדה וקליטה לקווים העירוניים ורציפי קליטה לקווים הבין-עירוניים. קווים בין-עירוניים המגיעים לעיר מהשעה 23:00 בערב יבצעו פיזור והורדה בעיר כמאסף או בשכונה בשיטת "קווי מוקדים".

קווי מוקדים – קווי מוקדים הם פיתוח של קו בין-עירוני אשר קושר שכונות בתוך עיר המוצא או היעד. קווי המוקדים נוצרו כדי לתת מענה למקרים או לשעות שבהם מצמצמים את פעילות הקווים המאספים בשכונות. כמדיניות, משרד התחבורה מעדיף לעבות את פעילות קווי המוקדים ולצמצם את פעילות הקווים המאספים בשכונות, זאת במקביל לפיתוח מסופי הנוסעים המזכרים לעיל; עם זאת נדרשת רגישות לצורכי האוכלוסייה החרדית והתחשבות באופי הנסיעות, שבחלקן משרתות משפחות גדולות ובעלות מטען רב – נסיעות שבהן המעבר מכלי תחבורה אחד למשנהו מקשה משמעותית על ההתניידות.

2.8 בניין המגורים ויחידת הדיור

הדירה החרדית

עם נישואיו עובר הזוג החרדי הצעיר לגור בדירה משלו. על פי המקובל בחברה החרדית, הורי הזוג הצעיר מובילים את תהליך רכישת הדירה. ההורים מעורבים בהחלטה היכן יגור הזוג הצעיר וממלאים תפקיד מרכזי בהחלטה על אופן מימון הרכישה. כבר בשלב השידוך, לפני האירוסין וכתנאי לקיומם, יגיעו הורי שני הצדדים להסכמה עקרונית על מסגרת התקציב ועל חלקו של כל צד במימון הרכישה. בפרק הזמן שבין האירוסין לחתונה יחפשו ההורים, עם בני הזוג או בלעדיהם, דירה שאליה יגיע הזוג מיד עם סיום אירוע החתונה, אלא אם כן הדירה המיועדת עדיין אינה פנויה או מוכנה. כך או אחרת, תוך פרק זמן קצר יחסית יתמקמו רוב הזוגות בדירתם הקבועה, שם יתחילו את חייהם המשותפים כזוג צעיר ולאחר מכן כמשפחה צעירה. פעמים רבות דירה ראשונה זו תהיה גם הדירה שבה תתגורר המשפחה במשך רוב שנותיה.

הנורמה שלפיה ההורים צריכים להעמיד את התנאים הבסיסיים לקיום הזוג הצעיר בדירה משלו ובעלותו, ולשאת בחלק ניכר מהוצאות הדירה עבור כל ילדיהם, מכתובה מציאות שבה הדירה המבוקשת מינימלית בגודלה ועלותה נמוכה ככל האפשר. בתנאים בסיסיים אלה צריך הזוג הצעיר להסתדר ולצאת לדרכו במשימת הקמת המשפחה. תוך שנים מעטות יחסית תגדל המשפחה החרדית,

והדירה הקטנה תכיל את דייריה בצפיפות. אומנם בקרב הציבור החרדי הסטנדרטים לרמת חיים בכלל ולצפיפות הדיור בפרט שונים מאלה של האוכלוסייה הכללית,¹⁰⁰ אך גם בתנאים אלה תצטרך המשפחה החרדית לחפש פתרונות שונים לצפיפות הרבה שתאפיין את החיים בדירת המגורים.

מאפיינים ייחודיים בדירה החרדית

לציבור החרדי ולמשק הבית החרדי מאפיינים ייחודיים בכמה היבטים הנוגעים לדירות המגורים, ובהם סוגיית מעליות השבת וגובה בנייני המגורים; הצורך במרפסות סוכה; התאמת יחידות הדיור לגודלן הגדול יחסית והמשתנה של המשפחות, ועוד.

מבנה פנימי של הדירה – המבנה הפנימי של הדירה החרדית דומה למבנה הדירה הסטנדרטית: מטבח, סלון, חדרי שינה וחדרי שירותים. עם זאת, לציבור החרדי רגישויות וצרכים ייחודיים המצריכים התאמות מסוימות בתכנון ובחלוקות הפנים של הדירה. גודל הסלון, לדוגמה, משתנה בהתאם לשיוך התת-קהילתי של המשפחה. בקהילות ליטאיות וספרדיות מקובל שחלל הסלון יהיה מרווח וישמש מקום התכנסות משפחתית, ואילו בקהילות החסידיות הסלון קטן יותר, ומקובל ליצור על חשבונם מטבח מרווח יותר. בדירות חרדיות רבות משמש שולחן אוכל גדול הממוקם בסלון כמקום לימוד לגברים שבמשפחה, ובמקרים אלו נדרשת הפרדה בין אזור

100 ראו הרחבה על דירות המגורים בפרק 1, בסעיף "רמת חיים ואיכות חיים: תעסוקה, הכנסה ורווחה".

זה לבין חלקים אחרים של הבית, כגון המטבח או אזורי השינה. ליד חדרי השירותים המרכזיים של הבית יש צורך בכיור קטן לנטילת ידיים לאחר השימוש בהם. בחדרי השינה של הילדים ישנה הפרדה בין בנים לבנות, ומפאת צניעות וכבוד, וכדי לשמור על פרטיותם של ההורים, לרוב יהיו חדרי השינה של ההורים ממוקמים בקצה הבית.

שבתות ומועדים – לרוב החגים היהודיים פן קהילתי ופן משפחתי. המשפחה החרדית תציין את הפן הקהילתי בבית הכנסת, ואת הפן המשפחתי בביתה הפרטי. לשולחן האוכל שנפתח מדי שבוע תפקיד מרכזי בכל שבת וחג. בסוכות ימוקם שולחן זה (לצד מיטות לגברים שבמשפחה) בסוכה המשפחתי.

מרפסת סוכה – כחלק מקיום המצוות של מעגל השנה מקימה המשפחה החרדית בחג הסוכות סוכה תחת כיפת השמיים, שאין מעליה בנייה כלשהי.¹⁰¹ מרפסת זאת נדרשת בכל דירה, ושטחה צריך להספיק לסעודה משותפת של בני המשפחה. גודל הדירות בפועל מוביל לכך שפתרונות הסוכה מצומצמים יותר, השטח המצוי ישירות תחת כיפת השמיים קטן משטח המרפסת כולה, ובשטח זה ישבו רק הגברים והבנים מעל גיל 13, המחויבים במצווה. הצורך של המשפחה החרדית במרפסות סוכה נפתר לרוב במרפסות זיז הבנויות בצורה מתוחכמת, כך שלכל דירה יש מרפסת במיקום שונה ובגודל שונה שמאפשרים קיומה של מרפסת סוכה החשופה לפחות בחלק משטחה לכיפת השמיים, לכל יחידת דיור.

שינויים במבנה הדירות – הריכוזים החרדיים ההומוגניים, ובעיקר הערים החרדיות החדשות, מתאפיינים בתופעת "הדירות הצומחות": הגדלת דירה קיימת. כאמור, בציבור החרדי מקובל שההורים

רוכשים לזוג הצעיר דירה עם נישואיו. להורים אין יכולות כלכליות גבוהות במיוחד, מה גם שעליהם לדאוג לדירה לכמה ילדים, ועל כן הזוגות החרדים הצעירים מקבלים לרוב דירות קטנות וזולות, בדרך כלל בנות שלושה חדרים. קצב הילודה הגבוה מביא לכך שעד מהרה דירת שלושת החדרים כבר אינה מתאימה למשפחה הצעירה. עם זאת, המסגרת הקהילתית של המשפחה החרדית היא בעלת נוכחות משמעותית בחיי היומיום שלה, ובהינתן שיתוף פעולה מרבי מצד הרשות המקומית החרדית, משפחות רבות מעדיפות להגדיל את הדירה הקיימת בעת הצורך, על פני מעבר לדירה גדולה יותר במיקום שונה. לרוב עם הולדת הילד הרביעי או החמישי פונות המשפחות להליכי קבלת היתרי בנייה. תופעה זו נפוצה יותר בערים חרדיות, ואילו בריכוזים חרדיים בערים כלליות היא נפוצה פחות (בערים אלה ישנה תנועה רבה יותר של משפרי דיור לדירות גדולות יותר, ולעיתים נענה הצורך בהרחבה באמצעות פנייה לתוכניות תמ"א 38).

מאחר שמדובר בצורך פיזי ממשי בהגדלת הדירה – צורך שיש לפתור לעיתים קרובות מתוך מגבלה כלכלית – הרחבות אלה נעשות, ועלולות להיעשות, שלא באופן מוסדר. עניין זה מציב אתגר לא פשוט בפני הרשויות המקומיות החרדיות. במקרים רבים יוציאו התושבים היתר לעבודה מסוימת כדי לקבל מימון בנקאי, אך בפועל יעשו שינויים החורגים מן ההיתר שניתן. נוסף על כך, השינויים נעשים לעיתים באמצעים לא-בטיחותיים. כך נוצרים מפגעים עירוניים, הן בנראות של חזות הבניין והן בתפקוד של המבנים ובהשפעות על דיירים שונים.

לעיתים קרובות מופיעים בעלי הדירה שנית ברשות המקומית בשלב הבא בחייהם – כאשר הם מחתנים את ילדיהם. בדרך כלל בשלב זה הדירה כבר גדולה,

הוצאות החתונה נפלות ברובן על הורי הזוג, ולצד הצורך ההולך וקטן בדירה גדולה עולה צורך במקור הכנסה נוסף. במצב זה נוטות המשפחות החרדיות לפצל את דירת המגורים ולהשכיר חלק ממנה כיחידת דיור לזוגות צעירים. גם תופעה זו נפוצה יותר בערים חרדיות, ופחות בריכוזים חרדיים בערים כלליות.

← הבניין החרדי

מרחב המגורים המשותף של דיירי הבניינים בריכוזים החרדיים הוא מרכיב חיוני נוסף עבורם. צפיפות המגורים היחסית שנובעת מגודל משקי הבית החרדיים, לצד המגורים בדירות קטנות יחסית, יוצרים צורך במרחבים נוספים לאחסון, לשהייה, למשחק ולבילוי בשעות אחר הצהריים הפנויות.

שטחים משותפים בחלל בניין המגורים

חדרי מדרגות, חדרי עגלות ולובי הם שטחים בתוך הבניין המצויים בשימוש כל דייריו ובאחריותם המשותפת. חדרים אלו נמצאים בשימוש תדיר עקב מספר הנפשות הגבוה יחסית בכל דירה בבניין. בתרבות המגורים החרדית מייחסים הדיירים חשיבות נמוכה לשטחים המשותפים בהשוואה לשטחי הדירה הפרטית, ולכן עלולים חדרים אלה לסבול מתחזוקה לקויה וממראה מוזנח. שטחי הבניין כוללים (ככל הניתן) לובי גדול שישמש מרחב בטוח ומוגן לילדי הבניין להיפגש ולשחק בו בשעות אחר הצהריים, בשבתות ובחופשים. הם כוללים גם חדר עגלות ואופניים: מרבית המשפחות החרדיות מחזיקות בעגלה אחת לפחות, ובהינתן מחסור בשטח מתאים לאחסון, המצב הנפוץ הוא שהעגלות נערמות בכניסה לבניין, בלובי ובחדרי המדרגות וחוסמות את המעבר. כמו כן, ילדים רבים מחזיקים באופניים, ויש להתחשב בכך שכל משפחה מחזיקה זוג אופניים אחד, ולרוב אף יותר. תכנון מוצלח של שטחים אלה יאפשר ניצול מקסימלי

ויצרוך תחזוקה מינימלית.

השימוש במעלית שבת וסוגיית הבנייה לגובה

סוגיית השימוש במעליות שבת, ומספר הקומות המקסימלי בבנייה לציבור החרדי הנגזר ממנה, הם מהמאפיינים הבולטים בתכנון לציבור זה ואתגר כבד משקל בכל הקשור לציפוף הבנייה ולניצול מיטבי של משאבי הקרקע.

מעלית שבת היא מעלית שמנגנון הפעלתה מאפשר ליהודים שומרי שבת להשתמש בה בשבת בלא שיעברו על איסור חילול שבת. ההיתר לשימוש במעלית שבת אינו מוסכם על כל הפוסקים, ובציבור החרדי נוהג שלא להסתמך עליו. דוגמה לכך היא פרסום רשמי של פסק הלכה מאת מרן הגרי"ש אלישיב בעניין:

המגבלות ההלכתיות על השימוש במעלית השבת יצרו מגבלה ניכרת על הבנייה לגובה בקרב הציבור החרדי. באופן מסורתי, הסטנדרט המקובל בבנייה לציבור זה, בעיקר בערים החרדיות שנבנו מאז שנות ה-90, עמד על ארבע עד שש קומות, **סדר הגודל הסביר לעלייה במדרגות**. בערים שבהן הטופוגרפיה אפשרה זאת נבנו מבנים שהגיעו ל-12 קומות – שש למטה מהכניסה ושש מעליה. באזורים מסוימים בירושלים ובערים נוספות, בעיקר בפרויקטים

101 ראו: שולחן ערוך, אורח חיים, סימן תרכו (העושה סוכה תחת האילן או תחת הגג), סעיף א: "אין לעשות סוכה תחת בית או אילן".

שיעודו לתושבי חוץ, נבנו בשנים האחרונות בניינים שגובהם יותר מעשר קומות, אולם מבנים מעין אלה נחשבים חריגים ואינם מהווים פתרון לציבור החרדי הרחב.

ישנם הסבורים כי חידושים טכנולוגיים בעתיד יספקו פתרון הנדסי שיעמוד בקריטריונים ההלכתיים הנדרשים למעלית שבת. פתרון כזה יוכל לאפשר הגדלת המענה לציבור החרדי בבנייה למגורים בקומות רבות יותר וכן במבני הציבור (ובפרט מבני הדת: בתי כנסת, מקוואות, אולמות התכנסות ואירועים). מענה מסוג זה עשוי להביא שיפור מסוים הן בהקשר למצוקת הקרקע (לאפשר מגוון פתרונות למגורים, וכן התאמת שכונות גבוהות קיימות) והן בהקשר לפתרונות הנגישות.

שימוש בגנרטורים לצורך "חשמל כשר" בשבת

מכיוון שקיימת מחלוקת הלכתית בשאלת השימוש בחשמל המיוצר בשבת, חלק גדול מהחרדים אינם משתמשים ברשת החשמל הארצית לצורך הפעלת המכשירים שבהם נעשה שימוש בשבת (מקרר, מיחם, אור שדולק במהלך כל השבת וכו'); לדידם ייצור החשמל ברשת זו מחלל שבת. לצורך שמירה על חשמל כשר בשבת נעזרים החרדים בגנרטורים (אשר חלקם פועלים באופן לא מוסדר ומפוקח ועלולים להוות סכנה בטיחותית). התייחסות לאתגר זה בשלב התכנון, תוך היוועצות במומחים בתחום, עשויה לייצר פתרונות ומענה מוסדר לצורך.

חניות לבנייני המגורים

בהינתן מצוקת השטחים הפנויים ביישובים בישראל בכלל ובריכוזים החרדיים בפרט, חניונים בנויים בקומות העמודים במבנים וכן חניונים תת-קרקעיים הם לכאורה פתרון אפשרי לניצול טוב יותר של הקרקע. אולם בריכוזים חרדיים חניונים אלה בעייתיים מהסיבות הבאות:

ייקור הבנייה – הקמת קומות עמודים או חניונים תת-קרקעיים מייקרת במידה ניכרת את הבנייה, ובהתחשב במצבה הסוציו-אקונומי של האוכלוסייה החרדית היא עלולה לפגוע בהיתכנות של רכישת הדירות.

מוגנות וצניעות – אזורים שבהם אין חשיפה לעוברי אורח ברחוב הם בעייתיים בהיבטים של ביטחון אישי ושל צניעות. חניונים תת-קרקעיים סגורים, הכוללים נישות חשוכות וחבויות, יוצרים מרחב בעייתי בהיבטים אלו.

פוטנציאל לחריגות בנייה – ללא אכיפה הולמת, ובהתחשב במצוקת הדיוור, שטחי החניונים מוסבים לעיתים קרובות לשימושים אחרים, כמו מחסנים, משרדים ואף דירות להשכרה, אף שבמרבית המקרים הן אינן ראויות למגורים.

בהתחשב בשיקולים אלה, ובהינתן האפשרות, חניות עיליות הן הפתרון הרצוי לציבור החרדי. חסרונן העיקרי הוא בכך שהן גורעות משטחי הקרקע ומהשטחים הירוקים (במרבית שעות האור החניות אינן בתפוסה מלאה, והן משמשות או עשויות לשמש מרחב משחק נוסף לילדים). חיסרון נוסף הוא שחניות עיליות הן מרחב פרטי באחריות משותפת של דיירי הבניין, ולכן הן מועדות לכשלי תחזוקה.

2.9 !

סיכום: אתגרים בתכנון לציבור החרדי

איזון בין ריבוי הצרכים הציבוריים לבין שימוש מושכל במשאבי קרקע

גודל המשפחות, הרכב הגילים בהן, האופי הקהילתי והצרכים הדתיים, לצד המגוון והשונות הפנימית, תורמים למאפיין הבולט ביותר בתכנון למגזר החרדי – הצורך במספר גדול של מבנים ושטחי ציבור. מנגד, האינטרס הציבורי בהקצאת קרקעות מחייב שימוש מושכל במשאבי קרקע. לפיכך, יש צורך במציאת איזון בין מתן מענה לצרכים הציבוריים לבין הצורך בהגבלת הקצאת השטחים הציבוריים. תכנון לציבור החרדי צריך להשתמש במגוון רחב של כלים ופתרונות כדי לספק את מבני הציבור הנדרשים תוך צמצום השימוש במשאבי הקרקע: סוגים שונים של עירוב שימושים, הגדרה גמישה של שימושים בתוכניות, הגדלת אחוזי הבנייה בשטחי ציבור באופן פרופורציוני לאחוזי הבנייה בשטחי מגורים, ועוד.

דגש על תחבורה ציבורית ועל הליכה רגלית, ובפרט תנועה עצמית של ילדים

הציבור החרדי מתאפיין בהרגלי תחבורה הנשענים בעיקר על תחבורה ציבורית ועל הליכה רגלית. ההישענות על תחבורה ציבורית נובעת ממספרם הגדול של הילדים, מהרמה הנמוכה של ההכנסות ומסיבות חברתיות המגבילות את השימוש ברכב, כמו גם מהרגלים ואורח חיים הקשורים להליכה רגלית

בשבת. במרחב החרדי בולטת במיוחד נוכחותם של ילדים רבים וצעירים, והם נעים עצמאית הן בהקשר של הליכה למוסדות חינוך, מסחר ושירותים, והן בהקשרים של פנאי ומשחק.

המרחב החרדי צריך להיות מתוכנן אפוא כך שתינתן בו עדיפות לתחבורה ציבורית ולהליכה רגלית: מדרכות רחבות ומוצללות ומעברים מוגנים להולכי רגל, לצד תשתית מותאמת לתנועת תחבורה ציבורית. יש להעדיף למקם שירותים ומוסדות המשמשים ברמה היומיומית, כגון בתי ספר, גינות משחקים וחנויות מכולת, במרחק נגיש להליכה רגלית, גם של ילדים.

עדיפות להנגשת מרב השירותים לרמת השכונה

הרגלי התנועה של הציבור החרדי, לצד הנטייה להתבדלות מרחבית, כמפורט בשני האתגרים הקודמים, יוצרים עדיפות להנגשת מרב השירותים לרמת השכונה, אם סף הכניסה לשירותים מאפשר זאת.

התייחסות לזיקת המרחב החרדי המתוכנן למרחבים חרדיים סמוכים ולמרחב החרדי הארצי

למידת הקרבה בין מרחב חרדי חדש לבין מרחבים

חרדיים סמוכים תהיה השפעה מרכזית על מידת האפשרות להישען עליהם מצד אחד, ומצד שני לפתח מגוון שירותים שצורך הציבור החרדי. למשל, מידת הצורך או ההכרח לפתח מסחר במרחב החדש תהיה תלויה בקיומם ובמידת משיכתם של מרכזי מסחר חרדיים סמוכים. הצורך להקצות שטחים לשירותים בסף כניסה גבוה יותר, כגון בתי ספר על-יסודיים ושירותי פנאי וקהילה כגון בריכה ואודיטוריום, תלוי אף הוא בסמיכותם של אלה במרחב החרדי הסמוך. נוסף על כך יש לאמוד את הקרבה והנגישות של ריכוזים חרדיים דומיננטיים ברמת המרחב הארצי ושל השירותים המצויים בהם.

את ההערכה והתכנון יש לבצע בהתחשב גם בתתי-הזרמים והקהילות הצפויים להתגורר במרחב החדש, אם מידע זה זמין למתכנן.

← תכנון מוכוון תעסוקה

המגמות הנוכחיות בחברה החרדית המצביעות על צורך ונכונות גוברים להשתלבות בתעסוקה מחייבות היערכות תכנונית תואמת; זאת בניגוד לעבר, שבו נהגו לייחס ביקוש פחות לתעסוקה ומסחר בקרב הציבור החרדי, ולכן תכננו בחסר שימושים אלה.

תכנון מוכוון תעסוקה נוגע הן בהקצאת שטחים לשימושים מסחריים ועסקיים, בדגש על תעסוקה קרובה לבית, והן בהתייחסות תכנונית לצורכי מעטפת, כגון שטחים למסגרות הכשרה מקצועית בכלל וסמינרים בפרט, לצד עדכון הפרוגרמות למבנים המשמשים למסגרות חינוך פורמליות ובלתי פורמליות.

3

מקרי בוחן

תנועה
ותחבורה
152

מסחר
ותעסוקה
135

שירותי תרבות,
קהילה וספורט
127

המרחב הציבורי
הפתוח
103

שירותי
דת
90

שירותי
חינוך
74

ירושלים רמת שלמה

רמת שלמה הוקמה באמצע שנות ה-90 של המאה הקודמת בצפון ירושלים. בסוף 2016 מנתה השכונה לפי נתוני הלמ"ס (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה) כ-14,800 תושבים. במזרחה ובצפונה גובלת רמת שלמה בשכונות שועפאת ובית חנינא, ובדרומה ובמערבה – בשטחי יער רמות ובכבישים 1 ו-404.

רמת שלמה היא השכונה הראשונה בירושלים שתוכננה לאוכלוסייה חרדית. הקמת השכונה נבעה מהצורך לתת מענה לצורכי הדיור של הציבור החרדי בעיר, ועל כן היא תוכננה מראשיתה בהתאמה לציבור זה. היא שוקה באמצעות שבע עמותות מְשֻׁכְּנוֹת מזרמים חרדיים שונים. עמותות אלה ייצגו את הזרמים החרדיים העיקריים שניתן למצוא גם כיום ברמת שלמה, והחלוקה הקהילתית בשכונה תואמת עד היום במידה רבה את החלוקה למתחמי העמותות המקוריים.

גבולות השכונה, התחומה על ידי שכונות ערביות ודרכים עורקיות, יוצרים נתק בינה לבין רצף השכונות החרדיות והמרכז העסקי (מע"ר) החרדי המצויים מדרום לכביש 1. לפיכך, השירותים והמוסדות בשכונה נותנים במידה רבה מענה לצורכי התושבים כיחידה עצמאית. גודלה של השכונה מאפשר סף כניסה לכל שירותי החינוך ולשירותים קהילתיים שונים, אולם ניתוקה מביא לכך שכמעט שלא קיימים בה שירותים מעבר לרמה השכונתית-רובעית. עם זאת, השיוך לירושלים ולריכוזים החרדיים הגדולים שבה מאפשר מתן מענה מלא ברמת העיר לכל הצרכים שאינם מקבלים מענה במסגרת השכונתית.

בית שמש רמת בית שמש, רובע ב'

רובע ב' הוקם בסוף שנות ה-90 של המאה הקודמת כחלק מרמת בית שמש, מדרום לבית שמש הוותיקה.¹⁰⁵ בסוף 2016 מנתה השכונה לפי נתוני הלמ"ס כ-17,000 תושבים. במזרחה ובמערבה גובלת השכונה בשטחים פתוחים. השטחים ממערב מיועדים לפיתוח עתידי, ואלו ממזרח עתידיים להישאר ברובם שטחים פתוחים. בצפונה גובלת השכונה בשכונותיה של בית שמש הוותיקה, ובדרומה – בשכונת רמת בית שמש א'.

לדברי גורמים במשרד הבינוי והשיכון יועדה השכונה בתכנונה המקורי לאוכלוסייה הכללית. עם זאת, התוכנית המפורטת לשכונה קובעת הנחיות התואמות את צורכי האוכלוסייה החרדית בכל הנוגע לשימושים במגרשים למבני ציבור, בהנחיות הבינוי והחניה. מכל מקום, מתחילתה אוכלסה השכונה באוכלוסייה חרדית, בדומה לשכונות אחרות ברמת בית שמש. שכונות אלו נתנו מענה לצורכי הדיור של ציבור חרדי שהתקשה למצוא דיור מתאים ובר-השגה בירושלים. הבחירה בבית שמש נשענה על הגרעין החרדי הקיים בעיר הוותיקה, על הקרבה היחסית לירושלים ועל המרחק הסביר מבני ברק ומריכוזים חרדיים נוספים.

מיקום השכונה ביחס לבית שמש הוותיקה, השטחים הפתוחים הסמוכים אליה וכן הטופוגרפיה ההררית מנתקים את השכונה ממרקם עירוני רציף. ניתוק זה הביא לצורך בהסעות תלמידים למוסדות החינוך הקיימים בעיר הוותיקה, צורך שהלך והצטמצם עם פיתוחם של מוסדות חינוך בשכונה עצמה. ייתכן שניתוק זה הביא גם לפיתוחו של מסחר בהיקף ניכר בשכונה – הן במקומות שיועדו לכך בתוכנית המקורית והן במקומות שנוספו לאחר אכלוס

פרק זה מציג ניתוח מפורט של ארבע שכונות שנבחרו כמקרי בוחן: **רמת שלמה בירושלים, רובע ב' בבית שמש, רובע ז' באשדוד ורובע C באלעד**. הניתוח מתייחס לשטחים שתוכננו בתוכנית המקורית¹⁰² כמפורט בטבלאות בהמשך הפרק, תוך השוואתם לשטח הנדרש לפי **המדריך להקצאת שטחים לצורכי ציבור**¹⁰³ ולהערכת השטחים הקיימים בפועל.¹⁰⁴

כמקרי בוחן בחרנו בשכונות קיימות שמשרד הבינוי והשיכון תכנן או היה מעורב בתכנון. לא בחרנו בשכונות שהפכו ברבות השנים לחרדיות, למשל חלקים משכונת רמות בירושלים, או בשכונות בערים חרדיות מובהקות דוגמת בני ברק. אף ששכונות נוספות נמצאות על שולחן התכנון כיום, הוחלט לבחון רק שכונות קיימות ומתפקדות, כדי שניתן יהיה לעמוד על הפער שבין התכנון לבין המצב בפועל.

הפרק מחולק לשישה תתי-פרקים, אשר כל אחד מהם מתמקד באחד הנושאים הכלולים בתדריך. בתחילת כל תת-פרק מוצג מבוא קצר העוסק בנושא ובהיבטיו הייחודיים לחברה החרדית. לקבלת מידע רחב ומעמיק יותר בכל נושא מומלץ לעיין בתת-הפרק המקביל בפרק 2, העוסק בהרחבה בהיבטים המרחביים של צורכי החברה החרדית והמשפחה החרדית. בליבתו של כל תת-פרק מוצג ניתוח של שכונות מקרי הבוחן בהיבטים כמותיים ואיכותיים, ובסופו מרוכזות תובנות ומסקנות העולות מניתוח השכונות.

להלן תיאור כללי של השכונות שנותחו:

102 תוכנית מקורית – מונח זה מתייחס לתוכנית הסטטוטורית המרכזית אשר שימשה בסיס לפיתוח השכונה, כמפורט בטבלה בהמשך הפרק.

103 שטח נדרש – השטח הנדרש פחוגרמית לפי המדריך להקצאת שטחים לצורכי ציבור (2016), שייקרא להלן בפרק זה המדריך הכללי. אף שכל התוכניות הנבדקות הוכנו בסדרם פרסומו של המדריך, בחרנו להשתמש בו לצורך השוואת התכנון לנורמות העדכניות. יש לציין כי הדרישות הכמותיות במדריך נמוכות, על פי רוב, מאלו שהיו מקובלות בסדרם אישורו. לצורך הניתוח הפורוגרמתי חושב מספר הנפשות על בסיס גודל משק בית ממוצע של 5.5, וגודל שנתון 3.2%.

104 שטח קיים בפועל – השטח הסטטוטורי הקיים לאחר הפחתת שטחים שבטלו, שטחים ששינו את ייעודם ושטחים שלא משמשים בפועל לייעודם המקורי.

105 רובע ב', המנותח כמקרה בוחן בפרק זה, כולל על פי ההגדרות הרשמיות את שכונת רמת בית שמש ב' ואת שכונת רמת נריה.

השכונה. חלקם פותחו באופן מוסדר תכנונית, ואחרים כשימושים שאינם תואמים את התכנון המאושר.

אשדוד חובע ז'

רובע ז' הוקם במהלך שנות ה-90 של המאה הקודמת במערב אשדוד. בסוף 2016 מנה הרובע לפי נתוני הלמ"ס כ-19,600 תושבים. הרובע גובל מצפון ברובע ג', ממערב ברובע ו', מצפון ברובע ט' וממזרח בשטחים פתוחים.

על פי התוכנית המקורית לשכונה נראה כי תוכננה לאוכלוסייה כללית. עם זאת, הרובע אוכלס מראשיתו והתאמתו לצורכי הציבור של אוכלוסייה זו. השינוי המרכזי בא לידי ביטוי בהסבת הפארק הרובעי שתוכנן במרכז השכונה למתחם המיועד למבני ציבור. במתחם זה מרוכזים מוסדות חינוך ודת המקובצים במתחמים לפי חלוקה קהילתית.

השכונה היא חלק מהרצף העירוני של העיר אשדוד. אומנם רצף זה כולל הפרדות של דרכים עורקיות בין רובע לרובע, אך בכך רובע ז' אינו שונה משאר רובעי העיר. ייתכן שרצף זה מביא לכך שחלק מהשירותים שהשכונה נזקקת להם ניתנים ברבעים הסמוכים, אשר גם בחלק מהם קיימים ריכוזים חרדיים.

אלעד חובע C

רובע C הוא הרובע האחרון שהוקם באלעד. הרובע הוקם ברובו בסוף העשור הראשון ובתחילת העשור השני של המאה הנוכחית. בסוף 2016 מנתה השכונה לפי נתוני הלמ"ס כ-6,400 תושבים. הרובע גובל מצפון, ממערב ומדרום בשכונותיה האחרות של אלעד, וממערב – בשטחים פתוחים.

בדומה לעיר אלעד כולה, תוכנן הרובע במקורו לציבור הדתי-חרדי. הרובע אוכלס מראשיתו במגוון קהילות וזרמים חרדיים. אף שרובע C הוא השכונה הקטנה ביותר מבין מקרי הבוחן שנסקרו, מצוי בו מגוון גדול יחסית של שירותי חינוך וקהילה. מאחר שהרובע מאופיין ברצף עירוני עם סביבתו, השירותים הקיימים בו נותנים מענה גם לתושבי השכונות הסמוכות והוותיקות יותר, שמאופיינות במחסור של שטחים למבני ציבור.

להלן פירוט עיקרי נתוניהן הסטטוטוריים הכמותיים של השכונות שנתוחו (כל נתוני השטחים בדונמים):

טבלה 3.1: נתונים סטטוטוריים כמותיים בשכונות שנתוחו

העיר	השכונה	התוכנית	השטח הכולל	שב"צ	שצ"פ		דרכים	מגורים	מסחר	יח"ד
					מקומי	כלל-עירוני				
ירושלים	רמת שלמה	106'א/1973	1,355	134	97	480	345	269	11	2,193
בית שמש	רובע ב'	מי/במ/853107	1,038	142	104	62	280	305	2	2,841
אשדוד	רובע ז'	ד/465/א/108	670	85	82		121	343	28	3,776
אלעד	רובע C	אל/מק/195109/1/8	292	66	30	29	68	99	2	974

הערות לטבלה:

- שב"צ – שטח לבנייני ציבור; שצ"פ – שטח ציבורי פתוח; יח"ד – יחידת דיור.
 - השטח ומספר היחידות – לפי מסמכי התוכנית.
 - שטחי ייעודי קרקע – לפי GIS. יש אי-התאמה בין השטחים המחושבים לפירוט השטחים במסמכי התוכנית.
 - שטחי מסחר אינם כוללים חזית מסחרית במגרשי מגורים.
- כל הנתונים לגבי שטחי הקרקע בפרק זה הם בדונמים, וכל הנתונים לגבי שטחים בנויים הם במ"ר שטח עיקרי, אלא אם כן צוין אחרת.

106 תוכנית 1973'א, אשר פורסמה לתוקף ברשומות ב-25 באפריל 1991, עורך התוכנית – אדריכל יעקב יער. בשל הימצאות אתרי עתיקות בתחום התוכנית קודמה במקביל תוכנית 1973'ב, הכוללת שינויים מוצערים. הניתוח בפרק זה מתייחס לתוכנית המקורית.

107 תוכנית מי/במ/853 אשר פורסמה לתוקף ברשומות ב-4 ביולי 1996, עורך התוכנית – אדריכל יחיאל קורין.

108 תוכנית ד/465/א אשר פורסמה לתוקף ברשומות ב-2 במרץ 1975, עורך התוכנית – אדריכל י' פרלשטיין.

109 תוכנית נו/195/8 אשר פורסמה לתוקף ברשומות ב-13 בספטמבר 2001, עורכי התוכנית – מגורי'כהן אדריכלים ומהנדסים; ותוכנית אל/מק/195/1/8, תוכנית איחוד וחלוקה אשר שינתה מעט תוכנית זו, ואשר פורסמה לתוקף ברשומות ב-9 בינואר 2005, עורכי התוכנית – גרבל'נתיב אדריכלים. הניתוח בפרק זה מתייחס לתוכנית המאוחרת יותר.

3.1

שירותי חינוך

השוואת השטח בתוכנית לשטח הנדרש לפי הפרוגרמה

מתוך כלל השטחים שנקבעו בתוכנית לשכונה בייעוד למבני ציבור, כ-80 דונם מיועדים למוסדות חינוך, כ-18 דונם למוסדות לגיל הרך וכ-62 דונם לבתי ספר לסוגיהם. נוסף על כך קבעה התוכנית כ-39 דונם בייעוד ל"מוסד". בייעוד זה נכללים מגרש בן כ-20 דונם למדרשה למורות ול"חטיבת-על" לבנות וכמה מגרשים לשיבות. סמינר הכולל הכשרה מקצועית לנשים בשילוב תיכון לבנות הוא חלק מפרוגרמת מוסדות החינוך לאוכלוסייה החרדית. המונח "ישיבה" יכול להתייחס לישיבה קטנה, שנכללת בפרוגרמת מוסדות החינוך לפי המדריך הכללי, או לישיבה גדולה, שאינה נכללת בה. מאחר שלא ניתן לקבוע בוודאות שהמגרשים בייעוד ל"מוסד" יועדו במלואם למוסדות חינוך, הוספו מחצית שטחי מגרשים אלו – כ-20 דונם – למניין השטחים המתוכננים לבתי ספר. שאר השטחים בייעוד ל"מוסד" שבהם ניתן להקצות שטחים לישיבות גדולות לא נכללו בניתוח שבפרק זה.

חישוב השטחים למוסדות חינוך הנדרשים לשכונה לפי המדריך הכללי עומד על כ-19 דונם למוסדות לגיל הרך וכ-77 דונם לבתי ספר לסוגיהם. אם כך, הקצאת השטחים למוסדות חינוך בשכונה דומה לשטח הנדרש פרוגרמטית ואף גבוהה מעט ממנו.¹¹¹

השוואת התוכנית למצב הקיים

תכנון מוסדות החינוך לגיל הרך ברמת שלמה קובע פריסה כלל-שכונתית של מעונות יום וגני ילדים. מוסדות אלו אכן פזורים במגרשים למבני ציבור ברחבי השכונה. גני ילדים קיימים בנוסף בקומת הקרקע במבני מגורים.

בתכנון נקבעו שישה מגרשים לתלמודי תורה ושלושה מגרשים לבתי ספר יסודיים לבנות.

הקרקעות שהוקצו לתלמודי התורה פרוסות ברחבי השכונה. שני מגרשים לבתי הספר לבנות נקבעו במרכזה, ומגרש נוסף – בחלקה הדרום-מזרחי. מרבית המגרשים שיועדו לבתי הספר תוכננו בסמיכות לכבישים ולצירים הירוקים. ככלל, תלמודי התורה ובתי הספר לבנות נבנו בפועל במגרשים שבהם תוכננו. הגישה התכנונית שלפיה מוסדות החינוך מפוזרים ברחבי השכונה ואינם מרוכזים במקבצים מתקיימת, אם כן, בפועל.

סמינר לבנות וישיבות קטנות נקבעו בתכנון כחלק מהמגרשים בייעוד ל"מוסד". בחלק מהמגרש שיועד למדרשה למורות ול"חטיבת-על" נבנה בפועל בית ספר יסודי לבנות, המשויך לקהילת חב"ד. בית הספר נמצא בכניסה לשכונה ומשמש בית ספר אזורי לבנות קהילת חב"ד במערב ירושלים. הסמינר לבנות "מעלות בית יעקב" נבנה ברחוב בוקסבוים, בסמוך למרכז השכונה, במגרש שיועד בתוכנית המקורית לתלמוד תורה. בחלק מהמגרשים בייעוד ל"מוסד", שיועדו לישיבות, נבנו ישיבות קטנות, ובאחרים – ישיבות גדולות. ישיבה קטנה נוספת נבנתה בשטח שתוכנן לספורט. מגרש שהוקצה בתכנון לבית ספר לחינוך מיוחד לא פותח בפועל.

רמת שירות ונגישות בהליכה ברגל

פריסת בתי הספר לבנות ברמת שלמה מקנה מרחק הליכה בין בתי הספר לבין מרבית מבני המגורים שאינו עולה על 500 מטר בקו אווירי. עם זאת, הטופוגרפיה ההררית מצמצמת את רמת השירות. בית הספר של חב"ד, הנמצא בסמיכות לכניסה לשכונה, הוא על-אזורי ומשרת את כלל בנות ירושלים השייכות לקהילת חב"ד, כך שלגביו הסמיכות למערכת הדרכים העירונית ולכניסה לשכונה היא יתרון.

השכונה אל שוליה.

יש לציין כי בשנת 2013 אושרה תוכנית להרחבת השכונה, אשר על פי דברי ההסבר שבה כללה הקצאת שטחים למוסדות ציבור מעבר לנדרש פרוגרמטית ליחידות הדיור הכלולות בהרחבה עצמה, זאת כמענה למחסור בשטחי ציבור בשכונה הקיימת. להלן ריכוז נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה:

טבלה 3.2: שירותי חינוך: נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה (רמת שלמה)

שטח השכונה (דונם): 1,355; יח"ד: 2,193	שטח לפי תוכנית מקורית	שטח נדרש לפי פרוגרמה בפועל	הערכת שטח מפותח בפועל
שטח למוסדות חינוך לגיל הרך (דונם)	18	19	18
שטח לבתי ספר (דונם)	82	77	82
סה"כ (דונם)	100	96	100

הערות לטבלה:

- אף שחלק מהמגרשים יועדו לשילוב מוסד חינוך ומבנה ציבור נוסף, חושב שטח המגרש בשלמותו.
- השטח לבתי ספר כולל מחצית משטחי המגרשים בייעוד ל"מוסד", שבהם ניתן לבנות מוסדות תיכוניים.

הקצאת השטחים והמבנים למוסדות החינוך היא מהסוגיות כבדות המשקל בעת תכנון שכונה חדשה בכלל ושכונה חרדית בפרט. חשיבות הנושא נובעת מכך שמוסדות החינוך צורכים את השטח הגדול ביותר מבין מוסדות הציבור לסוגיהם,¹¹⁰ אך נראה שעוד יותר מכך, היא נובעת מתפקידה המכריע של מערכת החינוך בעיצוב אופי החברה וערכיה.

מבנה משק הבית החרדי ייחודי הן במספר הנפשות הרב שבו והן במבנהו הגילי. בעקבות זאת נוצר הצורך במוסדות חינוך רבים יחסית, צורך אשר גדל אף יותר לנוכח מאפיינים ייחודיים נוספים: הפרדה מגדרית ושונות קהילתית (מידע עליהם ניתן בפרקים קודמים).

ניתוח שירותי החינוך בתת-פרק זה מציג את פריסת מוסדות החינוך, את כמותם ואת היקף הקצאות הקרקע שיועדו להם. בהיבטים אלו מוצגת השוואת התכנון מול הביצוע בכל אחת משכונות מקרי הבחון.

ירושלים - רמת שלמה

תיאור כללי

מוסדות החינוך ברמת שלמה פרוסים ברחבי השכונה ואינם מרוכזים במקבצים מוגדרים. מרבית מוסדות החינוך בשכונה סמוכים לצירי התנועה המרכזיים, ורובם נשענים גם על מערכת הצירים הירוקים (צירי ההליכה ברגל) המחברת את מרכז

110 מוערך כי כ-90% משטחי הציבור בשכונה החרדית מיועדים למוסדות חינוך, מהם כ-20% מיועדים לגיל הרך ו-80% לבתי ספר. הערכה זו מבוססת הן על פרוגרמות המדריך הכללי והן על הנתונים שנמצאו בניתוח מקרי הבחון.

111 כפי שהוסבר לעיל, יש לזכור כי החישוב הפרוגרמטי בניתוח זה נשען על המדריך משנת 2016, בעוד ששכונות מקרי הבחון תוכננו על פי הנחיות קודמות, אשר על פי רוב קבעו דרישות כמותיות גבוהות יותר לשטחי ציבור.

תמונות וצילומים - מצב קיים

תרשים 1.3

בית הספר "בית חנה" – בית ספר יסודי לבנות המשויך לקהילת חב"ד. בית הספר נמצא בכניסה לשכונה, בסמוך לציר יגאל ידן, ומשמש בית ספר אזורי לבנות קהילת חב"ד במערב ירושלים.

תרשים 1.4

בית הספר "בית יעקב" – בית ספר יסודי לבנות. ממוקם דרומית לרחוב קהילת יעקב, שמקיף את מרכז השכונה.

תרשים 1.5

שלוחה נוספת של בית הספר היסודי לבנות "בית יעקב" – ממוקם צפונית לרחוב קהילת יעקב.

תרשים 1.6

מבנה המרכז כיתות גן של רשת גנים ומעונות יום "עץ הדעת" – ממוקם במערב השכונה.

תרשים 1.7

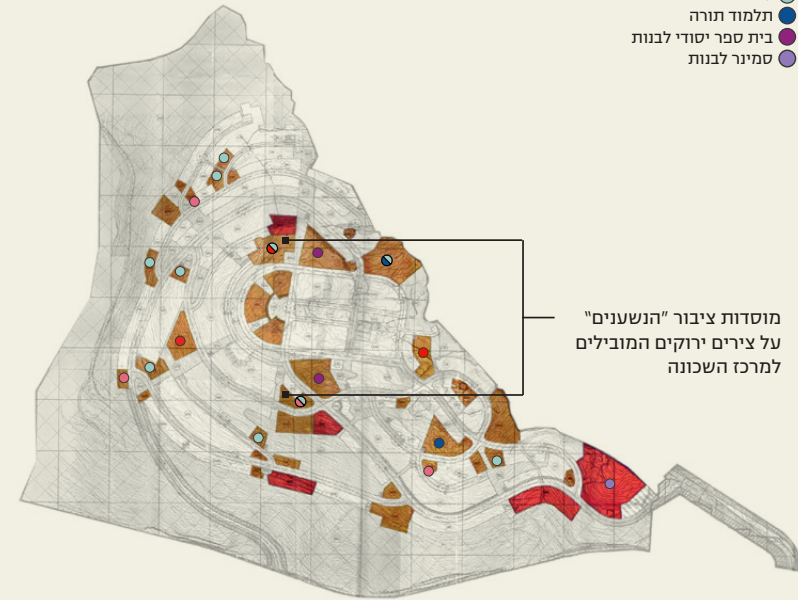
סמינר "מעלות בית יעקב" – בית ספר על-יסודי לבנות. ממוקם ברחוב בוקסבוים, סמוך למרכז השכונה.

תרשים 1.1

מוסדות חינוך – לפי התוכנית המאושרת לשכונה (רמת שלמה, ירושלים)

- שטח למבני ציבור
- מוסדות
- גנים ומעונות
- תלמוד תורה
- בית ספר יסודי לבנות
- סמינר לבנות

תרשים 1.2

מוסדות חינוך – מצב קיים (רמת שלמה, ירושלים)

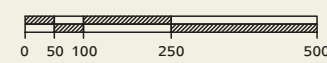
- גנים ומעונות
- מבנה הכולל גן ילדים בקומת הקרקע
- תלמוד תורה
- בית ספר יסודי לבנות
- ישיבה קטנה
- סמינר לבנות

תרשים 1.8
מוסדות חינוך - רמת השירות
לבתי ספר לבנות (רמת
שלמה, ירושלים)

רדיוס שירות | בתי ספר לבנות

■ בית ספר לבנות

רמת בית שמש - רובע ב'

תיאור כללי

בתי הספר ברובע ב' ברמת בית שמש מצויים ברובם לאורך ציר רחוב נהר הירדן, החוצה את השכונה מדרום לצפון, ובסמיכות לצירים ירוקים החוצים ציר זה. בתי ספר נוספים וכן מוסדות חינוך לגיל הרך פזורים בשאר אזורי השכונה. להלן ריכוז נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה:

טבלה 3.3: שירותי חינוך: נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה (רמת בית שמש - רובע ב')

שטח השכונה (דונם): 1,038 יח"ד: 2,841	שטח לפי תוכנית מקורית	שטח נדרש לפי פרוגרמה	הערכת שטח מפותח בפועל
שטח למוסדות חינוך לגיל הרך (דונם)	27	25	27
שטח לבתי ספר (דונם)	107	100	107
סה"כ (דונם)	134	125	134

הערות לטבלה:

- הערכת השטח המפותח בפועל נשענת על הנחה שלפיה השטחים פותחו במלואם. יש לציין כי נבנו מוסדות גם על שטחים שיועדו לשצ"פ (שטח ציבורי פתוח).

השוואת השטח בתוכנית לשטח הנדרש לפי הפרוגרמה

מתוך כלל השטחים שנקבעו בתוכנית לשכונה בייעוד למבני ציבור, כ-134 דונם מיועדים למוסדות חינוך, כ-27 דונם למוסדות לגיל הרך וכ-107 דונם לבתי ספר לסוגיהם.

חישוב השטחים למוסדות חינוך הנדרשים לשכונה

לפי המדרוך הכללי עומד על כ-25 דונם למוסדות לגיל הרך וכ-100 דונם לבתי ספר לסוגיהם. לפיכך, הקצאת השטחים למוסדות חינוך בשכונה דומה לשטח הנדרש פרוגרמית.

השוואת התוכנית למצב הקיים

במסמכי התוכנית נקבעו 27 מגרשים למוסדות ציבור¹¹². בהוראות התוכנית ישנה הנחיה לעירוב שימושים וכן הנחיה לשימוש מקסימלי בקרקע באמצעות בנייה לגובה של שלוש קומות מעל מפלס הכביש.

תוכננו 12 מגרשים למעונות ולגני ילדים. במרבית המגרשים משולבים שימושים נוספים למוסדות דת. בפועל נבנו מוסדות לגיל הרך במגרשים שיועדו לכך, אך גם במגרשים למוסדות ציבור אחרים.

תוכננו שלושה מגרשים לתלמודי תורה (ומגרש נוסף המיועד לתלמוד תורה ולישיבה קטנה). בפועל ישנם 16 תלמודי תורה וישיבות קטנות. חלק מתלמודי התורה והישיבות הקטנות נבנו במגרשים שיועדו למסחר או למגורים.

תוכננו שני מגרשים לבתי ספר יסודיים לבנות ומגרש נוסף המיועד לבית ספר יסודי לבנות ולסמינר. בפועל ישנם ארבעה בתי ספר לבנות ואין סמינרים בשכונה.

112 התוכנית כללה גם שטחים בשכונת בית ומנוחה הסמוכה. הנתונים הכמותיים מתייחסים לחלק התוכנית הנכלל ברובע ב' בלבד. יש לציין גם כי בשל העדפותיה של אחת מהקהילות המתגוררות בשכונה נקבעו מוסדות הציבור המיועדים לשימושה בשטחים סחירים.

1.11 תרשים

בית ספר לבנות במבנה ארעי

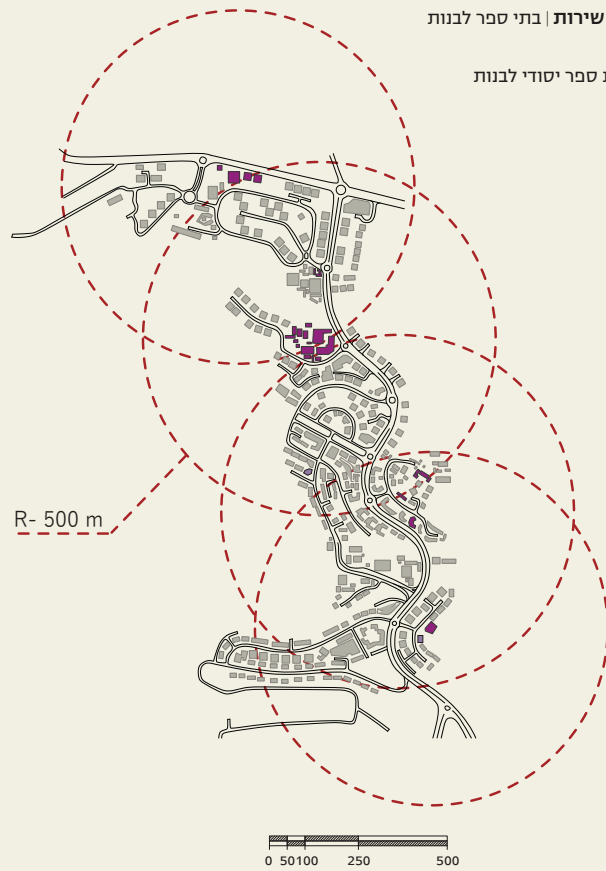
1.12 תרשים

קומפלקס גני ילדים הכולל, בהתאם להוראות התוכנית, בנייה לגובה של שלוש קומות מעל מפלס הרחוב, וקומה נוספת הפונה לצידו השני של הרחוב ונמצאת מתחת למפלס הרחוב

רדיוס שירות | בתי ספר לבנות

בית ספר יסודי לבנות

1.13 תרשים

מוסדות חינוך – רמת השירות לבתי ספר לבנות (רובע ב', רמת בית שמש)

1.9 תרשים

מוסדות חינוך – לפי התוכנית המאושרת לשכונה (רובע ב', רמת בית שמש)

- שטח למבני ציבור
- גנים ומעונות
- תלמוד תורה
- בית ספר יסודי לבנות
- ישיבה קטנה
- סמינר לבנות

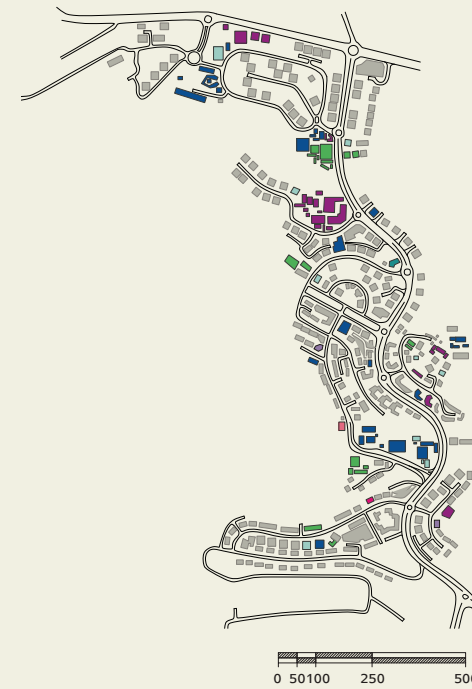
רוב נהר הירדן לאורכו מפוזרים מרבית מוסדות הציבור

מוסדות ציבור בסמיכות ל"ציר ירוק"

1.10 תרשים

מוסדות חינוך – מצב קיים (רובע ב', רמת בית שמש)

- גנים ומעונות
- מבנה הכולל גן ילדים בקומת הקרקע
- תלמוד תורה
- בית ספר יסודי לבנות
- ישיבה קטנה
- סמינר לבנות

רמת שירות ונגישות בהליכה ברגל

אף שמרבית בתי הספר תוכננו בסמוך לציירים ירוקים ושטחים פתוחים, הגישה אליהם היא בעיקר דרך מערכת הדרכים; זאת הן מכיוון שהשטחים הפתוחים לא פותחו בפועל, והן משום ששטחים שיועדו לצייר ירוק נתפסו על ידי בתי הספר עצמם.

המרחק בין בתי הספר לבנות לבין מרבית מבני המגורים אינו עולה על 500 מטר בקו אווירי. עם זאת, הצורך בחציית רחוב נהר הירדן והטופוגרפיה התלולה מקשים את נגישות בתי הספר.

אשדוד - רובע ז'

תיאור כללי

הוראות התוכנית לרובע ז' לא קבעו שימושים ספציפיים למגרשים המיועדים למוסדות ציבור בשכונה ואפשרו בהם הקמת מוסדות חינוך, רווחה, בריאות, דת ועוד. בהיעדר קביעות מדויקות קשה להתייחס לפריסת מוסדות החינוך המתוכננת. עם זאת, תשריט התוכנית קבע עבור מבני ציבור מגרשים גדולים, בני כמה עשרות דונמים, בסמוך לשצ"פ המרכזי שתוכנן בשכונה. עוד קבע שלושה מקבצי מגרשים בינוניים בגודל של כ-5 עד 10 דונם סביבם, אשר ניתן להעריך כי יועדו לבתי ספר, וכן פריסה רחבה של מגרשי ציבור קטנים בגודל של 1-2 דונם, אשר יועדו, בין השאר, למעונות ולגני ילדים. להלן ריכוז נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה:

טבלה 3.4: שירותי חינוך: נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה (אשדוד - רובע ז')

שטח השכונה (דונם): 1,038 יח"ד: 2,841	שטח לפי תוכנית מקורית	שטח נדרש לפי פרוגרמה	הערכת שטח מפותח בפועל
שטח למוסדות חינוך לגיל הרך (דונם)	15	33	24
שטח לבתי ספר (דונם)	61	132	96
סה"כ (דונם)	77	166	120

הערות לטבלה:

- בהיעדר פירוט השימושים המותרים בכל שב"צ (שטח לבנייני ציבור) חושבו שטחי הציבור למוסדות חינוך לפי 90% מכלל שטחי הציבור.
- החלוקה בין המוסדות לגיל הרך ובתי הספר חושבה לפי 20%-ו-80% מהשטח למוסדות ציבור, בהתאמה.

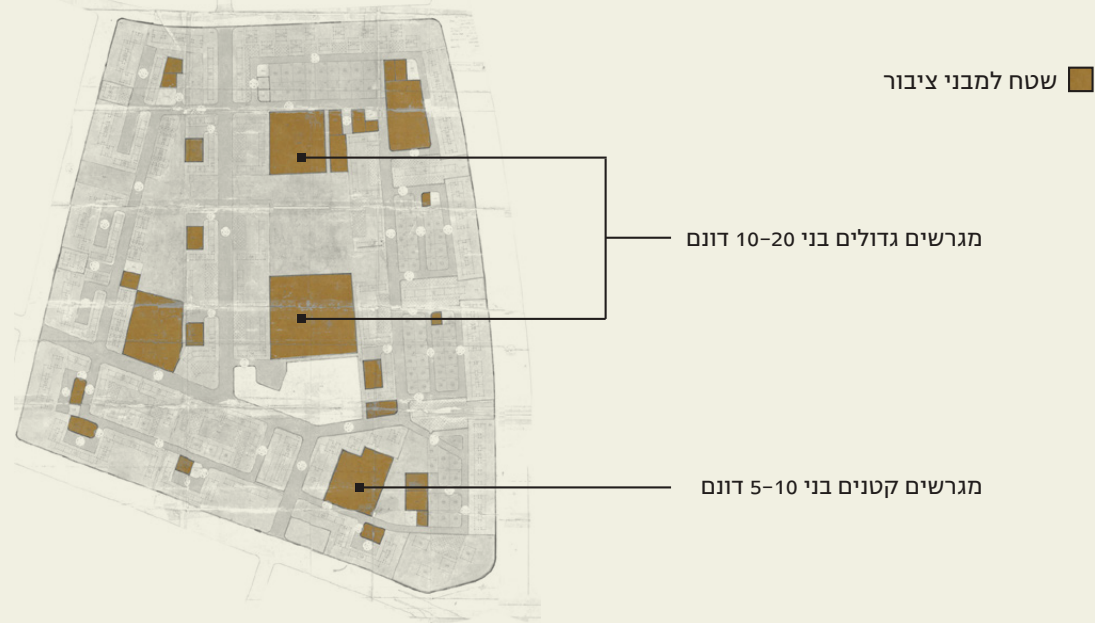
השוואת השטח בתוכנית לשטח הנדרש לפי הפרוגרמה

מתוך כלל השטחים שנקבעו בתוכנית לשכונה בייעוד למבני ציבור מוערך כי כ-77 דונם יועדו למוסדות חינוך - מהם כ-15 דונם למוסדות לגיל הרך וכ-61 דונם לבתי ספר לסוגיהם.

חישוב השטחים למוסדות חינוך הנדרשים לשכונה לפי המדריך הכללי עומד על כ-33 דונם למוסדות לגיל הרך וכ-132 דונם לבתי ספר לסוגיהם. לפיכך, הקצאת השטחים למוסדות חינוך בשכונה נמוכה באופן משמעותי מהנדרש פרוגרמית לאוכלוסייה חרדית.

1.14 תרשים

שטחים למבני ציבור - לפי התוכנית המאושרת לשכונה (רובע ז', אשדוד)

שטח למבני ציבור

מגרשים גדולים בני 10-20 דונם

מגרשים קטנים בני 5-10 דונם

1.15 תרשים

מוסדות חינוך - מצב קיים (רובע ז', אשדוד)

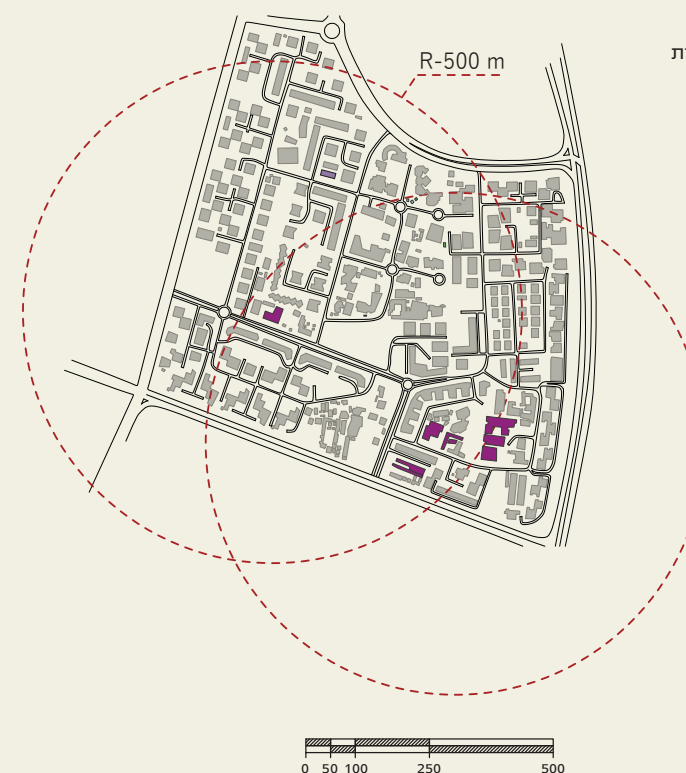
- גנים ומעונות
- מבנה הכולל גן ילדים בקומת הקרקע
- תלמוד תורה
- בית ספר יסודי לבנות
- ישיבה קטנה
- סמינר לבנות

תרשים 1.18
מוסדות חינוך - רמת
השירות לבתי ספר לבנות
(רובע ז', אשדוד)

תרשים 1.16
תלמוד תורה "צמח צדיק
ויז'ניץ" ברחוב יוחנן בן
זכאי, חלק ממתחם מוסדות
הציבור במרכז השכונה

תרשים 1.17
בית הספר לבנות "נאות
אסתר" ברחוב רשב"י,
הממוקם במגרש נפרד
המיועד למבני ציבור

השוואת התוכנית למצב הקיים

תוכנית השכונה בפועל שונה מהתוכנית המקורית, ובהקשר של המגרשים למבני ציבור, השינוי הבולט הוא הסבתו של השצ"פ הגדול שתוכנן במרכז השכונה לשטח למבני ציבור, תוך חיבורו משני צדדיו לשטחי מבני הציבור שתוכננו ויצירת קריית מוסדות ציבור בת כ-70 דונם. שטח זה משמש כמקבץ המרכזי של מוסדות חינוך בשכונה. בו ובמגרשים נוספים בשכונה נמצאים 75 מוסדות חינוך (ונוסף עליהם ארבעה מוסדות לחינוך מיוחד).

רמת שירות ונגישות בהליכה ברגל

בתי הספר לבנות ברובע ז' ממוקמים ברובם בחלקה הדרום-מזרחי של השכונה, אך בתי ספר אחדים מצויים גם בחלקיה האחרים. פיזור זה מביא לכך שכל בתי המגורים בשכונה אינם מרוחקים יותר מ-500 מטר מבתי הספר בקו אווירי. יתר על כן, מדובר בשכונה בעלת טופוגרפיה מישורית, המקלה את נגישות בתי הספר. מערכת הרחובות בשכונה צפופה יחסית וכוללת רחובות מקומיים המנותקים ברובם ממערכת הכבישים העורקית העירונית, כך שנראה כי מתאפשרת בשכונה הליכה נוחה ובטוחה יחסית.

אלעד - רובע C

תיאור כללי

מערך השטחים למוסדות ציבור בשכונה מרוכז סביב הציר הירוק המרכזי החוצה אותה. מגרשים למבני ציבור כמעט לא תוכננו מחוץ לציר זה. להלן ריכוז נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה:

טבלה 3.5: שירותי חינוך: נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה (אלעד - רובע C)

שטח השכונה (דונם): 1,038 יח"ד: 2,841	שטח לפי תוכנית מקורית	שטח נדרש לפי פרוגרמה	הערכת שטח מפותח בפועל
שטח למוסדות חינוך לגיל הרך (דונם)	12	9	12
שטח לבתי ספר (דונם)	48	34	48
סה"כ (דונם)	60	43	60

הערות לטבלה:

- בהיעדר פירוט השימושים המותרים בכל שב"צ חושבו שטחי הציבור למוסדות חינוך לפי 80% מכלל שטחי הציבור.
- החלוקה בין המוסדות לגיל הרך ובתי הספר חושבה לפי 20% ו-80% מהשטח למוסדות ציבור, בהתאמה.

השוואת השטח בתוכנית לשטח הנדרש לפי הפרוגרמה

מתוך כלל השטחים שנקבעו בתוכנית לשכונה בייעוד למבני ציבור מוערך כי כ-60 דונם יועדו למוסדות חינוך, מהם כ-12 דונם למוסדות לגיל הרך וכ-48 דונם לבתי ספר לסוגיהם.

חישוב השטחים למוסדות חינוך הנדרשים לשכונה לפי המדריך הכללי עומד על כ-9 דונם למוסדות לגיל הרך וכ-34 דונם לבתי ספר לסוגיהם. לפיכך,

הקצאת השטחים למוסדות חינוך בשכונה גבוהה מהנדרש פרוגרמטית לשכונה עצמה. ניתן להניח כי עודף שטחי הציבור ברובע C תוכנן כדי לתת מענה למחסור בשטחי ציבור ברבעים האחרים.¹¹³

השוואת התוכנית למצב הקיים

הוראות התוכנית לרובע C לא קבעו שימושים ספציפיים למגרשים המיועדים למוסדות ציבור בשכונה; וכאמור לעיל, שטחי הציבור בשכונה אמורים לתת מענה למחסור הקיים בשכונות אחרות. לכן ממסמכי התוכנית קשה לדעת מה הייתה פרוגרמת מוסדות החינוך בעת אישור התוכנית, ואילו מהם היו אמורים לתת מענה לשכונה עצמה.

כל השטחים שיועדו למוסדות ציבור או למוסדות חינוך אכן מומשו למטרה זו. נוסף על כך, שטח של כ-19 דונם בצפון-מזרח השכונה שיועד בתוכנית המקורית למגורים, שינה את ייעודו למוסדות ציבור, ומשמש כיום לבתי ספר, גני ילדים ובתי כנסת.

רמת שירות ונגישות בהליכה ברגל

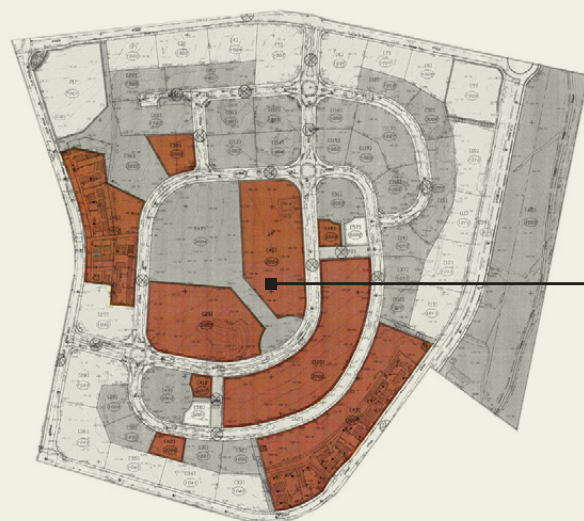
מרבית מוסדות החינוך נמצאים בסמיכות לציר הירוק החוצה את השכונה, חלקם בקצה הציר וחלקם לאורכו. עם זאת, חלק נכבד ממוסדות החינוך בשכונה מרוכזים בחלק הדרום-מזרחי ואינם מחוברים לציר הירוק המרכזי, כך שהגישה אליהם היא באמצעות מערכת הדרכים.

מוסדות החינוך לבנות מרוכזים בדרום-מזרח השכונה, ומרבית מבני המגורים במרחק שאינו עולה על 500 מטר מהם בקו אווירי. על אף הסמיכות לציר הירוק, הגישה למוסדות החינוך מחייבת חציית כבישים, אם כי מדובר ברחובות ברמה מקומית.

113 העיר אלעד הוקמה בשנת 1998 לאוכלוסייה החרדית. היא אוכלסה במהירות, ובשנת 2008 עמד הגיל החציוני בה על 10. התוכנית לרובע C אושרה בשנת 2004, בעת שכבר היה ידוע המחסור האדיר בשטחים למוסדות חינוך בשכונות האחרות. על פי מידע שנמסר מעיריית אלעד, נעשתה הקצאה עודפת למוסדות חינוך ברובע C, כדי להקל מעט את החוסר הקיים ביתר רחבי העיר.

תרשים 1.19

שטחים למבני ציבור – לפי התוכנית המאושרת לשכונה (רובע C, אלעד)

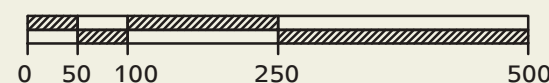
מוסדות ציבור לאורך "ציר ירוק" מרכזי

תרשים 1.20

מוסדות חינוך – מצב קיים (רובע C, אלעד)

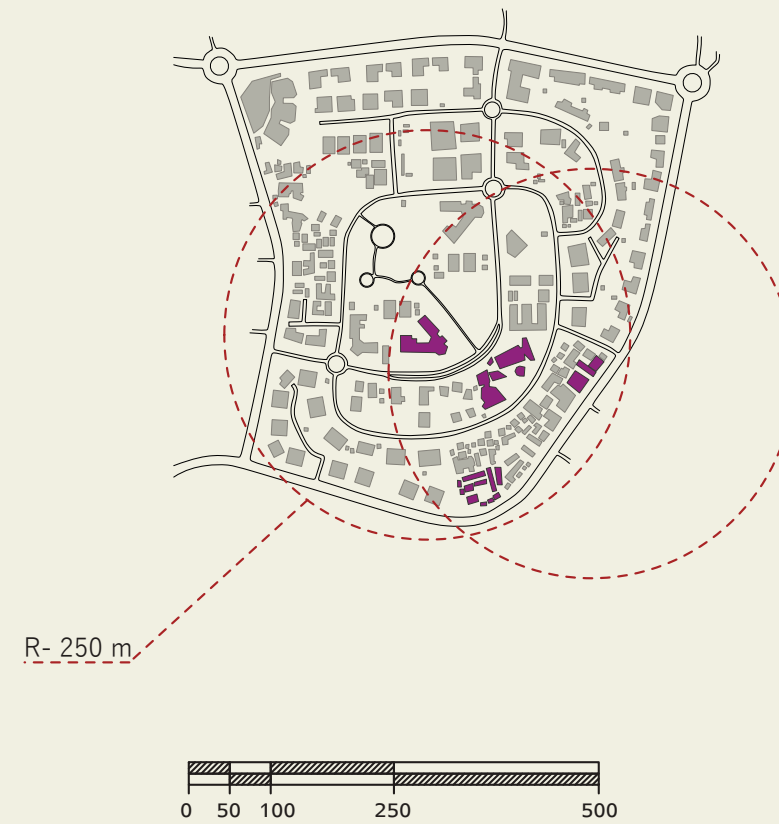
- גנים ומעונות
- מבנה הכולל גן ילדים בקומת הקרקע
- תלמוד תורה
- בית ספר יסודי לבנות
- ישיבה קטנה
- סמינר לבנות

תבנות ומסקנות

- השטחים המיועדים למוסדות חינוך בתוכניות ממומשים על פי רוב במלואם. בחלק מהמקרים מספר מוסדות החינוך עולה על המתוכנן, ובמקרים אחרים מוסדות חינוך מוקמים על שטחים שלא יועדו לכך. עובדות אלו יכולות להצביע על הצורך הרב בשטחים למוסדות חינוך, אך גם על מימוש וניצול בלתי יעילים של שטחי הציבור.
- במקומות שבהם נקבעו במסמכי התוכנית הנחיות ברורות להקצאה, מימוש המגרשים למוסדות חינוך לא תמיד תאם את הקביעות התכנוניות. להערכתנו, חוסר התאמה זה נובע מהיעדר הוודאות בעת התכנון לגבי ההרכב הקהילתי הצפוי בשכונה, גם אם הייתה ודאות לגבי ייעודה לאוכלוסייה חרדית. מאחר שזרמים שונים דורשים הקצאת מוסדות חינוך נפרדת, חלוקה למגרשים רבים בתוכנית לא תמיד מאפשרת את התאמתם להקצאה הנדרשת. ברובע ז' באשדוד נקבעו מגרשים גדולים למוסדות ציבור, ובכך התאפשרה בהמשך חלוקה בעלת גמישות רבה מבחינת התאמתה לצרכים.
- בחלק מהשכונות לא נמצאו כלל סמינרים לבנות, או שנמצאו מוסדות חינוך מעטים המציעים לימודי המשך על-תיכוניים לבנות; זאת אף שנתונים שונים מעלים כי יותר מ-80% מבנות התיכונים החרדיים ממשיכות ללימודים על-תיכוניים בסמינרים לבנות. היקף מקרי הבוחן אינו מאפשר להסיק מסקנה ברורה מנתונים אלו.
- מוסדות חינוך לגיל הרך אותרו בשכונות מקרי הבוחן בקומות קרקע של מבני מגורים, לעיתים במקומות שלא תוכננו לכך מראש. נראה כי קיים צורך במוסדות נוספים לגיל הרך, מעבר לאלו שנקבעו בתוכנית, אם בשל מימוש חלקי של המוסדות המתוכננים ואם בשל ביקוש העולה על ההיצע שתוכנן, גם אם זה מומש במלואו.

תרשים 1.21
מוסדות חינוך - רמת
השירות לבתי ספר לבנות
(רובע C, אלעד)

תרשים 1.22

בית ספר לבנות "בית יעקב אור האמת", הממוקם בסמוך לציר הירוק המרכזי בשכונה

תרשים 1.23

גני ילדים במבנים זמניים בסמוך לבית הספר התיכון "בית יעקב"

מבני הדת, ובתי הכנסת בראשם, הם מרכז החיים התורניים-חברתיים של הקהילה החרדית. בית הכנסת ממלא צורך דתי-הלכתי, אך בד בבד משמש גם כמרכז הקהילתי לציבור המתפללים בו. החשיבות של בתי הכנסת ושל שירותי דת נוספים ברמה השכונתית מושפעת מכמה מאפיינים שייחודיים לציבור החרדי על מגוון זרמיו, למשל שונות השימוש בימי חול ומועד.

ניתוח שירותי הדת בתת-פרק זה מתמקד בהיבטים הפרוגרמטיים הכמותיים הנוגעים לבתי כנסת ולמקוואות לנשים, שני מוסדות הדת שאליהם מתייחס המדריך הכללי.

בכל הנוגע לבתי כנסת, הניתוח מציג את כמות הנוגעת בשכונה בהשוואה לתכנון המקורי ולמצב הקיים, ובהנחה שלכל 50 יחידות דיור נדרש בית כנסת אחד.¹¹⁴ הניתוח מציג גם את שטחי הקרקע הנדרשים לבתי כנסת, בהשוואה לתכנון המקורי¹¹⁵ ולמצב הקיים, ולהקצאת הקרקע הנדרשת לבתי כנסת על בסיס הנחיית המדריך הכללי.¹¹⁶

בכל הנוגע למקוואות נשים, הניתוח מציג את השטח הנדרש עבורם על פי הנחות המדריך.¹¹⁷ יש לציין כי המדריך קובע כי עבור מקוואה נשים ניתן להקצות שטח בנוי במגרש ציבורי או במגרש סחיר.

ירושלים - רמת שלמה

כאמור, רמת שלמה שווקה באמצעות שבע עמותות ק'שכונות מזרמים חרדיים שונים, שייצגו את הזרמים החרדיים העיקריים שאותם ניתן למצוא גם כיום בשכונה. התוצאה היא שברמת שלמה, בשונה משכונות אחרות, ניתן להבחין בהומוגניות יחסית של קהילות באזורים השונים. ריכוז זה אפשר בעת אכלוס השכונה להקצות לקהילות השונות שטחים בייעוד לבית כנסת בסמיכות לבתי המגורים. להלן ריכוז נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה:

טבלה 3.6: שירותי דת: נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה (רמת שלמה)

שטח השכונה (דונם): 1,355 יח"ד: 2,193	לפי תוכנית מקורית	לפי פרוגרמה	לפי הקיים בפועל
בתי כנסת (כמות) נדרשים	46	44	70
שטח לבתי כנסת (דונם)	7.3	4.4	7.3
שטח למקוואות (דונם)	*	0.5	*
סה"כ (דונם)	7.3	4.8	7.3

הערות לטבלה:

- בשטחים לפי התוכנית המקורית לא נכללו מגרשים שבהם שולב בית כנסת כשימוש נוסף למוסד חינוך.

114 המדריך הכללי אינו מבהיר מהו מספר בתי הכנסת הנדרשים. המדריך קובע מהו שיעור המשתמשים בבית הכנסת ומהו השטח המבונה הנדרש להם, אך אינו קובע מהו מספר המתפללים התמוצע בבית כנסת, ולכן לא ניתן לחשב את מספר המוסדות הנדרשים.
 115 נספרו רק שטחי מגרשים שיועדו במלואם לבתי כנסת ולמוסדות דת בתוכנית המקורית, ולא שטחים שבהם שולב בית כנסת במגרש למבני חינוך.
 116 על פי הנחיות המדריך, יש להקצות מגרשים ציבוריים למחצית מבתי הכנסת בלבד, ואף מומלץ לשלב שימושים ציבוריים נוספים במגרשים שיוקצו. אי לכך הערכנו כי כ-40% מבתי הכנסת יהיו במגרשים ייעודיים למטרה זו. לכל בית כנסת נדרשת הקצאה של 0.5 דונם קרקע.
 117 מדריך התכנון מניח כי שיעור השתתפות הנשים במקוואות עומד על 0.7% מסך כל האוכלוסייה החרדית בשכונה. לכאורה זהו שיעור נמוך מאוד, אך יש לזכור כי המקוואה משרת נשים בטווח גילי מוגבל, אשר משתמשות בו אחת לחודש בלבד, ומכלל נגרות נשים בהיריון ומיניקות. בור טבילה משרת כ-23 טובלות ביממה, ובשטח ייעודי של כ-0.5 דונם ניתן להצמיד עד ארבעה בורות טבילה.

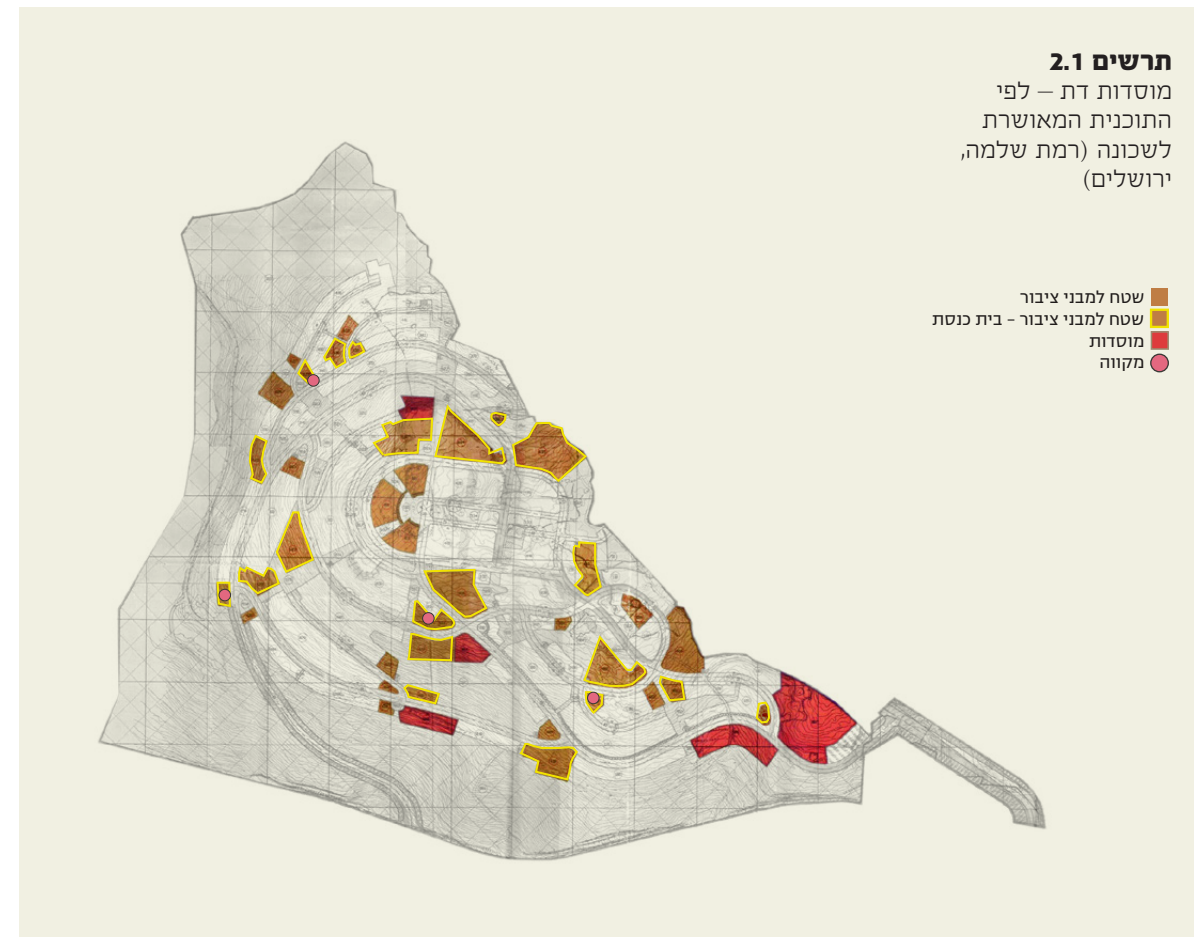
- לא נכללים בטבלה שטחים בייעוד ל"מוסד" שבהם ניתן לבנות ישיבות גדולות.
- מספר בתי הכנסת בתוכנית המקורית חושב לפי כפליים מספר בתי הכנסת שהוקצו במגרשים למבני ציבור.
- מקוואות הוקצו במגרשים ציבוריים במשולב עם שימושים נוספים.

השוואת השטח בתוכנית לשטח הנדרש לפי הפרוגרמה

התוכנית לשכונה קבעה הקצאה ל-23 בתי כנסת במגרשים לצורכי ציבור. בהנחה שההקצאה במגרשים אלה נעשתה עבור מחצית בתי הכנסת

הנדרשים, נדרשו בתוכנית המקורית לשכונה 46 בתי כנסת. תשעה מבתי הכנסת בתוכנית המקורית הוקצו במגרשים נפרדים למוסדות דת בשטח כולל של 7.3 דונם, והשאר הוקצו במגרשים בשילוב מוסדות חינוך. בתוכנית נקבעו מקוואות בארבעה מגרשים בשילוב בתי כנסת.

לפי פרוגרמה של בית כנסת לכל 50 בתי אב, נדרשים בשכונה 44 בתי כנסת. השטח הנדרש לבתי הכנסת שלהם יוקצה שטח נפרד במגרשים למבני ציבור הוא כ-4.4 דונם, כ-0.4 דונם נוספים נדרשים למקוואה, ובסך הכול נדרשים כ-4.8 דונם למוסדות דת בשכונה.

2.3 תרשים
בית כנסת משכן משה

2.4 תרשים
בית כנסת ע"ש
אדמונד ספרא

2.5 תרשים
בית כנסת שערי דוד

השוואת התוכנית למצב הקיים

כהנמך, ושניהם במרחק הליכה של כ-20 דקות מכל חלקי השכונה.

לסיכום – מספר בתי הכנסת בשכונה גבוה בשיעור משמעותי מהמתוכנן ומהנדרש לפי הנחות הפרוגרמה שקובעת בית כנסת לכל 50 יחידות דיור. בתי הכנסת הנוספים נמצאים, ככל הנראה, במגרשים שלא יועדו למטרה זו בתוכנית המקורית.

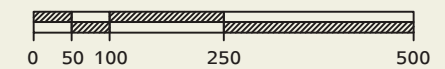
באתר הגיאוגרפי של עיריית ירושלים מופיעים בשכונה 24 בתי כנסת, בדומה ל-23 בתי הכנסת שלהם הוקצו מגרשים בתוכנית המקורית. מראיונות עם תושבי השכונה עולה כי בפועל קיימים כ-70 בתי כנסת – בית כנסת לכל 31 יחידות דיור.

בשכונה שני מקוואות (בכל מקווה שני בורות). המקוואות נמצאים ברחוב זלוטי בצלאל וברחוב

2.2 תרשים
בתי כנסת – מצב קיים
(רמת שלמה, ירושלים)

- גנים ומעונות
- מבנה הכולל גן ילדים בקומת הקרקע
- תלמוד תורה
- בית ספר יסודי לבנות
- ישיבה קטנה
- סמינר לבנות

רמת בית שמש - רובע ב'

מוסדות הדת, ובכללם בתי הכנסת, נמצאים בפריסה כלל-שכונתית ברובע ב' ברמת בית שמש. ברובע קיים ריכוז אזורי של מוסדות תורניים המשרתים קהילות חסידיות, אשר חלקן נמנעות משימוש בקרקע שהקצתה המדינה. לפיכך, חלק מבתי הכנסת ממוקמים על קרקע בעלת ייעוד סחיר שנקנתה על ידי הקהילות לצורך שימוש למוסדות תורניים. להלן ריכוז נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה:

טבלה 3.7: שירותי דת: נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה (רמת בית שמש - רובע ב')

שטח השכונה (דונם): 1,038 יח"ד: 2,841	לפי תוכנית מקורית	לפי פרוגרמה בפועל	לפי הקיים
בתי כנסת (כמות) נדרשים	62	57	נתון חסר
שטח לבתי כנסת (דונם)	8.0	5.7	6.4
שטח למקוואות (דונם)	*	0.6	*
סה"כ (דונם)	0	6.3	6.4

הערות לטבלה:

- לא נכללו בטבלה שטחים שבהם שולב בית כנסת כשימוש נוסף למוסד חינוך.
- הוערך כי כ-80% ממגרשי בתי הכנסת פותחו בפועל.
- מספר בתי הכנסת בתוכנית המקורית חושב לפי כפליים מספר בתי הכנסת שהוקצו במגרשים למבני ציבור.
- מקוואות הוקצו במגרשים ציבוריים במשולב עם שימושים נוספים.

השוואת השטח בתוכנית לשטח הנדרש לפי הפרוגרמה

התוכנית לשכונה קבעה הקצאה ל-31 בתי כנסת במגרשים לצורכי ציבור. בהנחה שההקצאה במגרשים אלה נעשתה עבור מחצית בתי הכנסת הנדרשים, נדרשו בתוכנית המקורית לשכונה 62 בתי כנסת. 18 מבתי הכנסת בתוכנית המקורית הוקצו במגרשים נפרדים למוסדות דת בשטח כולל של כ-10 דונם, והשאר הוקצו במגרשים בשילוב מוסדות חינוך. בתוכנית נקבעו מקוואות בשלושה מגרשים בשילוב שימושים ציבוריים אחרים.

לפי פרוגרמה של בית כנסת לכל 50 בתי אב, נדרשים בשכונה 57 בתי כנסת. השטח הנדרש לבתי הכנסת שלהם יוקצה שטח נפרד במגרשים למבני ציבור הוא כ-5.7 דונם, כ-0.6 דונם נוספים נדרשים למקוואה, ובסך הכול נדרשים כ-6.3 דונם למוסדות דת בשכונה.

השוואת התוכנית למצב הקיים

לא התקבל מידע מסודר בדבר בתי הכנסת בשכונה. בשכונה ישנו מקוואה אחד שבו כמה בורות טבילה.

תרשים 2.6

מוסדות דת - לפי התוכנית המאושרת לשכונה (רובע ב', רמת בית שמש)

- שטח למבני ציבור
- שטח למבני ציבור - בית כנסת
- מקוואה

השוואת השטח בתוכנית לשטח הנדרש לפי הפרוגרמה

הוראות התוכנית לרובע ז' לא קבעו שימושים ספציפיים למגרשים המיועדים למוסדות ציבור. מתוך כלל השטחים שנקבעו בתוכנית לשכונה בייעוד למבני ציבור מוערך כי כ-6 דונמים יועדו למוסדות דת.

לפי פרוגרמה של בית כנסת לכל 50 בתי אב, נדרשים בשכונה 76 בתי כנסת. השטח הנדרש לבתי הכנסת שלהם יוקצה שטח נפרד במגרשים למבני ציבור הוא כ-7.6 דונם, כ-0.8 דונם נוספים נדרשים למקווה, ובסך הכול נדרשים כ-8.3 דונם למוסדות דת בשכונה.

השוואת התוכנית למצב הקיים

באתר הגיאוגרפי של עיריית אשדוד מופיעים 18 בתי כנסת. מנתוני מנהלת הרובע עולה כי בפועל כ-70 בתי כנסת בשכונה – בית כנסת לכל 54 יחידות דיור.

בשכונה אין מקוואות לנשים. בשכונות הסמוכות ישנם מקוואות המשרתים, ככל הנראה, גם את נשות רובע ז'.

לסיכום – מספר בתי הכנסת בשכונה דומה לנדרש לפי הנחות פרוגרמה של בית כנסת לכל 50 יחידות דיור.

אשדוד - רובע ז'

בתי הכנסת ברובע ז' פרוסים בכל רחבי השכונה. ניתן למצוא בה מגוון רחב של בתי כנסת – החל במבנים גדולים מאוד של החסידויות במרכז השכונה, דרך בתי כנסת קטנים יותר לקהילות אחרות, ועד שטיבלאך המיועדים לציבור הרחב. בתי הכנסת של החסידויות הגדולות הם חלק ממרכז אזורי של כל חסידות. כל מרכז כזה כולל, נוסף על בית כנסת, גם את כל המוסדות הנדרשים לקיומה של קהילה, ובכלל זה מוסדות חינוך לכל הגילים וישיבות גדולות. להלן ריכוז נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה:

טבלה 3.8: שירותי דת: נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה (אשדוד - רובע ז')

שטח השכונה (דונם): 670; יח"ד: 3,776	לפי תוכנית מקורית	לפי פרוגרמה	לפי הקיים בפועל
בתי כנסת נדרשים (כמות)	-	76	70
שטח לבתי כנסת (דונם)	6	7.6	9
שטח למקוואות (דונם)	0	0.8	0
סה"כ (דונם)	6	8.3	9.3

הערות לטבלה:

- בהיעדר פירוט השימושים המותרים בכל שב"צ בתוכנית המקורית חושבו שטחי הציבור למוסדות דת לפי 7% מכלל שטחי הציבור בתוכנית המקורית.
- הוערך כי כל שטחי מוסדות הדת בתוכנית יועדו לבתי כנסת, וכי לא הוקצו מגרשים נפרדים למקוואות.
- בהיעדר מיפוי מדויק הוערך כי שטחי הציבור הקיימים בפועל למוסדות דת הם 7% מכלל שטחי הציבור הקיימים בפועל בשכונה.

תרשים 2.7 בתי כנסת – מצב קיים (רובע ב', רמת בית שמש)

תרשים 2.8 בתי כנסת בחלקה הצפונית של השכונה

תרשימים 2.11, 2.12, 2.13
בצד בתי כנסת במבני קבע קיימים בשכונה בתי כנסת במבנים ארעיים

תרשים 2.9
מוסדות דת – לפי התוכנית
המאושרת לשכונה (רובע ז',
אשדוד)

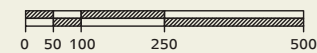

שטח למבני ציבור

תרשים 2.10
בתי כנסת – מצב קיים
(רובע ז', אשדוד)

בית כנסת

אלעד - רובע C

הייצוג של מרבית תתי-הקהילות במגזר החרדי, המאפיין את אלעד, מקבל ביטוי גם ברובע C. ברובע ניתן למצוא מגוון רחב של בתי כנסת בפריסה כלל-שכונתית. נוסף על בתי הכנסת קיימים ברובע גם מוסדות תורנים אזוריים (דוגמת בתי מדרש) של חלק מהקהילות החרדיות שבאלעד. להלן ריכוז נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה:

טבלה 3.9: שירותי דת: נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה (אלעד - רובע C)

שטח השכונה (דונם): 292 יח"ד: 974	לפי תוכנית מקורית	לפי פרוגרמה	לפי הקיים בפועל
בתי כנסת נדרשים (כמות)	-	19	18
שטח לבתי כנסת (דונם)	4.6	1.9	4.6
שטח למקוואות (דונם)	0	0.2	0
סה"כ (דונם)	4.6	2.2	4.6

הערות לטבלה:

- בהיעדר פירוט השימושים המותרים בכל שב"צ בתוכנית המקורית חושבו שטחי הציבור למוסדות דת לפי 7% מכלל שטחי הציבור.
- הוערך כי כל שטחי מוסדות הדת יועדו לבתי כנסת, וכי לא הוקצו מגרשים נפרדים למקוואות.
- הערכת השטח הקיים כוללת שטחים בייעוד לשצ"פ שבהם נבנו בתי כנסת.

השוואת השטח בתוכנית לשטח הנדרש לפי הפרוגרמה

הוראות התוכנית לרובע C לא קבעו שימושים ספציפיים למגרשים המיועדים למוסדות ציבור. מוערך כי מתוך כלל השטחים שנקבעו בתוכנית לשכונה בייעוד למבני ציבור, כ-4.6 דונם יועדו למוסדות דת.

לפי פרוגרמה של בית כנסת לכל 50 בתי אב, נדרשים בשכונה 19 בתי כנסת. השטח הנדרש לבתי הכנסת שלהם יוקצה שטח נפרד במגרשים למבני ציבור הוא כ-2.2 דונם, כ-0.2 דונם נוספים נדרשים למקווה, ובסך הכול נדרשים כ-2.2 דונם למוסדות דת בשכונה.

השוואת התוכנית למצב הקיים

מוערך כי בשכונה כ-18 בתי כנסת – בית כנסת לכל 54 יחידות דיור.

אין בשכונה מקוואות לנשים. בשכונות הסמוכות ישנם מקוואות המשרתים, ככל הנראה, גם את נשות רובע C.

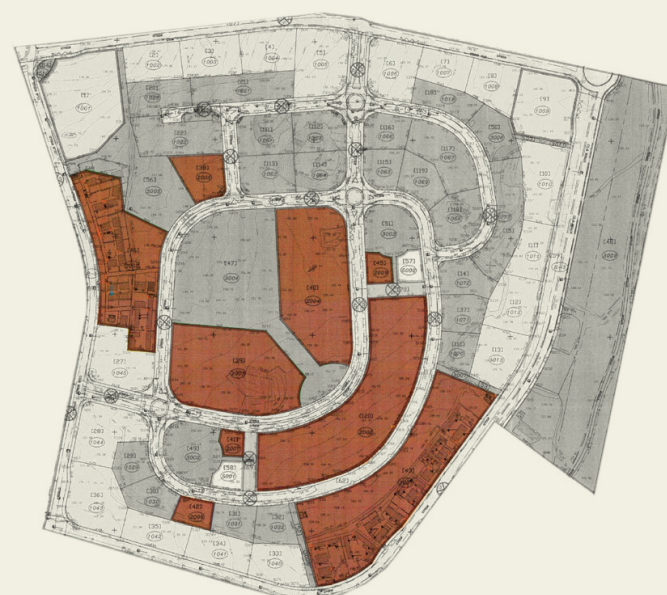
לסיכום – מספר בתי הכנסת בשכונה דומה לנדרש לפי הנחות פרוגרמה של בית כנסת לכל 50 יחידות דיור.

תובנות ומסקנות

- סוגיית בתי הכנסת בשכונות החרדיות לא נוגעת רק בשטח ובמרחב, אלא מגלמת גם את מידת הייצוג והמקום הניתן לכל תת-קהילה בשכונה. נמצא כי בכל שכונות מקרי הבוחן אין הלימה בין כמות המגרשים שהוקצו להקמת בתי כנסת לבין כמות בתי הכנסת הקיימים בפועל. במרבית המקרים עולה מספר בתי הכנסת הקיימים על המתוכנן.
- על אף הקושי בקביעת מספר בתי הכנסת הקיימים בפועל בשכונות, נראה כי יש בית כנסת לכל 50 משקי בית לערך. חישוב בתי הכנסת הנדרשים פרוגרמטית אינו בהיר, ועל פי דרכי חישוב שונות ניתן להגיע עד לקיום בית כנסת לכל 80 משקי בית ואף למעלה מכך. משיחות עם גורמים שונים נראה כי לדעת רבים בית כנסת לכל 50 יחידות דיור הוא שיעור נמוך מדי,

תרשים 2.14

מוסדות דת – לפי התוכנית המאושרת לשכונה (רובע C, אלעד)

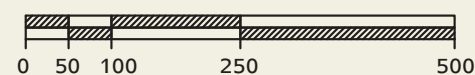
שטח למבני ציבור

תרשים 2.15

בתי כנסת – מצב קיים (רובע C, אלעד)

בית כנסת
מקווה

המרחב הציבורי הפתוח 3.3

טבלה 3.10: המרחב הציבורי הפתוח: נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה (רמת שלמה)

שטח פתוח ברמה שכונתית (דונם)	שטח פתוח ברמה כלל- עירונית (דונם)	שטח לפי תוכנית מקורית	שטח נדרש לפי פרוגרמה	הערכת שטח מפותח בפועל
שטח פתוח ברמה שכונתית (דונם)	שטח פתוח ברמה כלל- עירונית (דונם)	97	84	50
480	36	-	-	-
סה"כ (דונם)	סה"כ (דונם)	577	121	50

הערות לטבלה:

- לפי התוכנית המקורית כולל השטח הפתוח ברמה השכונתית כ-7 דונם בייעוד לספורט.
- בתוכנית המקורית כולל השטח הפתוח ברמה הכלל-עירונית שטחים מיער רמות.

השוואת השטח בתוכנית לשטח הנדרש לפי הפרוגרמה

התוכנית לשכונה קבעה כ-90 דונם לשטחים ציבוריים פתוחים ברחבי השכונה וכ-7 דונם נוספים בייעוד לספורט. נקבעו גם כ-480 דונם בייעוד ל"שמורת טבע", אף שאינם שמורת טבע מוכרזת. שטחים אלו הם חלק מיער רמות הצמוד לשכונה, שלו פוטנציאל לשמש שטח פתוח ברמה הכלל-עירונית.

חישוב השטחים הפתוחים הנדרשים לשכונה לפי המדריך הכללי מביא לכ-84 דונם ברמה השכונתית וכ-36 דונם ברמה הכלל-עירונית. מהנתונים עולה כי כמות השטחים הפתוחים בשכונה עומדת

ניתוח המרחב הציבורי הפתוח בתת-פרק זה מציג את פריסת השטחים הפתוחים ואת כמותם, תוך השוואת התכנון לביצוע בכל אחת משכונות מקרי הבוחן. כמו כן, הניתוח מציג נתונים לגבי נגישות שטחים אלו, ובהם מרחקי ההליכה אליהם וסמיכותם לבתי כנסת, כמוקדים קהילתיים הנהנים מסמיכותם של שטחי חוף בכל עת, ובימי שבת ובחגים בפרט.

ירושלים - רמת שלמה

תיאור כללי

תכנון המרחב הציבורי הפתוח ברמת שלמה מורכב מרשת של שטחים פתוחים הפרוסה בכל השכונה, הבנויה על רכס הררי. הרשת כוללת מעברים ושבילים המחברים את מרכז השכונה, הנמצא טופוגרפית בנקודה הגבוהה ביותר, עם מורדותיה ועם יער רמות העוטף אותה מדרום וממערב. הרשת מקשרת גם בין הגינות שברחבי השכונה – מגינות "כיס" בנות 1-1.5 דונם ועד פארק רובעי בשטח של כ-20 דונם בדרום השכונה. להלן ריכוז נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה:

תרשים 2.16
בית כנסת הממוקם בשטח חניה במגרש מגורים

תרשים 2.17
בתי כנסת במבנים ארעיים, ללא תשתית סביבתית

ולעיתים בשטחי חניה במגרשי מגורים. נראה כי רמת המינוע הנמוכה מאפשרת הקמתם של בתי כנסת על שטחי חניה שאינם משמשים לייעודם. להערכתנו, ריבוי המבנים הארעיים נובע, בין השאר, מתכנון שאינו הולם את הצורך המקומי בבתי הכנסת: הן בכמותם והן במיקומם. ביחס לאזור המגורים של קהילת המתפללים. יש לשער כי תכנון מותאם לצרכים מהבחיינות האלה יקטין את ממדי תופעה זו במידה רבה.

וכי יש להעלות את הטווח לכ-60 עד 80 יחידות דיור לבית כנסת; זאת לפי חישוב של שלושה מתפללים בממוצע למשק בית, ויכולת הכלה ממוצעת של בית כנסת, הנעה בין 180 ל-250 מתפללים.

- מהניתוח בשכונות עלה כי בתי כנסת רבים נמצאים במבנים ארעיים שהוקמו בשטחים שלא יועדו לכך, לעיתים בשטחים ציבוריים פתוחים

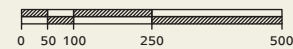
תרשים 3.2

שטחים פתוחים – לפי התוכנית המאושרת
לשכונה (רמת שלמה, ירושלים)

תרשים 3.3

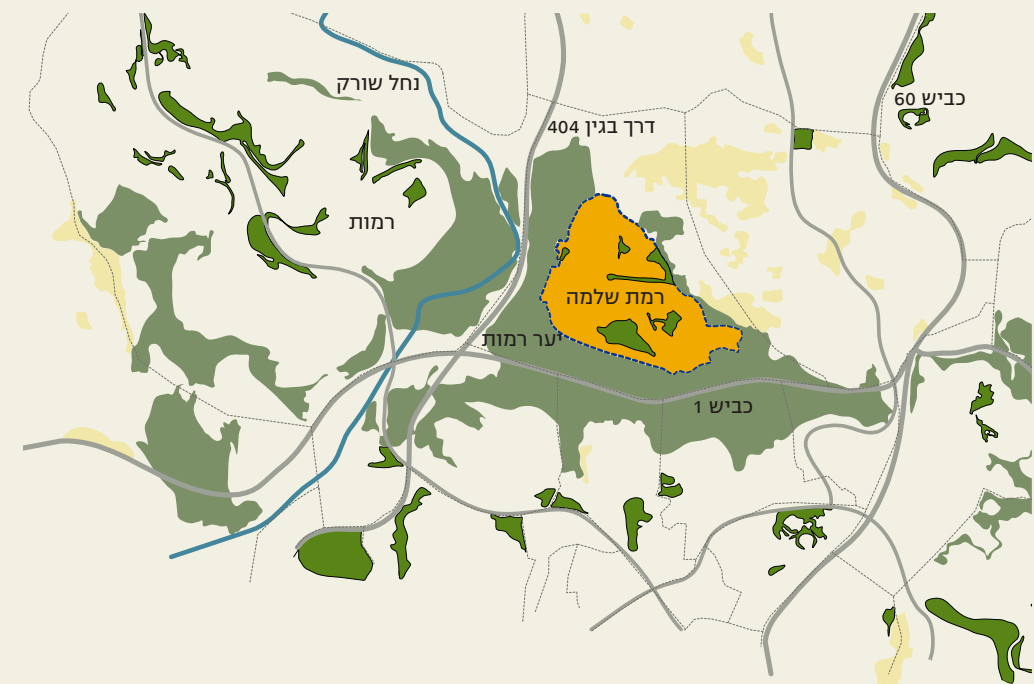
שטחים פתוחים – מצב קיים
(רמת שלמה, ירושלים)

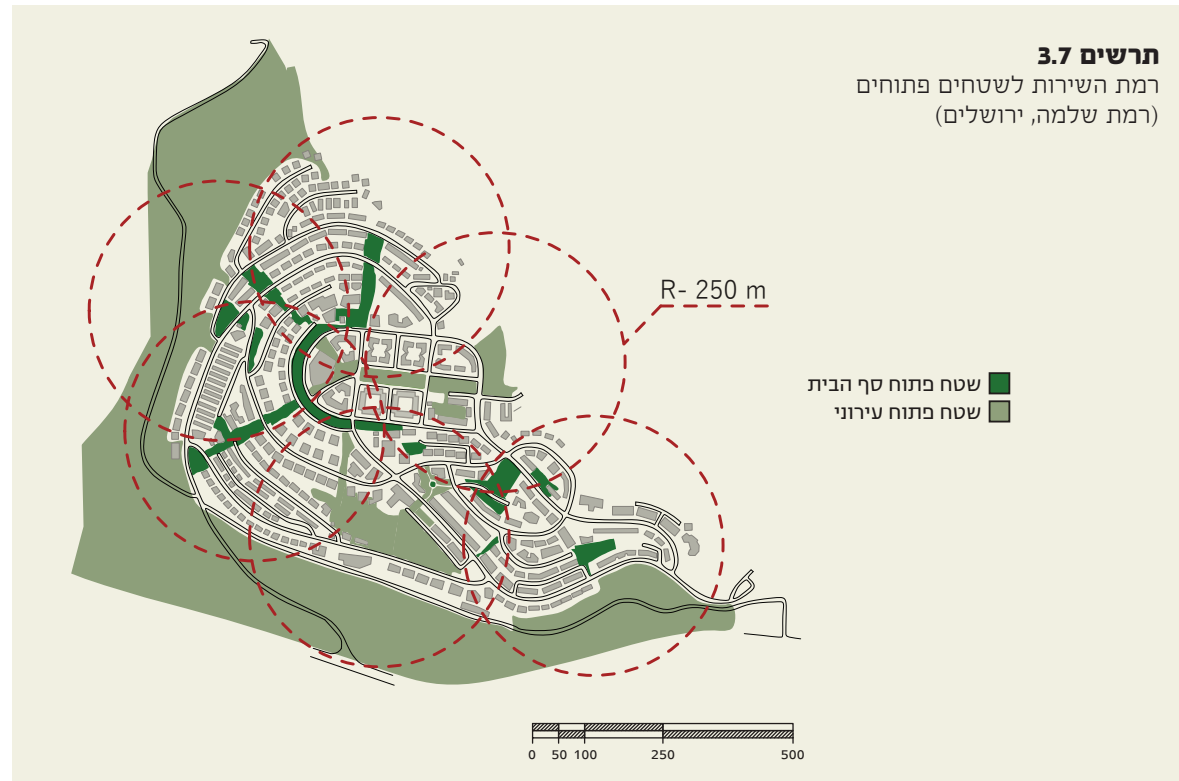

תרשים 3.1

תרשים סביבה (רמת שלמה, ירושלים)

- גבול שכונה
- שטח פתוח עירוני
- שטח פתוח כלל עירוני
- שטח חקלאי

הגישה לשטחים הפתוחים מחייבת במקרים רבים עלייה או ירידה במדרגות הפרוסות בכל רחבי השכונה. נוסף על כך, רשת הצירים הירוקים נחצית על ידי מערכת הדרכים ומייצרת מעבר של תנועה מוטורית בתוך השטחים הפתוחים. לפיכך, למרות הסמיכות לשטחים ציבוריים סטטוטוריים, הנגישות ורמת השירות של השטחים הפתוחים נמוכות.

שטחים פתוחים ובתי כנסת

בתי הכנסת ברמת שלמה תוכננו בפריסה כלל-שכונתית. מתוך 24 בתי הכנסת שמופו בשכונה,¹¹⁸ 20 ממוקמים בסמיכות לצירים ירוקים ולשטחים פתוחים המאפשרים שהייה בטוחה לילדים ללא חציית כבישים בשעה שהוריהם מצויים בבית הכנסת. ארבעת בתי הכנסת האחרים ממוקמים בסמיכות לצומתי רחובות רחבים ומישוריים יחסית, המאפשרים כינוס ומשחק ילדים בשבתות ובמועדים.

ברמה הכלל-עירונית לא קיימים כלל, שכן, כאמור, שטחי יער רמות אינם מפותחים באופן שיכול לשרת את השכונה. התוצאה היא כ-4.1 מ"ר שטחים ציבוריים פתוחים לנפש על פי היקף האוכלוסייה המחושב בפרוגרמה, וכ-3.4 מ"ר לנפש על פי היקף האוכלוסייה המתגוררת בשכונה בפועל, על פי נתוני הלמ"ס.

רמת שירות ונגישות בהליכה ברגל

בבחינת המרחק בין השטחים הפתוחים לבתי המגורים נמצא כי מרביתם נמצאים במרחק שאינו עולה על 250 מטר, בקו אווירי, משטח פתוח כלשהו. חלק משטחים אלו כוללים מתקני משחק לילדים, וחלקם משמשים צירי תנועה רגלית. על אף הפיזור הטוב והסמיכות לבתי המגורים, נגישות השטחים הפתוחים מורכבת מעט יותר. כאמור, השכונה בנויה על רכס הררי וכוללת שיפועי קרקע גבוהים, לכן

118 ברמת שלמה, כמו גם בכל שכונות מקרי הבוחן האחרות, יש בפועל בתי כנסת רבים יותר מאלו הממופים בנתונים רשמיים (לפירוט ראו תת-פרק שירותי הדת לעיל). הניתוחים בתת-פרק זה מתייחסים לבתי הכנסת הממופים בלבד.

תרשים 3.4
הפארק הרובעי בחלקה הדרומי של השכונה – מפותח ברובו כחורשה אקסטנסיבית שאינה נגישה מהרחובות שסביבה

תרשים 3.5
השדרה המרכזית – חלק מהשטחים הציבוריים הפתוחים במרכז השכונה. מתחברת למערך הצירים הירוקים

תרשים 3.6
גן רמת שלמה – חלק מהשטחים הציבוריים הפתוחים במרכז השכונה. ממוקם בקצה המזרחי של השדרה המרכזית. בגן מגוון מתקני שעשועים, שבילי הליכה ופינות ישיבה

הצירים שבילים ושטחים פתוחים המשמשים בעיקר למיתון שיפועים, ללא פיתוח אינטנסיבי או אפשרות למשחק ילדים. הפארק הרובעי שתוכנן בדרום השכונה מפותח ברובו כחורשה אקסטנסיבית, ללא מתקני משחק ושבילים מסודרים להליכה, והיא אינה נגישה מהרחובות שמסביב. בשטח שתוכנן בייעוד לספורט נבנו מבני ציבור, והוא אינו משמש לשטחי ספורט פתוחים נגישים לציבור. יער רמות העוטף את השכונה מפותח גם הוא בצורה אקסטנסיבית, ללא מתקני משחק ושבילים, ואינו נגיש בצורה נוחה מהשכונה. על אף הסמיכות, נקודות החיבור הרבות והממשק הארוך שבין היער לשכונה, נראה כי שטחיו אינם משמשים את תושביה כשטחים פתוחים פעילים.

בניכוי השטחים המפותחים בצורה אקסטנסיבית וללא נגישות סבירה, מוערך כי היקף השטחים הפתוחים ברמה השכונתית עומד על כ-50 דונם – כמחצית מהשטחים הסטטוטוריים. שטחים פתוחים

פרוגרמטית בכל קריטריון, ואף מעבר לכך. למרות זאת, ניתן להניח – בהתחשב בטופוגרפיה של השכונה – שלא כל השטחים הפתוחים בה יכולים להיכלל במניין השטחים ה"איכותיים" הניתנים לשימוש.

השוואת התוכנית למצב הקיים

כללל, פיתוח השטחים הפתוחים בשכונה תואם את התכנון המקורי מבחינת פריסת השטחים וגודלם. עם זאת, אופן פיתוחם מביא להבדלים משמעותיים בין הפרוגרמה התכנונית לבין מימושה בפועל, תוך יצירת מחסור פרוגרמטי.

במרכז השכונה תוכנן ריכוז של כמה שטחים ציבוריים פתוחים שגודלם הכולל כ-15 דונם. בפועל מפותחים שטחים אלו בצורה אינטנסיבית ומגוונת – חלקם כשדרה מגוננת ומוצללת, חלקם כגינות משחקים ואחרים כרחובות עירוניות מרוצפות. ממרכז השכונה אל שוליה תוכננה רשת צירים ירוקים. בפועל כוללים

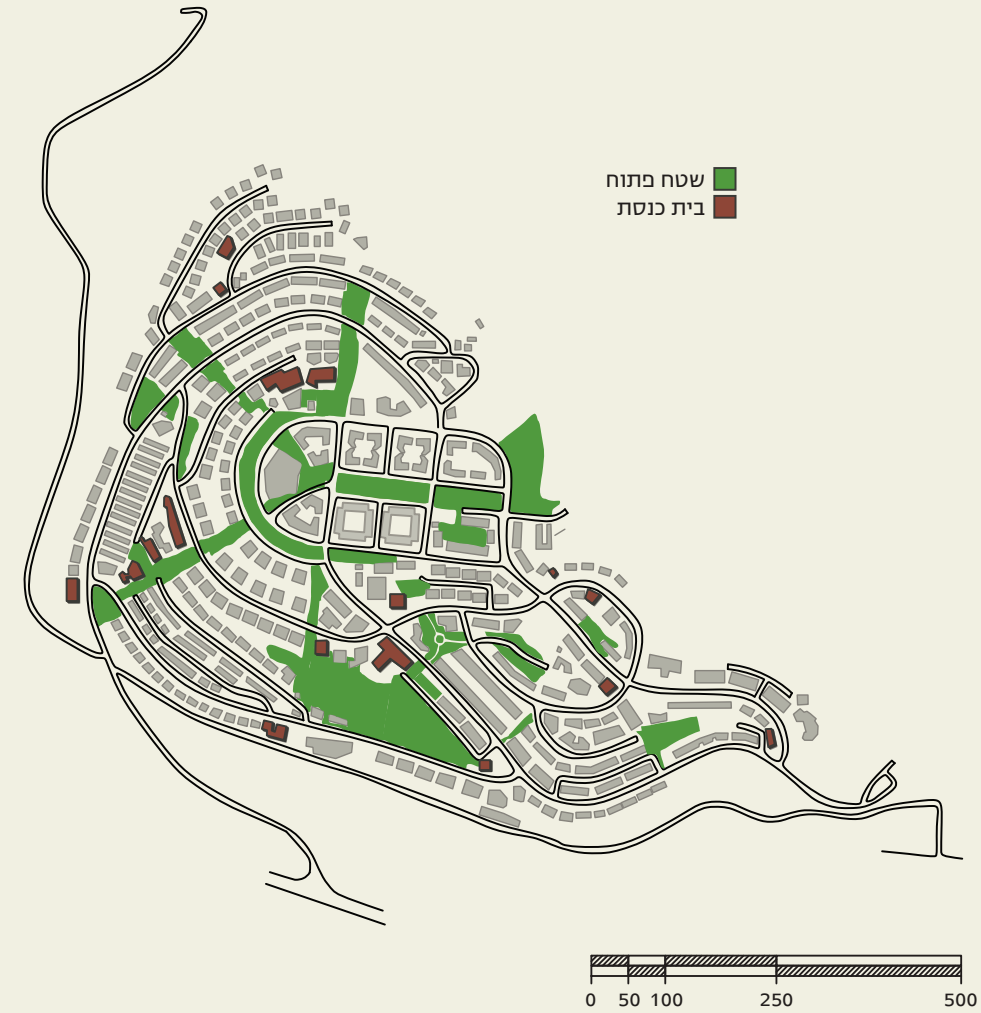
תרשימים 3.10, 3.9
 בתי כנסת בסמיכות
 לצמתים, המאפשרים
 כינוס ומשחק ילדים
 בשבת

תרשימים 3.13, 3.12, 3.11
 בתי כנסת בסמיכות
 לשטחים פתוחים
 ולצירים ירוקים

תרשים 3.8
 שטחים פתוחים ובתי כנסת
 (רמת שלמה, ירושלים)

רמת בית שמש - רובע ב'

תיאור כללי

תכנון המרחב הציבורי הפתוח ברובע ב' בבית שמש נשען על מערכת היררכית של צירי תנועה. ציר האורך המרכזי הוא רחוב נהר הירדן, העובר לכל אורך השכונה מצפון לדרום ומחבר את חלקה הצפוני של העיר בית שמש לכביש 384 הנמצא מדרום לשכונה. ציר זה הוא דו-נתיבי, דו-מסלולי, והוא מזין את התנועה לכבישים המאספים בכל חלקי השכונה. בחלקה הדרומי של השכונה חוצים את רחוב נהר הירדן שלושה צירים ירוקים, ובחלקה הצפוני חוצה את הרחוב שטח שיועד ל"נופש וספורט" באפיק נחל ישעי. הצירים הירוקים ושטח הנופש והספורט מתחברים לשטחי חורש וחקלאות הגובלים בשכונה ממזרח, ולפי תוכנית המתאר העירונית הם מיועדים ליער. להלן ריכוז נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה:

טבלה 3.11: המרחב הציבורי הפתוח: נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה (רמת בית שמש - רובע ב')

שטח השכונה (דונם): 1,038 יח"ד: 2,841	שטח לפי תוכנית מקורית	שטח נדרש לפי פרוגרמה	הערכת שטח מפותח בפועל
שטח פתוח ברמה שכונתית (דונם)	104	109	90
שטח פתוח ברמה כלל-עירונית (דונם)	62	47	-
סה"כ (דונם)	166	156	90

הערות לטבלה:

- השטח הפתוח ברמה הכלל-עירונית כולל שטח בייעוד לנופש וספורט.

השוואת השטח בתוכנית לשטח הנדרש לפי הפרוגרמה

התוכנית לשכונה קבעה כ-104 דונם לשטחים ציבוריים פתוחים ברחבי השכונה וכ-62 דונם

נוספים בשטח לנופש וספורט. היקף שטחים זה דומה לנדרש בהתאם למדריך הכללי, אם כי ישנה הקצאת חסר זניחה ברמה השכונתית, המתאזנת בהקצאת יתר ברמה הכלל-עירונית.

השוואת התוכנית למצב הקיים

אכלוס רובע ב' החל בשנת 2011, ובעת כתיבת תדריך זה, שמונה שנים מאוחר יותר, הרובע מאוכלס במלואו ופותחו בו מרבית שטחי הציבור הפתוחים. פיתוח זה כולל גינות משחק – מגינות "כיס" ועד פארקים רובעיים בשטח של כ-10 דונם כל אחד, אך גם שטחים המשמשים למיתון טופוגרפי וגינון באיי תנועה רחבים המיועדים להפרדה בין נתיבים.

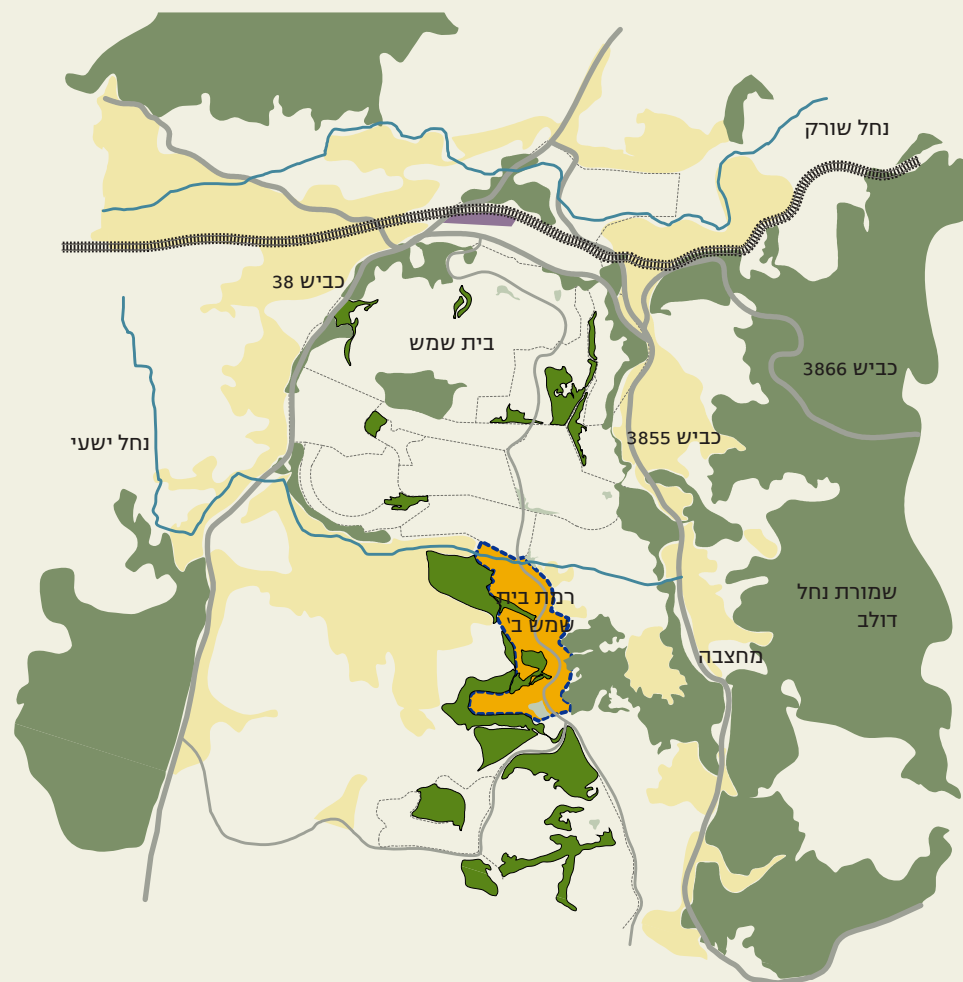
הפארקים הרובעיים והגינות השכונתיות ברובע פותחו במלואם, גם אם ברמות פיתוח שונות. הצירים הירוקים שתוכננו בשכונה פותחו ברובם, ועל חלק משטחי אחד הצירים נבנו מבני ציבור. השטח שתוכנן במקור לספורט ונופש לא פותח בפועל, והגישה אליו בעייתית ולא בטוחה.

בחלקה הצפוני של השכונה ניתן למצוא שטחים פתוחים רבים בין מבני המגורים. שטחים אלה תוכננו במקור כשטחי חניה, כחלק ממגרשי המגורים. בפועל לא פותחה במרביתם חניה, וכיום הם שטחי בור.

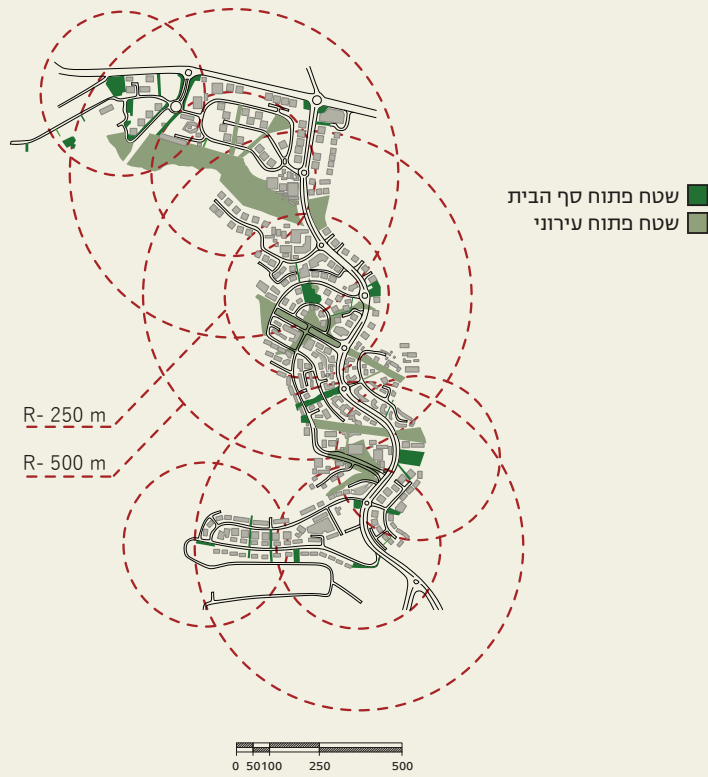
בניכוי השטחים המפותחים בצורה אקסטנסיבית וללא נגישות סבירה, והשטחים שבהם נבנו מבני ציבור, מוערך כי היקף השטחים הפתוחים ברמה השכונתית עומד על כ-90 דונם. שטחים פתוחים ברמה הכלל-עירונית לא קיימים כלל, שכן, כאמור, שטחי הספורט והנופש אינם מפותחים. מצב זה מביא לכ-5 מ"ר שטחים ציבוריים פתוחים לנפש על פי היקף האוכלוסייה המחושב פרוגרמטית.

תרשים 3.14 תרשים סביבה (רובע ב', רמת בית שמש)

- גבול שכונה
- שטח פתוח עירוני
- שטח פתוח כלל עירוני
- שטח חקלאי
- מסוף תחבורה

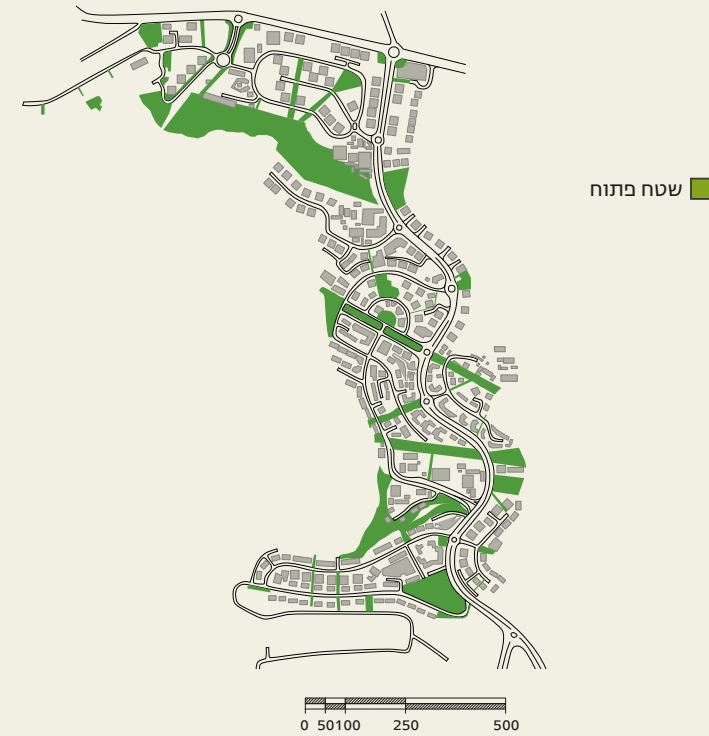
3.17 תרשים
רמת השירות לשטחים פתוחים
(רובע ב', רמת בית שמש)

3.15 תרשים
שטחים פתוחים – לפי התוכנית המאושרת
לשכונה (רובע ב', רמת בית שמש)

3.16 תרשים
שטחים פתוחים – מצב קיים
(רובע ב', רמת בית שמש)

3.18 תרשים

שטח ציבורי פתוח, חסום בקירות תמך, המפותח באופן שאינו מאפשר נגישות

3.19 תרשים

ציר ירוק המתחבר אל רחוב נהר הירדן ומאפשר מעבר הולכי רגל, אך ללא פיתוח המאפשר שהייה

אשדוד - רובע ז'

תיאור כללי

תכנון המרחב הציבורי הפתוח ברובע ז' נשען על מערך שתי וערב של רחובות, המשולב ברשת צירים ירוקים. במרכז השכונה תוכנן פארק רובעי מרכזי המזין צירים ירוקים המגיעים אל פאתי הרובע ומוזן מהם. ברחבי הרובע פזורות גינות משחק שכונתיות, שמרביתן ממוקמות במרכז מבני מגורים. בפועל פותחה השכונה באופן שונה, ללא פארק רובעי מרכזי וללא צירים ירוקים, אך תוך שמירה על מערך הרחובות ופיזור הגינות השכונתיות. להלן ריכוז נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה:

טבלה 3.12: המרחב הציבורי הפתוח: נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה (אשדוד - רובע ז')

הערכת שטח מפותח בפועל	שטח נדרש לפי פרוגרמה	שטח לפי תוכנית מקורית	שטח השכונה (דונם): 670 יח"ד: 3,776
50	145	82	שטח פתוח ברמה שכונתית (דונם)
-	-	-	שטח פתוח ברמה כלל-עירונית (דונם)
50	145	82	סה"כ (דונם)

הערות לטבלה:

- התכנון לשכונה לא כלל שטחים ברמה הכלל-עירונית אשר הוקצו מחוץ לשכונה. משום כך שטחים אלו לא מוצגים גם בחישוב השטח הנדרש לפי המדריך הכללי.
- הערכת השטח המפותח בפועל כוללת גינות המשולב בסוללה אקוסטית שאינו שצ"פ סטטוטורי.

השוואת השטח בתוכנית לשטח הנדרש לפי הפרוגרמה

התוכנית לשכונה קבעה כ-82 דונם לשטחים

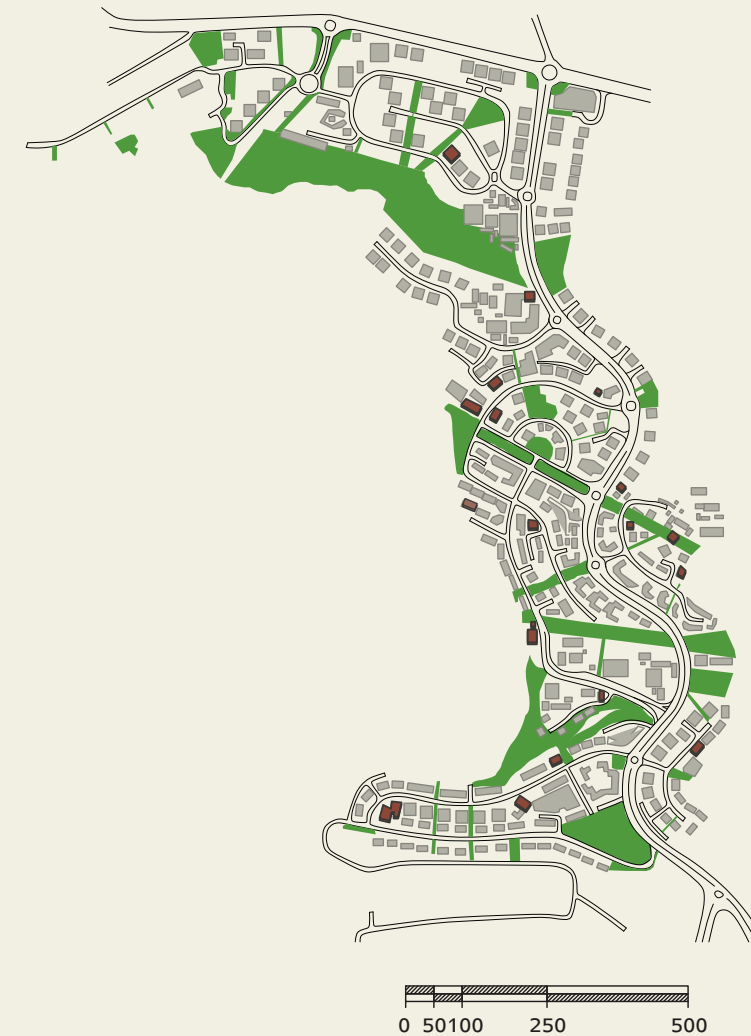
רמת שירות ונגישות בהליכה ברגל

בבחינת המרחק בין השטחים הפתוחים לבתי המגורים נמצא כי כל מבני המגורים ברמת בית שמש נמצאים במרחק שאינו עולה על 250 מטר, בקו אווירי, משטח פתוח כלשהו. עם זאת, כפי שתואר לעיל, נגישות השטחים הללו לא תמיד מיטבית, ולעיתים הם אינם נגישים כלל: חלק מהשטחים לא פותחו בפועל (שטחי הספורט והנופש בנחל ישעי); חלק מהשטחים שפותחו נועדו למיתון טופוגרפי, ולכן אינם אידיאליים למשחק ילדים ואינם נגישים לעגלות תינוקות; וחלק ניכר נוסף מהשטחים משמש אי מגוון בין שני נתיבי נסיעה, ולכן אינו יכול לשמש למשחקי ילדים.

שטחים פתוחים ובתי כנסת

11 מתוך 18 בתי כנסת אשר מופו ברובע ב' נמצאים בסמיכות לשטחים הפתוחים ולגינות העירוניות, ושבעת הנותרים סמוכים לכבישים ולחניות המאפשרים כינוס ומשחק ילדים בשבתות ובמועדים. עם זאת, שניים מבתי הכנסת נמצאים בסמיכות לרחוב נהר הירדן, המשמש כביש עורקי, ואשר תיתכן בו תנועת רכבי חירום גם בשבתות ובמועדים.

תרשים 3.20 שטחים פתוחים ובתי כנסת (רובע ב', רמת בית שמש)

תרשים 3.21 בית המדרש ובית הכנסת בקצה אחד הצירים הירוקים. למעשה, המבנים בנויים על שטח הציר הירוק עצמו

3.22 תרשים סביבה (רובע ז', אשדוד)

- גבול שכונה
- שטח פתוח עירוני
- שטח פתוח כלל עירוני
- שטח חקלאי
- מסוף תחבורה
- עורף הנמל
- אזור תעשייה

ציבוריים פתוחים ברחבי השכונה. התוכנית אינה כוללת שטחים פתוחים ברמה הכלל-עירונית, שכן אלו נקבעו בתוכנית המתאר העירונית מחוץ לתחום השכונה.

לפי המדריך הכללי נדרשים בשכונה כ-145 דונם שטחי ציבור פתוחים ברמה השכונתית. מהנתונים עולה כי כמות השטחים הפתוחים שתוכננו בשכונה נמוכה באופן משמעותי מהנדרש לפי גודל משק בית ממוצע באוכלוסייה החרדית. ניתן להניח כי השכונה לא תוכננה במקורה לאוכלוסייה חרדית, שכן היקף שטחי הציבור הפתוחים שנקבע בתוכנית מתאים לגודל משק הבית הממוצע באוכלוסייה הכללית.

השוואת התוכנית למצב הקיים

כאמור, התכנון לשכונה כלל פארק רובעי במרכז, ששטחו על פי התוכנית המקורית כ-35 דונם. בפועל שונה השטח שיועד לפארק רובעי במרכז השכונה לשטח למבני ציבור, הוקמו בו מוסדות חינוך ודת, ושטחו נגרע ממלאי השטחים הפתוחים בשכונה. מהפארק הרובעי תוכננו צירים ירוקים אשר יובילו לכל חלקי השכונה ויאפשרו מהלך הולכי רגל רציף ומנותק ממערך התנועה המוטורית אל שטחי הציבור הפתוחים ואל מבני הציבור שבה. בפועל בוטלו ברובם הצירים הירוקים בשכונה, וכיום תנועת הולכי הרגל בה נשענת על הרחובות המשמשים גם לתנועה מוטורית. חלק מהגינות השכונתיות שתוכננו בוטלו, ואחרות שינו את מקומן. עם זאת, נשמרה התפיסה התכנונית שנקבעה בתוכנית המקורית, שלפיה יוקמו מרבית הגינות בלב מבני מגורים.

בחלקה המזרחי של השכונה, לאורך רחוב משה סנה, הוקמה סוללה אקוסטית מגוננת הכוללת מתקני משחק רבים לילדים. גינה זו לא נכללה בתכנון המקורי לשכונה, וגם בהתאם לתכנון העדכני אינה שצ"פ סטטוטורי, שכן היא כלולה ברובה בזכות הדרך של הרחוב. הגישה אל גינה זו ממרבית

מבני המגורים הסמוכים לה אינה מחייבת חציית כבישים, ולכן היא משמשת שטח ציבורי פתוח בטוח ומוגן לילדים. דפוס זה, המאפשר גישה בטוחה אל השטחים הפתוחים, חוזר על עצמו בכל הגינות ברובע, גינות שאליהן ניתן להגיע ממבני המגורים הסמוכים ללא חציית כבישים.

בניכוי שטח הפארק הרובעי שהוסב לשטח למבני ציבור ושטחים פתוחים נוספים שבוטלו, מוערך כי היקף השטחים הפתוחים ברמה השכונתית עומד על כ-35 דונם. 15 דונם נוספים כלולים בגינה שנוספה לאורך רחוב משה סנה. מצב זה מביא לכ-2.4 מ"ר שטחים ציבוריים פתוחים לנפש על פי היקף האוכלוסייה המחושב בפרוגרמה, או ל-1.7 מ"ר לנפש ללא הכללת הגינה שלאורך רחוב משה סנה.

רמת שירות ונגישות בהליכה ברגל

בבחינת המרחק בין השטחים הפתוחים לבתי המגורים נמצא כי מרבית מבני המגורים ברובע ז' נמצאים במרחק שאינו עולה על 250 מטר, בקו אווירי, משטח פתוח כלשהו. בזכות רשת הרחובות הצפופה, פיזור השטחים בשכונה והיעדר הצורך בחציית רחובות, רמת השירות של שטחי הציבור הפתוחים בשכונה גבוהה ונגישותם טובה, אף שכמות השטחים הפתוחים כאמור נמוכה באופן משמעותי מהנדרש פרוגרמטית. הטופוגרפיה השטוחה של השכונה תורמת גם היא לרמת השירות ולנגישות השטחים הפתוחים.

שטחים פתוחים ובתי כנסת

כל בתי הכנסת שמופו בשכונה ממוקמים בסמיכות לגינות עירוניות או למגרשי חניה רחבי ידיים, המאפשרים תנועה בטוחה של ילדים בשעה שהורים שוהים בבית הכנסת. בתי הכנסת ממוקמים כולם בתוך גבולות השכונה ונגישים מרחבותיה, ללא ממשק עם הרחובות העורקיים המקיפים את השכונה.

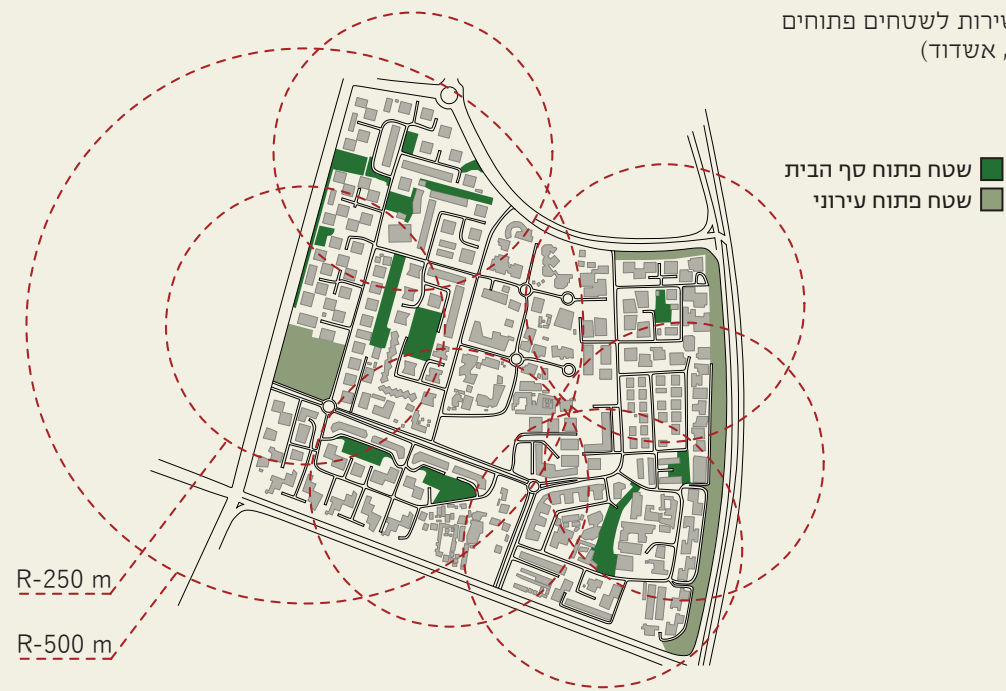

תרשימים 3.27, 3.26, 3.25

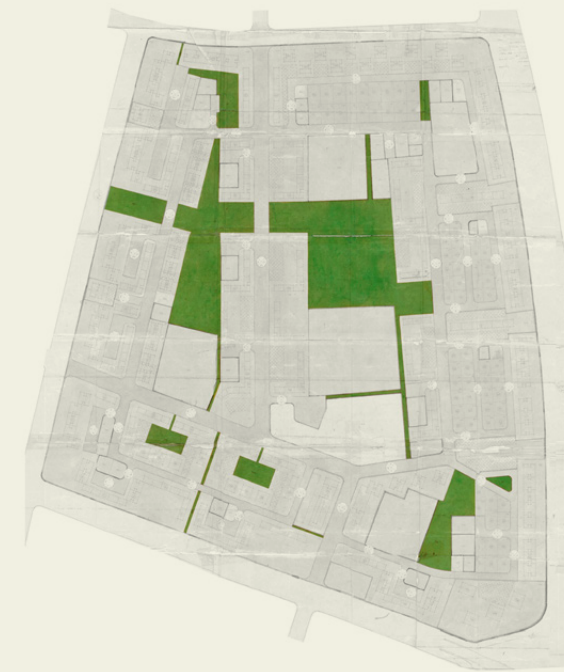
גינות מפותחות ברחבי רובע ז'. מרבית הגינות מוקפות במבני מגורים ובמבני ציבור עם ממשק מינימלי למערך התנועה המוטורית

תרשים 3.28

רמת השירות לשטחים פתוחים (רובע ז', אשדוד)

תרשים 3.23
שטחים פתוחים – לפי התוכנית המאושרת לשכונה (רובע ז', אשדוד)

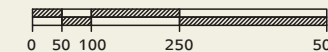
שטח פתוח

תרשים 3.24

שטחים פתוחים – מצב קיים (רובע ז', אשדוד)

שטח פתוח

תרשים 3.29
שטחים פתוחים ובתי כנסת
(רובע ז', אשדוד)

■ שטח פתוח
■ בית כנסת

תרשימים 3.31, 3.30
בתי כנסת בסמוך
לשטח ציבורי פתוח
ולשטחי חניה

← **אלעד - רובע C**

תיאור כללי

תכנון המרחב הציבורי הפתוח ברובע C באלעד נשען על ציר ירוק מרכזי החוצה את השכונה מצפון-מערב אל מרכזה, שבו משולב פארק רובעי. מחוץ לציר זה תוכננו שלוש גינות שכונתיות. מדרום לכביש ההיקפי של השכונה, שהוא גם הכביש העורקי המחבר את כל שכונותיה של אלעד, נמצא יער קולה, אשר חלקו הצפוני נכלל בתחום התוכנית לשכונה. להלן ריכוז נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה:

טבלה 3.13: המרחב הציבורי הפתוח: נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה (אלעד - רובע C)

שטח פתוח (דונם): 292; יח"ד: 974	שטח לפי מקוריות תוכנית	שטח נדרש לפי פרוגרמה	הערכת שטח מפותח בפועל
שטח פתוח ברמה שכונתית (דונם)	59	37	34
שטח פתוח ברמה כלל- עירונית (דונם)	0	16	-
סה"כ (דונם)	59	54	34

הערות לטבלה:

- התוכנית לא כללה הבחנה בין שצ"פ ברמה השכונתית לבין שצ"פ כלל-עירוני. ההבחנה בטבלה היא לפי מאפייני השטחים בפועל. היקף השטח הכלל-עירוני בטבלה כולל את שטח יער קולה הסמוך לשכונה, שנכלל בתחום התוכנית.

השוואת השטח בתוכנית לשטח הנדרש לפי הפרוגרמה

התוכנית לרובע C כללה כ-59 דונם לשטחים ציבוריים פתוחים, היקף הגדול מהנדרש ברמה השכונתית לפי המדריך הכללי. התוכנית אינה כוללת שטחים פתוחים ברמה הכלל-עירונית, שאינם הכרחיים בשכונה בסדר הגודל של רובע C.

עם זאת, כמחצית מהשטחים הציבוריים הפתוחים ברמה השכונתית הם שטחים מיער קולה המצוי בשולי השכונה, מעבר לכביש המאסף של אלעד, כך שראוי להתייחס אליהם כאל חלק מהשטחים הפתוחים ברמה הכלל-עירונית. בהפחתת שטחי יער קולה עומד היקף השטחים הפתוחים ברמה השכונתית ברובע על כ-30 דונם, פחות מהנדרש פרוגרמטית.

השוואת התוכנית למצב הקיים

התכנון לציר הירוק המרכזי בשכונה ולפארק הרובעי ששטחו כ-15 דונם בוצע בפועל. מבין שלוש הגינות השכונתיות שתוכננו בוצעו שתיים, ואילו בשלישית הוצבו מבנים ארעיים לצורכי ציבור. שטח יער קולה שנכלל בתחום התוכנית פותח באופן אקסטנסיבי, ללא דרכי גישה אליו וללא שטחי שהייה בתוכו, כך שאינו משמש חלק משטחי הציבור הפתוחים ברמה השכונתית או הכלל-עירונית.

בניכוי שטחי יער קולה והגינה השכונתית שבה הוקמו מבני ציבור, מוערך כי היקף השטחים הפתוחים ברמה השכונתית עומד בפועל על כ-34 דונם. מצב זה מביא לכ-6.3 מ"ר שטחים ציבוריים פתוחים לנפש על פי היקף האוכלוסייה המחושב פרוגרמטית.

רמת שירות ונגישות בהליכה ברגל

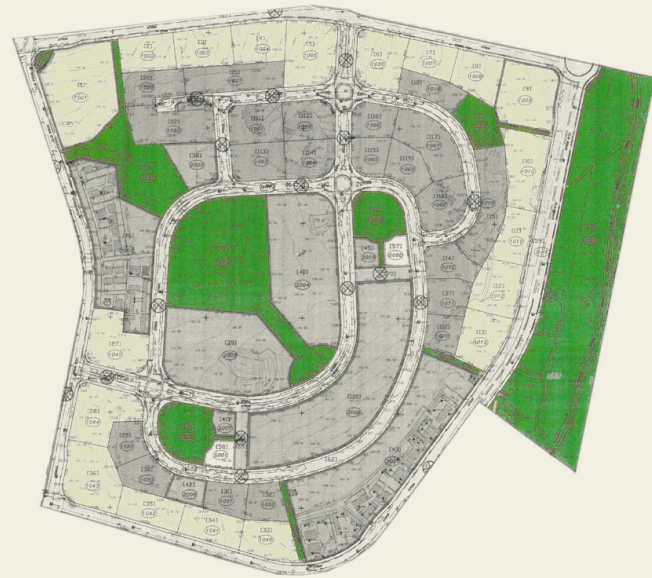
את כלל מבני המגורים בשכונה משרת שטח ציבורי פתוח ברדיוס הקטן מ-250 מטר. רמת שירות זו נשענת בעיקר על הציר הירוק העובר במרכז השכונה.

← **תובנות ומסקנות**

- מהבחינה הפרוגרמטית, שלוש מבין שכונות מקרי הבוחן תוכננו על פי פרוגרמת שטחים פתוחים המתאימה לגודל משק בית ממוצע בחברה

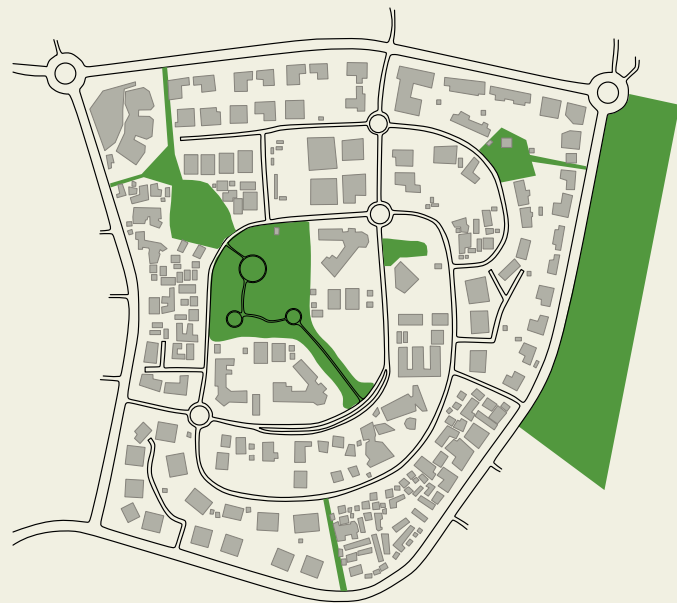

תרשים 3.33
שטחים פתוחים – לפי התוכנית
המאושרת לשכונה (רובע C,
אלעד)

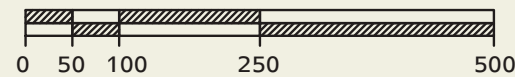

שטח פתוח

תרשים 3.34
שטחים פתוחים – מצב קיים
(רובע C, אלעד)

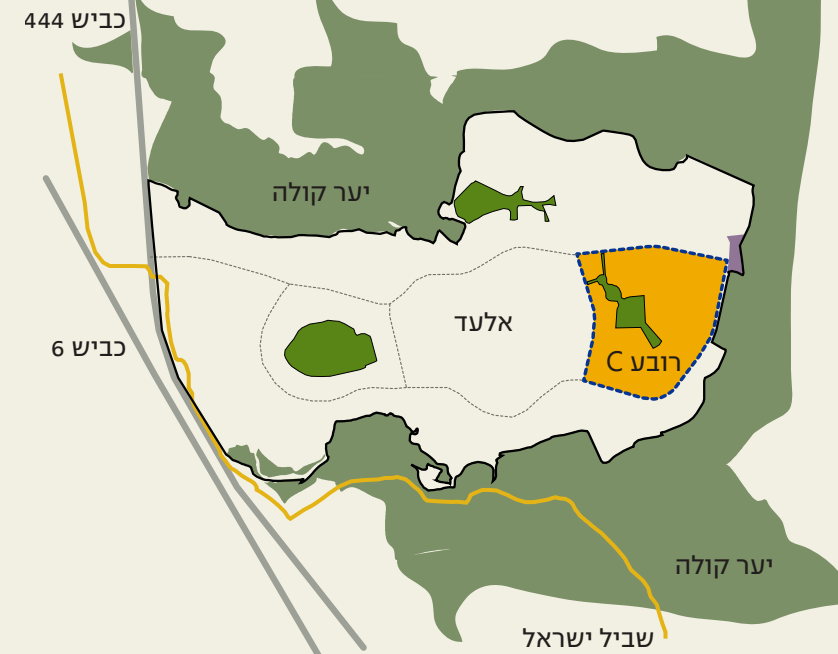

שטח פתוח

תרשים 3.32
תרשים סביבה (רובע C, אלעד)

- גבול שכונה
- שטח פתוח עירוני
- שטח פתוח כלל עירוני
- מסוף תחבורה
- שביל ישראל

- החרדית. בשכונה שתוכננה בהתאם לפרוגרמת שטחים פתוחים לאוכלוסייה הכללית, קיים מחסור פרוגרמתי הנובע הן מן ההבדלים בגודל משק הבית הממוצע, המביאים לצורך בשטחים פתוחים בהיקף גדול יותר, והן מהסבת ייעודם של חלק מהשטחים הפתוחים למבני ציבור, שאף הם הוקצו בחסר, ככל הנראה, בתכנון המקורי.
- מבחינת הפריסה, בכל ארבעת מקרי הבוחן פוזרו שטחי הציבור הפתוחים ברחבי השכונה תוך יצירת רמת שירות פוטנציאלית טובה.
- גם בשכונות שבהן יש התאמה פרוגרמטית ובפריסת השטחים, רמת השירות בפועל נפגעת לנוכח טופוגרפיה הררית וקטיעת רצפי שטחים פתוחים על ידי דרכים מאספות ועורקיות. פגיעה נוספת נובעת מכך שבפועל שטחי הציבור הפתוחים פותחו חלקית, ואף הוקמו בהם מבני ציבור, כך שנגרעו שטחים הזמינים לשימוש.
- שלוש מהשכונות שנבדקו נמצאות בסמיכות מיידית לשטחים פתוחים כלל-עירוניים גדולים מאוד. שטחים אלו יכלו לתת מענה פרוגרמתי

3.35 תרשים

מבט לכיוון הגינה המרכזית

3.36 תרשים

גינה בחלקה הצפון-מזרחי של השכונה. מוקפת מבני מגורים וכוללת מתקני שעשועים ופינות ישיבה

משמשים כשצ"פ תפקודי, אף שנכללו ברובם בפרוגרמת שטחי הציבור. להערכתנו, ניתן היה לפתח, לפחות את חלקם, כשצ"פ פעיל, בלי לפגוע בשימושיהם האחרים.

הפריסה הרחבה של שטחים ציבוריים פתוחים והפריסה הרחבה של בתי כנסת מביאות לכך שעל פי רוב נהנים בתי הכנסת מסמיכות לשטח פתוח (לפחות בכל הנוגע לבתי כנסת שנבנו במגרשים המיועדים לכך על פי התוכנית הסטטוטורית). על פי רוב, גם כשאין שטח פתוח סמוך, מצויים בסמיכות לבית הכנסת זכות דרך או שטח חניה היכולים לתפקד כשטח פתוח בשבתות ובחגים.

לצורך בשטחים פתוחים ברמה השכונתית ביומיום, וכן לתת מענה לצורך הרב בשטחים פתוחים כלל-עירוניים קרובים ונגישים בשבתות ובחגים. בפועל, באף אחד ממקרי הבוחן לא נמצא כי שטחים כלל-עירוניים אלו פותחו ברמת פיתוח אינטנסיבית ובאופן נגיש מהשכונה, כך שניתן יהיה להשתמש בהם כשטח פתוח שכונתי או כלל-עירוני.

שלוש מהשכונות שנבדקו כוללות צירים ירוקים כחלק ממערך המרחב הציבורי המתוכנן. צירים אלו משמשים במקרים רבים כשבילי הליכה וכשטחים הממתנים טופוגרפיה שיפועית, ואינם

שירותי תרבות, קהילה וספורט 3.4

בקומת קרקע של מבנה מגורים. בשכונה שירותי קהילה וספורט נוספים – כולם כחלק ממבנה המיועד לשימוש אחר וללא הקצאת קרקע נפרדת. להלן ריכוז נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה:

טבלה 3.14: שירותי תרבות, קהילה וספורט: נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה (רמת שלמה)

שטח השכונה (דונם): 1,355; יח"ד: 2,193	מוסדות לפי תוכנית מקורית	מוסדות נדרשים לפי פרוגרמה	מוסדות בפועל
מרכז קהילתי	0	0.5	1
מועדון נוער	5	1.4	1

הערות לטבלה:

- מרכז קהילתי הוא שימוש מותר במגרשים בייעוד ל"שימושים מעורבים" במרכז השכונה.
- אחד ממגרשי מועדון הנוער המתוכננים כולל תחנה לבריאות המשפחה, ומועדון נוסף כלול במגרש לתלמוד תורה.
- קיימים בפועל מרכז קהילתי ומועדון נוער אחד המשולבים במבני מגורים.

השוואת המוסדות בתוכנית למוסדות הנדרשים לפי הפרוגרמה

בתכנון לשכונה נקבעו חמישה מועדוני נוער, שלושה מהם במגרשים נפרדים והשניים הנותרים בשילוב שימושים ציבוריים אחרים. במרכז השכונה נקבעו מגרשים בייעוד ל"שימושים מעורבים", שבהם הותרו

שירותי תרבות וקהילה, מעצם הגדרתם, צריכים להתאים לקהילה הצורכת אותם. הייחודיות של החברה החרדית והשונוות בין הקהילות שבתוכה, מגדילות את הגיוון והגמישות הנדרשים בהקצאת שירותי התרבות והקהילה.

בניתוח מוצגת כמות המוסדות הנדרשים פרוגרמטית עבור מרכזים קהילתיים ועבור מועדוני נוער לפי המדריך הכללי. כיוון שהמדריך מאפשר דרכים שונות להקצאת השטחים הנדרשים, אם במגרש נפרד ואם כשטחים מבונים במגרש המיועד לשימוש ציבורי אחר, בחרנו להציג את מספר המוסדות הנדרשים ולא את היקף הקצאת הקרקע, כפי שנעשה בתת-הפרקים האחרים. אף שהמדריך מאפשר גמישות בהנחות לגבי כמות המשתמשים בכל אחד מהשירותים, לצורך החישוב בחרנו להניח הנחות פרוגרמטיות אחידות בכל שכונות הבוחן.¹¹⁹

ירושלים - רמת שלמה

תיאור כללי

על פי המודל הקהילתי המקובל בירושלים מוקם לכל שכונה או מקבץ שכונות "מנהל קהילתי" האחראי לסייע לעירייה ולתושבים בהיבטי קהילה, חינוך, רווחה ועוד. בהתאם למודל זה, גם לרמת שלמה מנהל קהילתי משלה. הוא ממוקם במרכז השכונה, וכולל לא רק את משרדי המנהל, אלא גם חדרי חוגים, ספרייה ואולם רב-תכליתי – כולם

119 לגבי מרכז קהילתי הונח כי כמות המשתמשים עומדת על 20% מתושבי השכונה, וכי נדרש מרכז קהילתי עבור כל 5,000 משתמשים. לגבי מועדון נוער הונח כי כמות המשתמשים עומדת על 30% מתוך שבעה שנתונים, וכי נדרש מועדון נוער עבור כל 600 משתמשים.

רמת בית שמש - רובע ב'

תיאור כללי

רובע ב' ברמת בית שמש מאוכלס ברובו בזרמים חרדיים אשר צורכים פחות שירותי פנאי ותרבות שאינה תורנית. בתכנון לשכונה אין התייחסות לשירותי תרבות וקהילה, למעט הקצאת שטח לשלוחת מתנ"ס, וכן שטח נרחב בייעוד לנופש ולספורט, כמפורט בתת-הפרק על המרחב הציבורי לעיל. להלן ריכוז נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה:

טבלה 3.15: שירותי תרבות, קהילה וספורט: נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה (רמת בית שמש - רובע ב')

שטח השכונה (דונם): 1,038 יח"ד: 2,841	מוסדות לפי תוכנית מקורית	מוסדות נדרשים לפי פרוגרמה	מוסדות בפועל
מרכז קהילתי	1	0.6	0
מועדון נוער	0	1.8	0

הערות לטבלה:

- בתוכנית המקורית הותרה שלוחת מתנ"ס במגרש המשלב שימושי ציבור נוספים.

השוואת המוסדות בתוכנית למוסדות הנדרשים לפי הפרוגרמה

ההתייחסות היחידה לשירותי תרבות וקהילה בתכנון לשכונה היא שלוחת מתנ"ס, שהיא אחד השימושים המותרים במגרש המשלב בית ספר יסודי לבנות ובתי כנסת. על פי הפרוגרמה הנדרשת לשכונה לפי המדריך הכללי, ובהנחה של 20% משתמשים מכלל תושבי השכונה, היקף המשתמשים קרוב לסף הכניסה הנדרש למרכז קהילתי. על פי פרוגרמה זו נדרשים בשכונה שני מועדוני נוער.

השוואת התוכנית למצב הקיים

שלוחת המתנ"ס שנקבעה בתכנון המקורי לא

גם מרכז קהילתי ושימושים שכונתיים אחרים. על פי הפרוגרמה הנדרשת לשכונה לפי המדריך הכללי, ובהנחה של 20% משתמשים מכלל תושבי השכונה, אין סף כניסה למרכז קהילתי. על פי פרוגרמה זו נדרש בשכונה מועדון נוער אחד.

השוואת התוכנית למצב הקיים

באף לא אחד מהמגרשים שבהם נקבע בתכנון מועדון נוער אכן נבנה מועדון. ברובם נבנו בפועל שימושים אחרים, ושני מגרשים לא פותחו כלל. בשכונה מועדון נוער אחד בקומת קרקע במבנה מגורים. בתכנון המקורי לשכונה נפרסו מגרשי מועדוני הנוער ברחבי השכונה מחוץ למרכז. מועדון הנוער היחיד הקיים בפועל ממוקם במרכז השכונה.

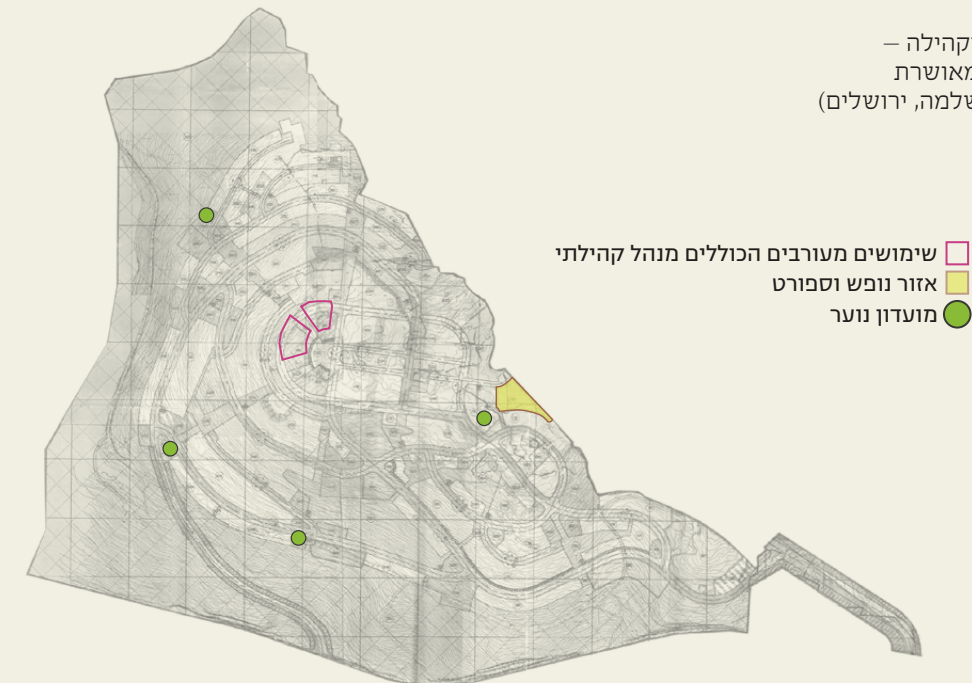
משיחות עם גורמים במנהל הקהילתי של השכונה עלה הקושי הגדול של אנשי החינוך ברובע בהתמודדות עם נוער בסיכון. נוער זה, המתקשה להשתלב במוסדות החינוך החרדיים הקלאסיים ומחפש אלטרנטיבות בתוך המגזר החרדי, יכול לקבל מענה במועדוני נוער. מועדון הנוער הקיים בשכונה אכן משמש מקום מפגש לנוער בסיכון, אולם לא הובהר אם נדרשים מועדונים נוספים.

במרכז השכונה, במגרשים בייעוד לשימושים מעורבים, קיים בפועל בהתאם למתוכנן המרכז הקהילתי, כחלק מהמנהל הקהילתי של רמת שלמה. המרכז הקהילתי מצומצם בשטחו וכולל ספרייה, אולם רב-תכליתי וחדרי חוגים.

כאמור בתת-הפרק על המרחב הציבורי לעיל, בשטח שיועד בתכנון המקורי לספורט נבנו בפועל מבני ציבור. בשכונה שני אולמות ספורט הממוקמים בתוך בתי הספר לבנות, ובהם מתקיימים חוגי ספורט אחר הצהריים לבנים ולבנות (בימים שונים). אולמות אלה משמשים גם להופעות.

תרשים 4.1

שירותי תרבות וקהילה – לפי התוכנית המאושרת לשכונה (רמת שלמה, ירושלים)

שימושים מעורבים הכוללים מנהל קהילתי
אזור נופש וספורט
מועדון נוער

תרשים 4.2

שירותי תרבות וקהילה – מצב קיים (רמת שלמה, ירושלים)

מתנ"ס / מינהל קהילתי
מועדון נוער
מתקן ספורט

← אשדוד - רובע ז'

תיאור כללי

התכנון לרובע ז' באשדוד לא כלל התייחסות מיוחדת לשירותי תרבות וקהילה. עם זאת, ברובע מוסדות תרבות וקהילה אחדים, בהם מרכז קהילתי, מועדון נוער, ספרייה ומגרש ספורט. להלן ריכוז נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה:

טבלה 3.16: שירותי תרבות, קהילה וספורט: נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה (אשדוד - רובע ז')

שטח השכונה (דונם): 670 יח"ד: 3,776	מוסדות לפי תוכנית מקורית	מוסדות נדרשים לפי פרוגרמה	מוסדות בפועל
מרכז קהילתי	-	0.8	1
מועדון נוער	-	2.3	1

הערות לטבלה:

- התוכנית המקורית לא כללה פירוט של השימושים השונים במגרשי הציבור.

השוואת המוסדות בתוכנית למוסדות הנדרשים לפי הפרוגרמה

בתכנון השכונה לא נקבעו השימושים השונים המותרים במגרשים למבני ציבור. על פי הפרוגרמה הנדרשת לשכונה לפי המדריך הכללי, ובהנחה של 20% משתמשים מכלל תושבי השכונה, היקף המשתמשים קרוב לסף הכניסה הנדרש למרכז קהילתי. על פי פרוגרמה זו נדרשים בשכונה שני מועדוני נוער.

השוואת התוכנית למצב הקיים

אף שהתכנון לא כלל התייחסות מפורטת לשירותי תרבות וקהילה, בפועל קיימים בשכונה מרכז קהילתי ומועדון נוער. ניתן להעריך כי מוסדות תרבות וקהילה ברובע ג' הסמוך, המאופיין אף הוא באוכלוסייה חרדית, משרתים גם את תושבי רובע ז'.

הוקמה. כאמור בתת-הפרק על המרחב הציבורי לעיל, השטח הנרחב בייעוד לנופש וספורט לא פותח בפועל. עם זאת, הוקמו בשכונה אולמות ספורט נפרדים לבנים ולבנות כחלק ממבני חינוך בחלקה הצפוני. מעבר לכך לא נמצאו מבנים נוספים המשמשים לשירותי תרבות וקהילה.

4.3 תרשים

שירותי תרבות וקהילה - לפי התוכנית המאושרת לשכונה (רובע ב', רמת בית שמש)

4.4 תרשים

שירותי תרבות וקהילה - מצב קיים (רובע ב', רמת בית שמש)

תרשים 4.7
מרכז קהילתי במבנים ארעיים
בדרום השכונה

בתוך מבנה ארעי. בימים אלה נבנה בה מרכז קהילתי חדש. אין בשכונה אולמות ספורט ולא נמצא כי קיים תכנון לאולמות כאלה.

תוכנות ומסקנות

- ככלל, נראה כי פיתוח מוסדות התרבות והקהילה בשכונות מצומצם עד לא קיים. מאחר שהיבטי תרבות הפנאי בחברה החרדית מצויים בתהליך שינוי, נראה שיש צורך בשמירת גמישות לשילוב שירותי תרבות וקהילה רבים יותר בעתיד – צורך שעלה באופן ברור מצד גורמים שונים בציבור החרדי במסגרת הכנת התדריך.
- בכל השכונות נמצא כי מספר מועדוני הנוער הקיימים בפועל נמוך מזה שהוערך כי נדרש פרוגרמטית; זאת בהתאמה לזיהוי הצורך הנמוך של האוכלוסייה במועדוני נוער. ניכר כי מתקנים אלה משמשים בלעדית את הנוער בסיכון, כך שהמועדונים אומנם נצרכים בשכונות החרדיות, אך בכמות קטנה משמעותית לעומת האוכלוסייה הכללית.
- שטחי ספורט ופנאי, כשטחי חוץ, אשר תוכננו בשתיים מהשכונות שנבחנו, לא פותחו בפועל. לא נמצאו גם שטחי ספורט כשטחי חוץ במסגרת מוסדות חינוך. אולמות ספורט סגורים נמצאו בשלוש מארבע השכונות כחלק ממוסדות חינוך, לעיתים במבנים נפרדים לבנים ולבנות ולעיתים במבנה משותף, שזמני הפעילות בו נפרדים.

אלעד – רובע C

תיאור כללי

התכנון לרובע C באלעד לא כלל התייחסות מיוחדת לשירותי תרבות וקהילה. ככלל, היקף האוכלוסייה בשכונה אינו מגיע לסף הכניסה הנדרש לרוב השירותים הללו. עם זאת הרובע תוכנן, בין השאר, במטרה להשלים "פערי תכנון" בתחום שטחי הציבור בשכונות הוותיקות יותר בעיר, ואכן נמצא בו מרכז קהילתי. להלן ריכוז נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה:

טבלה 3.17: שירותי תרבות, קהילה וספורט: נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה (אלעד – רובע C)

שטח השכונה (דונם): 292 יח"ד: 974	מוסדות לפי תוכנית מקורית	מוסדות נדרשים לפי פרוגרמה	מוסדות בפועל
מרכז קהילתי	-	0.2	1
מועדון נוער	-	0.6	0

השוואת המוסדות בתוכנית למוסדות הנדרשים לפי הפרוגרמה

בתכנון השכונה לא נקבעו השימושים השונים המותרים במגרשים למבני ציבור. על פי הפרוגרמה הנדרשת לשכונה לפי המדריך הכללי, ובהנחה של 20% משתמשים מכלל תושבי השכונה, אין סף כניסה למרכז קהילתי או למועדון נוער.

השוואת התוכנית למצב הקיים

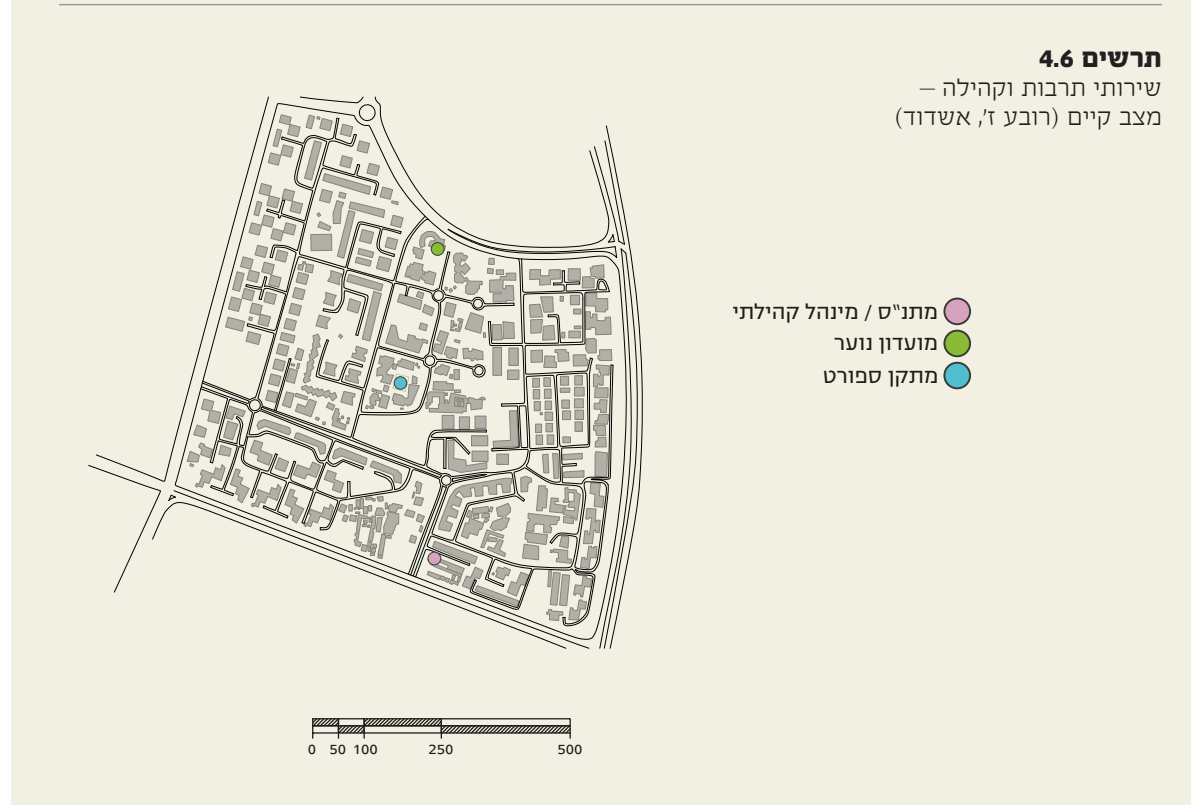
בשכונה פועלים מרכז קהילתי במבנה זמני וספרייה

תרשים 4.5
שטחים למבני ציבור –
לפי התוכנית המאושרת
לשכונה (רובע ז', אשדוד)

■ מבני ציבור

תרשים 4.6
שירותי תרבות וקהילה –
מצב קיים (רובע ז', אשדוד)

● מתנ"ס / מינהל קהילתי
● מועדון נוער
● מתקן ספורט

תרשים 4.8
שטחים למבני ציבור –
לפי התוכנית המאושרת
לשכונה (רובע C, אלעד)

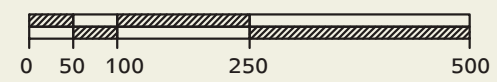

מבני ציבור

תרשים 4.9
שירותי תרבות וקהילה –
מצב קיים (רובע C, אלעד)

מתנ"ס

מסחר ותעסוקה 3.5

שימושי המסחר בשכונות מגורים הם חלק מהשירותים הנדרשים לאוכלוסייה, אף שאינם צורכי ציבור במובנם המקובל, שאליו התייחסנו בפרקים הקודמים. גודל משק הבית הממוצע באוכלוסייה החרדית הוא מרכיב המביא לשונות הפרוגרמטית של שטחי המסחר בשכונה המיועדת לאוכלוסייה זו לעומת שכונה המיועדת לאוכלוסייה הכללית. בצד גודל משק הבית, לחברה החרדית מאפיינים נוספים אשר יש להביא בחשבון בעת תכנון שטחי מסחר עבודה, כגון רמת מינוע נמוכה, מבנה משק הבית, צריכה ייחודית וכיו"ב.

ניתוח שימושי המסחר בתת-פרק זה מציג את פריסתם ואת כמותם, תוך השוואת התכנון לביצוע בכל אחת משכונות מקרי הבוחן. כמו כן, הניתוח מציג כמה נתונים לגבי נגישות שטחי המסחר ומרחקי ההליכה אליהם.

עבודת המתכננים בעבר עשויה הייתה להתבסס על מסמך לא סטטוטורי, **המדריך לתכנון, הקצאה ופריסה של שירותי מסחר בשכונות מגורים** (משרד הבינוי והשיכון, 2008). מדריך זה קבע נורמה בסיסית של 0.4 מ"ר מסחר לנפש לשכונות, בהנחה שצורכי הרובע והעיר נצרכים מחוץ לשכונה. נוסף על כך ניתנו במדריך פרמטרים להתאמת הנורמה לקהל היעד הספציפי לתכנון, בהתייחסות למאפיינים שונים של האוכלוסייה ושל המרחב הבנוי היכולים להגדיל או להקטין נורמה זו. הבסיס הפרוגרמטי

לתכנון השכונות בעבר עשוי היה להיות בטווח שבין 0.4 ל-0.8 מ"ר מסחר לנפש. בבואנו לבחון את מקרי הבוחן, אנו משווים לפרוגרמה על פי תפיסת מדריך זה. במדריך שני פרמטרים עיקריים אשר מגדילים את הנורמה השכונתית הדרושה למגזר החרדי, והם ריבוי ילדים וניידות נמוכה, אשר מביאים לכך שרוב הצריכה המשפחתית תהיה ברדיוס השכונה. לפיכך, שטחי המסחר הנדרשים יחושבו לפי 0.75 מ"ר לנפש¹²⁰

במסמכי התוכניות המקוריות של ארבע שכונות מקרי הבוחן לא נמצאה כל התייחסות להיבטי תעסוקה. היעדר התייחסות לתעסוקה אינו ייחודי לתכנון לחברה החרדית, שכן מרבית שכונות המגורים שתוכננו בעשורים האחרונים לא כללו שטחי תעסוקה. התפיסה שלפיה יש לשלב שימושי תעסוקה בשכונות מגורים נכנסה לפרקטיקה התכנונית בעיקר בעשור האחרון, וגם זאת באופן מוגבל. לפיכך, ניתוח התוכניות המקוריות בתת-פרק זה מתמקד בעיקרו בהיבטי המסחר. חישוב פרוגרמטי לשטחי תעסוקה (אם ישנם כאלה בשכונה הנבדקת) נעשה לפי 6 מ"ר לנפש.

ירושלים - רמת שלמה

תיאור כללי

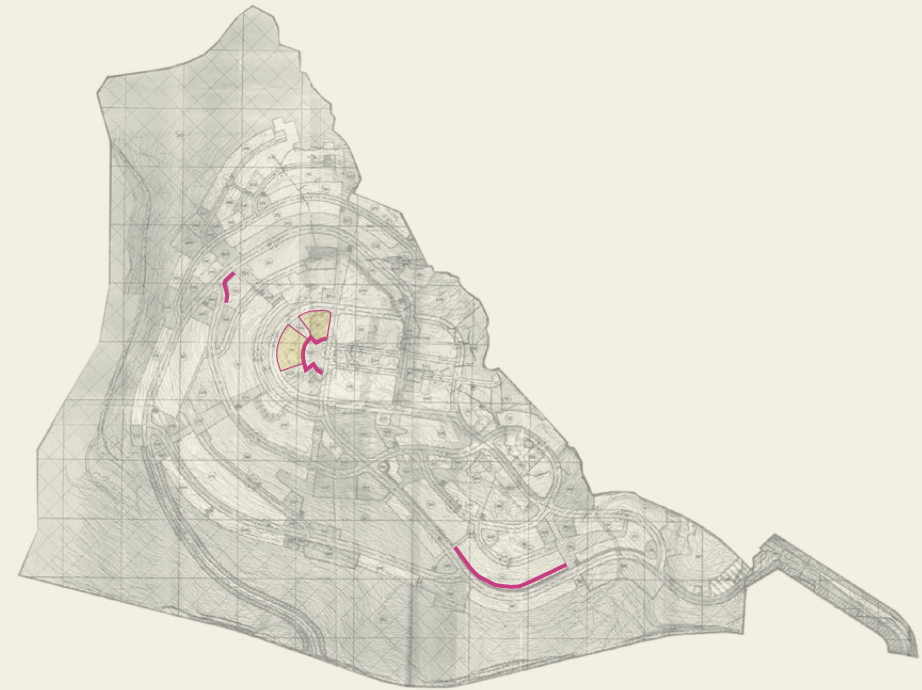
רמת שלמה מנותקת מרצף שכונות העיר החרדית של צפון-מרכז ירושלים על ידי דרך יגאל ידין (כביש

120 נתון זה מושפע מהיבטים שונים, בהם המרחק מרכזי מסחר שמחוץ לשכונה, אשר לא קיבלו בניתוח התייחסות בהיבט הכמותי אלא בהיבט האיכותי בלבד. כמו כן הנתון במדריך מתייחס לשטחים עיקריים בתוכניות סטטוטוריות, בעוד שבשטחי מסחר בפועל חישבו השטחים האפקטיביים יכול להיות שונה. לפיכך, יש להתייחס לניתוח הכמותי בתת-פרק זה כאל אומדן המציג מגמות בלבד.

תרשים 5.1

שטחי מסחר – לפי התוכנית המאושרת לשכונה (רמת שלמה, ירושלים)

שימושים מעורבים הכוללים מסחר
מסחר ברחוב /קומת הקרקע

1). עם זאת, ברמת הפריסה העירונית של שירותי מסחר, ניתן להניח כי השכונה נסמכת על המע"ר (מרכז עסקים ראשי) החרדי ועל מרכזי מסחר אחרים המשרתים את האוכלוסייה החרדית ברחבי העיר. ברמת שלמה עצמה מרוכזים מרבית שטחי המסחר במרכז השכונה, ויש כמה מקבצים קטנים בחלקיה האחרים.

לא תוכננו ולא קיימים בשכונה שטחי תעסוקה מעבר לשירותים אישיים המשולבים בשטחי המסחר. מדרום לשכונה נמצא אזור התעשייה הר חוצבים, אחד ממרכזי התעסוקה הראשיים של העיר ירושלים, ובו משרדים ומפעלים רבים, בהם כאלו הכוללים מרכזי תעסוקה ייעודיים לנשים חרדיות. להלן ריכוז נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה:

טבלה 3.18: מסחר ותעסוקה: נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה (רמת שלמה)

שטח השכונה (דונם): 1,355 יח"ד: 2,193	שטח בתוכנית (מ"ר)	חישוב שטח נדרש לפי פרוגרמה (מ"ר)	הערכת שטח קיים בפועל (מ"ר)
מסחר במרכז עיקרי	5,600	6,785	3,000
מסחר במרכזים משניים	900	2,260	1,800
מסחר	6,500	9,045	4,800
תעסוקה	-	-	-
סה"כ (דונם)	6,500	9,045	4,800

הערות לטבלה:

- היקף שטחי המסחר במרכז העיקרי הוערך בכשליש מכלל השטחים המותרים לבנייה במגרשים ל"שימושים מעורבים" שבמרכז השכונה.

השוואת השטח בתוכנית לשטח הנדרש לפי הפרוגרמה

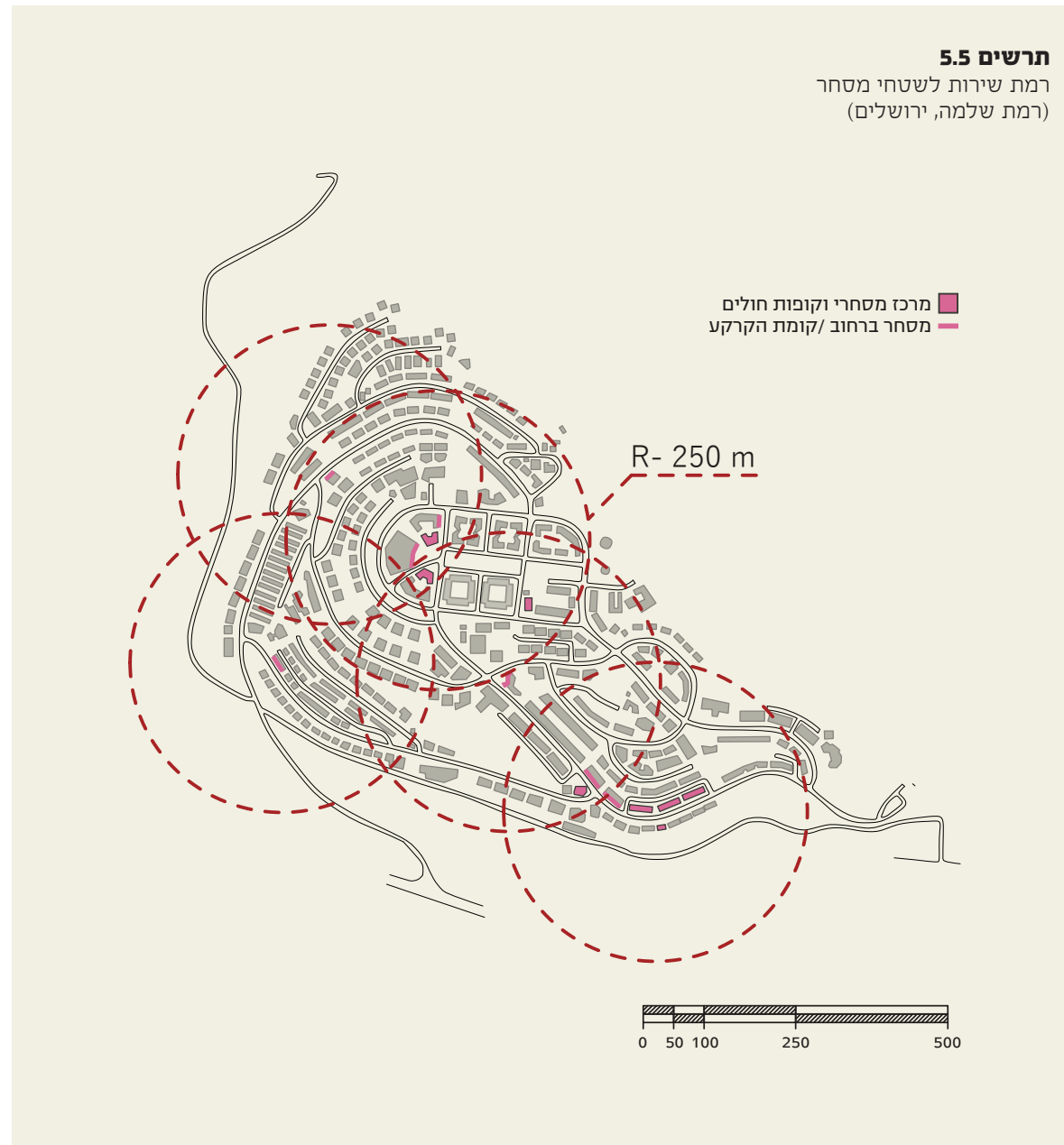
התוכנית המקורית לשכונה קבעה במרכזה שלושה מגרשים ל"שימושים מעורבים", שבהם הותרו שימושים בעלי אופי ציבורי בצד שימושי מסחר. התוכנית לא קבעה את שיעור שטחי המסחר מתוך כלל השטחים המותרים במגרשים. ניתן להעריך כי מתוך השטחים לבנייה במגרשים אלו ניתן היה לייעד לכל היותר כ-5,600 מ"ר עיקרי למסחר. מסחר בחזית מסחרית נקבע בתוכנית המקורית בשני אזורים נוספים בשכונה, בשטח כולל של כ-900 מ"ר עיקרי למסחר. לפיכך, סך השטחים למסחר בשכונה לפי התכנון עמד על כ-6,500 מ"ר.

חישוב שטחי המסחר הנדרשים בשכונה על בסיס הפרוגרמה המומלצת בתדריך זה, של 0.75 מ"ר לנפש, מביא להיקף שטחים של כ-9,045 מ"ר.

השוואת התוכנית למצב הקיים

בכל המקומות שבהם אפשרה התוכנית המקורית שטחי מסחר נבנו שטחים בפועל. המסחר במרכז השכונה נבנה בקומת הקרקע של המגרשים לשימושים מעורבים (שבהם נבנו גם מבני מגורים והמנהל הקהילתי של השכונה). לחזיתות המסחריות שנקבעו בתוכנית התווספו בפועל חזיתות מסחריות גם במקומות אחרים בשכונה, תוך הרחבתם ושיפור פריסתם של שטחי המסחר. יש לציין כי לפחות לגבי חלק משטחי המסחר הנוספים, הבנייה לוותה בהסדרה סטטוטורית ושינוי התוכנית המקורית.

על פי הנתונים המוצגים מעלה, מימוש היקפי המסחר נמוך משמעותית מזכויות הבנייה שהוקנו בתוכנית (כ-70%) ומן ההמלצות הפרוגרמטיות (כ-53%). עשויות לעלות שתי השערות לגבי המימוש המצומצם; ראשית, נאמר כי במגרשים לשימושים מעורבים מומש המסחר רק (או בעיקר) בקומת

לכך שכל מבני המגורים בשכונה נמצאים במרחק שאינו עולה על 500 מטר, בקו אווירי, משטחי המסחר. עם זאת, הטופוגרפיה התלולה בשכונה מביאה לכך שמרחק זה אינו מוביל לרמת שירות טובה. הפיזור של חזיתות מסחריות נוספות במבני מגורים אחדים ברחבי השכונה משפר את נגישות שטחי המסחר ואת רמת השירות להולכי רגל.

הקרקע, כלומר בהתאם לאפיון שהיה נהוג בקהילה חרדית אשר ממעטת במבני קומות למסחר. כמו כן, כאמור, שכונה זו נסמכת במידת מה על מרכזים בירושלים, וגם על מרכזים בשכונת רמות הסמוכה.

רמת שירות ונגישות בהליכה ברגל

שטחי המסחר במגרשים שבמרכז השכונה וריכזו שטחי המסחר ברחוב החזון אי"ש בדרומה מביאים

תרשים 5.3
חזית מסחרית מתחת למבנה מגורים בצומת הרחובות החזון אי"ש והרב מאיר חדש

תרשים 5.4
שטחי מסחר במגרשים לשימושים מעורבים במרכז השכונה

רמת בית שמש - רובע ב'

תיאור כללי

ברובע ב' תוכננו עיקר שטחי המסחר במרכז השכונה, בצומת שבין רחוב נהר הירדן, רחובה הראשי של השכונה, לשדרות רבי יהודה הנשיא – הציר הירוק המרכזי. שטחי מסחר נוספים פוזרו בחזיתות מסחריות בשכונה. כל שטחי המסחר הללו נבנו בפועל. שלא בהתאם לתכנון המקורי, נבנה מרכז מסחרי נוסף בצומת הכניסה הראשי לשכונה מצפון.

טבלה 3.19: מסחר ותעסוקה: נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה (רמת בית שמש – רובע ב')

שטח השכונה (דונם): 1,038 יח"ד: 2,841	שטח בתוכנית (מ"ר)	חישוב שטח נדרש לפי פרוגרמה (מ"ר)	הערכת שטח קיים בפועל (מ"ר)
מסחר במרכז עיקרי	3,200	8,775	3,650
מסחר במרכזים משניים	1,200	2,925	4,500
מסחר	4,400	11,700	8,150
תעסוקה	-	-	3,750
סה"כ (דונם)	4,400	11,700	11,900 מתוכם 8,150 למסחר

הערות לטבלה:

- השטחים במרכז העיקרי לפי התוכנית המקורית כוללים מגרש בייעוד למסחר ושטחי חזיתות מסחריות במגרשי מגורים סמוכים.
- השטחים במרכזים משניים הקיימים בפועל כוללים תוספת שטחי מסחר לפי תוכנית נקודתית אשר המירה שטחי מגורים לשטחי מסחר, וכן הערכה לגבי מסחר במבני מגורים שלא על פי תכנון.

- שטח התעסוקה הקיים בפועל הוא לפי תוכנית נקודתית אשר המירה שטחי מגורים בתוכנית המקורית לשטחי תעסוקה.

השוואת השטח בתוכנית לשטח הנדרש לפי הפרוגרמה

התוכנית לשכונה קבעה מגרש בייעוד למסחר שבו הותרה בנייתם של 1,600 מ"ר למסחר. כ-2,800 מ"ר נוספים תוכננו בחזיתות מסחריות בבתי המגורים, ובסך הכול כ-4,400 מ"ר למסחר בשכונה כולה בתוכנית המקורית. חישוב שטחי המסחר הנדרשים בשכונה על בסיס הפרוגרמה המומלצת בתדריך זה, של 0.75 מ"ר לנפש, מביא להיקף שטחים של כ-11,700 מ"ר.

השוואת התוכנית למצב הקיים

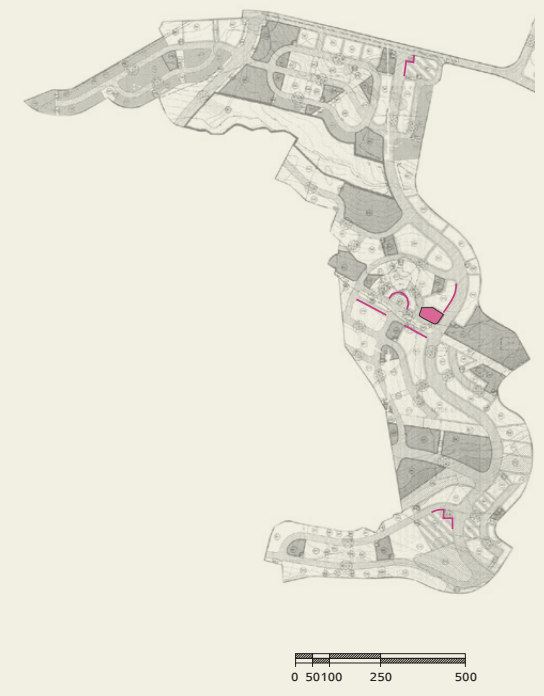
התכנון המקורי לשכונה קבע, כאמור, את עיקר שטחי המסחר במרכז, בצומת שבין רחוב נהר הירדן, רחובה הראשי של השכונה, לשדרות רבי יהודה הנשיא – הציר הירוק המרכזי בשכונה. שטחי המסחר במרכז השכונה כללו מגרש בייעוד למסחר וחזיתות מסחריות במבני מגורים סמוכים, סביב כיכר עירונית. שטחי מסחר אלו הוקמו בפועל: במגרש בייעוד למסחר נבנה מרכז מסחרי בן שתי קומות, ובמבני המגורים הסמוכים פותחו חזיתות מסחריות בהתאם למתוכנן.

נוסף על המרכז העיקרי קבע התכנון לשכונה גם שני מרכזי משנה, האחד בדרום השכונה והשני בצפונה. מרכז המשנה הדרומי נבנה כמתוכנן, כחזית מסחרית במבנה מגורים. במגרש שבו תוכנן מרכז המשנה הצפוני הוקם קניון לב הרמה – מבנה מסחר ותעסוקה בן שלוש קומות. במבנה זה הומרו שטחים שיועדו בתכנון ל-78 יחידות דיור מעל חזית מסחרית לשטחי מסחר ותעסוקה.¹²¹

121 תחילה הוסבו השטחים במסגרת שימוש חורג בהיתר, ובהמשך בתוכנית בש/853/כ, אשר פורסמה לתוקף ברשומות ב-30 במרץ 2013.

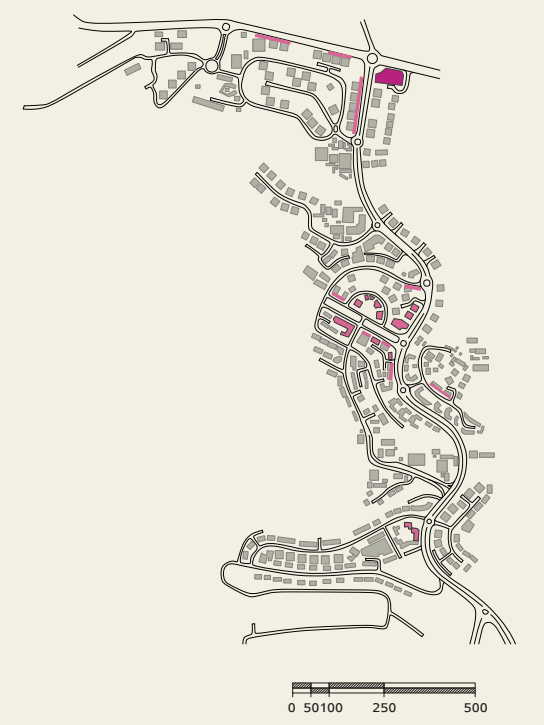
תרשים 5.6

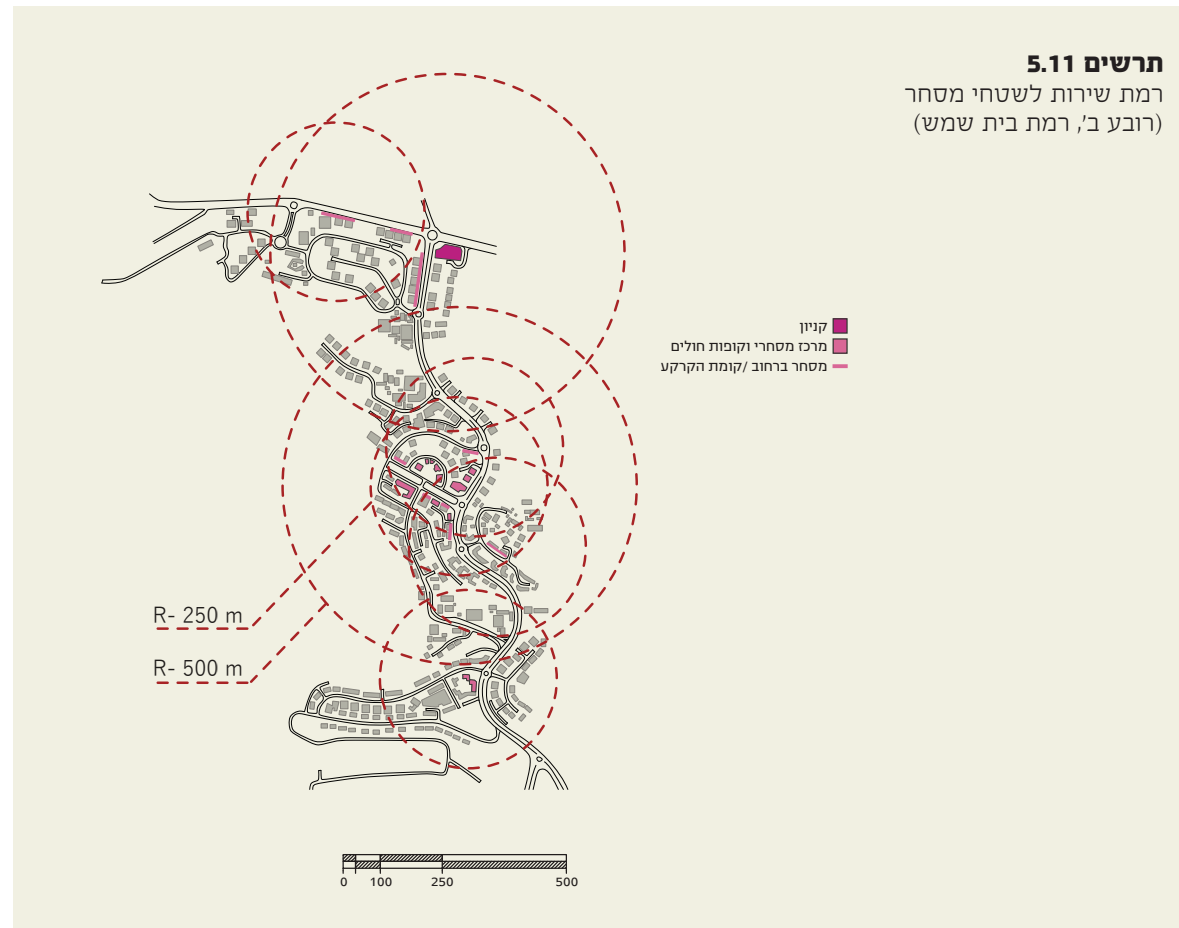
שטחי מסחר – לפי התוכנית המאושרת לשכונה (רובע ב', רמת בית שמש)

תרשים 5.7

שטחי מסחר – מצב קיים (רובע ב', רמת בית שמש)

למגורים, ואף הוכנה ואושרה לכך תב"ע.

רמת שירות ונגישות בהליכה ברגל

פיזור שטחי המסחר בשכונה מאפשר רמת שירות טובה להולכי רגל למרות הטופוגרפיה השיפועית. כל מבני המגורים בשכונה נמצאים במרחק שאינו עולה על 500 מטר (וברובם אף 250 מטר), בקו אווירי, משטחי המסחר. חלק ניכר משטחי המסחר בשכונה מצויים בחזיתות מסחריות לאורך הרחובות. גם בשני המרכזים המסחריים בשכונה נבנה המסחר בחלקו לאורך הרחובות ולא כחלק ממבנה מסחרי סגור. מיקום המסחר לאורך הרחובות מגדיל אף הוא את הנגישות ואת רמת השירות להולכי רגל.

בהשוואה לתכנון המקורי, נוספו שטחי מסחר רבים, בעיקר בקניון שהוקם בצפון השכונה, אך גם במסחר רחוב בחנויות.¹²² במקומות רבים בשכונה הוסבו דירות קרקע במלואן או בחלקן לשטחי מסחר. בגבול השכונה הצפונית, לאורך רחוב הרב הרצוג, מצוי ריכוז גדול של שטחי מסחר מסוג זה. ריכוז נוסף מצוי לאורך רחוב הירדן.¹²³

להערכתנו, תוספת שטחי המסחר מעידה על כך שהתכנון המקורי נעשה בחסר. עוד אנו סבורים כי תוספת שטחי התעסוקה בקניון לב הרמה מעידה על הביקוש הקיים לשטחים אלו בשכונה, במיוחד לנוכח העובדה שהומרו לצורך כך שטחים שיועדו

122 עם זאת, יש לציין כי גם מבחינת היקפי יחידות הדיור בשכונה חל ניידול לעומת התוכנית המקורית.
123 בבדיקה שערכה עיריית בית שמש נמצאו שטחים נרחבים למסחר לאורך רחוב נהר הירדן, המגיעים לכ-8,000 מ"ר, כמה מאות מהם במגרשים שאינם מיועדים למסחר (יש להביא בחשבון כי מדובר בשטחי חיוב ארנונה אשר אופן מדידתם עשוי להיות שונה מחישוב שטחים עיקריים בתוכנית).

5.8 תרשים
פריקה וטעינה של סחורות בשדרה הראשית של השכונה

5.9 תרשים
מרכז מסחרי בצומת רחוב נהר הירדן ושדרות רבי יהודה הנשיא – חלק ממרכז המסחר העיקרי בשכונה

5.10 תרשים
קניון לב הרמה שבצומת הכניסה הצפונית לשכונה, במגרש שתוכנן למגורים עם חזית מסחרית

← **אשדוד - רובע ז'**

תיאור כללי

שטחי המסחר ברובע ז' מצויים בפריסה רחבה בכל חלקי הרובע. ישנו ריכוז שטחי מסחר בדרום השכונה, כחלק מ"מרכז רובע" שתוכנן לשכונה ונבנה בפועל בחלקו.

טבלה 3.20: מסחר ותעסוקה: נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה (אשדוד - רובע ז')

שטח השכונה (דונם): 670 יח"ד: 3,776	שטח בתוכנית (מ"ר)	חישוב שטח נדרש לפי פרוגרמה (מ"ר)	הערכת שטח קיים בפועל (מ"ר)
מסחר במרכז עיקרי	9,300	11,685	3,400
מסחר במרכזים משניים	2,300	3,895	4,600
מסחר	11,600	15,580	8,000
תעסוקה	-	-	-
סה"כ (דונם)	11,660	15,580	8,000

הערות לטבלה:

- השטח במרכז העיקרי לפי התוכנית המקורית חושב לפי זכויות של 25% לקומה בהנחה של שתי קומות.

השוואת השטח בתוכנית לשטח הנדרש לפי הפרוגרמה

בדומה לרבעים ותיקים אחרים בעיר, גם עבור רובע ז' כללה התוכנית המקורית "מרכז רובע", שבו תוכנן המרכז המסחרי העיקרי לשכונה: כ-9,300 מ"ר למסחר. ברחבי השכונה תוכננו "יחידות מסחריות" ובהן כ-2,300 מ"ר נוספים למסחר. סך כל שטחי המסחר המתוכננים בשכונה עומד על כ-11,600 מ"ר. חישוב שטחי המסחר הנדרשים בשכונה על בסיס הפרוגרמה המומלצת בתדריך זה, של 0.75

מ"ר לנפש, מביא להיקף שטחים של כ-15,580 מ"ר.

השוואת התוכנית למצב הקיים

מרכז המסחר העיקרי ברובע מומש באופן חלקי: לפי הערכה, כ-3,400 מ"ר מהשטחים המותרים נבנו בפועל – כשליש מהתכנון. ביתרת שטחי "מרכז הרובע" שלא פותחו אושרה תוכנית לתוספת שטחי מגורים, מסחר ותעסוקה,¹²⁴ אשר הוסיפה בצד שימושי המסחר כ-7,000 מ"ר לתעסוקה. תוכנית זו משנת 2016 טרם מומשה, אך ניתן להניח שעריכת תוכנית חדשה הכוללת תוספת שטחים למסחר ותעסוקה מעידה על ביקוש מסוים. מרכזי המסחר המשניים שתוכננו ברחבי השכונה נבנו בפועל, גם אם במיקומים שונים מעט מן התכנון. מוערך כי במרכזים אלו נבנו שטחי מסחר של כ-4,600 מ"ר – כפליים מהתכנון המקורי. הגדלת שטחי המסחר במרכזים המשניים נגזרת מכך שחלקם נבנו בשתיים או שלוש קומות, לעומת הקומה היחידה שתוכננה. כמו כן התווספו שטחי מסחר בחזיתות מסחריות במבני מגורים מעבר לאלו שנקבעו בתכנון המקורי.

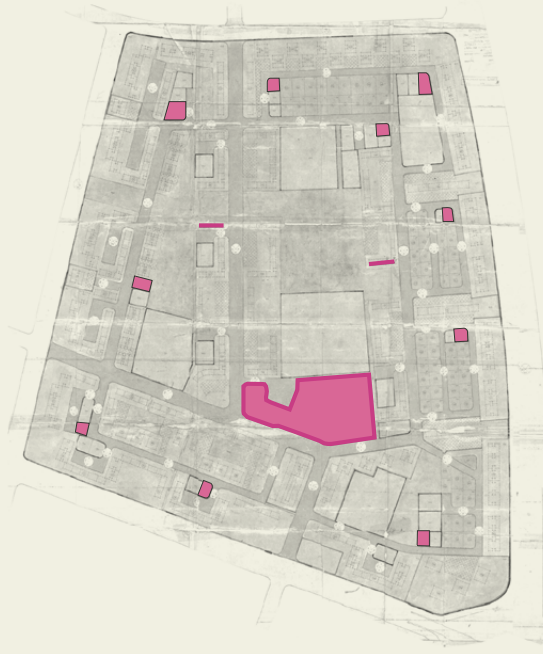
מוערך כי סך כל שטחי המסחר הקיימים בשכונה עומד על כ-8,000 מ"ר – כמחצית מהשטח הנדרש לפי הפרוגרמה. ייתכן כי ריבוי מרכזי המסחר המשניים, פיזורם ונגישותם הרבה מפצים במידת מה על החסר אל מול הצורך הפרוגרמתי המחושב. עוד ייתכן כי הערכתנו לגבי המסחר הקיים בשכונה היא הערכת חסר, וכי קיימים שטחים רבים יותר ממה שהוערך, בעיקר באופן לא מוסדר.

בניגוד לשכונות חרדיות אחרות שנבחנו, לא ניתן למצוא ברובע ז' חנויות לריהוט, למוצרי חשמל ולמוצרים בני-קיימא אחרים. לעומת זאת, כמות השטחים המסחריים המשמשים את קופות החולים גדולה באופן משמעותי לעומת מקרי הבוחן

124 תוכנית 134/101/02/3, אשר פורסמה לתוקף ברשומות בתאריך 10 באפריל 2016, נשענת על תוכנית מתארית שקודמה לכלל מרכזי הרבעים הוותיקים באשדוד והוסיפה בהם שטחי מסחר ותעסוקה.

תרשים 5.12

שטחי מסחר – לפי התוכנית המאושרת לשכונה (רובע ז', אשדוד)

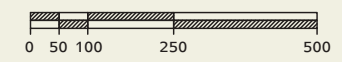
מרכז מסחרי
מסחר ברחוב/קומת הקרקע

תרשים 5.13

שטחי מסחר – מצב קיים (רובע ז', אשדוד)

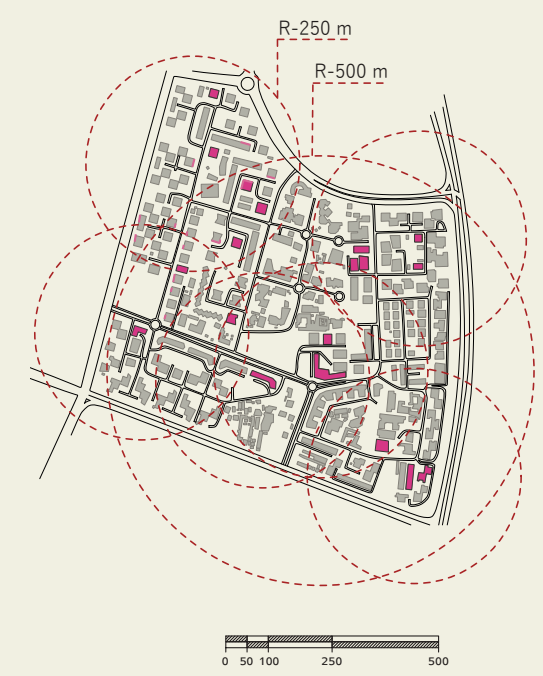
מרכז מסחרי
מסחר ברחוב/קומת הקרקע

תרשימים
5.16, 5.15, 5.14
 מרכזי מסחר משניים
 בשכונה – בתכנון
 המקורי נקבעו בקומה
 אחת, בפועל נבנו
 בשתיים ואף בשלוש
 קומות

תרשים 5.17
 רמת שירות לשטחי מסחר
 (רובע ז', אשדוד)

אלעד - רובע C

תיאור כללי

שטחי המסחר ברובע C מרוכזים ברובם בצפון-מערב השכונה, בקצה הציר הירוק העובר במרכזה. התכנון לשכונה כלל שני מרכזי משנה נוספים, אך אלו לא הוקמו. ברובע C, ולמעשה באלעד כולה, אין ריכוזי תעסוקה משמעותיים. עם זאת, העיר נהנית מקרבתה היחסית לכל מוקדי התעסוקה במרכז הארץ.

טבלה 3.21: מסחר ותעסוקה: נתוני תכנון ומצב קיים בשכונה (אלעד – רובע C)

שטח השכונה (דונם): 292 יח"ד: 974	שטח בתוכנית (מ"ר)	חישוב שטח נדרש לפי פרוגרמה (מ"ר)	הערכת שטח קיים בפועל (מ"ר)
מסחר במרכז עיקרי	2,150	3,000	4,000
מסחר במרכזים משניים	1,700	1,000	-
מסחר	3,850	4,000	4,000
תעסוקה	-	-	-
סה"כ (דונם)	3,850	4,000	4,000

השוואת השטח בתוכנית לשטח הנדרש לפי הפרוגרמה

התוכנית לשכונה קבעה שטחי מסחר בשלושה מוקדים. מרכז המסחר העיקרי בשכונה משולב במגרש מגורים שבו הותרה בנייתם של 2,150 מ"ר למסחר. תוכננו שני מרכזי מסחר משניים שבהם כ-1,700 מ"ר נוספים, ובסך הכול תוכננו כ-3,850 מ"ר למסחר בשכונה כולה.

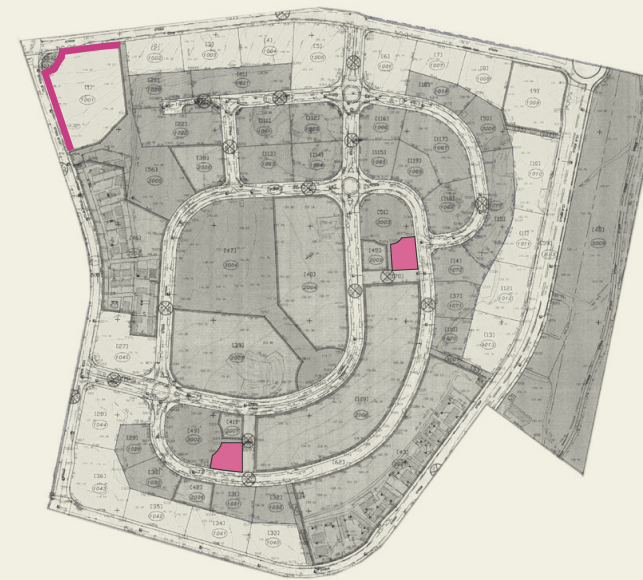
חישוב שטחי המסחר הנדרשים בשכונה על בסיס הפרוגרמה המומלצת בתדריך זה, של 0.75 מ"ר לנפש, מביא להיקף שטחים של כ-4,000 מ"ר.

האחרים. מוערך כי קופות חולים מאכלסות קרוב למחצית משטחי המסחר בשכונה, והיתר משמשים לבנקים ולחנויות מזון. הסבר אפשרי לתמהיל זה הוא החוסר הקיים לעומת הצורך הפרוגרמתי המחושב, כך ששטחי המסחר הקיימים בשכונה הם אלו הנדרשים לתפקוד היומיומי, והם זוכים לביקוש הגבוה ביותר.

רמת שירות ונגישות בהליכה ברגל

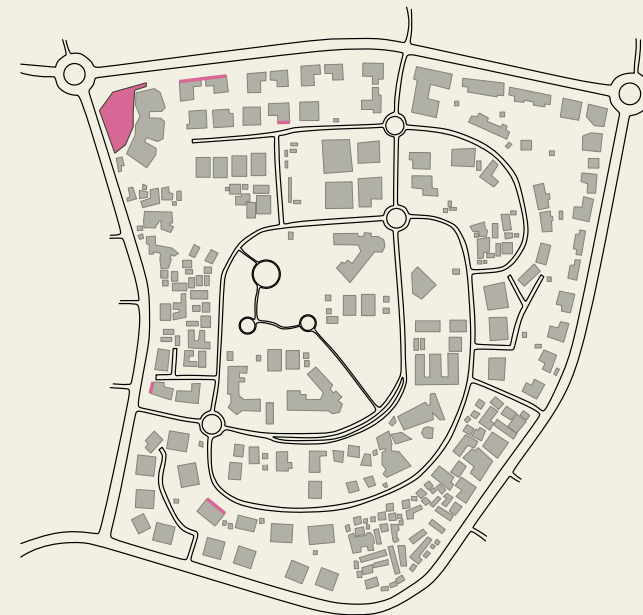
פיזור שטחי המסחר בשכונה מאפשר רמת שירות טובה מאוד להולכי רגל. כל מבני המגורים בשכונה נמצאים במרחק שאינו עולה על 250 מטר, בקו אווירי, משטחי המסחר. בשונה מחלק מהשכונות האחרות שנבחנו, שטחי המסחר ברובע ז' באשדוד מפוזרים לאורך הרחובות הפנימיים בו ולא בהיקפו או בצומתי הכניסה אליו. פיזור זה מגביר את נגישות שטחי המסחר לתושבי השכונה ויכול להסביר גם הוא את תמהיל המסחר הכולל שירותים ברמה השכונתית היומיומית בלבד.

תרשים 5.18
שטחי מסחר – לפי התוכנית
המאושרת לשכונה (רובע C, אלעד)

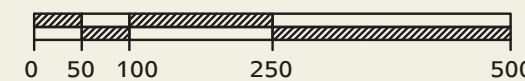

מרכז מסחרי
מסחר ברחוב/קומת הקרקע

תרשים 5.19
שטחי מסחר – מצב קיים
(רובע C, אלעד)

מרכז מסחרי
מסחר ברחוב/קומת הקרקע

השוואת התוכנית למצב הקיים

התכנון המקורי לשכונה קבע, כאמור, את המרכז המסחרי העיקרי במגרש משולב עם מגורים, בקצה הציר הירוק החוצה את השכונה. המרכז המסחרי אכן נבנה במגרש זה, במבנה הכולל חזית מסחרית לרחוב בקומת הקרקע ומעליה קומת משרדים, המשמשת בעיקר קופות חולים. חלק משטחי החניה התת-קרקעית במבנה הומרו לשימושי מסחר, ככל הנראה לא בצורה מוסדרת. שימושי מסחר נוספים נמצאו גם בקומות הקרקע והמרתף של רבים ממבני המגורים הסמוכים, אשר לא כללו חזית מסחרית בתכנון המקורי. מוערך כי היקף שטחי המסחר בפועל במרכז המסחרי העיקרי ובסביבתו עומד על כ-4,000 מ"ר, לעומת 2,150 מ"ר שתוכננו. שני מרכזי המסחר המשניים שתוכננו בשכונה לא נבנו, אף ששווקו על ידי רמ"י (רשות מקרקעי ישראל) ב-2009. שטחי המסחר שנבנו בפועל במרכז המסחרי העיקרי ומסביבו משרתים את השכונה כולה.

רמת שירות ונגישות בהליכה ברגל

ריכוז שטחי המסחר ברובע C במוקד אחד, והעובדה ששני מוקדי מסחר משניים לא הוקמו בפועל, מביאים לכך שרמת השירות והנגישות של שטחי המסחר בשכונה חלקית. כיוון שמדובר בשכונה קטנה, מרבית בתי המגורים נמצאים במרחק שאינו עולה על 500 מטר, בקו אווירי, מהמרכז המסחרי. עם זאת, העובדה שמדובר במרכז יחיד הממוקם בקצה השכונה, לצד הטופוגרפיה המשופעת, הופכות את רמת השירות לטובה פחות עבור כמחצית ממבני המגורים בשכונה.

תוכנית ומסקנות

- בשלושה מקרי בוחן מצאנו כי שטחי המסחר שמומשו בפועל גדולים ביחס לשטחים המתוכננים, ובשניים ממקרי הבוחן מצאנו אף כי

קודמו תוכניות סטטוטוריות להרחבת השטחים המסחריים – אלה מעידים על מגמה של ביקוש בשכונות אלה לעומת התכנון הסטטוטורי המקורי שלהן. באחד ממקרי הבוחן (רמת שלמה) קטן משמעותית המימוש ביחס לתכנון.

- בכל מקרי הבוחן קטנים השטחים המתוכננים ואף השטחים הממומשים מהשטחים המחושבים פרוגרמטית (0.75 מ"ר לנפש למסחר).

- בכל מקרי הבוחן מומשו שטחי מסחר שתוכננו כחזיתות מסחריות במבני מגורים. נתון זה מתקף את העדפת מסחר הרחוב בציבור החרדי. אנו סבורים כי נתון זה מצביע גם על רגישות נמוכה יותר למגורים מעל חזית מסחרית בציבור החרדי לעומת הציבור הכללי, שבו לעיתים קרובות יזמים בוחרים שלא לממש שטחי מסחר במבני מגורים מחשש לפגיעה בערך הדירות.

- במרבית מקרי הבוחן נמצאו שטחי מסחר בקומת קרקע במבני מגורים שלא נקבעו בתכנון המקורי. בחלק מהמקרים נוספו שטחים אלו בתוכניות סטטוטוריות נקודתיות, ובמקרים אחרים נראה כי השטחים נוספו ללא הסדרה. גם נתון זה מצביע על העדפת מסחר רחוב, על הצורך בו וכנראה גם על כדאיותו הכלכלית. יש לציין כי בחלק מהמקרים מסחר רחוב משמעו פעילות מסחרית או עסקית המתבצעת בדירת מגורים על ידי בעליה. הכדאיות הכלכלית של פעילות עסקית מסוג זה נשענת על שיקולים שונים משיקולי ביקוש והיצע רגילים.

- הקמת שטחים למסחר בקומות קרקע למגורים שלא תוכננו לכך יכולה להביא למפגעים ולמטרדים שונים. במקרה של מסחר בקומות מרתף שתוכננו לחניות עלול השימוש למסחר להביא למפגעים ולסיכונים חמורים אף יותר.

- להערכתנו, הסבת שטחי המגורים למסחר

ולתעסוקה שנמצאה ברובע ב' בבית שמש (תב"ע) נובעת, בין השאר, מהמחסור הפרוגרמתי בשטחי מסחר בתכנון המקורי לשכונה. תוספת שטחי תעסוקה שלא נקבעו בתכנון המקורי כלל, כמו גם תוספת שטחי תעסוקה במרכזי רובע מסחריים בשכונות באשדוד, מצביעות על שינוי מגמה לכיוון שילוב שימושי תעסוקה ומגורים. שינוי זה אינו ייחודי לשכונות חרדיות, אולם אנו סבורים שיש לו חשיבות מיוחדת בהן.

- שטחי המגורים הם בעלי פוטנציאל מימוש מהיר הרבה יותר מזה של שטחי התעסוקה, הן בשל הדרישה הגבוהה ליחידות דיור בציבור החרדי והן בשל השינויים ההדרגתיים בשוק התעסוקה בציבור זה. הפער בזמני המימוש בין שטחי המגורים והתעסוקה מביא לצורך בתכנון המאפשר מימוש הדרגתי של שטחי תעסוקה ללא פגיעה בהתנהלות השכונה שאכלוסה הושלם.

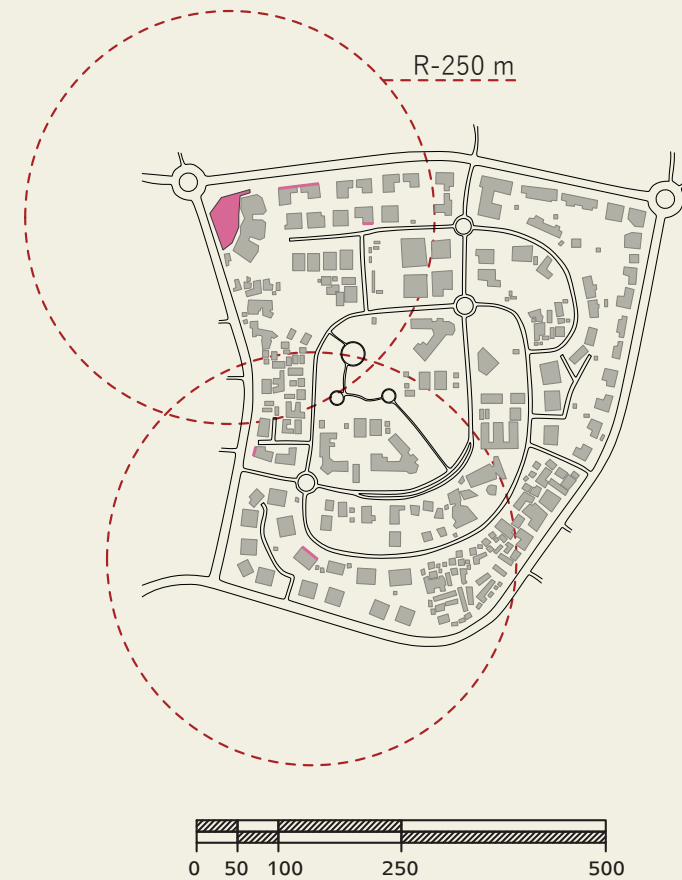
תרשים 5.20
המרכז המסחרי
העיקרי בצפון-מערב
השכונה

תרשים 5.21
מסחר בקומת קרקע
של מבני מגורים
ברחוב רבי יהודה
הנשיא, שלא בהתאם
לתכנון המקורי

תרשים 5.22
שטחי מסחר – לפי התוכנית
המאושרת לשכונה (רובע C, אלעד)

תכנון התחבורה במגזר החרדי ייחודי, ומושפע ממאפייני אוכלוסייה זו, הצורכת תחבורה ציבורית במידה ניכרת. צריכות שיא בשעות ההסעות למוסדות החינוך, לצד צריכות שיא בזמני חג ומועד, מייצרות תנודות משמעותיות הדורשות מענה מיוחד. ניתוח רשת התחבורה במקרי הבוחן בתת-פרק זה מציג את התכנון בהשוואה לתקנים ולרמות השירות.

ירושלים - רמת שלמה

שכונת רמת שלמה ממוקמת בצפון העיר, בסמיכות לכביש 404, המהווה ציר כניסה מרכזי לעיר. הכניסה לשכונה והיציאה ממנה הן מדרך יצחק שמיר, שהוא קטע מכביש 1, שלו חשיבות ברמה הכלל-עירונית בקשר שבין מזרח ומערב. במסגרת פיתוח תשתיות תחבורתיות עירוניות מבוצע בימים אלו מחלף רמת שלמה בשדרות יגאל ידין. המחלף יכלול גשר לאורך כביש 1 ומחלף כניסה ויציאה עבור תושבי שכונת רמת שלמה מעל הכביש הקיים.

כאמור בפרקים הקודמים, מערכת הדרכים הפנימית בשכונה מתבססת על המבנה הטופוגרפי ההררי. כנגזרת של שיפועי הקרקע התלולים עוקבת רשת הדרכים, ככל שניתן, אחר הטופוגרפיה ומתבססת על קווי הגובה. ביחס לרשת הרחובות והדרכים הפנימית ניצבת רשת צירי הולכי הרגל. רשת זו כוללת מדרגות הפרוסות ברחבי השכונה לשם מעבר בין הרחובות. משום כך נחצית רשת הולכי הרגל לא פעם על ידי מערכת הדרכים. צירי התנועה המרכזיים סמוכים למרבית מוסדות החינוך בשכונה, ואלה נשענים ברובם גם על מערכת הצירים הירוקים המחברת את מרכז השכונה אל שוליה.

השוואת התוכנית לתקנים ולרמות שירות מקובלות

כרבע משטח התוכנית מיועד לדרכים – שיעור שכיח ברחבי הארץ, המתאר רמת שירות טובה. תקן החניה, לפי הכתוב בהוראות התוכנית, ייקבע במסגרת הכנת תוכנית בינוי ופיתוח. יצוין כי התוכנית מקצה שטח למסוף אוטובוסים (3.23 ד'), שבו תותר בניית ביתן שירות לנהגים.

השוואת התוכנית למצב הקיים

חתכי הרחובות והגיאומטריה שלהם מאפשרים כיסוי רחב של שירותי תחבורה ציבורית בשכונה, וישנה פריסה של קווי תחבורה ציבורית ותחנות אוטובוס בכלל הרחובות העורקיים. מסוף האוטובוסים המתוכנן נבנה ומאפשר תחנת קצה תפעולית לכמה קווים.

רמת בית שמש - רובע ב'

שכונת רמת בית שמש ממוקמת בדרום העיר. רובע ב' הוא החלק הצפוני שלה והוא נקודת החיבור לשכונת מרכז העיר. רחוב נהר הירדן אשר עובר לאורכה של השכונה מהווה ציר צפון-דרום מרכזי ומייצר את הקשר בינה לבין השכונות מצפון ומדרום.

השוואת התוכנית לתקנים ולרמות שירות מקובלות

27% משטח התוכנית מיועד לדרכים – שיעור שכיח ברחבי הארץ, המתאר רמת שירות טובה. תקן החניה לפי הוראות התוכנית עומד על 1.2 מקומות חניה בממוצע ליחידת דיור, אלא אם כן צוין אחרת (במגורים א' התקן עומד על שני מקומות חניה ליחיד). תוספת מקומות חניה מעבר לתקן החניה

התקף מותרת עבור חניה ציבורית. ההוראות מציינות כי שיעור מקומות החניה העל-קרקעיים צריך להיות עד 80% משטח המגרש, ואת יתר מקומות החניה יש למקם בתת-הקרקע. יש לציין כי מקומות החניה הנדרשים יכולים לקבל מענה הן בתחום מגרש המגורים והן בתחום הרחוב. חניות הרחוב בשכונה תוכננו ברובן כחניות ניצבות משני צידי הרחוב, כך שיוכלו לתת מענה למרב המקומות הנדרשים על פי התקן שבתוכנית.

השוואת התוכנית למצב הקיים

רשת הרחובות השכונתית אינה רציפה, ועל כן עיקר פעילות התחבורה הציבורית מתרכזת לאורך ציר נהר הירדן, אשר משמש לנסיעת הקווים ולאורכו ממוקמות תחנות האוטובוס. ניכר כי אין פריסה של מערכת התחבורה הציבורית ברחבי השכונה וברחובות המקומיים. אך מאחר שהשכונה אינה מפותחת במרחק גדול מהציר (לכל היותר 350 מטר), נראה כי שיעור הכיסוי מספק רמת שירות סבירה. בחלק ממגרשי המגורים בשכונה תוכננו חניות עליות. עם זאת, נראה כי המענה המרכזי לתקן שנקבע בתוכנית הוא בחניית רחוב אשר בוצעה בהתאם למתוכנן כחניה ניצבת.

אשדוד - רובע ז'

רובע ז' באשדוד ממוקם במזרח העיר ובסמוך לכניסה אליה מכיוון מחלף אשדוד דרום. הרובע, התחום בין שדרות משה סנה, שדרות ירושלים ושדרות אלטלנה, הוא חלק מהגרید העירוני אשר נוצר באמצעות רשת השדרות העורקיות. רשת הדרכים הפנימית מייצרת גריד שאינו מלא לחלוטין, ובכך נמנעת תנועה עוברת, אולם מתאפשרת נגישות גבוהה של כל חלקי השכונה.

ברמה הכלל-עירונית, לאשדוד תנאים התחלתיים בעייתיים לרמת שירות גבוהה בתחבורה ציבורית

ובהליכה ברגל, מאחר ששכונתיה מנותקות זו מזו על ידי רחובות עורקיים מהירי תנועה, ללא שימושי קרקע הפונים אליהם. למרות זאת, מחקר שפורסם לאחרונה מראה כי רמת התלות בתחבורה ציבורית כאמצעי להגעה לעבודה ולשירותים אחרים הנדרשים לחיי היומיום גבוהה באשדוד, יחסית למטרופולין. תלות זו נובעת מהמבנה החברתי-כלכלי של העיר, המתאפיינת בשיעור גבוה של מבוגרים חסרי כלי רכב, צעירים לפני גיל הנהיגה, קשישים ואוכלוסייה ברמה סוציו-כלכלית נמוכה בהשוואה לממוצע במטרופולין. שבע מתוך 31 השכונות בעלות התלות הגבוהה ביותר בתחבורה ציבורית במטרופולין נמצאות בעיר אשדוד.

בשנת 2013 נבחרה אשדוד על ידי משרד התחבורה כעיר מודל לפיתוח תחבורה בת-קיימה. במסגרת הפרויקט קיבלה העיר ממשרד התחבורה תקציבים להשקעה בשיפור התחבורה הציבורית ובעידוד ההליכה ברגל והשימוש באמצעי תחבורה חלופיים. התוכנית כוללת הקמת רשת נתיבים של תחבורה ציבורית המבוססת על קווי BRT (אוטובוסים רבי-קיבולת) בשדרות מנחם בגין, בשדרות הרצל וברחוב ז'בוטינסקי, רשת נתיבי תחבורה ציבורית בצירים המרכזיים בעיר, רשת שבילי אופניים ועוד.

השוואת התוכנית לתקנים ולרמות שירות מקובלות

18% משטח התוכנית מיועד לדרכים – נתון נמוך למראית עין, וייתכן שהוא מושפע מריכוז שטחי הציבור בתא שטח מרכזי במרכז השכונה אשר אינו מחולק על ידי רשת דרכים פנימית. תקן החניה לפי הוראות התוכנית בייעוד למגורים הוא מקום חניה ליחידת דיור שגודלה מעל 90 מ"ר ו-0.5 מקומות חניה ליחידת דיור קטנה מ-90 מ"ר. בייעוד למשרדים קובעות ההוראות מקום חניה ל-60 מ"ר, ובמסחר – מקום חניה ל-40 מ"ר.

השוואת התוכנית למצב הקיים

רחובות השכונה מאפשרים כיסוי גבוה בתחבורה ציבורית. חתך הדרכים והגיאומטריה שלהן מאפשרים מעבר אוטובוסים. אלה אכן מייצרים שיעור כיסוי גבוה בתחבורה ציבורית במצב הקיים, כפי שניתן ללמוד ממפת תחנות האוטובוס ומרשת הקווים. מערך הרחובות בשכונה נמשך אל תוך השטח למבני ציבור הנמצא במרכז, אף שרחובות אלו אינם סטטוטוריים. מערך רחובות זה משפר את נגישותם של מוסדות הציבור ואת הקישוריות בין מזרח השכונה למערבה. מרבית החניות בשכונה תוכננו במפלס הקרקע כחלק ממגרשי המגורים.

אלעד - רובע C

רובע C באלעד ממוקם בחלקה המזרחי של העיר, בין הרחובות רבי יהודה הנשיא, רבן יוחנן בן זכאי והרשב"י, ובסמוך למסוף התחבורה הציבורית העירוני. רמת המינוע באלעד היא מהנמוכות בארץ, ועומדת על כ-100 כלי רכב פרטיים לכל 1,000 תושבים (הממוצע הארצי עומד על כ-290). עם זאת, קיימת מגמת עלייה מתמשכת ברמת המינוע, ובשנים האחרונות עומד שיעור הגידול השנתי על כ-10%.

מערכת הדרכים באלעד נשענת על ציר אורך מרכזי טבעתי, שהוא העורק הראשי והחשוב של העיר. אל ציר זה מתחברים במעגלי תנועה שלושה צירי רוחב, המשמשים לחיבור השכונות, המרכזים המסחריים, מוסדות החינוך ושאר שימושי הקרקע לציר הראשי. רחובות עירוניים מאספים מתפקדים כרחובות ראשיים בתוך השכונות ומספקים גישה לשימושי הקרקע בשכונות ולהובלת התנועה מהשכונות לדרכים העורקיות, ומשם לרשת הבין-עירונית. רשת התחבורה הציבורית בעיר מורכבת משני אמצעים עיקריים: שירות אוטובוסים סדיר ושירותי הסעות המופעלים על ידי גורמים פרטיים.

השוואת התוכנית לתקנים ולרמות שירות מקובלות

23% משטח התוכנית מיועדים לדרכים – שיעור שכיח ברחבי הארץ, המתאר רמת שירות טובה. תקן החניה לפי הוראות התוכנית בייעוד למגורים הוא על פי התקן התקף, ובסך הכול מוקצים בתוכנית לא פחות מ-1.5 מקומות חניה ליחידת דיור, כולל בשטחים הציבוריים (לא כולל חניה ברחובות).

השוואת התוכנית למצב הקיים

בכל הרחובות המאספים והעורקיים מאפשרים חתכי הרחוב מעבר של תחבורה ציבורית. קיומו של מסוף קצה לתחבורה ציבורית במזרח העיר מאפשר פעילות מעבר בין הקווים העירוניים לבין-עירוניים, תחנת מוניות והסעות. בימים אלו מתוכננת הרחבת המסוף, כך שיכלול בעתיד חניון תפעולי, חניון מנהלתי, חניון לילה לאוטובוסים וחניון חנה וסע.

תובנות ומסקנות

- שיעור השטחים המיועדים לדרכים משטח התוכניות בשכונות מקרי הבוחן דומה לשיעור השכיח בארץ ומתאר רמת שירות טובה. עם זאת, יש לזכור כי שטחים אלה משרתים, על פי רוב, אוכלוסייה בעלת מאפיינים דמוגרפיים ודפוסי שימוש בתחבורה השונים מאלו של האוכלוסייה הכללית.
- תקני החניה שנקבעו בתוכניות דומים ברובם לאלו של האוכלוסייה הכללית, אך בכמה מקרים כללו גמישות במתן מענה לתקן גם בדרכים ובשטחי ציבור, ולא רק בתחום המגרש הפרטי. מסוירים בכל השכונות עולה כי השימוש בחניה חלקי ביותר, ומרבית שטחי החניה, למעט אלה הסמוכים למוקדי מסחר, אינם נמצאים בשימוש במהלך רוב שעות היממה.
- בכל שכונות מקרי הבוחן נמצא כי מערכת הדרכים ופריסתה מאפשרות רמת שירות טובה לתחבורה ציבורית.

הנחיות והמלצות תכנון

דגשים לעיצוב עירוני
208

בית המגורים ויחידת הדיור
202

תנועה ותחבורה
198

מסחר ותעסוקה
185

שירותי קהילה וספורט
181

המרחב הציבורי הפתוח
176

שירותי דת
172

שירותי חינוך
161

לאחר שבפרקים הקודמים הוצג האפיון הסוציולוגי של החברה והמשפחה החרדית, ונסקרו ניתוחים פרוגרמטיים ומקרי בוחן של שכונות שבהן מתגוררת אוכלוסייה חרדית, פרק זה מסכם את עיקרי הלימוד ומציג תובנות והמלצות ברצף ובאופן מתומצת.

מאחר שמטרת התדריך להקל על "המתכנן המצוי", לספק היכרות ראשונית עם הקהילה החרדית ולייצר תשתית לעבודת תכנון המותאמת לקהילה זו, אפשר שפרק זה הוא השימושי מכול בתדריך. עם זאת נבקש להדגיש כי מומלץ ונחוץ שכל מתכנן או מתכנת המתכננים לאוכלוסייה החרדית יקראו במלואם גם את הפרקים הקודמים, וכן יפנו למקורות נוספים להרחבת ההבנה של צורכי אוכלוסייה זו. לשם כך גם ריכזנו בנספח לתדריך רשימת קריאה מומלצת להרחבת הידע ולהתעמקות נוספת.¹²⁵

ניתן לומר שלא בכל התחומים שנבחנו הגענו למסקנות חד-משמעיות, ולכן אין לראות בפרק זה רשימת "עשה ואל תעשה" סגורה ומפורשת; מסיבה זו מוצגים בפרק טווחים לבחירת המתכננים והנחיות גמישות להפעלת שיקול דעת. מאחר שהמציאות מורכבת יותר מכל תדריך, ולאור העובדה שגם בקרב האוכלוסייה החרדית רבים הגיוון והשוני, אנו ממליצים על תהליך תכנון משתף ככל הניתן, שבו נבחנות ההנחיות השונות אל מול הצרכים והרצונות הספציפיים.

אנו מקווים שפרק זה, לצד הפרקים הקודמים בתדריך, יתרמו להכנתן של תוכניות איכותיות ותואמות יותר לצורכי אוכלוסיית היעד.

ההנחיות בפרק זה מובאות בחלוקה נושאת, בדומה לפרקים שלעיל: שירותי חינוך; שירותי דת; המרחב הציבורי הפתוח; שירותי תרבות, קהילה וספורט; מסחר ותעסוקה; תנועה ותחבורה; וכן עוסק הפרק בבית המגורים ויחידת המגורים ובדגשים לעיצוב העירוני.

יצוין שבתדריך זה עסקנו בעיקר בתחומים שבהם יש שונות מובהקת בצרכים בין האוכלוסייה הכללית לאוכלוסייה החרדית. ברור כי נוסף על תחומים אלה יש להקצות את השטחים, הייעודים והשימושים הנדרשים לכל אוכלוסייה; לדוגמה כל נושאי הרווחה, מגורים לבעלי צרכים מיוחדים, מערכות בריאות, חינוך מיוחד (העשוי להיות מתוכנן בשילוב עם מוסדות החינוך או בנפרד מהם) – וכל זאת לפי תנאי הסף, מדריך ההקצאות של מנהל התכנון וצורכי היישוב העולים מהפרוגרמה הספציפית.

4.1

כללי קביעת פרוגרמות לאוכלוסייה החרדית

בנושא גודל משק הבית, מומלץ להישען על המוסכמה המקובלת שלפיה גודל משק בית חרדי ממוצע עומד על 5.5 נפשות, ובהמשך לדייק ככל שנתונים אחרים יעלו ויזוהו בעת התכנון.

בנושא גודל השנתון, מדריך ההקצאות של מנהל התכנון מציע 3% ככלל אצבע דמוגרפי. נתוני היישובים מהלמ"ס מצביעים על שיעור גבוה יותר, ובמיוחד בשכונות חדשות המתאכלסות, שבהן הוא עשוי להגיע בשני העשורים הראשונים אף ל-4%. לאור ניסיוננו, המלצת תדריך זה היא להתחיל עם שנתון 3.2% בממוצע – ולדייק ככל שיתגבשו נתונים.

"שכונה" בתדריך זה היא יחידה תכנונית הכוללת כ-1,000 יח"ד. ניתן כמובן לתכנן שכונות גדולות יותר או פחות, אולם היקף זה, בהתחשב בגודל משק הבית הממוצע באוכלוסייה החרדית, מאפשר סף כניסה למרבית צורכי הציבור והשימושים הנדרשים ברמת השכונה, לצריכה יומיומית ובנגישות נוחה בהליכה ברגל.

בשכונות גדולות יותר מומלץ לשקול חלוקה למתחמי משנה, אשר לכל אחד מהם מערך שירותים משלו – מתחם ריכוז מוסדות חינוך לבנים, מוסדות חינוך לבנות, שטחי מסחר, שצ"פ שכונתי. בשכונות המתוכננות בהיקף קטן יותר, מומלץ להיסמך על

שירותים הניתנים במשותף עם שכונה סמוכה.

"רובע" בתדריך זה הוא יחידה תכנונית הכוללת כ-5,000 יח"ד. גם במקרה זה ניתן כמובן לתכנן רבעים בגדלים משתנים, אולם היקף זה, בהתחשב בגודל משק הבית הממוצע באוכלוסייה החרדית, מאפשר סף כניסה לצורכי ציבור הנדרשים מעבר לרמת השכונה, לצריכה שאינה יומיומית אך עדיין רצויה בנגישות נוחה בתחבורה ציבורית או בהליכה ברגל.

ניצול יעיל של שטחי ציבור נדרש בכל תוכנית ללא קשר לאוכלוסיית היעד. עם זאת, ריבוי צורכי הציבור הדרושים בתכנון לאוכלוסייה החרדית מחייב תשומת לב מיוחדת. לפיכך, יש להציב את התנאים התכנוניים המאפשרים למצות את הפוטנציאל של כל מגרש מבחינת זכויות הבנייה, הנחיות הבינוי, עירוב שימושים וכיו"ב, וכן להביא בחשבון את לוחות הזמנים למימוש הבינוי כך שלא ייוותרו שטחים לא מפותחים או לא מבונים במרקם העירוני לאורך זמן.¹²⁶

גמישות תכנונית נדרשת גם היא בכל תוכנית, אך השינויים המתחוללים בחברה החרדית וכן ריבוי הזרמים והגוונים בה מחייבים גם בהקשר זה התייחסות מיוחדת. לפיכך, יש להביא לתכנון המאפשר גמישות בעת הביצוע וכן במהלך התפעול

126 חלק משמעותי ממוסדות החינוך החרדיים ממומן מתרומות, ולפיכך מימוש הבנייה בפועל מתרחש באופן הדרגתי, בשלבים, ולעיתים שנים רבות לאחר הקצאת המגרש.

125 ראו את הרשימה בנספח ה'.

השוטף, לצורך התאמה לתנאים המשתנים.

בנושא עלויות, תכנון מבנים ציבוריים ומבני מגורים, וכן מגוון השטחים הפתוחים, צריך להביא בחשבון את עלויות ההקמה והתחזוקה, בהתחשב בהרגלי המחיה וברמת ההכנסה העירונית והפרטית לאוכלוסייה החרדית.

4.2 שירותי חינוך

חינוך שונות לתתי-הזרמים החרדיים. חינוך הבנים מבוסס בעיקרו על הכשרה לקראת חיי לימוד תורניים, ואילו חינוך הבנות משלב בין ערכי המשפחה והקהילה לבין הכשרה לתעסוקה ולפרנסה.

במערכת החינוך החרדית שונה החלוקה לשנתונים מזו שבמערכת החינוך הכללית, כמוצג בטבלה שלהלן:¹²⁷

מבנה משק הבית החרדי, הייחודי הן במספר הנפשות הרב בו והן במבנה הגילי, יוצר צורך במספר גדול של מוסדות חינוך. עקב רמת המינוע הנמוכה, השימוש המוגבר בתחבורה ציבורית ואופני ההגעה העצמאית של הילדים למוסדות החינוך, צריכים מוסדות אלה להיות נגישים רגלית ותחבורתית באופן מקסימלי מאזורי המגורים.

למערכת החינוך החרדית מאפיינים ייחודיים המגדילים את מספר המוסדות הנדרשים, והם הפרדה מגדרית החל בגן הילדים ומגוון מערכות

127 בתחום זה ישנם אף תתי-הבדלים ומנהגים. למשל, אצל החסידים שנתון 4 נקרא "מכינה" ושנתון 5 הוא "כיתה א'". אצל ליטאים שנתון 5 נקרא "מכינה". כיתות ט', י' ו"א" בישיבה קטנה קרויות "שיעור א'", "שיעור ב'" ו"שיעור ג'", בהתאמה. כיתות י"ב, י"ג ו"ד בישיבה גדולה קרויות אף הן "שיעור א'", "שיעור ב'" ו"שיעור ג'", ומכיתה ט"ז והלאה – "קיבוץ".

שנתון	כיתה	בנים	בנות
0		מעון / משפחתון	
1			
2			
3		גן ילדים הכולל שנתון או שניים, וממוקם בנפרד או בסמוך לתלמוד התורה	גן ילדים
4	טרום		
5	חובה	תלמוד תורה	בית ספר יסודי לבנות
6	א'		
7	ב'		
8	ג'		
9	ד'		
10	ה'		
11	ו'		
12	ז'		
13	ח'		
14	ט'		
15	י'		
16	י"א		
17	י"ב	ישיבה קטנה / ישיבה גדולה (מבחינת הקצאה של משרד החינוך ומדריך ההקצאות, שנתון זה עדיין משויך לישיבה קטנה)	סמינר מקצועי
18	י"ג		
19	י"ד	ישיבה גדולה לימודים עד גיל נישואין	
20	ט"ו		
21			
22			
23			

כמו כן, בעת התכנון יש לתת מקום לבחינת הפערים בין הפרוגרמות לבין המצב בפועל, בהתחשב בשינויים החלים בחברה החרדית, כמו פתיחות ונכונות לשילוב מקצועות נוספים וגידול בכמות התלמידים בכיתות, ובהתחשב בשילוב תלמידי החינוך המיוחד במוסדות הרגילים. לכל אלה ביטוי בצרכים המרחביים.

המסגרות החינוכיות מופרדות כאמור, בהתאם לתפיסה הערכית של כל אחד מן הפלגים והזרמים בתוך החברה החרדית; עם זאת אין מניעה למקם בסמיכות מוסדות שונים קהילתית, אם הם זהים מגדרית.

בצד ההכרה בצורך בהפרדה מגדרית ובאוטונומיה חינוכית של כל אחת מתתי-הקהילות, יש לשמור על תכנון מושכל של שטחי הציבור, תוך ניצול אופטימלי של שטחים אלה וניהולם המיטבי.

← עקרונות התכנון

תכנון שירותי החינוך, הקצאות הקרקע וקביעת זכויות למוסדות החינוך יביאו לידי ביטוי את העקרונות הבאים:

הפרדה מגדרית – הפרדה בין בנים לבנות החל בגיל 3. כל שירותי החינוך הפורמליים מופרדים מגדרית, וכך גם הרוב המוחלט של פעילויות החינוך הבלתי פורמליות.

ריכוז המוסדות לבנים – ריכוז הקצאות החינוך של הבנים (לא מעונות) במגרש אחד מרכזי לשכונה יאפשר גמישות מרבית בהקמת מבני החינוך ובחלוקתם לקהילות השונות המתגוררות בשכונה, תוך ניצול הקרקע, מחד, ושמירת הגמישות לשינויים בהרכב הקהילות בעתיד, מאידך. מאחר שהמוסדות לבנים פועלים גם בשעות אחר הצהריים ולעיתים אף בערב, ישנן מגבלות על שילוב צורכי ציבור נוספים, למעט בתי כנסת, המשמשים גם את מוסדות החינוך עצמם.

פיצול המוסדות לבנות – בהתחשב בכך שחינוך הבנות מושפע פחות מחלוקה לתתי-זרמים, מומלץ למקם את המוסדות לבנות בכמה מקבצים ברחבי השכונה ולשפר בכך את הנגישות והקרבה לאזורי המגורים. מאחר שהמוסדות לבנות פועלים עד שעות הצהריים (בשכבות הגיל הצעירות), ניתן לשלב במבנים ובמגרשים צורכי ציבור נוספים הפועלים בשעות אחר הצהריים והערב, בתלות בהתאמתם.

הפרדה ועצמאות תפעולית – במגרשים המיועדים לשירותי חינוך לכמה מוסדות, ולזרמים שונים, יש לאפשר גמישות בחלוקה התפקודית. אין מניעה למקם את המוסדות בצמידות, אך נדרשת הפרדה בכניסה למוסד החינוכי ובחצרות, וכן אפשרות לעצמאות תפעולית לכל מוסד. כמו כן יש לשמור

על שיקולי תפקוד ובטיחות בשעות השיא של הגעה ויציאה, שבהן מתרכזים במקום תלמידים/ות וכלי תחבורה רבים.

נגישות ממרחב ציבורי בטוח – יש למקם את המגרשים באופן המאפשר נגישות מיטבית בהליכה ברגל. לנגישות זו חשיבות מיוחדת במגרשים המיועדים למוסדות הגיל הרך ולבתי הספר היסודיים לבנות.

נגישות לתחבורה ציבורית – יש למקם את המגרשים המיועדים לריכוז מוסדות חינוך בסמוך לצירי תנועה המאפשרים נגישות מיטבית לתחבורה ציבורית.

יעילות בהקצאה למוסדות חינוך – יש לתכנן את ההקצאות למוסדות מתוך התחשבות במשאב הקרקע, ולבחון התאמת שימושים מעורבים במגרש או ניצול מבנים לשימושים נוספים בהתחשב בהנחיות שיפורטו בהמשך. לגבי בחירת טיפוס המבנה המתאים לאוכלוסייה החרדית, ביחס לקריטריונים המופיעים במדריך ההקצאות של מנהל התכנון, הייתה התלבטות. בעוד שטיפוס C מיישם צפיפות יעילה יותר, התואמת את המציאות שאנו רואים בשטח, טיפוס B מתאים יותר כדי לשמר גמישות שתאפשר מענה למגמות עתידיות של גידול בכיתות, שטחים פתוחים וכו'. עם זאת יש לוודא כי בהוראות התוכנית, כמות הזכויות תאפשר גם טיפוס C (לאפשר גמישות בעתיד אם הדבר יידרש על ידי משרד החינוך ו/או הרשות המקומית).

← עקרונות מנחים והמלצות פרוגרמטיות

← מעון יום

מאפייני המשפחה החרדית הממוצעת מחייבים מעונות יום רבים בפריסה רחבה ונגישה.

הנחיות כמותיות	<ul style="list-style-type: none"> מכסות שטח למעונות יום יוקצו על פי הנחיות המדריך הכללי.¹²⁸
	<ul style="list-style-type: none"> סף הכניסה במדריך הכללי, כאשר הוא מתורגם לאוכלוסייה החרדית, למעון בן שלושה שנתונים (גילי 0 עד 2), ל-22 ילדים בשכבה (כיתה לכל שנתון/שכבה) – הוא כ-250 יח"ד (במדריך הכללי, מוקצה ל-50% מהשנתון).
עירוב שימושים ¹²⁹	<ul style="list-style-type: none"> על מנת לחסוך בהקצאת שטחים ייעודיים למעונות, וכן לסייע לפריסה רחבה בשכונות ולנגישות גבוהה, ניתן להשתמש בקומות הקרקע במבני מגורים למיקום מעונות. מאחר שדירות קרקע/גן אינן מוצר מבוקש מאוד בקרב האוכלוסייה החרדית (בשונה מהאוכלוסייה הכללית), ומאחר ששילוב מעון יום בקומת קרקע הוא פתרון נפוץ באוכלוסייה זו, אנו מניחים כי שילוב זה לא צפוי לפגוע בשיווק דירות המגורים במבנה או בערך. לפיכך, נוסף על המעונות שמוקצים להם שטח קרקע ציבורי או זכויות בנייה במגרש מוגדר (לדוגמה מגרש המוקצה לגן ילדים לבנות), ניתן לאפשר בהוראות התוכנית שימוש למעון כאחד השימושים המותרים בקומת קרקע במגרשים בייעוד מגורים. לחלופין, ניתן להקצות שטח/זכויות ייעודיים למעון בקומת קרקע במבני מגורים במגרשים ספציפיים או לקבוע "דירות המרה" – אף זאת בייעודים מוגדרים או מגרשים ספציפיים. אם מוקצה מגרש נפרד, מומלץ לשלב בו שימושים ציבוריים נוספים כגון תחנה לבריאות המשפחה או מקווה נשים (יש לוודא כי לא משלבים מיקום מקווה נשים עם בית כנסת במגרש). ניתן לשלב בית כנסת כשימוש נוסף, ובלבד שייבנה מעל מפלס המעון (בשל מגבלות הלכתיות ומנהגים האוסרים הקמת שירותים וכו' מעל השטח המיועד לארון הקודש או מעל בית הכנסת כולו).
הנחיות נוספות	<ul style="list-style-type: none"> מומלץ לפרוס את המעונות בכל השכונה בנגישות מרבית ומיטבית בהליכה מיחידות הדיור.

128 גם בפרק זה, במקומות שבהם התדריך מפנה למדריך הכללי, הכוונה היא למדריך ההקצאת שטחים לצורכי ציבור (ספטמבר 2016) או מדריך אחר שיבוא במקומו.
129 עירוב שימושים בפרק זה יכול שיתייחס לשימושים שונים במגרש/או לשימושים שונים במבנה, כפי שיפורט.

← גן ילדים בנים

מגיל 3 מתקיימת במערכת החינוך החרדית הפרדה בין בנים לבנות.

גני ילדים לבנים הם בני שנתון אחד או שניים ומשולבים במקרים רבים כחלק מבית הספר היסודי (תלמוד תורה). אם גן הילדים הוא חלק מבית הספר היסודי הוא יהיה בן שני שנתונים.

הנחיות כמותיות	<ul style="list-style-type: none"> מכסות שטח לגני ילדים לבנים יוקצו על פי הנחיות המדריך הכללי (במדריך הם מופיעים כחלק משנתוני בית הספר היסודי החרדי לבנים). סף הכניסה במדריך, כאשר הוא מתורגם לאוכלוסייה החרדית, לגן ילדים לבנים בן שני שנתונים (גילאי 3, 4), ל-30 ילדים בממוצע בכיתה (כיתה לכל שנתון/שכבה) – הוא כ-350 יח"ד (מאחר שסף כניסה לתלמוד תורה הוא כ-250 יח"ד, ניתן לשקול בקביעת השטח גם סף כניסה זה). מומלץ כי כ-80% מגני הילדים ימוקמו במסגרת מתחם מוסדות הבנים, והשאר בפריסה ברחבי השכונה.
עירוב שימושים	<ul style="list-style-type: none"> ניתן לשלב בית כנסת כשימוש נוסף, ובלבד שייבנה מעל מפלס גן הילדים (בשל מגבלות הלכתיות ומנהגים האוסרים הקמת שירותים וכו' מעל השטח המיועד לארון הקודש או מעל בית הכנסת כולו).
הנחיות נוספות	<ul style="list-style-type: none"> את גני הילדים שאינם משולבים במתחם מוסדות הבנים מומלץ לפרוס בכל השכונה, בנגישות מרבית ומיטבית מיחידות הדיור.

← גן ילדים בנות

גני הילדים לבנות דומים לגני הילדים במערכת החינוך הכללית.

הנחיות כמותיות	<ul style="list-style-type: none"> מכסות שטח לגני ילדים לבנות יוקצו על פי הנחיות המדריך הכללי. סף הכניסה במדריך, כאשר הוא מתורגם לאוכלוסייה החרדית, לגן ילדים לבנות בן שלושה שנתונים (גילאי 3 עד 5), ל-30 ילדות בשכבה (כיתה לכל שנתון/שכבה) – הוא כ-350 יח"ד.
עירוב שימושים	<ul style="list-style-type: none"> שילוב השימושים במגרשים המיועדים למוסדות ציבור וכן במגרשי המגורים יהיה בהתאם להנחיות לגבי מעון יום כמפורט לעיל. אם מוקצה מגרש נפרד, מומלץ לשלב בו שימושים ציבוריים נוספים, כגון תחנה לבריאות המשפחה או מקווה נשים.
הנחיות נוספות	<ul style="list-style-type: none"> ניתן לשלב בית כנסת כשימוש נוסף, ובלבד שייבנה מעל מפלס הגן (בשל מגבלות הלכתיות ומנהגים האוסרים הקמת שירותים וכו' מעל השטח המיועד לארון הקודש או מעל בית הכנסת כולו). יש לוודא כי לא משלבים מיקום מקווה נשים עם בית כנסת במגרש.
הנחיות נוספות	<ul style="list-style-type: none"> מומלץ לפרוס את גני הילדים לבנות בכל השכונה, בנגישות מרבית ומיטבית מיחידות הדיור.

← **בית ספר יסודי בנים (תלמוד תורה)**

תלמוד התורה, המכונה גם "חדר", מקביל למושג בית הספר היסודי וחטיבת הביניים באוכלוסייה הכללית. תלמוד התורה כולל תשעה שנתונים (גילאי 5 עד 13), ל-20 ילדים בכיתה (כיתה לכל שנתון/שכבה) – הוא כ-250 הכללית.

לעיתים מצורף לתלמוד התורה גם גן ילדים לבנים בן שני שנתונים נוספים. תלמודי התורה מחולקים על פי זרמים, כי כל זרם מבקש בדרך כלל לקיים מוסד חינוך נפרד (לעיתים גם בתת-זרמים).

הנחיות כמותיות	• הקצאות שטח לתלמודי תורה יהיו לפי הנחיות המדריך הכללי לבית ספר בנים.
	• סף הכניסה במדריך, כאשר הוא מתורגם לאוכלוסייה חרדית, לתלמוד תורה בן תשעה שנתונים (גילאי 5 עד 13), ל-20 ילדים בכיתה (כיתה לכל שנתון/שכבה) – הוא כ-250 יח"ד.
	• במדריך הכללי מספר הילדים בכיתה הוא 20, אך באוכלוסייה החרדית ישנם מצבים שבהם בפועל מספר הילדים מגיע ל-27 בכיתה. אז תנאי הסף יהיה כ-350 יח"ד, ויש להקצות שטח גדול יותר בהתאם (הדומה להקצאה הכללית).
	• מומלץ לרכז כ-80% מתלמודי התורה במתחם ייעודי למוסדות בנים, וכ-20% לפרוס ברחבי השכונה. לריכוזם כאמור יש יתרון בגמישות במתן מענה לזרמים לאורך זמן.
עירוב שימושים	• בצד ההמלצה לריכוז מוסדות הבנים, מומלץ להימנע מיצירת מתחמים הגדולים מכ-10 דונם, העלולים לפגוע במרקם העירוני, וליצור קטיעה במערך הרחובות והקשרים התנועתיים בשכונה, אזורים גדולים ללא פעילות וקשיים בפיתוח השטח, בעיקר בטופוגרפיה משופעת. על כן יש לאזן את ההמלצה לריכוז מוסדות הבנים עם שיקולים תכנוניים אחרים.
	• גני ילדים הם כאמור שילוב מובנה בתלמוד תורה. בתי כנסת הם שילוב אפשרי נוסף. בשל שעות הלימוד הארוכות בכיתות הגבוהות, תלמוד התורה פעיל לאורך רוב שעות היום עד אחר הצהריים. לפיכך, לא מומלץ לשלב שימושים נוספים במבנה .
הנחיות נוספות	• מומלץ למקם את מתחם מוסדות הבנים במקום בעל נגישות מיטבית ממרבית מבני המגורים במרכז השכונה, או בגבול השכונה אם צפוי כי בתי הספר ישרתו תלמידים רבים שאינם מתגוררים בה.
	• חלק מהזרמים בחברה החרדית המבקשים לימוד נפרד אינם מגיעים לסף הכניסה למוסד עצמאי. לכן הם משתלבים באגפים או חלקים ממבנה הכולל זרמים נוספים.

• מתחם מוסדות הבנים מיועד לאפשר למוסדות המיועדים לזרמים שונים להתקיים זה בצד זה ואף כאגפים במבנה אחד. יש לאפשר זאת בחלוקה התפקודית במגרשים אלה. אין מניעה למקם את המוסדות בצמידות, אך נדרשת הפרדה בכניסה למוסד החינוכי ובחצרות, ואפשרות לעצמאות תפעולית לכל מוסד, תוך שמירה על גמישות מרבית, כדי לאפשר ככל שניתן התאמה לחלוקה הקהילתית שתתקיים בשכונה לאורך זמן לאחר אכלוסה.
• מתחם מוסדות הבנים, הכולל מוסדות רבים ומערך הסעות ענף, מחייב תכנון של אזורי חניה ו"פריקה" (לתלמידים) הערוכים לקלוט את ההסעות בשעות השיא.
• בתלמודי תורה מסוימים, בהתאם לנוהג ברשות המקומית, מתוכננים חדרי מדעים וחדרי ספח (בגדלים הדומים לציבור הכללי). יש לוודא שהוראות התוכנית והזכויות מאפשרות זאת בכל תוכנית.

← **בית ספר יסודי בנות**

בתי ספר לבנות דומים לבתי הספר במערכת החינוך הכללית. בשונה מתלמודי התורה לבנים, בבתי הספר היסודיים לבנות אין הפרדה מוחלטת לזרמים, וישנה רמת עירוב מסוימת.

הנחיות כמותיות	• הקצאות השטח לבית ספר יסודי לבנות יהיו לפי הנחיות המדריך הכללי.
	• סף הכניסה במדריך, כאשר הוא מתורגם לאוכלוסייה החרדית, לבית ספר בן שמונה שנתונים (גילאי 6 עד 13, המקבילים לכיתה א' עד ח'), ל-27 ילדות בכיתה – הוא כ-350 יח"ד.
	• שטח מגרש לבית ספר יסודי הכולל שמונה כיתות הוא כ-3.5 דונם (כ-0.4 דונם לכיתה).
עירוב שימושים	• מומלץ לרכז שני בתי ספר יסודיים לבנות במתחם אחד (16 כיתות), כך שניתן יהיה לבנות בו מתקנים משותפים לשניהם (אולם ספורט, אודיטוריום וכו'). יש לשקול זאת כנגד היתרון שבפיזור המוסדות, המאפשר רמת שירות ונגישות טובה יותר בהליכה ברגל.
	• בדומה לאמור לגבי מתחמי הבנים לעיל, מומלץ להימנע מיצירת מתחמים גדולים מדי גם למוסדות הבנות, ולאזן את ריכוז המוסדות עם שיקולים תכנוניים אחרים.
הנחיות נוספות	• מומלץ לשלב מוסדות קהילה כשימוש נוסף לניצול מתקני בית הספר ושטחיו בשעות אחר הצהריים (ספרייה, מועדון נוער לבנות וכו'). ניתן לשקול הצמדת הקצאה למתנ"ס ותוספת שטח בהתאם (ראו בסעיף שירותי תרבות, קהילה וספורט).
	• מומלץ למקם את בתי הספר במרחק המאפשר רמת שירות ונגישות מיטבית בהליכה ברגל ממבני המגורים.

← ישיבה קטנה

ישיבה קטנה מקבילה לבית ספר תיכון במערכת החינוך הכללית. הלימודים בישיבה הקטנה נמשכים שלוש שנים, עד כיתה י"א, ולאחריה עוברים ללמוד בישיבה גדולה. עם זאת נציין כי על פי נתוני משרד החינוך,¹³⁰ קיימים מוסדות רבים שבהם הלימודים בישיבה הקטנה נמשכים ארבע שנים. בהתאם לכך, הקצאת השטחים במדריך הכללי (מנהל התכנון), וכן בתקצוב משרד החינוך לישיבה הקטנה, נעשית גם עבור כיתה י"ב, כלומר לארבעה שנתונים. בדומה לתלמודי התורה, גם הישיבות הקטנות מחולקות על פי זרמים במוסדות חינוך נפרדים.

הנחיות כמותיות	<ul style="list-style-type: none"> הקצאות שטח לישיבות קטנות יהיו, לפי הנחיות המדריך הכללי, לבית ספר על-יסודי בנים זרם חרדי.
	<ul style="list-style-type: none"> סף הכניסה במדריך הכללי, כאשר הוא מתורגם לאוכלוסייה החרדית, לבית ספר בן שלושה שנתונים (גילאי 14 עד 16 המקבילים לכיתות ט' עד י"א והקרויים בקהילה שיעור א', שיעור ב' ושיעור ג'), ל-40 ילדים בשתי כיתות בשנתון (20 ילדים בכיתה) – הוא כ-460 יח"ד. סף כניסה זה תואם גם לישיבה קטנה בת ארבעה שנתונים המסתיימת בגיל 17, כיתה י"ב.
עירוב שימושים	<ul style="list-style-type: none"> הנחיות המדריך הכללי קובעות שטח של 0.35 דונם לכיתה, הקצאה שאינה כוללת פנימייה. ההקצאה לא מתייחסת לחדרי אוכל ובית מדרש, הנחוצים בישיבה קטנה, אך ניצול זכויות הבנייה מאפשר בדרך כלל מענה לצרכים אלה (ביחס לאוכלוסייה הכללית הקצאת השטח פר כיתה היא קטנה, מאחר שגודל הכיתות קטן משמעותית).
הנחיות נוספות	<ul style="list-style-type: none"> מומלץ לשלב בתי כנסת. ראו הנחיות נוספות לבית ספר יסודי לבנים לעיל.

← סמינר לבנות

סמינר לבנות מקביל לבית ספר תיכון במערכת החינוך הכללית. לעיתים קרובות מתקיים בסמינר גם חינוך על-תיכוני (כיתות י"ג-י"ד, סמינר מקצועי). הסמינרים לבנות הם לעיתים קרובות מוסדות גדולים על-אזוריים.

הנחיות כמותיות	<ul style="list-style-type: none"> הקצאות שטח לסמינרים יהיו, על פי המדריך הכללי, לבית ספר על-יסודי בנות זרם חרדי (4 דונם למוסד בן שמונה כיתות, 6 דונם ל-12 כיתות). לנוכח חשיבות הסמינרים המקצועיים, ולאור מגמת התרחבות הביקוש להכשרות מקצועיות מגוונות לבנות, אנו ממליצים להגדיל את השטח/זכויות המתוכננות.
	<ul style="list-style-type: none"> סף הכניסה לבית ספר בן שמונה כיתות וארבעה שנתונים (גילאי 14 עד 17, המקבילים לכיתות ט' עד י"ב), ל-54 ילדות בשנתון (27 ילדות בכיתה, שתי כיתות בשכבה/שנתון), הוא כ-600 יח"ד.
	<ul style="list-style-type: none"> יש לאפשר שטחים סחירים בהיקף של כ-30% מהזכויות במגרש הציבורי מעבר לפרוגרמת בית הספר לטובת החינוך העל-תיכוני, ולאפשר שימוש זה בהוראות התוכנית (כיום מקובלת תוספת של 20%).
עירוב שימושים	<ul style="list-style-type: none"> שילוב של שניים או שלושה שנתונים נוספים להשכלה על-תיכונית מחייב בחינת הצורך בהקצאת קרקע נוספת או בתוספת זכויות בנייה בלבד על אותה חטיבת קרקע.
	<ul style="list-style-type: none"> לא מומלץ לשלב מוסדות קהילה כשימוש נוסף בסמינר, משום שהמבנה בשימוש גם בשעות אחר הצהריים.
	<ul style="list-style-type: none"> אם הסמינר מגיע לסף של 24 כיתות (כ-12 דונם), מומלץ להקצות בשטחו זכויות למרכז קהילתי רובעי בהיקף של כ-2,000 מ"ר בנוי עיקרי.
	<ul style="list-style-type: none"> מומלץ להימנע מיצירת מתחמים גדולים מדי גם למוסדות הבנות. את היתרונות שבריכוז המוסדות יש לאזן עם שיקולים תכנוניים אחרים.

130 לפי נתונים שהוצגו לשנת 2019, 27,704 תלמידים ב-365 מוסדות לומדים במסלול ארבע-שנתי, לעומת 15,749 תלמידים ב-172 מוסדות הלומדים במסלול תלת-שנתי.

← ישיבה גדולה / ישיבת דגל

ישיבה גדולה היא מוסד על-תיכוני שבו לומדים נערים לאחר הישיבה הקטנה. מוסד זה אינו כלול במדריך הכללי כחלק ממערכת החינוך.

קיימות גם ישיבות "דגל" המיועדות למספר גדול יותר של תלמידים. ישיבה כזו נחשבת למוסד עוגן קהילתי, המהווה מוקד משיכה בדומה למוסד אקדמי נחשב באוכלוסייה הכללית.

הנחיות כמותיות	<ul style="list-style-type: none"> הקצאת שטח לישיבות גדולות אינה מופיעה כאמור במדריך – אך יש לקבוע אותה בתוכנית. סף הכניסה לישיבה גדולה בת שלושה שנתונים (גילאי 17 עד 19, המקבילים לכיתות י"ב עד י"ד והקרויים בקהילה שיעור א', שיעור ב' ושיעור ג'), ל-40 תלמידים בשיעור, הוא כ-2,500 יח"ד. בשים לב לפער בדרישת הסף בין הישיבה הקטנה לישיבה הגדולה, יש להביא בחשבון כי תלמידים רבים עוזבים את ערי מגוריהם ועוברים ללמוד בישיבות "דגל" ובישיבות מרכזיות כגון בני ברק, ירושלים, תפרח ואחרות). נוסף על שיעורים א'-ג' ישנו "קיבוץ" – אלו תלמידים מעל גיל 19 הממשיכים לימודיהם שם עד נישואיהם. בדרך כלל גודל ה"קיבוץ" לא עולה על גודל "שיעור". סף הכניסה לישיבת דגל אינו ברמה השכונתית או הרובעית. מדובר במוסד ברמה יישובית, ולעיתים כלל-ארצית, אשר פרנסי העיר או הקהילה פועלים להביאו ולקבוע את מקומו אצלם. ישיבת דגל משפיעה על תדמית העיר והתפתחותה, ומושכת אוכלוסייה מחזקת ליישוב. מכסת השטח הנדרשת לישיבה גדולה היא 2-3 דונם במגרש נפרד למוסד שבו 150-200 תלמידים. הקצאה זו כוללת גם פנימייה, חדרי אוכל ובית מדרש. מכסת השטח הנדרשת לישיבת דגל היא כ-10 דונם ו כ-200% בנייה.
עירוב שימושים	<ul style="list-style-type: none"> אם המגרש משלב גם ישיבה קטנה, יש לבחון את הקצאת השטח והזכויות בהתאם. בית המדרש בישיבה הגדולה משמש כבית כנסת בשבתות.
הנחיות נוספות	<ul style="list-style-type: none"> בעבר הייתה אפשרות להקצות שטח "כתום" בייעוד "מוסד", ולעיתים נהגו כך. עם החלת נוהל מבא"ת¹³¹ ייעוד זה אינו קיים עוד, ומתאפשרת רק הקצאת שטח חום למוסדות ציבור. מאחר שלא מדובר במוסד אשר יש להקצות לו קרקע ציבורית, יש לשקול אם להקצות שטחים לישיבה גדולה במגרשים סחירים למבני ציבור, במגרשים סחירים לשימוש אחר, או כשטחים סחירים המותרים במגרש ציבורי.

131 נוהל מבא"ת ("מבנה אחיד לתוכניות 2006"), על עדכוניו, הוא נוהל אחיד וכלל-ארצי להגשת תוכניות לוועדות התכנון הסטטוטוריות.

← מוסדות השכלה על-תיכונית (מכללות/ שלוחות אוניברסיטה/ הכשרה מקצועית)

באוכלוסייה החרדית מוקמות לעיתים מכללות או שלוחות מוסדות השכלה גבוהה המיועדות לבנים או לבנות. מוסדות אלו אינם כלולים במדריך הכללי כחלק ממערכת החינוך.

סף הכניסה למוסדות אלו אינו ברמה השכונתית. יש לשקול את שילובם ברמה הרובעית והיישובית.

יש חשיבות לתכנון **מאפשר** למוסדות השכלה מותאמים אלו, המסייעים לקידום אפשרויות התעסוקה.

הנחיות כמותיות	<ul style="list-style-type: none"> המוסד אינו כלול במדריך הכללי ובהקצאת שטחי ציבור. מכסת השטח למוסדות אלו תלויה בפרוגרמה ובשימוש הספציפי.
ערוב שימושים	<ul style="list-style-type: none"> מוסדות השכלה אלו לא מומלץ למקם לצד מוסדות חינוך אחרים, אף לא סמינרים. לרוב ימוקמו בשטחי מסחר, לצד בתי עסק ומשרדים.
הנחיות נוספות	<ul style="list-style-type: none"> בדומה לאמור לגבי ישיבות גדולות, יש לשקול באיזה אופן להקצות שטחים/זכויות למבנים אלו במגרשים סחירים למבני ציבור, במגרשים סחירים לשימוש אחר או כשטחים סחירים המותרים במגרש ציבורי.

רמת השימוש במבני דת גדולה במיוחד בציבור החרדי: בצד אורח החיים המאופיין בצריכה שוטפת של שירותי הדת ובשיעור השתתפות מרבי, גם גודל משק הבית החרדי מעלה משמעותית את מספר המשתמשים והמתפללים הפוטנציאלי לכל יח"ד. בחינת אופי ההתנהלות של בתי הכנסת ושירותי הדת השונים יכולה לסייע בהבנה ובתכנון נכון של פריסת המוסדות.

מבני הדת, ובמיוחד בתי הכנסת, הם מרכז החיים התורניים-חברתיים של הקהילה החרדית. בתי הכנסת פעילים בכל שעות היום, כל השבוע, ובמיוחד בשבתות ובחגים. השימוש בבית הכנסת רחב, ובצד צרכים דתיים-הלכתיים שהוא ממלא, בעיקרם היותו קורת גג לתפילות במניין, משמש בית הכנסת גם מרכז קהילתי הממלא צרכים חברתיים-תרבותיים: שיעורי תורה, קידושים והתכנסויות חברתיות שונות סביב מעגל החיים והשנה.

הבחירה של משפחה חרדית בבית כנסת נובעת לא רק משיקולים של קרבתו למקום מגוריה, אלא בעיקר משיקולים של שייכות והזדהות עם המאפיינים ההלכתיים, החברתיים והתרבותיים של קהילת בית הכנסת. ההפרדה הקהילתית בבתי הכנסת נובעת מאותו מקור המוביל להפרדה במוסדות החינוך: הזרמים השונים בחברה החרדית זקוקים לבתי כנסת ספציפיים לכל תת-זרם ולכל קהילה, בנגישות מקסימלית לאזור המגורים, בשל ההגעה הרגלית בשבתות ובחגים.

מספר הנפשות הגבוה והשונות הקהילתית המתבטאת בהפרדה בבתי הכנסת יוצרים, אם כן, צורך רב בבתי הכנסת.

← עקרונות התכנון

תכנון שירותי הדת יביא לידי ביטוי את העקרונות הבאים:

שכונת מגורים כמרחב חרדי הטרונגי – המגזר החרדי מורכב מזרמים שונים הנבדלים אלה מאלה בתפיסה החינוכית ובמנהגי התפילה, מה שמביא לצורך בבתי כנסת נפרדים. לכן במרחב חרדי יהיה מספר בתי הכנסת שווה לכל הפחות למספר הקהילות הדרות בו.

שונות בין ימי חול לשבתות וחגים – ישנם הבדלים גדולים ברמת השימוש בבתי הכנסת בין ימות השבוע. במהלך השבוע הילדים מתפללים בעיקר במוסדות החינוך, ולרוב רק אב המשפחה פוקד את בית הכנסת. בשבתות ובמועדים פוקדת המשפחה בהרכב רחב יותר את בית הכנסת של הקהילה.

← עקרונות מנחים והמלצות פרוגרמטיות

תכנון שירותי הדת יתייחס להנחיות הפרוגרמטיות הבאות:

← בית כנסת

ניתן להעריך כי בכל בית אב בשכונה חרדית מצויים שניים-שלושה מתפללים תדיר – אב וילד או שניים נוספים בגילים שבהם פוקדים את בית הכנסת המשפחתי (ילדים בוגרים מתפללים לעיתים קרובות במסגרת הישיבה, ילדים קטנים אינם מתפללים תדיר ונשים אינן מתפללות תדיר על פי רוב). על בסיס הערכה זו ניתן להניח כי בשכונה בת 1,000 יח"ד יהיו כ-3,000 מתפללים תדיר. בשבתות, בחגים ובאירועים מיוחדים כמות המתפללים גדולה יותר.

בתי כנסת קיימים בגדלים מגוונים המיועדים להיקף מתפללים שונה – מעשרות בודדות של מתפללים ועד 1,000 איש ויותר. עם זאת, רוב בתי הכנסת אמורים להכיל כ-250 איש.

ההנחיות הכמותיות שלהלן מתבססות על היקף המתפללים תדיר המפורט לעיל ועל גודל בית הכנסת הרווח.

הנחיות כמותיות	
<ul style="list-style-type: none"> • מומלץ כי כמות בתי הכנסת בשכונה תהיה לפי מפתח של בית כנסת לכל 80 עד 100 יחידות דיור. 	
<ul style="list-style-type: none"> • מומלץ כי למחצית מבתי הכנסת האמורים תיקבע הקצאת קרקע במגרשים בייעוד למוסד ציבורי. בהוראות התוכנית ייקבע כי במגרשים אלו יוקצו שטח וזכויות לבית כנסת – והזכויות תאפשרנה בנייה בקומות. 	
<ul style="list-style-type: none"> • שאר בתי הכנסת ישולבו במגרשים למוסדות ציבור אשר לא יועדו לבתי כנסת (למשל כחלק ממוסדות החינוך לבנים), במגרשים אשר יועדו לבתי כנסת אך בכמות גדולה יותר, כגון בנייה בקומות, ובמגרשים סחירים למגורים ולתעסוקה. 	
<ul style="list-style-type: none"> • מומלץ להקצות קרקע לבתי כנסת לפי מפתח חישובי של 0.5 דונם לבית כנסת. עם זאת, על מנת לאפשר גמישות וניצול מיטבי של הקרקע, מומלץ כי מגרשים המיועדים לבתי כנסת יהיו בשטח שלא יפחת מ-0.8 דונם. כך תתאפשר הקמת כמה בתי כנסת בעלי קיר משותף במגרש. 	
<ul style="list-style-type: none"> • בקביעת המגרשים המיועדים לבתי כנסת, יש לשקול את הצורך במגרש לבית כנסת גדול במיוחד (על פי רוב לחסידויות גדולות) או לבתי כנסת הקטנים מהגודל הרווח. 	
<ul style="list-style-type: none"> • מומלץ כי במגרש המיועד לבתי כנסת יותר שטח בנייה עיקרי מעל מפלס הקרקע בהיקף שלא יפחת מ-100%. מומלץ לאפשר שטחים עיקריים גם מתחת למפלס הקרקע (למשל למקווה, לאולם שמחות ואף לבתי כנסת נוספים, אם הדבר מתאפשר מתנאי המגרש והוראות ההלכה). 	

עירוב שימושים	<ul style="list-style-type: none"> • מומלץ כי בתי כנסת יהיו שימוש מותר בכל המגרשים בייעוד למוסד ציבורי. • מומלץ כי בתי כנסת יהיו שימוש מותר גם במגרשים בייעודים סחירים – אם באופן גורף ואם בהתאם לשיקולים תכנוניים לגבי מטרדיות אפשרית בין בתי הכנסת לבין השימושים הראשיים למגורים או לתעסוקה במגרשים.
	<ul style="list-style-type: none"> • בכל מגרש שבית כנסת הוא אחד השימושים המותרים בו (הן במגרשים למוסדות ציבור והן במגרשים סחירים) יש להביא בחשבון את המגבלות ההלכתיות והמנהגים בנושא בית הכנסת, אשר אוסרים הקמת חדרי שינה או שירותים מעל השטח המיועד לארון הקודש או מעל בית הכנסת כולו.
	<ul style="list-style-type: none"> • במגרשים שהוקצה בהם שטח לבית כנסת, יש לשקול קביעת הוראות אשר יאסרו על בינוי או שימוש אחר אשר ימנע את האפשרות להקמת בית הכנסת. • שילוב בתי כנסת עם שימוש ציבורי אחר עלול להיות בעייתי כשאינו מתוכנן מראש (למשל הקמת בית כנסת בקומה מעל גן ילדים, תוך תפיסת חלק מחצר הגן למדרגות נגישות לקומה העליונה). תכנון מתאים ימנע או יצמצם את רוב הבעיות. לפיכך, במקרים שבהם מותר שילוב בית כנסת עם שימוש אחר, מומלץ לדרוש כתנאי להיתר ראשון במגרש הגשת תוכנית בינוי של מגרש מבנה הציבור כולו, גם אם מימושו יבוצע בשלבים.
הנחיות נוספות	<ul style="list-style-type: none"> • בבתי כנסת נהוג לשלב מקווה גברים, וכן מקווה טבילת כלים (בפועל, כיום). מומלץ לקבוע בהוראות התוכנית כי שימושים אלו מותרים במגרשים המיועדים לבתי כנסת. • את המגרשים המיועדים לבית כנסת מומלץ לפרוס בשכונה כך שיהיו נגישים בהליכה ברגל מיחידות הדיור. • מומלץ כי מגרשים שיוקצה בהם שטח לבית כנסת ייקבעו בסמוך לשצ"פ או לשטח פתוח אחר המאפשר לילדים מרחב שהייה סמוך לבית התפילה.

מקווה נשים

מומלץ כי ייקבע מקווה נשים לכל 1,000 יח"ד.

הנחיות כמותיות	<ul style="list-style-type: none"> • מחצית המקוואות הנדרשים ייקבעו במגרש ייעודי. שטח מגרש זה יהיה כ-0.5 דונם (ללא תלות במספר הבורות במקווה). • מספר בורות הטבילה יהיה בהתאם להנחיות המדריך הכללי.
	<ul style="list-style-type: none"> • ניתן לקבוע מקווה כשימוש במגרש למוסד ציבורי בעירוב עם שימושים ציבוריים אחרים ואף להקצות למקווה זכויות בנייה במגרש סחיר (בהתחשב במגבלות המפורטות להלן). • מעון או גן ילדים הם עירוב שימושים מקובל למקווה. לעומת זאת, לא מומלץ לשלב עם מוסדות לימוד לבנים, בתי כנסת או מוסדות אחרים המשרתים קהל רב וגברים בפרט. • אין לשלב מקווה לנשים ומקווה לגברים.
הנחיות נוספות	<ul style="list-style-type: none"> • מבנה מקווה הנשים אמור להיות מתוכנן בהתחשב בדרישות הצניעות. למשל, הכניסה אליו תהיה משביל ולא ישירות מהרחוב, ולחלופין תהיה הכניסה מוסתרת, לחסימת המבט הישיר מהרחוב – למשל על ידי צמחייה; זאת על מנת שהנשים הנכנסות והיוצאות לא תיראנה לעיני העוברים והשבים.

מקווה גברים

המדריך הכללי אינו כולל הקצאה למקווה גברים.

הנחיות כמותיות	<ul style="list-style-type: none"> • מוערך כי מקווה נדרש באחד מכל עשרה בתי כנסת.
עירוב שימושים	<ul style="list-style-type: none"> • בהתאם למקובל, מומלץ לשלב מקווה גברים במגרש לבית כנסת. נוהג זה חוסך משאבי קרקע ותואם את השירות ואת אופן צריכתו. לפיכך, מומלץ לאפשר מקווה כאחד השימושים המותרים בהוראות התוכנית, בכל מגרש המיועד לבית כנסת.

המגזר החרדי משתמש באופן תדיר בגינות ובפארקים שכונתיים ועירוניים. גודל משק הבית החרדי, המונה מספר ילדים כפול ממשק בית יהודי שאינו חרדי, לצד המגורים בדירות קטנות יחסית, מובילים למחסור במרחב משחק לילדים בשעות אחר הצהריים ובחופשים. בהתחשב ברמת ההכנסות הנמוכה לנפש במגזר החרדי, המשפחה החרדית זקוקה למרחבים פתוחים לציבור, שיעניקו לילדים את מרחב המשחק הדרוש להם. נוסף על כל אלה, אופי התנהלות משק הבית החרדי, הכולל היעזרות בילדים בוגרים יותר בהשגחה ובפיקוח על הילדים הצעירים, מחייב שאותו מרחב משחק נדרש יהיה קרוב ונגיש ככל האפשר לסביבת המגורים.

המרחב הציבורי הפתוח הוא בעל חשיבות כרקמה מחברת בכל שכונה או מתחם עירוני. חשיבותו גדולה עוד יותר בשכונה החרדית, שיש בה תנועה רגלית רבה מבתי המגורים אל מוסדות החינוך והדת ובחזרה מהם. בהתאם לכך, בעת תכנון הגינות והפארקים, מומלץ למקם אותם בקרבה גבוהה למוסדות ציבור, ובעיקר למוסדות החינוך ובתי הכנסת, ולקשר ביניהם במערכת צירים ירוקים. כך, ביום-יום, התנועה הרבה של ילדים ההולכים לבתי הספר וחוזרים לביתם תהיה בטוחה ונעימה יותר, דרך רצף של שטחים ירוקים, ובעת התכנסות המשפחות בבתי הכנסת בשבתות ובחגים יהיה לילדים מרחב פעילות נגיש שיוכל לשמשם.

עקרונות התכנון

תכנון שטחי הציבור הפתוחים יביא לידי ביטוי את העקרונות הבאים:

מענה לתנועה לא ממונעת – רמת המינוע הנמוכה המאפיינת את האוכלוסייה החרדית מביאה לצורך ביצירת מרחב ציבורי רציף הערוך לקלוט את ההיקפים הגדולים של המשתמשים בו בהליכה ברגל וברכיבה באופניים, ובפרט ילדים המתנהלים במרחב זה עצמאית.

היערכות ל"צריכת שיא" – היעדר שימוש בתחבורה ממונעת ואף באופניים בשבתות וברוב החגים מביא לכך שבזמנים אלו הדרישה למרחב הציבורי בשיאה, והיא ממומשת רק במרחק הליכה.

בית הכנסת כמוסד קהילתי – בשבתות ובחגים בית הכנסת בתפוסה המרבית. מועדים אלו הם גם זמני השיא מבחינת השימוש בבית הכנסת בהיבטים חברתיים-קהילתיים. לכן יש חשיבות למקם בסמיכות אליו שטחי חוץ פתוחים שיהיה אפשר להשתמש בהם בשבתות ובחגים.

רב-שימושיות – על מנת לצמצם הקצאה "בזבזנית" של שטחים פתוחים, יש להקפיד כי שטחי המרחב הציבורי המשמשים לשבילים, מעברים, כיכרות, שטחי יער וחורש וכיו"ב ישמשו ככל הניתן גם כשצ"פ תפקודי (בפועל, ובמידה הנדרשת גם בפרוגרמת ההקצאות). גם שטחי חניה פתוחה, אם ישנם, צריך לתכנן באופן שיאפשר ניצולם בשבתות ובמועדים שבהם אין תנועת כלי רכב (נטיעות, הצללה וכו').

תוכן מותאם תרבותית – כדי להפעיל את הילדים ולהעשיר את חוויית השימוש בשצ"פ ואת תחושת השייכות למקום, אפשר לשלב בו משחקי גימטרייה או חידונים למיניהם המעודדים סקרנות ומשחק – כל אלה בעלי תוכן התואם לתרבות התורנית החרדית בשילוב ההקשר הנופי המקומי בשטח הפתוח.

עקרונות מנחים והמלצות פרוגרמתיות

המדריך הכללי (מנהל התכנון) מחלק את המרחב הציבורי הפתוח לשלוש קבוצות:

- **מרחב סף הבית:** נועד לתת מענה לצורך בסיסי ויומיומי של כל אדם בכל גיל במרחב ציבורי פתוח במרחק הליכה קצר מהבית (טווח נגישות של עד 7 דקות הליכה, כ-500 מטר בקו אווירי).
- **המרחב העירוני:** נועד לספק מענה לכמה מתחמים או יחידות שכנות בעיר (הליכה של 15-20 דקות – בהתאם לטופוגרפיה, לאקלים ולמערכות התנועה; טווח נסיעה באופניים של כ-10 דקות).
- **המרחב הכלל-עירוני:** אלו שטחי הנופש, הפנאי והטבע הגדולים המצויים בעיר (בטווח נגישות במגוון אמצעים, ובכלל זה אופניים, תחבורה ציבורית ורכב פרטי).

ההנחיות הפרוגרמתיות להלן מתייחסות לחלוקה זו:

← מרחב סף הבית

מאחר שמרחב סף הבית נועד לתת מענה יומיומי לצורך של כל אדם בכל גיל במרחב ציבורי פתוח במרחק הליכה קצר מביתו, ובהתחשב במאפייני האוכלוסייה החרדית, מומלצת פריסה בטווח הליכה קצר מהמופיע במדרוך הכללי.

הנחיות כמותיות	<ul style="list-style-type: none"> מכסות השטח למרחב סף הבית יוקצו על פי המדרוך הכללי (5 מ"ר לנפש). במדרוך הכללי קיימת גמישות: עד 20% משטח ההקצאה עשוי להימנות מתשתית קשיחה כגון מדרכות וכיכרות. המלצתנו למתכנן היא שלא לצמצם את המכסות הניתנות לגינות סף הבית, עקב חשיבות השימוש בהן על ידי אוכלוסייה מרובת ילדים (כלומר מלוא ההקצאה למרחב סף הבית תהיה בתשתית ירוקה ולא בתשתית קשיחה).
	<ul style="list-style-type: none"> בשל חשיבותה, מומלץ שלא לתכנן את גינת סף הבית על פי מידות המינימום (חצי דונם), אלא בגודל אופטימלי (2-3 דונם), תוך יצירת איזון עם הצורך בפריסה נגישה לאוכלוסייה. סף הכניסה למרחב סף הבית שגודלו כ-2 דונם הוא כ-70 יח"ד.
הנחיות נוספות	<ul style="list-style-type: none"> מומלצת פריסה בטווח מרחק הליכה (לא רדיוס) של עד כ-250 מטר ממרבית יחידות הדיור בשכונה. מומלצת פריסה המאפשרת הליכה לשצ"פ ללא צורך בחציית כביש ממרבית יחידות הדיור בשכונה. מומלץ לתכנן שטחים בפיתוח אינטנסיבי ככל הניתן, ולא להסתמך על שבילי הליכה או שטחים מגשרי טופוגרפיה אשר אינם ניתנים לשימוש ילדים בפועל. קיים יתרון למיקום השטחים הפתוחים בסמיכות לבתי כנסת. מומלץ כי שטחים פתוחים יהיו ציבוריים בלבד, כלומר להימנע משפ"פים (שטח פרטי פתוח), על מנת לאפשר תחזוקה וניהול נכון לאורך זמן.

← המרחב העירוני

המרחב הפתוח העירוני נועד לספק מענה לכמה מתחמים או יחידות שכנות בעיר, ועדיף למקמו באופן המתאים גם להגעה בהליכה ברגל, בהתחשב בטופוגרפיה וכד'.

הנחיות כמותיות	<ul style="list-style-type: none"> מכסות השטח למרחב העירוני יוקצו על פי המדרוך הכללי (2 מ"ר לנפש). במדרוך הכללי קיימת גמישות: עד 20% משטח ההקצאה עשוי להימנות מתשתית קשיחה כגון מדרכות וכיכרות. המלצתנו למתכנן היא שלא לצמצם את המכסות הניתנות לשטחי המרחב העירוני, עקב חשיבות השימוש בהם על ידי אוכלוסייה מרובת ילדים (כלומר מלוא ההקצאה למרחב העירוני תהיה בתשתית ירוקה ולא בתשתית קשיחה). סף הכניסה למרחב פתוח עירוני שגודלו כ-10 דונם הוא כ-900 יח"ד. ככל שהמרחב הכלל-עירוני מרוחק מהשכונה, יש להגדיל את ההקצאה למרחב העירוני. במידת הצורך ניתן לאפשר גמישות בהקצאת תשתית קשיחה כחלק משטחי המרחב העירוני (מאחר ששטחי דרכים וחניה משמשים בפועל כמרחב ציבורי בשבתות וחגים).
	<ul style="list-style-type: none"> מומלץ לשלב מרחב זה ברשת הצירים הירוקים ההליכתית. אם היקף יחידות הדיור מביא לשטח פתוח אחד – מומלץ למקמו במרכז השכונה. אם הוא מצריך יותר משטח פתוח אחד בן 10 דונם – מומלץ לפזר שטחים אלו במקומות שונים, ולא לרכזם כשטח פתוח גדול יותר במקום אחד. שטחי דרכים וחניה המשמשים כחלק מהמרחב הציבורי בשבתות ובחגים יש לתכנן כמרחבים אופקיים, מגוונים חלקית ומוצלים ככל הניתן, באופן שיתמוך בשימוש כפול זה.
הנחיות נוספות	<ul style="list-style-type: none"> מומלץ לשלב מרחב זה ברשת הצירים הירוקים ההליכתית. אם היקף יחידות הדיור מביא לשטח פתוח אחד – מומלץ למקמו במרכז השכונה. אם הוא מצריך יותר משטח פתוח אחד בן 10 דונם – מומלץ לפזר שטחים אלו במקומות שונים, ולא לרכזם כשטח פתוח גדול יותר במקום אחד. שטחי דרכים וחניה המשמשים כחלק מהמרחב הציבורי בשבתות ובחגים יש לתכנן כמרחבים אופקיים, מגוונים חלקית ומוצלים ככל הניתן, באופן שיתמוך בשימוש כפול זה.

← המרחב הכלל-עירוני

המרחב הפתוח הכלל-עירוני משרת את העיר כולה וגודלו נגזר ממספר תושביה. עם זאת, על מנת שמרחב זה ישרת את האוכלוסייה החרדית, רצוי שיהיה במרחק הליכה סביר משכונות מגוריה, המאפשר גישה אליו גם בשבתות ובחגים.

הנחיות כמותיות	<ul style="list-style-type: none"> מכסות השטח למרחב הכלל-עירוני יוקצו על פי המדרוך הכללי (מינימום 3 מ"ר לתושב). בעת התכנון, יש לשקול אם מתקיים שטח כלל-עירוני במרחק נגיש בהליכה לתושבים. אם השטח מרוחק (מצריך נסיעה, ולכן לא יעמוד לרשות התושבים בשבתות ובמועדים), והמתכנן מעוניין למקם שטחים כלל-עירוניים במרחק קצר יותר, ניתן להתחשב בשיקול זה בהקצאה הפרוגרמטית.
	<ul style="list-style-type: none"> מומלץ כי שולי השטח הכלל-עירוני הקרובים לשכונה יפותחו באופן אינטנסיבי שיאפשר להשתמש בהם ברמה העירונית.
הנחיות נוספות	<ul style="list-style-type: none"> מומלץ כי שולי השטח הכלל-עירוני הקרובים לשכונה יפותחו באופן אינטנסיבי שיאפשר להשתמש בהם ברמה העירונית.

- בשל רמת המינוע הנמוכה וההישענות הרבה על הליכה ברגל כדרך התניידות בקרב האוכלוסייה החרדית, מומלץ לפתח מערכת של צירי הליכה ברגל, או "צירים ירוקים".
- מערכת שבילי ההליכה ברגל לא אמורה להיות חלופה לרחובות העירוניים השוקקים, אלא חלק ממערך התנועה בשכונה. על הצירים לחבר בין שטחים פתוחים ומוקדים מושכי קהל, ולאפשר גישה בהליכה ברגל בדרך הקצרה ביותר – ובדגש על תנועת הילדים – אל מוסדות החינוך ובחזרה מהם.

לבסוף יש גם צורך בתכנון והקצאת שטחים למגרשי ספורט פתוחים, אשר קבוצות באוכלוסייה החרדית מגלות פתיחות מסוימת כלפי הצורך בהם, גם אם בקרב הבנים בלבד.

ההטרונגניות של המגזר החרדי והתהליכים הרבים המתרחשים בו בעת הזו דורשים מאיתנו, כמתכננים, לדאוג לשטח למוסדות התרבות והקהילה. ההקצאה ככלל תהיה לפי הנחיות המדריך הכללי (בהתחשב בגודל משק בית ושנתון, ובהתאמה לפרוגרמה), ויש לאפשר גמישות תכנונית מקסימלית לעת מימוש התוכנית.

← עקרונות התכנון

תכנון שירותי התרבות והקהילה יביא לידי ביטוי את העקרונות הבאים:

גמישות ושילוב שירותים קהילתיים – המרכז הקהילתי יאפשר לייצר חללים בגדלים שונים לצורכי הקהילה המשתנים לאורך "הגל הדמוגרפי" וכן בהתאם לשעות הפעילות¹³². לדוגמה, בבוקר ניתן להשתמש במרכז הרב-תכליתי כמועדון לקשיש, אחר הצהריים לחוגי העשרה לילדים ובערבים לקורסי הכשרה מקצועית למבוגרים.

נגישות משטחי המגורים – מיקום שירותי התרבות והקהילה צריך להיות נגיש במידה מרבית מאזורי המגורים. מפאת מחסור בשטחים ציבוריים פנויים,

מגמות שונות הובילו לשינויים בדפוסי הפנאי והקהילה של הציבור החרדי ולפתיחות גוברת לשימוש בתשתיות הפיזיות שמספקת הרשות המקומית לצריכת שירותים מותאמים בתחומים אלה. בחלק מההיבטים, דפוסי השימוש של הציבור החרדי דומים לאלו של אוכלוסיות מקבילות בציבור הכללי, ובהיבטים אחרים נדרשת התאמה למאפייני הציבור החרדי.

המרכז הקהילתי בציבור החרדי משמש בעיקר את האימהות והילדים בגיל הרך ובגילי בית הספר היסודי, את הנערות ואת בנות גיל הזהב. גודלן של המשפחות, מספר הילדים והתלות הגדולה בשטחים ציבוריים הופכים את המרכזים הקהילתיים למרחב חשוב וחיוני בחייה של המשפחה החרדית. המרכז הקהילתי ממלא צרכים של תרבות ופנאי, ומשמש לכינוסים ופעילויות בימי החופשה ואף לאירועים מגזריים משמעותיים כמו חתונות של אדמו"רים. הוא גם מוקד מרכזי של חינוך בלתי פורמלי, אשר לו תפקיד משמעותי בציבור החרדי. לפיכך, מבנה המרכז הקהילתי צריך לתת מענה למגוון אוכלוסיות חרדיות בטווח רחב של גילים.

במסגרת שירותי התרבות והקהילה יש לכלול גם התייחסות למועדון עבור נוער בסיכון, אולם ספורט, וכן אודיטוריום קטן שישמש את הכינוסים הרבים הנערכים בקהילות החרדיות השונות – נושא אשר כיום לא זוכה למענה.

¹³² שניונים בהרכב משקי הבית לאורך זמן מתחילת האלוס בשכונה חדשה – תחילה מתאפיינים משקי הבית ברביי משפחות צעירות וילדים, ובהמשך השנים ההרכב מתאון, עד לשלב שבו האוכלוסייה הוותיקה כוללת מגוון גילים, לרבות קשישים.

ניתן ואף מומלץ לשלב שירותים אלה בסמיכות לבתי הספר לבנות; שילוב זה מייצר יתרונות מבחינת נגישות תחבורתית ומבחינת ניצול מיטבי של השטחים, המשמשים את התלמידות בשעות הבוקר ואת כלל הקהילה בשאר שעות היום.

הפרדה מגדרית – גם שירותי התרבות והקהילה נצרכים בדרך כלל בהפרדה מגדרית. אם שירות התרבות משולב במוסד חינוך, יש לאפשר כניסה נוספת נפרדת מתוך מוסד החינוך עצמו.

← עקרונות מנחים והמלצות פרוגרמתיות

תכנון שירותי התרבות והקהילה יתייחס להנחיות הפרוגרמתיות הבאות:

← מרכז קהילתי (מתנ"ס) קטן

לאור הצורך בחוגים ובפעילות להעשרה והכשרה למבוגרים, וכן הצורך בפעילויות לשעות הפנאי לילדים, מומלץ להקצות שטחים למרכזי קהילה קטנים ברמת השכונה.

הנחיות כמותיות	• הקצאות שטח למרכז קהילתי יהיו על פי המדריך הכללי.
	• סף הכניסה המומלץ למרכז קהילתי קטן הוא כ-1,000 יח"ד.
עירוב שימושים	• מומלץ לשלב את המרכז הקהילתי בבית ספר לבנות.
	• לא מומלץ לשלב את המרכז הקהילתי במוסדות חינוך לבנים, בשל שעות הפעילות הארוכות בהם.

← מרכז קהילתי (מתנ"ס) בינוני

מרכז קהילתי בינוני משרת כמה שכונות.

הנחיות כמותיות	• הקצאות שטח למרכז קהילתי יהיו על פי המדריך הכללי.
	• סף הכניסה המומלץ למרכז קהילתי בינוני הוא כ-5,500 יח"ד.
עירוב שימושים	• בציבור הכללי נהוג לשלב מרכז קהילתי בינוני בבית ספר על-יסודי. מכיוון שמוסדות החינוך במגזר החרדי קטנים יותר, במרבית המקרים לא יספיק השטח לעירוב השימושים. אם נקבע בתכנון מגרש של כ-10 דונם למוסדות חינוך לבנות, ניתן ורצוי לשקול שילוב זה. אם מקצים מגרש ייעודי, מומלץ להקצות כ-2 דונם.
	• לא מומלץ לשלב את המרכז הקהילתי במוסדות חינוך לבנים, בשל שעות הפעילות הארוכות בהם.

← מרכז קהילתי (מתנ"ס) גדול

מרכז קהילתי גדול כולל לצד השימושים הבסיסיים גם בריכת שחייה ואולמות ספורט. באוכלוסייה הכללית מקביל המרכז הקהילתי הגדול ל"קאנטרי קלאב". מאחר שהאוכלוסייה החרדית אינה משתמשת בכל האפשרויות הכלולות במוסד זה, יש לבחון את הרכיבים אשר יש צורך בשילובם בעת התכנון, במסגרת מגבלות הצניעות וצורכי הקהילה.

הנחיות כמותיות	• הקצאות שטח למרכז קהילתי יהיו על פי המדריך הכללי.
	• ניתן לשקול הקצאת 5-6 דונם למגרש ייעודי (שטח קטן מהמקובל באוכלוסייה הכללית, בשל מיעוט פעילויות ספורט במגרשים פתוחים).
	• סף הכניסה למרכז קהילתי גדול ברמה כלל-עירונית הוא כ-9,000-10,000 יח"ד.
עירוב שימושים	• בריכת שחייה – יש ביקוש לבריכות שחייה בקרב הציבור החרדי, בכפוף לשעות פעילות נפרדות לנשים ולגברים. ניתן לשלב בריכת שחייה במרכז קהילתי גדול.
	• ניתן להקצות שטח לבריכת שחייה גם במגרש נפרד בשטח של כ-2-3 דונם (סף כניסה – כ-4,500 יח"ד).
	• אולם ספורט גדול – בשכונות חרדיות כמעט שאין מגרשי ספורט ואולמות ספורט קטנים בבתי ספר. מומלץ על כן להקצות שטח של כ-2 דונם לאולם ספורט גדול, אולם ניתן לשלבו במרכז קהילתי גדול או בינוני או במתחם בתי ספר לבנות כשימוש נפרד.
	• מגרש ספורט פתוח – בעת התכנון ניתן לשקול מגרש ספורט פתוח בן כ-2 דונם. מגרש כזה עשוי להתקיים במתחם הבנים, באופן שאינו פתוח לרחוב, או בפאתי השכונה. מגרש כזה יוקצה (אם יוקצה) לכל 2,000 יח"ד.

← מועדון נוער

תנועות נוער ומועדוני נוער פועלים באוכלוסייה החרדית באופן שונה מבאוכלוסייה הכללית.

הבנות משתתפות לעיתים בפעילות לנוער במסגרות בית-ספריות (כדוגמת "בנות בתיה") אשר מתקיימת בין כותלי בית הספר, ולעיתים משתמשות במתקנים חיצוניים.

הבנים שוהים במסגרות החינוכיות עד שעות הערב. לפיכך, מועדוני נוער לבנים מיוחסים בדרך כלל לאוכלוסיית נוער בסיכון. יש לציין כי תפיסת הקהילה החרדית כוללת תחת הכותרת "נוער בסיכון" גם נוער שנשר ממסגרות הלימוד, ואינה זהה לתפיסות באוכלוסייה הכללית.

הנחיות כמותיות	עירוב שימושים
<ul style="list-style-type: none"> מועדוני נוער יוקצו בהפרדה מגדרית. סף כניסה מומלץ למועדון נוער הוא כ-1,000 יח"ד (אחד לבנים ואחד לבנות). (החישוב מבוסס על 1,000 יח"ד, 176 ילדים בשנתון, מהם 88 בנים ו-88 בנות). הכמות המחושבת לנוער בסיכון היא כ-44 ילדים (לארבעה-חמישה שנתונים). אם מוקצה מגרש נפרד, גודלו יהיה 0.5 עד 1.5 דונם וכ-150 עד 750 מ"ר בנוי, תלוי בפרוגרמה. 	<ul style="list-style-type: none"> מועדונים לבנות ניתן לשלב במוסדות החינוך לבנות, במרכזים קהילתיים או כשימוש נוסף בקומה שנייה מעל מעונות יום וגני ילדים. מועדונים לבנים ניתן לשלב במרכזים קהילתיים, אך אין לשלבם במוסדות החינוך. העדפת אנשי הקהילה היא שמועדוני נוער בסיכון ייקבעו בפריפריה של השכונה, ורצוי בסמיכות לשטח פתוח, המאפשר פעילות ספורטיבית, משחק וכו'.

← שירותים נוספים

הנחיות
<ul style="list-style-type: none"> יש לתכנן ולשלב שירותי תרבות נוספים, כדוגמת אודיטוריום, קונסרבטוריום וספרייה, ושירותי קהילה כדוגמת מועדון קשישים ומרכז יום. הקצאות השטח יהיו על פי המדריך הכללי, בשים לב לפערים בגודל משק הבית ולהרכב הגילי, הכולל אוכלוסייה צעירה בהיקף משמעותי. ככלל, מומלץ לשלב שירותים אלו כחלק מהמרכז הקהילתי. שירותים לבעלי מוגבלויות – יש לספק שירותים אלו בהתאם להנחיות לאוכלוסייה הכללית (הקצאות השטח יהיו על פי המדריך הכללי). אם אין סף כניסה לשירות כלשהו, ניתן להסתמך על שירותים בשכונות גובלות, אף אם הן חילוניות. דיוור מוגן – לשימוש זה קיים ביקוש בקהילה החרדית. הקצאות הקרקע (במגרשים סחירים) והתקנים דומים לאלו שבאוכלוסייה הכללית, אך מאפייני המבנה שונים מעט, לדוגמה שילוב בית כנסת וחדרי שיעורים נפרדים.

4.6 מסחר ותעסוקה

ולתעסוקה – פתיחה לרחוב, הימנעות מנישות סגורות וכד'.

התחשבות ברמת מינוע נמוכה – רמת המינוע בקרב האוכלוסייה החרדית נמוכה באופן משמעותי מיתר האוכלוסיות בישראל: כשלושה רבעים ממשקי הבית החרדיים לא מחזיקים במכונית. האוכלוסייה החרדית מסתמכת על תחבורה ציבורית באופן כמעט מוחלט למטרות הנסיעה השונות.

התחשבות בהתניידות ילדים – ילדים צעירים מתניידים בשכונה ללא מבוגר ולוקחים חלק פעיל בקניות המשפחתיות.

צריכת מזון שוטפת – מספר הנפשות הגדול בכל יח"ד והיבטי ההתניידות שאוזכרו מחייבים פריסה נרחבת של מכולות בכל קרן רחוב. חנויות המזון עונות על צורך חיוני בהצטיידות שוטפת ואספקה טרייה, ועליהן להיות נגישות במרחק הליכה ובפריסה כלל-שכונתית.

תעסוקת בקרבת הבית – תעסוקה בקרבת הבית היא כורח ההולך וגובר עקב הצורך לאזן בין דרישות העבודה והגדלת היקפי המשרה, לבין צורכי הבית מרובה הילדים (נשים) וצורכי הלימוד (גברים). נדרש לצמצם ואף למזער את זמני ההגעה למקום העבודה. יש לתכנן ולאפשר מקומות תעסוקה מגוונים – בדגש על תעסוקת נשים – בקרבת לבתי המגורים, וביוממות שלא תעלה על כחצי שעת נסיעה בתחבורה ציבורית.

מאפייני המסחר באוכלוסייה החרדית שונים מאלו של האוכלוסייה הכללית, הן בשל צרכים ודרישות ייחודיים הנוגעים להיבטי דת ומסורת, כמו כשרות, קריטריונים של צניעות ומוצרי צריכה כמו ספרי קודש או ספרי לימוד מותאמים, והן בהקשר לגודל משק הבית ולכלכלתו, המבוססת על צניעות וחסכון המאפיינים משפחה חרדית, ומייצרת רמת מחירים שונה מזו המקובלת בציבור הכללי.

היבטי התעסוקה במגזר החרדי עוברים בשנים האחרונות שינויים מהותיים, ובהינתן המשך המגמות ניתן להניח כי התמונה התעסוקתית במגזר זה תידמה יותר ויותר לתמונה התעסוקתית במגזר הכללי בישראל. עם זאת למשפחה החרדית, ולנשים בפרט, מאפיינים ייחודיים המשליכים על היבטים תעסוקתיים ומביאים לכדי צרכים תכנוניים ייחודיים.

← עקרונות התכנון

תכנון שטחי המסחר והתעסוקה יביא לידי ביטוי את העקרונות הבאים:

היבטי צניעות – תפיסת נושא הצניעות, אשר פורטה בפרק הסוציולוגי, משליכה מהותית על התנהלות הקהילה ועל צרכיה. הפרדה מגדרית, צמצום ההתקהלות, העדפת חשיפת שטחי המסחר לרחוב שבו מצויה השגחה ציבורית, הימנעות מחללים סגורים וכד' – לכל אלה השפעות על מאפייני הבינוי; הן ברמת התוכנית, כגון קביעת שטחי מסחר בחזיתות ועירוב שימושים, והן ברמת תכנון הבינוי והמבנים למסחר

← עקרונות מנחים והמלצות פרוגרמטיות

תכנון שטחי המסחר והתעסוקה יתייחס לעקרונות ולהנחיות הפרוגרמטיות הבאות:

← מסחר ותעסוקה - כללי - המלצות הנוגעות להיבטי צניעות

הנחיות כלליות
<ul style="list-style-type: none"> בשל ההעדפה למעט בהתקהלות ובעירוב גברים ונשים, קניון כמתחם בילוי אינו קיים בציבור החרדי. גם מבנה סגור לשימושים מסחריים אינו תופעה רווחת, ורק לאחרונה הוא החל מחלחל אל השכונות החרדיות, תוך התמודדות עם אתגרים של קבלת הסכמת הסמכויות ההלכתיות ביישוב.
<ul style="list-style-type: none"> אפיון זה מצריך תכנון מסחר הפתוח לרחוב או למעבר ציבורי. בהקשר זה, רחוב הוא כל ציר תנועה שיש בו תנועת הולכי רגל משמעותית, אף אם אין בו תנועה מוטורית.
<ul style="list-style-type: none"> מיקום המסחר בתוכנית והגדרת הבינוי יתוכננו לאפשר ככל הניתן הפניית המסחר לחזית הרחוב, שבו מתקיימת השגחה רחבה לאורך היום.
<ul style="list-style-type: none"> ניתן לתכנן את המסחר כחלק מעירוב שימושים או כקומת קרקע פתוחה במרכז מבונה.
<ul style="list-style-type: none"> כדי לאפשר פעילות עסקית לאורך הרחוב, אם במרכז מסחרי ואם לאורך רחוב מגורים ומסחר, יש להבטיח בתוך שטח המגרש (הפרטי) שטחי מעבר רחבים ומוסדרים המספקים גישה נוחה לעסקים והצגת סחורה בחזית המבנה, בלי לפגוע בנוחות המעבר של עוברי אורח בשטח המדרכה הציבורית.
<ul style="list-style-type: none"> המבנים למשרדים, שירותים ותעסוקה יתוכננו באופן שיפחית במידת האפשר שטחי מעבר, חללים ונישות מוסתרים.
<ul style="list-style-type: none"> הפניית המסחר במבנה תהיה ככל שניתן לחזית הרחוב או למרחבים נצפים. אם נדרשים מעברים לחלקים עורפיים, יש לתכנן שיהיו תכליתיים וקצרים.
<ul style="list-style-type: none"> ההעדפה לצמצום התקהלות משליכה על צריכת שטחי השירות למסחר שאינו מזון. בהוראות התוכנית, ככל שמוגדר, ובתכנון המבנים, יש לקבוע שטחי שירות המיועדים למסחר שאינו מזון לכדי 35%-40% (לעומת שטחי השירות בציבור הכללי, המחייבים לרוב כ-50%); זאת משום שמסחר שאינו למזון המתוכנן לאוכלוסייה הכללית, כולל על פי רוב שטחי שירות המיועדים לעודד שהייה, אך במסחר המכוון לציבור החרדי שטחים אלו אינם רצויים.
<ul style="list-style-type: none"> למסחר למזון, לעומת זאת, יש לשמור על 50% משום שנדרשים שטחי שירות נרחבים לאחסנה, לפריקת סחורות ולאגירת פסולת מסוגים שונים.
<ul style="list-style-type: none"> ככל הניתן, במהלך התכנון יש להתייעץ עם סמכות הלכתית המקובלת על אוכלוסיית היעד.

← מסחר ותעסוקה - כללי - המלצות הנוגעות לצורכי הנגישות ופיזור השירותים בסמיכות למגורים

הנחיות כלליות
<ul style="list-style-type: none"> יש לתכנן ולמקם את המרכזים הקטנים לאורך הרחוב ובפריסה רחבה בשכונה, בסמיכות למבני מגורים ובשילוב עימם, תוך התחשבות בהגעה רגלית, כולל של ילדים, ובצורכי הבטיחות הנובעים מכך.
<ul style="list-style-type: none"> יש לתכנן ולמקם את המרכזים הגדולים יותר תוך התחשבות בנטייה להגעה בתחבורה ציבורית (וגם ברכב ובמוניות).
<ul style="list-style-type: none"> מומלץ לשקול ולאזן בין צורכי הנגישות, המובילים לביזור ברחבי השכונות, ובין הצורך לייצר ספי כניסה לשירותים ומוצרים ברמה גבוהה, המושגים באמצעות ריכוז מכלולים למסחר ותעסוקה.

← מסחר ותעסוקה - מחסור בשטחי תעסוקה ואיזון כלכלי ברשות המקומית

הנחיות כלליות וכמותיות
<ul style="list-style-type: none"> ביישובים החרדיים יש מחסור בשטחי תעסוקה.
<ul style="list-style-type: none"> בתכנון שטחי תעסוקה מתחשבים מתכנני ערים לא רק בצורכי המשתמשים, דהיינו צורכי התעסוקה לאוכלוסייה שתגור במרחב המתוכנן, אלא גם ביצירת איזון כלכלי לרשות המקומית, היות ששטחי התעסוקה והמסחר מניבים ארנונה חשובה, המאזנת את הוצאותיה על שטחי המגורים. בתכנון לאוכלוסייה הכללית מקובל להניח כי נדרשים שטחים "מניבים" בהיקף של כ-10 מ"ר ברוטו לנפש לצורך איזון תקציבי לעיר.
<ul style="list-style-type: none"> חישוב תכנוני המבוסס על היקפי המועסקים מגדיר צורך של כ-5-7 מ"ר לנפש. מאחר שכך, נושא האיזון הכלכלי של הרשות צריך יהיה להיבחן בנפרד, בהקשר ליישוב ולפרויקט הספציפי (בחינה דומה נעשית על ידי פרוגרמרים גם ביישובים כלליים).

מסחר ותעסוקה - המלצות הנוגעות לתעסוקה
בדגש על נגישות לקרבת הבית

<p>הנחיות כלליות</p>	<ul style="list-style-type: none"> יש ליצור תמהיל, מדרג של משרדים ומקומות תעסוקה בגדלים שונים ובתנאים השומרים על צורכי הצניעות, ולשלב במרכזים רובעיים ובמרכזים שכונתיים.
	<ul style="list-style-type: none"> יש לתכנן מבנים בצורה המקנה גמישות, כך שיתאפשרו איחוד ופיצול של שטחי משרד וכן פיתוח והרחבה של המרכזים בשלבים, כמענה לביקושים גדלים ומשתנים לאורך השנים.
	<ul style="list-style-type: none"> שטחי התעסוקה צריכים להתאים לאפיון הקהילתי, לרבות הפרדה מגדרית, שיקולי צניעות וכד', בדגש על אפשרויות תעסוקה לנשים.
<p>הנחיות כמותיות</p>	<p>המלצות למדרג על פי ביקושים לתעסוקה</p> <ul style="list-style-type: none"> משרדים קטנים (מקצועות חופשיים וכדומה) בשטח שכיח של 20-40 מ"ר. שירותי רפואה (מרפאות מתמחות, מעבדות וכדומה, לרוב בסמיכות למרפאות ציבוריות גדולות) בשטח שכיח של 30-70 מ"ר. מוקדי תעסוקה (תמיכה, Back Office וכדומה) בגודל שכיח של 200-400 מ"ר. מוקדי תעסוקה (Employment Hubs) ומקומות עבודה (Workspaces) ליזמות וחדשנות, עם שירותי תקשורת ואינטרנט "כשרים", בגודל של כ-200-400 מ"ר. שטחי תעסוקה ברמת הרובע, המיועדים לאפשר כניסת חברות גדולות, בשטח של יותר מ-1,000 מ"ר, אשר ניתן לחלקו ולהתאימו בגמישות. כאשר מתכננים מע"ר, מרכז עסקים ראשי (שירות ברמה העירונית), מומלץ כי לפחות 50% מזכויות הבנייה בו יוקצו למגורים (לעומת כ-30% באוכלוסייה הכללית).

מסחר ותעסוקה - המלצות הנוגעות לעסקים "מזעריים"
- תעסוקה ומתן שירותים מתוך הבית

<p>הנחיות כלליות</p>	<ul style="list-style-type: none"> התכנון יאפשר את קיום העסקים המזעריים.
	<ul style="list-style-type: none"> שטחי העסקים המזעריים, בתחום דירות המגורים, הם בנוסף לשטחים המניבים הנדרשים על פי הפרוגרמה.
	<ul style="list-style-type: none"> במקביל יאפשר התכנון ואף יעודד תהליך הדרגתי של הסדרת העסקים למיניהם ומעבר ליחידות מסחר קטנות מוגדרות, באמצעים הבאים:
	<ul style="list-style-type: none"> התכנון יאפשר מסחר בחזית מבני המגורים ומבני ציבור מתאימים, במקומות ובתנאים המתאימים לכך.
<ul style="list-style-type: none"> התכנון יאפשר תוספת קומות משרדים במבני מגורים ומבני ציבור, במקומות ובתנאים המתאימים לכך (בקהילות מסוימות ניתן כך להגדיל את ניצול הקרקע מעבר למגבלות של מעלית שבת; מאחר שמקום התעסוקה אינו פעיל בשבתות ובמועדים, ניתן למקמו בקומה גבוהה). 	

<p>הנחיות כלליות</p>	<ul style="list-style-type: none"> התכנון הסטטוטורי יאפשר (במקומות ובתנאים המתאימים לכך) "דירות המרה" בקומת הקרקע.
	<ul style="list-style-type: none"> שילוב שוק שכונתי או רובעי - אם כשוק קבוע הממוקם במגרש ייעודי ו/או משולב במבנה קבע, ואם כשוק תקופתי במיקום מתאים, מה שמצריך הסדרה של מכלול הצרכים התברואתיים, הביטחוניים, הבטיחותיים והתנועתיים.

מסחר ותעסוקה - המלצות הנוגעות למגזר השלישי

<p>הנחיות כלליות</p>	<ul style="list-style-type: none"> המגזר השלישי מתקיים כחלק ממרקם השכונות החדיות. גמ"חים מתקיימים במבני המגורים, בחצרות ובמרחבים אחרים, אף אם אינם מוסדרים. גמ"חים קטנים עשויים להתקיים אף בדירות המגורים עצמן (גמ"ח לתנורי חימום, למוצצים וכו').
	<ul style="list-style-type: none"> מלכ"רים (מוסדות ללא כוונת רווח) אלה אינם מתקיימים כשגרה בשטחי מסחר, הן משום החיסכון בעלויות שכירות והן משום שלעיתים עליהם להיות נגישים בכל שעות היממה, ולא רק בשעות פעילות המסחר. עם זאת ישנן פעילויות של המגזר השלישי המצריכות שטחים ניכרים, לדוגמה בהתארגנויות לקראת המועדים ראש השנה, פסח, הרגלים וכו'.
	<ul style="list-style-type: none"> בתכנון הסטטוטורי יש לשקול נושא זה ולאפשר קיומו בגמישות מרבית, אך באופן שיצמצם מפגעים.
	<ul style="list-style-type: none"> יש לאפשר בהוראות התוכנית את השימושים למגזר השלישי בעירוב השימושים (ובוודאי בשימושי המסחר), וראוי לשקול שילובם במרחב הציבורי, במתחם שוק זמני וכדו'.
	<ul style="list-style-type: none"> מוצע גם להוסיף זכויות לבינוי במרכזים שכונתיים ובמבני ציבור, ולאפשר בהוראות התוכניות שימושים להשכרה למלכ"רים הפועלים בתחומי הרווחה והבריאות.
	<ul style="list-style-type: none"> מוצע גם להוסיף זכויות לבינוי במרכזים שכונתיים ובמבני ציבור, ולאפשר בהוראות התוכניות שימושים להשכרה למלכ"רים הפועלים בתחומי הרווחה והבריאות.

← **מסחר ותעסוקה - המלצות הנוגעות לאולמות שמחה ושירותי הסעדה**

הנחיות כלליות	<ul style="list-style-type: none"> • קיים ביקוש לאולמות קטנים ובינוניים לצורך אירועים משפחתיים שלא ניתן לקיימם בבית או בבית הכנסת (כגון בר מצווה ואירוסין). • יש לשים דגש על תכנון וייעוד היררכיה של אולמות אירועים, לרבות קטנים ובינוניים. • ניתן לתכננם בשילוב עם מוסדות ציבור, במסגרת מרכזים מסחריים/תעסוקתיים רובעיים ו/או שכונתיים, או בייעוד קרקע מסחרי ייעודי לשימוש זה. • גודל אולם אירועים קטן יהיה כ-100-300 מ"ר, וניתן לשלב בעירוב שימושים במרכז מסחרי. באולם כזה ייכלל מטבח לחימום אוכל ולא מטבח בישול, בשל היקף הצרכים והשלכות תברואתיות. • אולמות אירועים גדולים, לחתונות למשל, ניתן למקם במרכזי המסחר הבינוניים או באזורי תעסוקה בשולי השכונות. יש לוודא כי יהיו נגישים בתחבורה ציבורית, ולהביא בחשבון שלא יוכלו להתקיים אירועים בשבתות, חגים ומועדים אם מרחק ההליכה יהיה גדול מהמותר הלכתית (2,000 אמה מחוץ לעיר, כ-1,500 מטר). • יש להבטיח תנאים הולמים למניעת מפגעים (בעיקר רעש ותברואה) ולהסדרת החניה, הן לאוטובוסים, הן למוניות והן לרכב פרטי, בהתאם לאופי האולם, גודלו ומיקומו. • מומלץ לתכנן, לייעד ולאפשר בסביבת האולמות פתרונות הלנה הולמים ומוזלים. ניתן לשלבם עם מוסדות ציבור, למשל פנימיות של ישיבות ומרכזים מסחריים רובעיים ו/או שכונתיים, או להקצות קרקע לשימוש מסחרי ייעודי.
----------------------	---

← **מסחר ותעסוקה - מקדמים לחישוב פרוגרמתי למסחר ותעסוקה**

הנחיות כמותיות	<ul style="list-style-type: none"> • בדומה להמלצות בסעיפים האחרים, מוצע להגדיר את גודל משק הבית כ-5.5 נפשות ליח"ד, ולדייק בהמשך בהתחשב בנתונים שיתקבלו בתהליך התכנון לגבי מאפייני אוכלוסיית היעד ותמהיל הדיור המתוכנן (מומלץ שלא לרדת מ-5 ולא לעלות מעל 6, גם בשכונות צעירות). • יש לשקול תוספת רזרבה בשיעור 20%-25% מעבר לאוכלוסייה החזויה לטווח הארוך; זאת הן כדי להבטיח מענה טוב יותר לגודל אוכלוסייה חריג בטווח הקצר, והן כדי להבטיח עתודה מספקת לטווח הארוך, בתקווה לעלייה משמעותית ברמות ההכנסה הממוצעת של משקי הבית, בעקבות מימושם של היעדים הממלכתיים בתחום התעסוקה. • לגבי גודל שנתון (אם הוא נדרש לחישוב), יש להתחיל עם שנתון 3.2% בממוצע ולדייק ככל שמתגבשים נתונים נוספים.
-----------------------	---

← **מסחר ותעסוקה - המלצות הנוגעות לגודל השטחים העסקיים**¹³³

הנחיות כמותיות	<ul style="list-style-type: none"> • עבור מתחמים בסדרי גודל של רובע, יש לתכנן שטחים עסקיים בהתבסס על מקדם בסדר גודל של כ-1.25 מ"ר לנפש, ובכך לשלב רזרבה ומקדם ביטחון מעבר להיקפים החזויים.¹³⁴ • עבור מתחמים בסדרי גודל של שכונה כחלק מרובע חרדי, יש לתכנן שטחים עסקיים שכונתיים בהתבסס על מקדם בסדר גודל של כ-0.75 מ"ר לנפש, ולייעד כ-0.5 מ"ר לנפש למרכזים רובעיים. • עבור מתחמים בסדרי גודל של שכונה שאינה משתלבת בתוך רובע או עיר חרדית, יש לתכנן שטחים עסקיים שכונתיים בהתבסס על מקדם בסדר גודל של כ-1.0 מ"ר לנפש, ובכך לאפשר שילוב שימושים רובעיים אחדים בתוך השכונה. • את המפתחות הללו יש להתאים למאפייני ציבור היעד ולנתוני המקום והמרחב (מומלץ שלא לחרוג בטווח מעבר ל-20% תוספת או גריעה). • יש להתחשב בנתוני היצע קיימים בצמידות לשטח המתוכנן – לדוגמה, כאשר מדובר בתכנון רובעי שבו מקודמות שכונות סמוכות לאכלוס בשלבים לאורך זמן, כך שעודף בשכונה ותיקה עשוי לשרת מחסור בשכונה צעירה.
-----------------------	---

← **מסחר ותעסוקה - המלצות הנוגעות להיררכיית מרכזי המסחר והשירותים**

הנחיות כלליות	<ul style="list-style-type: none"> • תכנון היררכיה של מרכזים ומוקדים של מסחר ושירותים יאזן בין צורכי הנגישות של הציבור החרדי, המובילים לפיזור מתחמים בפריסה בשכונה, לבין הצורך בריכוז המוקדים וריכוז הביקושים, לשם השגת ספי כניסה גבוהים. • יש להביא בחשבון כי אספקה שוטפת של מוצרי יסוד וכן שירותים רפואיים בקרבה למגורים הם בבחינת הכרח בהתחשב במבנה המשפחה ואפשרויות הנגישות. • את המרכזים המסחריים יש לתכנן במגוון פתרונות – במבנים בודדים, במתחמים של מגרשים צמודים ו/או לאורך רחובות וצירי תנועה בצורת Strip, בהתאם לתנאים הספציפיים ולעקרונות התכנון המנחים. • את המרכז הרובעי (בדומה למרכזים השכונתיים הגדולים) יש למקם כך שיהיה נגיש מאוד בתחבורה ציבורית, ובהתאם למאפייני אוכלוסיית המשתמשים לבחון אם למקמו בשולי השכונה או בליבה. • מומלץ להקפיד על תכנון מודולרי של המרכזים, כך שניתן יהיה לממשם בשלבים. יש לבחון את שלבי המימוש החזויים ולתכנן אפשרויות לפיתוח וגמישויות בהתאם. • יש להקפיד על תכנון מרכזים ומוקדים של מסחר ושירותים בגדלים המתאימים לפרוגרמה (מעבר לגדלים שהונהגו בעבר) – הן השטחים העיקריים והן שטחי השירות, ובפרט שטחי השירות לחנויות המזון והמרכולים.
----------------------	--

¹³³ בהקשר להמלצות אלו, המונח "שטחים עסקיים" יכלול שטחי מסחר ושירותים אישיים כגון ביטוח, בנקים, מרפאות ותיווך וכו' וכן אולמות אירועים ושטחים למגזר השלישי. יש לשים לב כי שטחים אלו לא כוללים מלונאות, אכסניה, רשות עירונית, ממשלה, רבנות וכד', ויש להוסיפם בהתאם לצורך.

¹³⁴ כל השטחים בפרק הם שטחי ברוטו, הכוללים שטחים עיקריים ושטחי שירות, אך אינם כוללים שטחי חניה.

הנחיות כמותיות
<ul style="list-style-type: none"> • ברבעים בסדרי גודל של 20,000-40,000 נפש (כ-3,600-7,250 יח"ד) דרוש מרכז רובעי בהיקף של 12,500-25,000 מ"ר לשימושים עסקיים ברוטו. במרכז מסחרי רובעי מומלץ לאפשר זכויות ושטח רציף של כ-2,000 מ"ר, אשר יאפשר כניסה של סופרמרקט או מרכול משמעותי.
<ul style="list-style-type: none"> • עבור שכונות בסדרי גודל של 8,000-12,000 נפש (כ-1,450-2,180 יח"ד) בתוך רובע או עיר עם מרכז רובע או מרכז עיר, דרושים מרכזים שכונתיים בהיקף של 2,800-4,000 מ"ר (כל אחד) לשימושים עסקיים ברוטו.
<ul style="list-style-type: none"> • עבור שכונות המיועדות לאכלס 5,000 נפש או יותר (כ-900 יח"ד או יותר) ושאינן נהנות משירותי מרכז רובע או מרכז עיר מתאים, דרושים מרכזים בהיקף של כ-6,000 מ"ר לשימושים עסקיים ברוטו.
<ul style="list-style-type: none"> • עבור תתי-שכונות בסדרי גודל של 2,000-4,000 נפש (כ-360-720 יח"ד) דרושים מרכזים "פינתיים" בהיקף של 1,200-2,500 מ"ר (כל אחד) לשימושים עסקיים ברוטו.
<ul style="list-style-type: none"> • כמו כן רצוי להוסיף 0.15 מ"ר לנפש עבור תעסוקה משרדית מעל מרכז הרובע או בסמוך לו, וכן לייעד עתודה של 0.25 מ"ר להרחבה עתידית של תעסוקה משרדית מעל המרכז הרובעי ו/או המרכזים השכונתיים או בסמוך להם.
<ul style="list-style-type: none"> • מודגש כי ההקצאות המוזכרות לעיל הן שטחים ברוטו, הכוללים שטחים עיקריים ושטחי שירות אך אינם כוללים שטחי חניה, ויש להקפיד על הקצאתם של אלה.

עירוב שימושים
<ul style="list-style-type: none"> • ניתן, ואף רצוי, לשלב מוסדות ציבור ו/או מוסדות הכשרה על-תיכונית במרכזים הרובעיים, בתוספת זכויות בנייה והבטחת תנאים הולמים ובעיקר תוספת שטחי חניה.
<ul style="list-style-type: none"> • בכפוף להבטחת תנאים סביבתיים, תברואתיים, בטיחותיים ותנועתיים הולמים, ניתן להוסיף במרכזים הרובעיים והשכונתיים שטחים המיועדים לשמש לאולמות אירועים ו/או להלנת אורחים.
<ul style="list-style-type: none"> • במרכזים הגדולים, שילוב של מרכולים ומרפאות קופת חולים בגדלים מתאימים ישמש כמנוף עיקרי למשיכת קהל. במרכזים רובעיים, שילוב סניפי בנקים ומוסדות ציבור יכול אף הוא להוסיף לכוח המשיכה שלהם.
<ul style="list-style-type: none"> • מסחר אומנם אמור לפנות לרחוב, אך מרכולים גדולים ובנקים ניתן למקם בעורף עם גישה מרחוב צדדי או מעבר קצר. גם שימושים לרווחה ולמגזר השלישי, אשר מצריכים פרטיות, עשויים להתמקם בעורף המבנה.
<ul style="list-style-type: none"> • קומת מסחר ומשרדים מעל קומת קרקע עשויה לשרת היטב מרפאות קופת חולים ושירותים רפואיים ופרה-רפואיים נלווים, אשר מצריכים אף הם פרטיות.
<ul style="list-style-type: none"> • ניתן לשלב את המרכזים בפרויקט משולב עם מבני מגורים, רגילים או מיוחדים, בתוספת זכויות בנייה הולמות ובכפוף להבטחת התנאים המתאימים, ובמיוחד הפרדת כניסות, אספקת שטחי חניה נפרדים מספיקים ומניעת מפגעים.
<ul style="list-style-type: none"> • מומלץ להגדיר היטב היכן מותר והיכן אסור למקם עסקי מזון (ולהבחין בין מרכולים לבין עסקי מזון מהיר קטנים). השילוב בין מזון לבין מסחר כללי או מגורים מצריך, כאמור, הבטחה והסדרה של החניה התפעולית, התנאים התברואתיים (ובפרט אגירת הפסולת ומניעת מטרדים פוטנציאליים) ותנאי התחבורה המתאימים (תקן חניה והסדרת תחבורה ציבורית, לרבות מוניות).

טבלאות מנחות

להלן טבלאות המדגימות את הפילוח ההיררכי המומלץ למרכזי מסחר ושירותים, לשירות ברמה הרובעית, ברמה השכונתית וברמה הפינתית (מסחר הרחוב). טבלאות אלו מציעות בסיס פרוגרמטי המתחשב בגודל אוכלוסיית היעד לתכנון. **יודגש שבסיס זה טעון בחינה ודיוק בעת התכנון**, בהתחשב בלימוד צרכיה ומאפייניה של אוכלוסיית היעד, המיקום והתנאים, ובהתאמה לרוח התוכנית ולתפיסת האדריכל עורך התוכנית.

טבלה 4.2: אפיון מרכזי מסחר המיועדים למגזר החרדי, לפי גודל (נתונים מעוגלים)

הנושא	מרכז רובעי	מרכז שכונתי	מרכז פינתי
גודל מכלול מגרשים (מ"ר) (כולל מגורים)¹³⁵	13,500 טווח: 21,500-4,500 (גודל מגרש מרבי מומלץ 7.5 דונם)	2,500 טווח: 4,000-1,000	1,000 טווח: 3,500-550
עסקי	סה"כ מ"ר עיקרי (ללא מגורים)	11,000 טווח: 22,500-4,000	2,000 טווח: 3,500-1,100
	סה"כ אחוז שירות (לא כולל חניה)	35% טווח: 27%-48%	30%
מסחר	קומות	2 קומות (בין 1 ל-3)	2 קומות מסחר ומשרדים
	מ"ר עיקרי	6,000 טווח: 14,000-2,500	זכויות מסחר ומשרדים משולבות: 2,000 עיקרי טווח: 3,500-1,100
	אחוז שירות	30% (15%-56%)	30% שירות
משרדים	קומות	4 קומות (בין 1 ל-7)	אין
	מ"ר עיקרי	4,000 טווח: 7,000-1,500	אין
	אחוז שירות	40%	אין
מגורים	מ"ר עיקרי	20,000 טווח: 51,000-3,000	אין

טבלה 4.3: פילוח היררכי מומלץ

סוג מרכז או מוקד	רובע עם שכונות	שכונה בלבד	מרחק הליכה מייצג
רובעי	45%-40%	-	עד 20 דקות
שכונתי גדול	28%-22%	70%-65%	עד 8 דקות
שכונתי קטן (פינתי/רחוב)	38%-33%	35%-30%	עד 4 דקות
סה"כ	100%	100%	

135 במרכזים אחדים משולבים מגורים בהיקפים שונים.

הערות לטבלאות

- המונח "מסחר פינתי" כולל גם מסחר בחזית הרחוב ולאורכו.
- מתוך ההקצאות המפורטות (מ"ר ברוטו למרכז) מומלץ ליישם את המסחר בעירוב שימושים, עד כמות של כ-0.7 מ"ר לנפש, בדגש על עירוב עם מגורים ושימושי ציבור.
- בעת תכנון פריסת המסחר יש לשקול את יתרונות המכלולים הגדולים (הגעה לכוח קנייה, לספי כניסה לשירותים ולרמת השירות והעסקים החסרים כיום בתכנון למגזר החרדי) לעומת החסרונות (כגון מתחמים גדולים וריקים לאורך שנים עד הקמת הבינוי, התלוי בביקושים ובהתנגדות הקהילה להקמת מבנים באפיון "קניוני").
- בטבלאות מוצגת לשיקול האפשרות לרזרבה של 25%, כפי שהוסבר לעיל, שמטרתה לתמוך הן בצורכי הטווח הארוך, בעת עליית הכוח הכלכלי, והן בתקופות הסמוכות לאכלוס, שבהן משק הבית גדול יחסית (האוכלוסייה צעירה ברובה המכריע).
- רצוי למקם במרכז הרובעי את מרבית שטחי התעסוקה המיועדים בעיקר לקידום העסקת נשים, כדי ליצור יתרונות ריכוז וסינרגיות בין העסקים ומרכזי ההכשרה, ובכך לחזק את הביקושים במרכז הרובעי לטובת השגת ספי כניסה.
- יש להקפיד גם על שילוב שטחי תעסוקה, או לפחות עתודות להוספת שטחים עבור Hub תעסוקתי במרכזים השכונתיים.

טבלה 4.6: היררכיה של מרכזי מסחר ושירותים לדוגמה, יעד של 20,000 נפש
(כ-3,600 יח"ד, נתונים מעוגלים)

סוג המרכז	אוכלוסיית היעד	מ"ר ברוטו לנפש	מ"ר ברוטו למרכז לפני רזרבה	מספר המרכזים	סה"כ מ"ר ברוטו לפני רזרבה	מ"ר ברוטו למרכז כולל רזרבה 25%	סה"כ מ"ר ברוטו כולל רזרבה
רובעי	20,000	0.50	10,000	1	10,000	12,500	12,500
שכונתי	10,000	0.30	3,000	2	6,000	7,600	3,800
פינתי	3,000	0.45	1,350	7	9,450	11,900	1,700
סה"כ		1.25			25,450	32,000	

טבלה 4.7: היררכיה של מרכזי מסחר ושירותים לדוגמה, יעד של 10,000 נפש
(כ-1,800 יח"ד, נתונים מעוגלים)

סוג המרכז	אוכלוסיית היעד	מ"ר ברוטו לנפש	מ"ר ברוטו למרכז לפני רזרבה	מספר המרכזים	סה"כ מ"ר ברוטו לפני רזרבה	מ"ר ברוטו למרכז כולל רזרבה 25%	סה"כ מ"ר ברוטו כולל רזרבה
רובעי	10,000	—	—	—	—	—	—
שכונתי	10,000	0.50	5,000	1	5,000	6,300	6,300
פינתי	3,000	0.50	1,500	3	4,500	5,700	1,900
סה"כ		1.00			9,500	12,000	

טבלה 4.4: היררכיה של מרכזי מסחר ושירותים לדוגמה, יעד של 40,000 נפש
(כ-7,250 יח"ד, נתונים מעוגלים)

סוג המרכז	אוכלוסיית היעד	מ"ר ברוטו לנפש	מ"ר ברוטו למרכז לפני רזרבה	מספר המרכזים	סה"כ מ"ר ברוטו לפני רזרבה	מ"ר ברוטו למרכז כולל רזרבה 25%	סה"כ מ"ר ברוטו כולל רזרבה
רובעי	40,000	0.55	11,000	2	22,000	27,500	27,500
רובעי חלופה לשיקול ¹³⁶	40,000	0.55	22,000	1	22,000	27,500	27,500
שכונתי	10,000	0.30	3,000	4	12,000	15,200	3,800
פינתי	3,000	0.45	1,350	13	17,550	22,100	1,700
סה"כ		1.3 מ"ר			51,550	64,800	

טבלה 4.5: היררכיה של מרכזי מסחר ושירותים לדוגמה, יעד של 30,000 נפש
(כ-5,450 יח"ד, נתונים מעוגלים)

סוג המרכז	אוכלוסיית היעד	מ"ר ברוטו לנפש	מ"ר ברוטו למרכז לפני רזרבה	מספר המרכזים	סה"כ מ"ר ברוטו לפני רזרבה	מ"ר ברוטו למרכז כולל רזרבה 25%	סה"כ מ"ר ברוטו כולל רזרבה
רובעי	30,000	0.50	15,000	1	15,000	18,800	18,800
שכונתי	10,000	0.30	3,000	3	9,000	11,400	3,800
פינתי	3,000	0.45	1,350	10	13,500	17,000	1,700
סה"כ		1.25			37,500	47,200	

136 החלופה לשיקול בהקשר של ביזור מול ריכוז מתחמים וספי כניסה, כפי שפורט לעיל.

הציבור החרדי מתאפיין בהרגלי תחבורה הנשענים בעיקר על תחבורה ציבורית והליכה רגלית. ההישענות על תחבורה ציבורית נובעת הן מהרמה הנמוכה של ההכנסות (והכדאיות בנסיעה בתחבורה ציבורית), והן מסיבות חברתיות המגבילות את השימוש ברכב. על פי קוד הצניעות בחברה החרדית, אין מצפים מנשים לנהוג. העובדה שאישה מחזיקה ברישיון נהיגה היא היום אחד הסממנים החברתיים לבחינת מיקומה של המשפחה על הרצף החברתי שבין שמרנות ופתיחות.

רמת המינוע הנמוכה יחסית לנפש נובעת גם ממבנה הגילים בחברה החרדית, וממשקלם של הילדים מתחת לגיל 18 בציבור זה.

← עקרונות התכנון

תכנון התחבורה יביא לידי ביטוי את העקרונות הבאים:

- תנועה המבוססת על תחבורה ציבורית.
- צורכי הנגישות והרגלי האוכלוסייה.

← עקרונות מנחים והמלצות פרוגרמטיות

תכנון התנועה יתייחס לעקרונות ולהנחיות הפרוגרמטיות הבאות:

← תכנון מוטה ומותאם לתחבורה ציבורית

<ul style="list-style-type: none"> • הנחיות כלליות • בתכנון שכונות חדשות יכללו השטחים הדרושים לתחבורה ציבורית לפחות את הפונקציות הבאות: <ul style="list-style-type: none"> • תחנות קצה של קווי האוטובוס. • מסוף תפעולי לכמה קווי אוטובוס. 	<ul style="list-style-type: none"> • יש לתכנן את השכונה כך שרשת הרחובות תהיה רציפה, עם העדפה ברורה לרשת שתי וערב, המאפשרת התוויית קווים ישירה וברורה ומקלה את ההגעה לתחנה בהליכה ואת הפיזור מהתחנה אל היעד. • חשוב לוודא כי הרחובות מותאמים למעבר תחבורה ציבורית, רציפים ופרוסים במרווחים סדורים בתכיפות שבין 500 מטר עד 1 ק"מ, בהתאם לצפיפות הבנייה. • יש להימנע מרחובות ללא מוצא. • בחישוב התחבורה הציבורית יש להביא בחשבון את גודל האוכלוסייה החרדית ואת השימוש הגובר שלה בתחבורה ציבורית לעומת האוכלוסייה הכללית. • שיעור פיצול הנסיעות באוטובוס ביחס לרכב פרטי באוכלוסייה החרדית עומד על 70% משתמשים בתחבורה ציבורית לעומת 23% במגזר הכללי. • בניגוד לתפיסה המקובלת בתכנון תחבורה ציבורית, המייצרת נקודות קצה בערים ומהן יוצאים קווי התחבורה הציבורית הבין-עירונית, חשוב לתכנן לאוכלוסייה החרדית קווים אשר מבצעים איסוף ביישוב או במוקדים בשכונות, ממשיכים כקו בין-עירוני ומפזרים גם בתחנות ביישוב הקצה. זאת בשל אופי הנסיעות הייחודי (נסיעת משפחות, וריבוי המטען, בעיקר בסופי השבוע ובחגים). • בתכנון התחבורה הציבורית במרחב החרדי יש להביא בחשבון את שעות השיא בערבי שבת וחג ובמוצאי שבת וחג, וכן את השונות בשעות השיא במהלך היום והשנה (ביחס לאוכלוסייה הכללית). • ברבעים חרדיים וערים חרדיות נדרשים מסופים לאוטובוסים (ולא תחנות אוטובוס מרכזיות – כלומר שטח ללא שימושי מסחר וכו'). מסופים אלו פעילים מאוד ומכילים כמות אוטובוסים משמעותית המיועדת לעמוד בביקושי השיא בערבי שבת וחג ובמוצאי שבת וחג. בשכונות עצמן נדרש לעיתים (בהקשר לגודל, למשל) מגרש המתאים לעמידה ותמרון של חמישה עד שבעה אוטובוסים, וכן למנוחה לנהג. • בהקשר עירוני דרושים גם חניון תפעולי ללילה (שטחו המוערך כ-70 דונם), מוסך לשיפה ולניקיון וכו'. • נתונים אלו יש לבדוק מול רשויות התחבורה / התחבורה הציבורית בעת תכנון התב"ע בפועל, ולאזן, ככל הקצאה לצורכי ציבור, אל מול שיקולי מחסור בקרקע לכלל השימושים.
--	--

<p>דגש לתנועה אל מוסדות חינוך</p>	<ul style="list-style-type: none"> מוסדות החינוך בשכונה ימוקמו על רשת דרכים המתוכננת כצירי העדפה לתחבורה ציבורית. בסמיכות למוסד החינוכי ימוקם מפרץ חניה המאפשר הורדה והעלאה של נוסעים בהתאם להנחיות לתכנון ולתפעול שירות תחבורה ציבורית באוטובוסים ("תחנת אוטובוס עם מספר רב של נוסעים"). אורך מפרצי החניה אמור לאפשר חניית אוטובוס מפרקי וכמה אוטובוסים בלא חסימה של תוואי הנסיעה. במקרים מסוימים עשוי בית ספר שכונתי לקלוט תלמידים ולפזרם בעשרה אוטובוסים. יש להביא בחשבון את שעות השיא להגעתם ולעזיבתם של תלמידים ולתכנן באופן בטוח את ההגעה למפרצי החניה.
<p>דגש לתנועה וחניה במרכזי מסחר ותעסוקה</p>	<ul style="list-style-type: none"> יש להקפיד על ייעוד שטחי חניה מספיקים לכל סוגי הרכב: התפעולי, הפרטי והמוניות. במרכזים הרובעיים והשכונתיים הגדולים אין להפחית בתקן החניה ויש להבטיח מנגנון שמירה על שטחים אלו לטובת החניה בפועל. במרכזים השכונתיים הקטנים יותר והפינתיים, המבוססים בעיקר על נגישות ברגל, ניתן לשקול הפחתות בתקן החניה לרכב הפרטי – זאת בהתחשב בנגישות לתחבורה ציבורית, ותוך הקפדה שלא לייצר מפגעים לדיירים הגרים בסמיכות. אם מדובר בחניה תת-קרקעית, יש לבחון תכנון הפותח את החלל כלפי חוץ, או מאפשר נצפות מהרחוב או מהחלל המסחרי. נדרשת הקפדה על תכנון דרכי הגישה למרכזים הרובעיים והשכונתיים, כדי לאפשר מסחר מוסדר, כולל חניה, שטחי פריקה, אגירת פסולת ופינויה וכד'. בתכנון הבינוי, נדרשת הקפדה על תכנון מעברים להולכי רגל ברוחב מתאים לאורך החזית המסחרית, הן במרכזי המסחר והן לאורך רחובות מסחריים. בהתחשב במצב הקיים, שבו מנוצלים שטחי חניה הצמודים למסחר גם באופן לא מוסדר, ונוצרים לעיתים חסמים למימוש החניה בהם, יש לתכנן באופן אשר ימנע כשלים אלה ככל האפשר, ויצג מענה תכנוני נכון לשטחי המסחר ולתשתית השירות הנחוצה לתנועה, לחניה, לפריקה וטעינה, לאשפה וכד'.
<p>דגש לשבילי אופניים</p>	<ul style="list-style-type: none"> בהתאם לריבוי השימוש באופניים באוכלוסייה החרדית, בעיקר על ידי ילדים, יש לשקול שילוב שבילי אופניים הן כאמצעי נגישות, הן כחלק מראיית המרחב הפתוח.

דגש לחניה למגורים

<p>דגש לחניה למגורים</p>	<ul style="list-style-type: none"> כחלק מהמגמה בתכנון הכללי של הישענות על תחבורה ציבורית ועל קיום מערכות הסעת המונים, ולנוכח רמת המינוע הנמוכה המאפיינת את האוכלוסייה, ההמלצה היא לשקול תקני חניה מופחתים למגורים. עם זאת יש להביא בחשבון מגמות עלייה ברמת המינוע, המתקיימות במקביל לעלייה ברמות התעסוקה וההכנסה. הערות בהתייחס לתקן החניה התקף (יולי 2016): על פי תקן החניה התקף, חישוב מופחת המתבסס על סמיכות לתחבורה ציבורית מוקנה רק בהקשר למתע"ן (מערכת הסעת המונים בעלת קיבולת מוגדרת, תוואי באורך מינימלי וכו'), ואילו סמיכות לתחנות אוטובוס אינה מקנה הפחתות בתקן. לגודל הדירה יש השפעה על תקן החניה. דירות קטנות (כמוגדר בתקן, בין 30 ל-80 מ"ר) נדרשות לטווח של 0.5-1.5 מקומות חניה ליח"ד, בעוד דירות מעל גודל זה הן בטווח שבין 1-2 ליח"ד (כל זה בדיוור שאינו צמוד קרקע, כלומר יותר מ-2 יח"ד במבנה עם כניסה משותפת). בהתחשב בכך ששיעור ניכר מהדירות המתוכננות/המוקמות עשוי להיות דירות קטנות, אפשר להתבסס על תקן מופחת בתכנון/רישוי, אך כפי שראינו, הדירות הקטנות תגדלנה על מנת לספק מרחב הדרוש למשפחה הגדלה; לפיכך לא מומלץ להתבסס על גודל דירות כבסיס לתקן המינימלי, ובוודאי לא לכלל החניות במגרש. הערה כללית בהתייחס לתקן החניה: על פי ההנחיות המקצועיות עבור תקנות החניה 2016, ניתן לקבוע בהוראות תוכנית מספר מקומות חניה נמוך מהמספר המזערי שנקבע בתקנות, "אם יש בכך כדי לענות על צרכי התכנון והתחבורה באזור". אלא שזאת ראוי לעשות תוך בחינה קפדנית, שלא ליצור פגיעה ברמת השירות לאזרח, ובתיאום עם משרד התחבורה (בכפוף לאישור התוכנית כמובן). שטחי החניה הפתוחים יתוכננו אופקיים במידת האפשר, ויכללו נטיעות/גינות והצללה ככל האפשר, משום שימושם כשטחי משחק פתוחים בשבתות ובמועדים.
---------------------------------	--

ראשית חשוב לציין כי מאפייני מבני המגורים והדירות לאוכלוסייה החרדית ככלל דומים לאלו של כלל האוכלוסייה. עם זאת ישנם צרכים ייחודיים המושפעים ממנהגים ומגבלות הלכתיות של הציבור החרדי, וכן מאופיו הדמוגרפי, אשר ניתן לתכנן עבורם מענה ברמת דיוק והתאמה גבוהה יותר לאוכלוסיית היעד, ובלי לפגוע בהתאמת הדירה לכל דייר עתידי.

מבחינת בחירת אזור המגורים, האוכלוסייה החרדית נבדלת ממרבית האוכלוסייה העירונית בישראל, המתגוררת במקום המתאים להעדפותיה האישיות האינדיווידואליות של כל משפחה; האוכלוסייה החרדית מתאפיינת במגורים קהילתיים, בהתאם להשתייכות קהילתית, ובחירת לחיות במיקום הסמוך למוסדות הקהילה ובקרבת אנשיה.

עקרונות מנחים והמלצות:

גודל יחידות הדיור

ככלל, הדירה הנרכשת למשפחה החרדית בעת הנישואין היא קטנה – כשלושה חדרים, כ-80 מ"ר – וזאת בעיקר מאילוצים כלכליים. תוך פחות מעשור דירה זו קטנה מלהכיל את המשפחה והילדים שנולדו. גידול זה מביא ברוב המקרים להרחבת הדירה, ולא למעבר דירה (אם מסיבות כלכליות ואם מסיבות קהילתיות).

הנחיות כלליות	<ul style="list-style-type: none"> לנושא זה השלכה ישירה על תכנון התב"ע ועל הוראותיה, וכן על תכנון המבנים, עד רמת הדירה. כל אלה אמורים לספק גמישות מקסימלית וכלים אשר יקלו על הרשות ועל המשפחות לבצע הרחבות עתידיות, ובד בבד לנסות להסדיר את התוצאות המבניות. בעת הכנת התוכנית יש לשקול הקניית גמישויות באיחוד או פיצול של דירות, בשים לב להשלכות על השכנים, המבנה, צורכי הציבור וכו'. נוסף על תכנון המאפשר הרחבות, ולמרות העדפת נציגי הרוכשים לדירות קטנות, יש להקפיד כי במבנים ובמתחמים יהיה תמהיל מגוון מבחינת גודלי הדירות, לרבות דירות קטנות שאינן להגדלה ודירות גדולות.
----------------------	---

תכנון דירה - מענה לצרכים הייחודיים, הלכתיים וקהילתיים

נוסף על תכולות בית המגורים של האוכלוסייה הכללית, בית המגורים החרדי אמור לאפשר מענה לצרכים הלכתיים כמפורט להלן:

מרפסת סוכה	<ul style="list-style-type: none"> במסגרת קיום המצוות של מעגל השנה, המשפחה החרדית מקימה בחג הסוכות סוכה המצויה ישירות תחת כיפת השמיים ואין מעליה בנייה כלשהי. המשמעות היא שמרפסות המתוכננות במבנה צריכות להיות במדרג מסוים, ולא זו מעל זו. מרפסת כזו נדרשת בכל יח"ד בבנייה לחרדים, והיעדרה מהתכנון יקשה מאוד על אוכלוסייה זו ואף ימנע ממנה לרכוש דירה. הוראות התוכנית צריכות לאפשר את המרפסות, וככל הניתן להימנע מהכתבות ו/או מגבלות לכיווני מרפסות וכו'. במצב האידיאלי, שטח המרפסת יספיק לסעודה משותפת של בני המשפחה. בהיעדר אפשרות למרפסת גדולה, ניתן להסתפק במרפסת מצומצמת יותר אשר תאפשר לפחות לחלק מהמשפחה (לגברים) להיות בחלק הפתוח לכיפת השמיים. דרישות הלכות סוכה קובעות כי גובה תקרת הסוכה לא יפחת מ-80 ס"מ (עשרה טפחים), ורוחבה לא יפחת מ-56 ס"מ (שבעה טפחים), אך המינימום למשפחה החרדית הוא שאבי המשפחה יוכל לאכול ולישון בה, תחת כיפת השמיים.
-------------------	---

	<ul style="list-style-type: none"> • בבנייה החרדית כיום נפוצה סגירת מרפסות כדי להשתמש בהן כחדר. במקרים כאלה מצאנו ברבים מהסיוורים פתרון טכני: קירוי מרפסת שניתן להסטה על קורות או מסלול, כך שהמרפסת נחשפת לכיפת השמיים וניתן להשתמש בה כסוכה במהלך החג. ברור כי מדריך זה אינו ממליץ על "סגירת מרפסות" אלא על תכנון הולם לכמות יחידות הדיור וכמות החדרים הדרושה למשפחה; עם זאת, הפתרון הטכנולוגי הקיים, אם יגובש ויפותח כחלק מתכנון מבנה, עשוי לאפשר מרפסת שהיא מקורה בעיתות מסוימות לפי צורכי המשפחה, ולא ימנע את השימוש בה כסוכה כשרה לחג.
<p>שולחן האוכל</p>	<ul style="list-style-type: none"> • שולחן האוכל במגזר החרדי משמש מעבר לסעודה גם כמקום מפגש משפחתי, מקום שבו לומדים בחברותא דברי תורה והגות יהודית. ככזה, שולחן האוכל הוא מרכז הבית (לפחות בחלק "הציבורי" שלו), ולכן מומלץ כי יהיה בחדר נפרד, או בחדר אשר ניתן להפרידו מיתר חלקי הבית (על מנת לאפשר לגברים ללמוד, למשל, ללא פגיעה בפרטיות שאר משתמשי הדירה). בחדר שבו ממוקם שולחן האוכל יהיו לעיתים ספריות המכילות כתבי קודש, ונדרש מקום רחב ידיים (באופן יחסי) לצורכי ישיבה נוחה לאורך זמן. • בהתחשב בתפקידו ובמשמעותו של שולחן האוכל, יומלץ בדירות חרדיות להפריד בין המטבח לבין חדר האוכל, וכן, כאמור, לאפשר הפרדה בין חדר האוכל (המכיל את השולחן) לבין שאר חדרי הבית. • יש להביא בחשבון כי בחלק מהקהילות ממוקם השולחן הגדול בחדר האוכל ובאחרות בסלון. יש לתכנן את הדירות כך שחללים אלו יהיו רחבים דיים למטרה זו.
<p>המטבח</p>	<ul style="list-style-type: none"> • במטבח החרדי מקובל כי יהיו שני כיורים שאינם צמודים, המאפשרים לשטוף כלים ולטפל במזונות "חלביים" או "בשריים". כן נדרש מרחב אחסון למזון וכלי אכילה בשתי הקטגוריות בנפרד. כפי שצוין קודם, ישנה העדפה למטבח סגור, המופרד בדלת. ישנם מקרים שבהם נתבקש המתכנן לאפשר גישה בין המטבח לחדרים ללא נצפות מהמרחב הציבורי של הסלון / פינת האוכל. במטבח – אם גודלו מאפשר זאת – אפשר ורצוי למקם "שולחן חול" קטן (השונה מהשולחן הגדול לשבת ולימוד).
<p>חדרי השינה</p>	<ul style="list-style-type: none"> • חדר שינה הורים: לפחות חדר אחד ביחידת הדיור חייב להיות סגור, כדי לשמש חדר מגורים להורים. בחדר זה תותקן מיטה "יהודית" שניתנת להפרדה ולחציצה באמצעות כוננית, והנטייה תהיה למקמו בקצה הדירה. בתכנון החשמל והתאורה לחדר ההורים יש להביא בחשבון את הפרדת המיטות, בשונה מהתכנון עבור מיטה זוגית עם שידות צד קבועות. • יתר חדרי השינה: חדרי השינה עבור הילדים ייקבעו או יחולקו בהתחשב בגודל הדירה. ברוב המקרים מתוכננים "חדר בנות" ו"חדר בנים". בהתאם לכך יש להביא בחשבון גודל חדרי שינה אשר יאפשר להכיל כמה ילדים.

	<ul style="list-style-type: none"> • הערה: על פי התקנות, מידה מינימלית של "חדר מגורים" היא 8 מ"ר שטח ורוחב מינימלי של 2.60 מטר בין הקירות, ו"חדרון" הוא בשטח 6 מ"ר וברוחב מינימלי של 2.0 מטר בין הקירות. בהתחשב בצפיפות בדירות החרדיות ובנטייה למצות כל פתרון לחלוקה, מומלץ למתכננים – ראשית להימנע מתכנון חדרונים, ואם מתכננים בדירה חדרון נוסף על חדרי שינה אחרים, יש להקפיד שרוחבו לא יפחת מ-245 ס"מ, על מנת לאפשר שתי מיטות ומרווח 80, 80, 80.
<p>שירותים ואמבטיה</p>	<ul style="list-style-type: none"> • יש להקפיד על הפרדה בין חדר השירותים לחדר האמבטיה. • אם גודל הדירה מאפשר זאת, רצוי לתכנן שירותי אורחים סמוך לכניסה (ורחוק מהחלק הפרטי). • דרוש כיור נטילת ידיים. אפשר למקמו ליד חדרי השירותים, אך מחוץ להם, שכן הנטילה משולבת בתפילה. רצוי שכיור זה ימוקם לא רחוק מפינת האוכל.
<p>חלונות, מרפסות: נצפות וצפייה</p>	<ul style="list-style-type: none"> • חלונות ומרפסות הם פתח לצפייה, חשיפה לאור ולאוויר, לצומח וכן לחיי הרחוב. לפתחים במעטפת המבנה חשיבות גבוהה לדריים בצפיפות גבוהה, בין אם מדובר בנשים השוהות בבית או בילדים, ויש להקפיד על תכנונם בהתאם. • נוהגי האוכלוסייה החרדית, הצניעות ומניעת "היזק ראייה", מכתבים תכנון מוקפד של מיקומי החלונות והפתחים באופן שימנע צפייה לתוך דירה או מרחב פרטי. יש להקפיד על כך שבמבנה בן כמה אגפים, או בתכנון מבנים סמוכים, לא יהיה חלון הצופה ישירות אל חלון אחר. לנושא זה עשויה להיות השלכה על תכנון המגרשים, העמדת המבנים וקווי הבניין בתוכנית. • על מורכבות מיקום החלונות ניתן ללמוד מהתקדים הבא: בפרויקטים לאוכלוסייה החרדית תוכננו חלונות המטבח כך שהם צופים על חצרות המשחק והגינות. הכוונה הייתה שהאם תוכל לשמור על קשר עין עם הילדים המשחקים סמוך לבית. בהמשך נתקבלה הערה מדיירות הבתים על כי אפשר לצפות בהן מבעד לחלון המטבח, ולכן הן נאלצות לחבוש כובע לראשן גם בעת ביצוע עבודות הבית. • שיקול נוסף במיקום חלונות יהיה יעילות וגמישות בניצול החדרים; כלומר, מיקום החלון אסור שימנע אפשרות להציב ארונות, מיטות קומתיים וכד', ובדרך כלל מומלץ שלא למקם את החלון בצד החדר אלא במרכזו.

ישנן כמה הנחיות "קשיחות" בנוגע לתכנון מבנה המגורים, כגון גובהו, המשפיעות דרמטית על תכנון השכונות בתב"ע בכל היבט. ישנם גם היבטים נוספים בתחום זה שיבואו לידי ביטוי בתוכנית וכן בתכנון המפורט.

<p>גובה המבנים</p>	<ul style="list-style-type: none"> • גובה המבנה בשכונה החרדית הוא פרמטר משמעותי ביותר אשר נקבע בשלב הסטטוטורי. הגובה יהיה 4-5 קומות במישור, ועד 8-9 קומות במצב טופוגרפי המאפשר כניסה אל המבנה במפלס ביניים. יש להקפיד על תכנון מעליות בהתחשב בשיקולי הנגשה לאוכלוסייה. • כפי שנסקר בפרקים קודמים, קיימות קבוצות באוכלוסייה הדרות גם בקומות גבוהות יותר, אך מדובר באוכלוסייה מצומצמת, ואין להחשיב זאת כשיקול בתכנון לאוכלוסייה החרדית בכללה.
<p>גודל המבנים ומערכי המבנים</p>	<ul style="list-style-type: none"> • מאחר שמדובר בשכונות עירוניות הבנויות בצפיפות נתפסת גבוהה, יש להימנע מתכנון מבנים רצופים היוצרים "חומות אין-סופיות", ולשקול מגוון ומרקמיות משתנים, בהקפדה על תשומת לב רבה לממד האנושי.
<p>שטחים ציבוריים</p>	<ul style="list-style-type: none"> • בהתחשב בצפיפות הדיור כאמור, יש משמעות רבה לשטחים ציבוריים משותפים במבנה, כגון חדרי מדרגות, מבואות ושטחי אחסון.
<p>מבואת כניסה (לובי)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • בנושא המבואה נחשפנו לשתי גישות הפוכות: • גישה אחת, שהעלו משווקים, גורסת תכנון לובי כפול בגודלו, על מנת לשרת את צורכי הדיירים על ילדיהם. נוסף על לובי זה תוכננו גם חדרי עגלות וחדרי אופניים. • הגישה ההפוכה, שהעלו נציגי קהילה, גורסת שהדבר החשוב ביותר הוא הפחתת עלויות המבנה ועלויות התחזוקה, ולכן אין לתכנן לובי גדול ובוודאי שלא "מפואר" כמו בציבור הכללי. גם כאן הודגש כי חשוב לתכנן חדרי עגלות ומקום לאופניים. • לדעתנו יש חשיבות גבוהה למבואה ולחללים ציבוריים מרווחים, עקב ריבוי הילדים, בשילוב עם נתוני הדירות הקטנות. אין הכרח שהמבואה תהיה מפוארת, אך ודאי שעליה להיות מתוכננת היטב, מוארת ומתאימה לשימושה. • מומלץ שהיציאה מהמבנה לא תהיה ישר אל הרחוב, אלא לרחבת ביניים, על מנת למנוע התפרצות של ילדים קטנים בריצה לכביש.
<p>חדרי אשפה</p>	<ul style="list-style-type: none"> • גודל חדר האשפה וכמות המתקנים בו נקבעים בהנחיות הרשות המקומית בעת הוצאת היתרי בנייה למבנה. יש להקפיד על תכנון סניטרי נכון, ולהביא בחשבון הוצאת אשפה מוגברת לקראת שבתות ומועדים ובמוצאי החגים, וכן שימוש על ידי ילדים קטנים (ידוע לנו על רשות מקומית אשר בחרה לקדם אשפה מוטמנת, אך בסופו של דבר ביטלה זאת משיקולים שונים, שיייתכן שכללו גם בטיחות של ילדים קטנים).

דירות בקומת הקרקע

<p>דירות בקומת הקרקע</p>	<ul style="list-style-type: none"> • בשונה מהאוכלוסייה הכללית, דירות גן אינן זוכות לביקוש גבוה באוכלוסייה החרדית. הגינה והקרבה לרחוב נתפסות לעיתים כאיום מבחינת היעדר הפרטיות, וכהקניית חשיבות לנושאים שאינם ערכיים. • משרד הבינוי והשיכון אינו מעודד תכנון דירות גן בכיוון הפונה אל הרחוב, משום שהדבר משליך על מפלסי גינות ותוספת מעקות ומסתורים, היוצרים חומה בפני הרחוב. • שילוב נתונים אלו – וההמלצות הקודמות בנושאי עירוב שימושים – מעלים פתרון ולפיו הדירות בחזית המבנה במפלס הקרקע תהיינה בנות המרה לשימושים נוספים. הוראות לכך יש לשלב בתכנון התוכנית, וכמובן יש לשקול היטב, בתכנון הולם, את השימושים ואת השפעתם על שאר משתמשי המבנה.
<p>אחזקה/ חומרי גמר</p>	<ul style="list-style-type: none"> • היות שהאוכלוסייה אינה אמידה, והיות שהשימוש אינטנסיבי ביותר, גם בדירות וגם במרחב הציבורי, יש לוודא כי השכונות והמבנים מתוכננים בהקפדה, בהקשר של שיטות ביצוע, חומרים ואביזרים heavy duty (בני-קיימה לשימוש ממושך). בדירות יש לשים דגש על ריצופים, כלים סניטריים וכו', ולהביא בחשבון גם שימוש ניכר של ילדים, וגם הוצאה נמוכה על תחזוקה שוטפת (בדירות, ויותר מכך בחללים המשותפים). • חיפויי אבן – כאשר יש אפשרות לכך, חשוב לתכנן חיפוי אבן איכותי. למרות עלותו יש לו קיום ארוך, הוא מעלה את ערך הדירה, ולטענת משווקים לאוכלוסייה החרדית הוא נתפס כתואם לתפיסות מגורים של יוצאי ירושלים. יש לוודא את איכות הביצוע בקפדנות יתרה. • בהתחשב כאמור במאפייני האוכלוסייה ובמגבלות רכישת הדירות, יש לשים לב לנטייתם של יזמים להוזיל עלויות לעיתים עד כדי הקצנה, לדוגמה בהקמת מבנים ללא מעלית גם בארבע קומות. לנושא זה היבטים הנוגעים לרישוי המבנים (באחריות הרשות המקומית), אך גם להוראות התוכנית, בהנחיות לשילוב מעלית (או לכל הפחות מיקום פירים והכנות לכך), וכן בקביעת ההוראות כאמור לחומרי גמר עמידים.

עקרונות מנחים והמלצות

הרחוב

אין להמעיט בחשיבות המרחב הציבורי, תכנון הרחוב ודופן הרחוב בעיר או שכונה חרדית. בכל ריאיון או מפגש עם מתכננים ועם אנשי הרשויות נאמר כי חיי העיר "תוססים ביותר" במגזר החרדי. הרחוב מתפקד כ"עורק החיים" בקהילה זו, המתאפיינת בהליכה ברגל.

- יש להקדיש את הזמן לתכנון פרופורציות הרחוב, לרבות רוחב מדרכות המאפשר את "זרימת" האוכלוסייה בכל שעות היום (עם עגלות תינוקות מרובות, ובהתחשב במנהג האוכלוסייה לשמור על מרווח בין גברים לנשים).
- תכנון הרחוב הרצוי כולל עירוב שימושים; חושף את המסחר והשירותים לרחוב, ובכך שומר על נצפות; וממקם מסחר בסמיכות למגורים, כדי לאפשר גישה לילדים או אימהות העושים קניות סמוך לבית.
- ברחוב ובמרחב הציבורי תינתן עדיפות להולכי רגל על פני כלי רכב פרטי. יש לשקול ולתכנן מיקומים המשנים ייעודם, כגון מדרכה ההופכת למשל שוק לסוכות, ובפרט בהתייחס לשבתות ומועדים, שבהם בהיעדר נסיעת כלי רכב משמש כל המרחב את הולכי הרגל. התכנון צריך להיות גמיש ולאפשר פעילות אינטנסיבית לאורך כל השנה.
- הרחוב צריך להכיל נתיבי תחבורה ציבורית

ותחנות לתחבורה ציבורית, אשר יוכלו לעמוד בעומס של ציבור המשתמשים הרחב ובפעילות בתדירות גבוהה לאורך כל השנה.

"לב היישוב" – מרכז פתוח / מרכז מסחרי / landmark / מבנה דת

- מרכז דומיננטי שהוא מרחב פתוח** – מרכז פתוח עירוני אמור להיות מרווח ולהשתלב ברחוב, ברשת הרחובות הראשיים. עולם הדימויים, בהתייחס הן לשימושים והן לפרופורציות, עשוי להילקח מערי הכיכרות הימי-ביניימיות יותר מאשר מתכנון השכונות הפרבריות, על מגדליהן המבודדים. **מרכז משמעותי נוסף על הכיכר עשוי להידרש במרחב הפתוח בפארק/שצ"פ משמעותי** – מרחב זה אמור לאפשר לאסוף את כל הקהילה ממש לאירועים המוניים, הופעות, כינוסים של רבנים וכד' (באירועים ייחודיים עשוי מספר המשתתפים להגיע עד 10,000 איש).
- מרכז דומיננטי מסחרי** – מרכז בדגש מסחרי משמעותי צריך להיות שונה מהשימושים הפרוסים לאורך הרחוב, מרוכז יותר. ניתן לייצר מרכז דומיננטי יישובי וכן מרכזים קטנים יותר לקהילות או שכונות נוספות, אך לאזן ביניהם כך שלא יתחרו זה בזה.
- מאחר שהבנייה ברובה נמוכה, לא מופיעים בדרך כלל בערים החרדיות מגדלים. בתלות בקהילה שעבורה מתכננים, ניתן לשקול מבנה משרדים או שירותים גבוה, מאחר שאינו בשימוש בשבתות ולכן אין סוגיית מעלית השבת משפיעה. אך יש

לזכור, במקרה זה, כי גם אם הקהילה מקבלת את המבנה, וגם אם הפרוגרמה העירונית מתאימה לכך, וגם אם המבנה מאפשר זיהוי גיאוגרפי ייחודי, Landmark – עדיין מבנה מסחר/משרדים לא ייצר ככל הנראה "לב עירוני", מאחר שחשיבות המבנה והמיקום בעיני הקהילה נטועה בעיקר בערכים דתיים (בדומה לכך, גם מבני תרבות המהווים מרכז בערים החילוניות לא מתפקדים באופן זה בעיר החרדית).

- בית כנסת מרכזי בלב היישוב** – אחת הטעויות אצל מתכננים חילונים היא ההנחה כי בית כנסת מרכזי לעיר יהיה "לב היישוב". עבור המתכנן החילוני, המפגש עם בית הכנסת קורה (אם הוא קורה) בחגים בעיקר; אז מתפקד בית הכנסת כמקום התכנסות לקהילה רבה. בערים חילוניות, לפיכך, מתוכננים "בית כנסת מרכזי" ספרדי או אשכנזי, שהם לב ההתרחשות הדתית בקהילה זו, ובעיקר בחגים. בערים החרדיות המצב שונה מהותית: אין בהן בית כנסת ראשי, משום שתפקידו של בית הכנסת שונה; הן מפני שנשים לא בהכרח לוקחות חלק בתפילות (בחלק מהקהילות הן נשארות בבית עם הילדים), והן מפני שבציבור החרדי תתי-קהילות המתפללות על פי דרכן, כך שכל בית כנסת יכול רק פלג אחד. אין מקום לפיכך לתכנון בית כנסת ראשי לעיר.
- ישיבת דגל בלב היישוב** – אפשרות שמתכננים ואישי ציבור חרדיים העלו היא "ישיבה גבוהה" (ישיבת דגל) המהווה מוקד משיכה מרחוק.

ניתן להשוות ישיבה כזו למוסד אוניברסיטאי, מבחינת היוקרה שהיא מקנה לעיר שהיא שוכנת בה, וקל להבין לפיכך כי לא כל עיר מתהדרת במוסד דומיננטי כזה. אם מעוניינים ליצור מרקם חיים דתיים חרדיים, ובוודאי אם מנסים לייצר מוקד משיכה לאכלוס חרדי בשכונות חדשות, ובייחוד מחוץ לערים החרדיות הוותיקות – תהיה שאיפה לקיים לפחות ישיבה אחת מסוג זה בכל עיר חרדית או רובע חרדי משמעותי חדש.

- את משמעות ישיבת הדגל ניתן לראות בערים הוותיקות, לדוגמה בני ברק, שבה כל גבעה כמעט תפוסה על ידי ישיבה דומיננטית, כמו פוניביז', סלובודקה או ויז'ניץ; או ירושלים, המאכלסת את ישיבות מיר, ישיבת חברון, רוז'ין, חסידות גור ובעלז.
- בעיר החרדית החדשה מודיעין עילית, לדוגמה, החליט ראש העיר שיש צורך בישיבת דגל, ונתם להקים ישיבת מיר נוספת על זו שבירושלים, שייתכן שנחשבת היום גבוהה ברמתה עוד יותר מקודמתה. מבנה הישיבה אינו גדול, אבל השפעתו על הקהילה עצומה, והוא נתפס בעיני התושבים כמוסד המשמעותי בעיר.
- מהבחינה המרחבית יש שונות גדולה בין צורכי הישיבות הגדולות והקצאות הקרקע עבורן. לדוגמה הקמפוס המרווח של ישיבת חברון בירושלים תופס כ-10 דונם, ולעומתם מיר בירושלים, שבה כ-4,000 תלמידים, תופסת כדונם וחצי בלבד בתוך מרקם בני

(שלושה מבנים בני 5-6 קומות, בית מדרש גדול וחצר שהיא הרחוב).

- **ישנו אתגר כלכלי משמעותי בהקמת ישיבה גדולה / דגל.** לאחרונה ביותר מרשות אחת ביקשו נציגי הרשויות והציבור שלא להקצות שטח לישיבות גדולות כמוסד במגרש נפרד, על רקע חוסר יכולת לממן זאת. המתכננים התבקשו להגדיל את זכויות הבנייה והקצאת הקרקע למגרשי ישיבות קטנות, ולאפשר שם תוספת קומות להרחבה לצורך הישיבה הגדולה (לתשומת לב – במקרה זה, הקצאת הזכויות מזוהה בהכרח עם זרם חרדי ספציפי). יש לשים לב לכך שבהיעדר מגרש ומבנה עצמאי, נוכחות הישיבה כ"לב היישוב" עלולה לאבד מכוחה.
- אתגר נוסף למרקם העירוני הוא לוח הזמנים להקמה. הן נושא התקציב והן האתגר שבהבאת רב משמעותי לישיבה יוצרים לעיתים פער של שנים בין מועד הקצאת המגרש, או הזכויות, לבין המימוש. לדוגמה, בביתר עילית הוקצו שלושה מגרשים לישיבות גדולות, אך אף אחד מהם לא נבנה (עד כה), ובשניים מהם לפחות נעשה שינוי ייעוד תב"ע לשימושים אחרים.

בבחירה בהקצאת קרקע ל"ישיבה גדולה" כ-land-mark, לב היישוב, יש היגיון מבחינת החיים בעיר חרדית; אך יש להביא בחשבון את השיקולים שלעיל להקצאה נפרדת או משולבת בישיבה קטנה (מיקומה בעיר והנכחתה ברחוב הראשי), וכן את סיכויי המימוש, כלומר את לוח הזמנים וההיתכנות להקמת המבנה לאורך זמן.

"גבולות" ומעטפת השכונה/העיר

הציבור החרדי נבדל, ומבקש להיבדל, מהציבור הכללי מבחינת הנראות שלו, אופן התנהגותו במרחב

הציבורי וכד'. עבור חלק ניכר מהציבור החרדי, החיים במרחב המותאם באופיו לנורמות ולערכים החרדיים מייצרים תחושה של שייכות ומוגנות. שני אתגרים תכנוניים עולים מכך: האחד הוא תכנון המרחב באופן התואם לצורכי האוכלוסייה, והאתגר השני הוא תכנון הממשק של השכונות החרדיות עם השכונות, הערים והאזורים הצמודים להן, המאוכלסים בקהילה הכללית; ממשק אשר יספק לשכונה החרדית תחושת הגדרה וזהות, בלי לייצר מחסומים וגבולות.

תכנון ה"גבול" בחלק מהערים והשכונות החרדיות נבע מתפיסה שהביאה לידי ביטוי את השאיפה להתבדלות באופן מבני: בהיקף השכונה תוכננה בנייה מרוכזת, צפופה וגבוהה (במושגים חרדיים), ובלב השכונה בנייה נמוכה. אפיון זה יכול לבוא לידי ביטוי בין שכונות וקהילות בעיר החרדית עצמה, וכן בהיקף של שכונה חרדית הגובלת בעיר חילונית.

בעת תכנון השכונות ועיצובן ניתן לייצר תחושת "מוגנות" באמצעים עירוניים, אך ראוי לשקול גם ממשקים, כגון מתחמים משותפים לתעסוקה, המייצרים מפגש ומשרתים את הצרכים של האוכלוסיות השונות.

חשוב להעיר כי אין יסוד להנחה הרווחת בקרב מתכננים כי נכון למקם אוכלוסייה דתית לאומית בסמיכות לשכונות חרדיות. לשתי האוכלוסיות הללו צרכים שונים.

רשימת ראיונות ומפגשים שערך הצוות

תאריך	משתתפים – נוסף על צוות הפרויקט
05.09.2016	שולחן עגול מהנדסי ערים חרדיות – עופר גריידינגר, דני גולדברג, אבישי מירון, אלישבע לאיוש
27.09.2016	ישיבה עם מהנדס העיר אלעד, מר דני גולדברג ומר ישעיה שטרן
01.11.2016	ישיבה עם מהנדס העיר ביתר עילית, מר אבישי מירון
20.11.2016	סיור בעיר אלעד בהשתתפות מהנדס העיר ומר ישעיה שטרן
28.11.2016	ישיבה עם מנהל אגף בכיר מיפוי ותכנון במשרד החינוך, מר גנאדי קמינצקי
30.11.2016	ישיבה עם מהנדסת העיר מודיעין עילית, גב' אלישבע לאיוש וגב' חוי ברזיר
15.12.2016	שולחן עגול ראשי רשויות חרדיות וראשי ועדות תכנון בערים חרדיות – מר יצחק רייך, מר חנוך זייברט, מר יעקב גוטרמן, מר משה אבוטבול, מר יוסף שטרית, מר יוסף דייטש, מר אברהם שטרן, מר משה מונטג
18.12.2016	ועדת היגוי במכון החרדי
22.12.2016	סיור בעיר מודיעין עילית בהשתתפות מהנדסת העיר וגב' חוי ברזיר
28.12.2016	סיור בעיר ביתר עילית בהשתתפות מהנדס העיר
04.01.2017	ישיבה עם ראש ועדת תכנון ובנייה בביתר עילית, מר יוסף שטרית
05.01.2017	שולחן עגול מנהלי מתנ"סים בריכוזים חרדיים – מר עזרא ברגר, גב' רחלי ברנפלד
11.01.2017	ישיבה עם יו"ר ועדת הנדסה בבית שמש, מר משה מונטג
12.01.2017	שולחן עגול חברי מועצה חרדיים ברשויות מעורבות – מר אוריאל בוסו, מר מיכאל אלפר, מר מוטי גולדיס, מר אברהם דייטש
17.01.2017	ישיבה עם מהנדס העיר אשדוד, מר דורון חזן, ומ"מ ראש העיר אשדוד הרב עמרם כנפו
22.01.2017	ישיבה עם מנהל מתנ"ס רמת שלמה, מר עזרא ברגר
26.01.2017	ועדת היגוי במכון החרדי

תאריך	משתתפים – נוסף על צוות הפרויקט
03.10.2017	ישיבה עם אדר' יחיאל קורין, אדר' עופר קורין
03.10.2017	ישיבה עם מר אילן טייכמן, מנהל תחום תכנון ובינוי עירוני. משהב"ש תכנון לחדרים (פרויקט חריש)
16.10.2017	ישיבה עם מר בנימין דרייפוס (מנהל אגף בכיר שיווק משהב"ש, היבטי שיווק לחדרים)
31.10.2017	ישיבה עם אדר' ריטי פירשטיין דונסקי, נחום דונסקי מתכנן ערים, ג'וס הלרמן כלכלן ומתכנן אורבני, חנה שפירא יועצת חברה ושיתוף ציבור
05.12.2017	ישיבה עם אדר' אילון ברנהרד, סגן מנהל חטיבה טכנית תכנון, אדריכל מחוז ירושלים משהב"ש מר בנימין וייל, אחראי פרוגרמות מחוז ירושלים (תכנון לחדרים, בית שמש)
18.01.2018	ישיבה עם אסתי כהן ליס (מנהלת תחום תכנון תוכניות בינוי עירוניות, משהב"ש, תכנון לחדרים ושכונה מקיימת 360)
01.03.2018	ישיבה עם ג'וס הלרמן וחנה שפירא
08.09.2019	שולחן עגול מסכם בהשתתפות גב' שירה תלמי, גב' אירינה ניידמן, מר שחר סולר, מר גנאדי קמינצקי, גב' מאיה טופול, מר דוד פיק, גב' דקלה עדי פרץ, מר אריאל רוזנברג
20.04.2020	ישיבה עם מר יוסף כהן יו"ר הוועדה לענייני אנרגיה בשבת, הרב מנחם מושקוביץ, הרב יואל שילה

תאריך	משתתפים – נוסף על צוות הפרויקט
30.01.2017	ישיבה עם יו"ר ועדת הנדסה בבית שמש, מר משה מונטג
21.02.2017	ישיבה עם מר שלמה רוזנשטיין, חבר מועצה בעיריית ירושלים, יועץ למגזר החרדי במשרד התחבורה
28.02.2017	ישיבה עם סגנית ראש העיר קריית גת, גב' שולמית סהלו
05.03.2017	ישיבה עם מנהל היחידה לחינוך חרדי בפתח תקווה, הרב מנחם שוורץ, מר אליהו ברוכי, מר ישראל פרידמן ומר שאול רוטנברג
08.03.2017	ישיבה עם הרב יעקב שפירא ומר מוטי גולדיס
15.03.2017	ישיבה עם מ"מ ראש העיר אשדוד, הרב עמרם כנפו ומר שלום לוי
19.03.2017	ישיבה עם הרב מרדכי קרליץ
21.03.2017	ישיבה עם מר שלמה רוזנשטיין
22.03.2017	סיור בעיר פתח תקווה בהשתתפות חבר מועצת העיר מר אליהו ברוכי
22.03.2017	ישיבה עם מר אלעד לוי, יועץ לעיריית פתח תקווה
30.03.2017	ועדת היגוי במכון החרדי
03.04.2017	סיור בתלמודי תורה בביתר עילית בהשתתפות מר ישראל תיק
19.04.2017	סיור בסמינר מעלות בירושלים בהשתתפות מר ישראל תיק
24.04.2017	סיור בישיבת מיר הקטנה בהשתתפות מר ישראל תיק
04.05.2017	ועדת היגוי במכון החרדי
16.05.2017	ישיבה בנושא היקפי צורכי ציבור, אגף תכנון במשרד הבינוי והשיכון עם נציגי מנהל התכנון
21.05.2017	ישיבה עם סגנית מהנדס העיר בני ברק, גב' רות מוזס
24.05.2017	ישיבה עם ח"כ יעקב אשר
08.06.2017	ועדת היגוי במכון החרדי
09.07.2017	ישיבה עם מנהלת תחום תעסוקת חרדים במשרד העבודה והרווחה, שירה ברלינר
22.08.2017	ישיבה עם אדר' יעקוב יער, אדר' אביב יער
24.08.2017	ישיבה עם אדר' בני איזק
28.08.2017	ישיבה עם אדר' חיים קהת
29.08.2017	ישיבה עם מהנדס העיר אלעד, מר דני גולדברג
06.09.2017	ישיבה עם הרב מרדכי קרליץ
02.10.2017	ישיבה עם אדריכלית העיר בית שמש, גב' יעל היימן
02.10.2017	ישיבה עם אדר' אריה רחמימוב, אינג' רמי ינובסקי

טבלה ב.1: שטחים עסקיים ברשויות מקומיות חרדיות, 2015

שם הרשות	האוכלוסייה	שטחים עסקיים ¹³⁷ (מ"ר)	שטחים עסקיים לנפש (מ"ר)
אלעד ¹³⁸	44,900	12,100	0.27
ביתר עילית	49,300	45,600	0.92
בני ברק	182,800	697,300	3.81
מודיעין עילית	64,200	53,400	0.83
עמנואל	3,300	2,900	0.88
קריית יערים	3,900	0	0.00
רכסים	10,700	8,100	0.76

מקור: ניתוח נתוני מ"מ 2015

הערות לטבלה:

1. ההיקפים הנ"ל כוללים את מכלול השטחים העסקיים ביישובים, גם כאלה המרוכזים במרכזים וגם שטחים בצירים המסחריים, אם כי בפועל רובם המכריע נמנים עם הסוג הראשון ורק מיעוטם פרוסים לאורך הצירים.
2. נתוני השטחים כוללים את מכלול השטחים הרשומים בשומה העירונית. ההגדרות עשויות להשתנות בשוליים, אך ככלל הן מקיפות את השטחים העיקריים ושטחי שירות, מעל הקרקע ותחתיה, הבנויים בפועל, לפי היתר או בלעדיו.
3. הנתונים האמורים בכל היישובים החרדיים, למעט בני ברק, כוללים שטחי תעסוקה משרדית בהיקפים קטנים, למעשה מזעריים, אם בכלל. על כן הנתונים הכלליים יישוביים האמורים משקפים למעשה את גודל שטחי המסחר והשירותים הקיימים בפועל ומופנים לשימושים רובעיים ושכונתיים.

ניתוח היקפי שטחים עסקיים ברשויות החרדיות

שטחים עסקיים הם חלק מהשטחים לתעסוקה. הבדיקה שתפורט כאן עוסקת בעיקר בשטחים למסחר ולשירותים כגון משרדים, בנקים, מלונאות ואחסנה צמודה, אך לא כוללת תעשייה, מלאכה, לוגיסטיקה ואחסנה ייעודית או שטחי חניה מקורים ולא מקורים.

בנתונים בטבלה המוצגת להלן ניכר היטב המחסור בשטחים עסקיים. הטבלה מציגה את כמות השטחים העסקיים ברשויות החרדיות לשנת 2015, ומנתונה עולה פער משמעותי בין נתוני השטחים ברשויות החרדיות לממוצע הכלל-ארצי.

כפי שנראה בטבלה, להוציא את בני ברק ישנם פחות מ-1 מ"ר לנפש שטחים עסקיים ביישובים החרדיים – בממוצע 0.73 מ"ר לנפש ב-2015, לעומת ממוצע של כ-5.5 מ"ר לנפש ביישובים עירוניים ברמה הכלל-ארצית. אפילו בבני ברק, שבשטחה אזור תעסוקה מטרופוליני, השטח לנפש הוא רק 3.81 מ"ר (כ-70% מהממוצע).

נבהיר כי גודל השטחים המיועדים למסחר, כנורמה ביישובים הכלל-עירוניים, נע בין 1 ל-1.5 מ"ר בממוצע, ושאר השטח העסקי הוא למשרדים ותעסוקה. בתחומים אלו האחרונים, המחסור הוא המשמעותי ביותר.

שטחי התעסוקה והיקפי ביקושים החזויים לשטחים עסקיים

בערים החרדיות הקיימות ובחלק מן הריכוזים החרדיים בערים מעורבות ישנו מחסור כבד בשטחי תעסוקה לתושבים. למחסור זה השפעות בשני מישורים: ראשית, מוקדי תעסוקה מכניסים מיסי ארנונה של עסקים לרשות המקומית ומהווים מנוף כלכלי רב-חשיבות לעיר ולתושביה – מנוף הנעדר מהריכוזים החרדיים; שנית, בשטחים המצומצמים הקיימים כיום לא ניתן לספק מענה תעסוקתי מלא בתוך השכונות החרדיות ואף לא ברמת העיר, ולכן מוגבלות האפשרויות התעסוקתיות, המקצועיות והכלכליות של המועסקים החרדים. נדגיש שוב כי מרבית שטחי התעסוקה לנשים החרדיות צריכים להיות קרובים לאזורי המגורים, במרחק נסיעה של כ-20-30 דקות בממוצע, ונגישים לתחבורה ציבורית, כך שהיעדרם מהמרחב החרדי מגביל דה-פקטו את אפשרויות התעסוקה.

קביעת השטחים לתעסוקה מתבצעת בשלבים הראשוניים בתכנון ערים, בדרך כלל בעת תכנון המתאר. היות שלשטחי תעסוקה השלכות משמעותיות, סביבתיות ואחרות, ככלל לא נוטים להוסיףם בתכנון מפורט נקודתי, כך שהיעדרם מהתכנון הסטטוטורי בשלבים המוקדמים ישפיע באופן מהותי על עתיד העיר, השכונות והתושבים לטווח הארוך. היות שכך, ובהתחשב במחסור כאמור, מצאנו לנכון להרחיב נושא זה ולהציג בנספח את הנתונים אשר היו בסיס להמלצות בתדריך.

הערכת היקפי הביקושים לנפש

צפוי כי היקפי הביקושים לנפש יעלו בעקבות גורמים אלה:

- הגדלת היצע כמענה לחוסרים הקיימים.
- עלייה בכוח הקנייה של הציבור החרדי – עלייה שנרשמת בעקבות המשך מגמת השילוב במעגל העבודה, הכשרה הן של נשים והן של גברים, העלייה בשיעורי המשרות למשרות מוגדלות ואף מלאות, וכן קידום היזמות, לצד הכנסת סקטורים בלתי פורמליים למסגרות מוסדרות ורווחיות יותר.

ההיקפים הקיימים הנמוכים המוצגים לעיל נובעים משילוב של גורמים אחדים, כמו מגבלות כוח הקנייה לנפש המאפיינות את החברה החרדית, ותכנון חסר של שטחי מסחר מותאמים, שירותים ובעיקר תעסוקה, כמפורט לעיל. כמו כן זליגת הביקושים המקומיים עבור כל מוצר ושירות הדורש ספי כניסה גבוהים, עקב תלות היישובים במרכזים המגזריים שבירושלים ובבני ברק במכלול התחומים, לרבות מסחר, שירותים ותעסוקה – זליגה זו גורמת גם היא לכמות נמוכה של שטחים עסקיים מחוץ למטרופולינים החרדיים ירושלים ובני ברק.

137 מסחר, משרדים, בנקים, מלונאות ואחסנה צמודה; לא כולל תעשייה, מלאכה, לוגיסטיקה ואחסנה ייעודית או שטחי חניה מקורים ולא מקורים.

138 באלעד נפתח לאחרונה מרכז מסחר ועסקים חדש המוסף כ-8,500 מ"ר לשטחים העסקיים, מה שמקרב את השטח לנפש בעיר ל-0.5 מ"ר – עדיין נתון נמוך מאוד.

- השגת ספי כניסה גבוהים, אם בעקבות גידול האוכלוסייה ואם בעקבות הקמתם של אזורים תעסוקתיים המתוכננים בחלק מהיישובים.
- תכנון סטטוטורי המקצה שטחים מותאמים להיקפי הצורך.

בהנחה כי השינויים האמורים יתממשו, ניתן להעריך כי היקפי הביקושים לשטחים עסקיים (כפי שנבדקו כאן, כלומר שטחי המסחר והשירותים, וראו הערה 3 לטבלה) יעלו לכדי 1.0 מ"ר לנפש ויותר. כמובן, מדובר בממוצע; ההיקפים מושפעים ממאפייני האוכלוסייה הספציפית, מידת שילובה החזוי במעגל העבודה וכושר ההשתכרות הנגזר מרמת השכלה מוטת תעסוקה וממאפייני הכלכלה המרחבית.

ניתוח היקפי שטחי המסחר והשירותים ביישובים בני השוואה לסדרי גודל של רובע מלמד כי בממוצע יש בהם כ-1.75 מ"ר שטחים עסקיים לנפש. שטח זה כולל, לפחות בחלק מהיישובים, גם מרכיב של שימושים עירוניים החסרים כיום ביישובים החרדיים.¹³⁹ בהנחה כי שימושים אלה הם כ-30% מהשטחים, ניתן להעריך את היקפי הביקושים לשימושים רובעיים ושכונתיים יחד בסדר גודל של כ-1.25 מ"ר לנפש.

ניתוח דומה של היקפי שטחי המסחר והשירותים ביישובים בני השוואה לסדרי גודל של שכונה מלמד כי בממוצע יש כ-1.0 מ"ר שטחים עסקיים לנפש.¹⁴⁰ שטח זה כולל, לפחות בחלק מהיישובים, גם מרכיב של שימושים עירוניים ורובעיים. בהנחה כי שימושים אלה הם כ-25% מהשטחים, ניתן להעריך את היקפי הביקושים לשימושים שכונתיים בלבד בסדר גודל של כ-0.75 מ"ר לנפש, ואילו השימושים הרובעיים הם בסדרי גודל של כ-0.50 מ"ר לנפש.

139 יישובים שגודלם 15,000-40,000 נפש, בדירוג סוציו-אקונומי 2 עד 4 ובניכוי יישובים שבהם מוקדי תעסוקה המשרתים אוכלוסיית יעד גדולה יותר.
140 יישובים שגודלם 5,000-15,000 נפש, בדירוג סוציו-אקונומי 2 עד 4 ובניכוי יישובים שבהם מוקדי תעסוקה המשרתים אוכלוסיית יעד גדולה יותר.

נספח ג'

← הדירה הצומחת

בכל הסיורים שנערכו בערים ובשכונות החרדיות בלטה תופעת הרחבת הדירות. הרחבות אלו ניכרו לעין משום שרבות מהן חרגו ממסגרת המבנה ואופי, וחלקן אף בוצעו באמצעים מאולתרים.

ברור שגודל המשפחה החרדית, מספר הילדים, אורח החיים המקיים מפגשים רבי-משתתפים לאורך כל השנה, בחגים ואירועים, ואורחים הבאים ללמוד – כל אלה מצריכים דירה גדולה. עם זאת, מצבה הכלכלי של האוכלוסייה החרדית מביא כאמור לרכישת דירות מצומצמות בהיקפן, באופן כמעט גורף על ידי כלל האוכלוסייה. מכאן נובעת תופעת הרחבת הדירות, שעימה מנסה להתמודד תפיסת "הדירה הצומחת".

א. ראשית יש להדגיש כי תכנון המאפשר הרחבת דירות אינו תחליף לתכנון תמהיל דירות. אין לתכנן מבנים או מבננים שכולם דירות קטנות, או דירות קטנות המיועדות להגדלה. יש להביא בחשבון כי יהיו גם רוכשים אמידים (או בשלב חיים שונה), העשויים לרצות לרכוש דירה גדולה, ויהיו אלו הרוצים לרכוש דירה קטנה שלא יהיה צורך להרחיבה (דוגמת הורים מבוגרים העוברים לגור בשכונה חדשה בסמוך לילדיהם שעברו לפנייהם).

יתרה מזאת, אם נתכנן תמהיל נכון לדירות במבנה/ במבנן, ייתכן שזוגות חרדיים, אשר אינם נוטים

לעבור דירה, משום החיבור שלהם לקהילה ולשירותי הקהילה הניתנים במקום – ייתכן שזוגות אלו יבחרו לרכוש דירה שונה באותו המבנה או באותו הרחוב, אם תהיה זמינה דירה כזו.

ב. בראיונות עם מתכננים עלתה עמדה השוללת את פתרון "הדירה הצומחת" כמענה גורף.

1. הטיעונים כנגד נבעו מהפקת לקחים מניסיון של בנייה לא מוסדרת, לא תקינה, של תוספות והטלאות המכערות את השכונה ולעיתים אף מסכנות את הדיירים. נוסף על כך עלה היבט של חיים ב"אתר בנייה" לכל אורך השנים – תמיד יש מישהו שמרחיב או מגדיל.

2. המחזיקים בתפיסה זו הציעו להגדיר מראש תמהיל בהוראות התוכנית:

- 25% – דירות 3 חדרים שלא גדלות
- 25% – דירות 4 חדרים שלא גדלות
- 25% – דירות 4 חדרים שגדלים ל-5
- 25% – דירות 5 חדרים שלא גדלות
- גודל דירה ממוצעת 93 מ"ר ללא ממ"ד (105 מ"ר עם ממ"ד)

באופן זה, רק 25% מהדירות ניתנות להגדלה, וחשוב מכך, ההגדלה היא רק בחדר אחד – כלומר המבנה יחסית "מסודר" וניתן לקבוע בתכנון מסגרת להרחבות אלו מראש.

3. הצעה נוספת שעלתה היא לתכנן מבנים להשכרה עם דירות קטנות לשלבי הנישואין

הראשונים. הצעה זו נשענה גם על ניצני יזמות בתחום הדיור להשכרה לחרדים.

ג. מתוך הכרה בנחיצות הגדלתן ההדרגתית של דירות, ובמציאות של רכישת דירות קטנות ושל תהליכי הרחבתן, תדריך זה ממליץ בהחלט לשקול את נושא הדירה הצומחת בתכנון הסטטוטורי והמפורט.

1. גישה אחת גורסת שיש להגדיר מראש זכויות בנייה מקסימליות בתכנון, ודי בכך – כלומר השוק יעשה את שלו, היזמים יקימו דירות בהיקף ובמחיר אשר ניתן לשווק, והזוגות הרוכשים יגדילו את דירותיהם על פי צורכיהם ולאורך זמן.

2. הגישה השנייה גורסת שאין להסתפק בהגדרת זכויות בנייה, אלא יש לדרוש מראש שהתכנון, הרישוי והביצוע של המבנה יכילו מסגרת קונסטרוקטיבית שתקבע את היקף ההרחבות העתידיות. מסגרת זו תייצר אחידות לצופה מהצד, לא רק לאחר ההרחבות אלא גם כאשר רק חלק מהדירות הורחבו. בגישה זו מושטת על הקבלן (ועל רוכשי הדירות, בהתאם) תוספת עלות, אשר יש לשקול (עלות זו מופחתת מעלות ההרחבה בהמשך).

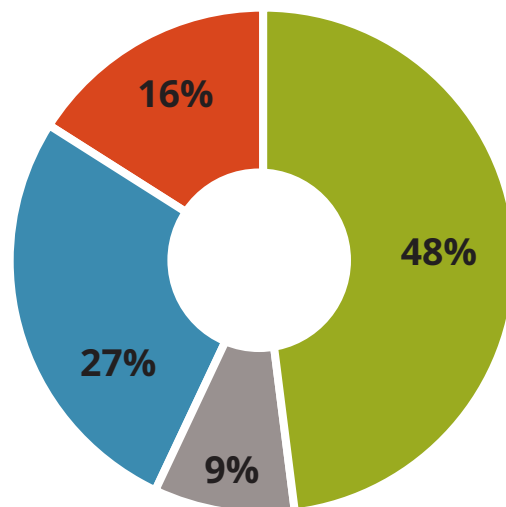
3. בין שתי הגישות קיים מנעד, ועל המתכנן לברור את המתאים לתכנון הספציפי, מתוך מגוון השיקולים שהוזכרו.

ניתן להגדיר בהוראות התוכנית, למשל, שהיתר ראשון יאפשר כבר את הבנייה העתידית – וכך לפחות מתווים את כיוונה, ואף מקלים על הדיירים בנושא הרישוי העתידי.

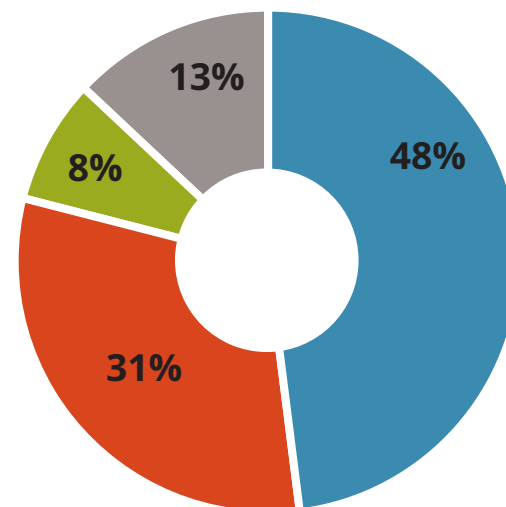
נתונים נוספים לגבי תנועה ותחבורה

מנתוני סקר הרגלי נסיעה עולה דפוס התניידות שונה בין משפחות שברשותן רכב פרטי למשפחות שאין ברשותן רכב פרטי. עם זה ניכר כי כל המשפחות מתניידות ברגל ובאוטובוס במידה משמעותית: 79% במשפחות ללא רכב פרטי ו-43% במשפחות בעלות רכב.

משפחות עם רכב פרטי

משפחות ללא רכב פרטי

■ רכב פרטי ■ אוטובוס ■ הליכה ■ אחר

75% מהמשפחות שנסקרו

- מדובר בשני דפוסי התניידות שונים עבור משפחות שיש ברשותן רכב פרטי לבין משפחות ללא רכב פרטי
- פיצול הנסיעות הקיים לכלל המגזר החרדי: 60% לטובת תח"צ עבור כל הנסיעות היומיות (פנים-עירוניות ובין-עירוניות) לנפש בימי חול.

מקור הנתונים: סקרי הרגלי נסיעה, 2015

אנרגיה ותשתית

כפי שאוזכר בפרק 2.8, חלק מהחרדים אינם משתמשים ברשת החשמל הארצית במהלך השבתות והחגים, עקב חשש חילול שבת בעת תהליכי ייצור החשמל והובלתו ברשת. התייחסות לנושא זה היא חיונית בעת עריכת התב"ע וכן בעת התכנון המפורט לשכונות ואף למבנים. בהיעדר פתרונות מתוכננים מראש, מוצאת האוכלוסייה פתרונות אשר לעיתים אינם מוסדרים או בטיחותיים.

זיהוי האתגר אינו פשוט, ההשלכות ההלכתיות של אלמנטים כגון משאבות ומאגרי מים, נסתרות מעיני המתכנן, לכן רצוי להיוועץ במומחה בתחום. גם המענה אינו פשוט היות ומדובר בשילוב של אתגר הנדסי-טכנולוגי, מבני, כלכלי וכן המושפע מתקינה וחוק.

המטרה בעת עריכת תב"ע היא, לאפשר פתרונות ככל הניתן, הן ברמת התוכנית והן ברמת המבנה, על מנת שלא לייצר חסמים למי שמבצעים את התכנון המפורט, להכין תשתיות תכנוניות בהתאמה לקהל היעד.

להלן תחזיות ארציות לשנת 2030 שערך משרד התחבורה לפי תרחישי ביקושים:

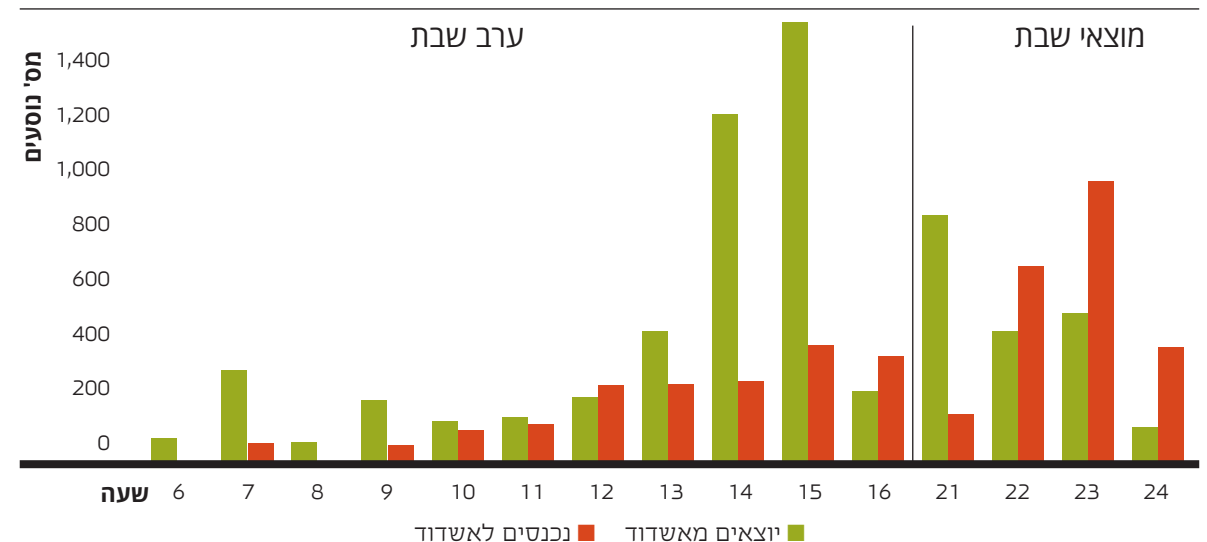
סוג נסיעות	מצב קיים	תרחיש סטטוס-קוו 2030 על בסיס מקדם מצב קיים	תרחיש סטטוס-קוו 2030 על בסיס מקדם מוצע	תרחיש השתלבות 2030 על בסיס מקדם מוצע
אומדן אוכלוסייה כלל-ארצית במגזר החרדי (נפש)	900,000	1,590,000	1,590,000	1,430,000
מקדם ביקוש לנסיעות אוטובוס עירוניות ל-1,000 נפש	5.9	5.9	6.8	6.8
נסיעות אוטובוס עירוניות - יום חול	5,300	9,400	10,800	9,400* (הנחה של 3%)
מקדם ביקוש לנסיעות אוטובוס בין-עירוניות ל-1,000 נפש	4.1	4.1	4.3	4.3
נסיעות אוטובוס בין-עירוניות - יום חול	3,700	6,500	6,800	6,000* (הנחה של 2%)
הנידול בביקוש לתח"צ	-	77%	96%	71%

- תרחיש סטטוס-קוו: שינויים מזעריים ברמת הבידוד של האוכלוסייה החרדית מול האוכלוסייה הכלל-ארצית.
- תרחיש ההשתלבות: רמת גבוהה של המגזר החרדי בשוק העבודה וכתוצאה מכך ירידה ברמת הפוריות וגידול באחוז המשפחות עם רכב פרטי.
- *הנחה שצפויה עלייה ב-10% במספר המשפחות עם רכב פרטי.

לפי נתוני התחזית, יחד עם העלייה הצפויה בשיעור המשפחות החרדיות המחזיקות ברכב פרטי, עדיין צפוי גידול משמעותי בביקוש לתחבורה ציבורית עבור האוכלוסייה החרדית.

בגרף הבא מוצגת התפלגות הנסיעות, המעידה על דפוסי הנסיעה ושיאי הביקושים לנסיעה באשדוד (יציאה מהעיר בערב שבת, חזרה לעיר במוצ"ש). דפוסי התניידות אלה בתחבורה הציבורית תוארו בפרקים 1-2 כאפיון של הקהילה, וכביטוי לקשרים בין הרבנים החרדיים החדשים לבין ערי המטרופולין החרדיות.

נסיעה בקווים מהרבעים החרדיים באשדוד בסופ"ש

<p>גנרטורים</p>	<p>כיום פועלים בשכונות חרדיות רבות גנרטורים, המזינים את בתי השכונה בחשמל בשבת. הגנרטור מופעל ללא צורך בעובדים, ולכן מהווה פתרון שאין בו חשש מחילול שבת. קביעת קווי הולכה לבתי השכונה באופן זה מנוגדת לרגולציה כיום ואף מסוכנת. מומלץ שתכנון שכונות חדשות יבחן עדכונים רגולטוריים עתידיים, ויבחן אפשרות התווית קווי צנרת עודפים שיכולים לאפשר מערכת חשמל חלופית, הן ברמת השכונה והרחוב והן ברמת הצנרת של המבנה. (הקמת תשתית מתאימה מסויימת בבנין המגורים עצמו, כולל צנרת הולכה נוספת, בוררים וכדומה, אפשרית כיום, האתר נותר בהקמת תשתית במרחב הציבורי).</p>
<p>תחנות כוח זעירות</p>	<p>תחנות כוח זעירות וטורבינות המונעות בגז מקודמות כיום בתוכניות מסוימות, ולכן יתרונות וחסרונות מבחינה סביבתית וההשקעה נדרשת. היות ותחנות אלו מופעלות ללא מגע יד אדם (פרט לתחזוקה כל כמה חודשים) יש מי שרואים בהם פתרון הולם לחשמל כשר בשבת. ככל ומתכננים מתחם בהיקף משמעותי, יש לשקול זאת בהיוועץ עם הצוות ההנדסי, הרשות המקומית, יחידות סביבתיות ועוד. היות ותחנות אלו מופעלות ללא מגע יד אדם (פרט לתחזוקה כל כמה חודשים) יש מי שרואים בהם פתרון הולם לחשמל כשר בשבת.</p> <p>יש לשים לב למגבלה רגולטורית הקיימת כיום: יצרן חשמל זעיר (עד 16 מגה וואט) יכול כיום לשרת רק "צרכן חצר" כלומר את המבנה על אותה הקרקע, (כגון מפעל/בית חולים), או לחלופין למכור את החשמל לחברת חשמל, המנהלת את המערכת וההולכה. אולם תכנון שכונה המיועדת לציבור חרדי צריך להביא בחשבון שינויים רגולטוריים שיאפשרו הקמת תחנות כח שיוכלו לאפשר הזרמת חשמל לחצרים סמוכים במסגרת שכונת מגורים – ולפחות לוודא שהתוכנית לא תהווה חסם ככל שמגבלות רגולציה אחרות תוסרנה.</p> <p>גם לפי הרגולציה כיום, יש מקרה חריג במקרה בו תחנת הכוח מספקת גם קיטור לחימום וגם חשמל ישיר – במקרה זה, כן ניתן לספק לצרכנים פרטיים סמוכים. נושא זה הוא מורכב, אך ראוי לבחינה בתכנון שכונות חדשות בהיקף משמעותי.</p>
<p>מתקן מקומי ליצור אנרגיה בבניין</p>	<p>ברמה ההנדסית יש פתרונות, הניתנים ליישום במבנים חדשים המתוכננים לכך. מבחינת רגולציה, כיום אין מניעה להקים במבנה אמצעי לייצור ואגירת חשמל, ולחברו באמצעות רשת חשמל פנימית לכל יחידה בבניין (נוסף על הולכה מהרשת הארצית של חברת החשמל). יתר על כן, ניתן גם לתכנן ולהתקין בורר המאפשר לדיירים את הבחירה האם להשתמש במערכת או לא.</p> <p>על מנת לקדם סטאטוטורית ולאפשר הקמת מערכת כזו בשכונות עתידיות, לאחר בחינת ההשלכות ההנדסיות, והסביבתיות, ניתן לשלב בהוראות התוכנית כאפשרות, וכן לאפשר זאת מבחינת זכויות הבניה במרתפים (עשוי להידרש כ- 20 מ"ר בנוי במרתף וכן פירים וכו' במבנה).</p>
<p>אגירת אנרגיה</p>	<p>בכל תוכנית לאוכלוסייה החרדית, יש לבחון מיקום עבור סוללות לאגירת אנרגיה, בכפוף לשיקולים הנדסיים, סביבתיים וביטחוניים.</p>

<p>משאבות הגברת לחץ</p>	<p>קיים חשש לחילול שבת במשאבות להגברת לחץ מים במבנים. בתקנות התכנון והבניה לתברואה משנת 2019, הותקן סעיף העוסק בלחצי מים, המחייב התקנת מערכת משאבות להגברת לחץ מים במבני מגורים בני חמש קומות ויותר, כאשר לחץ מערכת אספקת המים של הרשות המקומית, או לחץ מיכל אגירת המים על גג הבניין אינו עומד בקריטריון מוגדר. משמעות הדבר היא במקרים רבים התקנת מערכות אלה במבני מגורים. מערכות אלה עשויות להוות בעיה הלכתית, מאחר ופתיחת הברז עשויה להפעיל את משאבת המים וליצור חילול שבת.</p> <p>לנושא זה מספר פתרונות:</p> <ul style="list-style-type: none"> ראשית בעת עריכת התוכנית, על מתכנן המים לבדוק מהו הלחץ העירוני המסופק לשכונה המתוכננת, וככל הניתן לוודא שלחץ זה פוטר את המבנים בשכונה ממשאבות. פתרון אחר, עשוי להיות מאגר מים בגג המבנה עצמו, שתכולתו מספיקה לצריכת המים של הדירות ליומיים לפחות (לחגים בני יומיים וחגים הצמודים לשבתות). בפתרון זה יש לקחת בחשבון כי לא ניתן יהיה להוסיף קומות מגורים בלא שינוי מהותי במערכת, וכן יש לוודא כי הפעלת הברז בדירה וריקון המאגר העליון לא מפעילים משאבה אחרת הדרושה למילוי. פתרון נוסף אפשרי הוא מתקן הנדסי, התקן שבת, המנתק את החיישן המזהה את הצריכה (פתיחת הברז) באופן אוטומטי לפני השבת. מתקן זה גורם לכך שהמשאבה פועלת בשבת באופן מחזורי וקבוע, ואינה מושפעת מפעולות הדיירים. מתקן כזה תופס מעט שטח (גודלו כגודל ארון משאבות) ועלותו מוערכת באלפי שקלים לכל המבנה (בתנאי שתוכנן ושולב בהקמת המבנה), יש לקחת חלופה זו בחשבון בעת תכנון מבנה מגורים לאוכלוסייה החרדית.
<p>מאגרי מים ישוביים</p>	<p>נושא העולה בישובים חרדיים, הדומה למשאבות הלחץ במבנים, אך מופיע ברמה העירונית הוא נושא מאגרי המים. בבריכות המים היישוביות ישנו סף מסוים שמפעיל את משאבת המים וממלא אותה, כאשר הבריכה מתקרבת לסף הריקון שלה. השאיפה שמשאבות המאגר לא תפעלנה בשבת ומועד אינה פשוטה, אמנם הציבור החרדי אינו צורך כמות מים רבה בשבת ומועד¹⁴¹ (יחסית לכלל האוכלוסייה), אך עדיין ישנן סיטואציות בהן המאגרים מתרוקנים עוד לפני בוקר השבת.</p> <p>מענה הנדסי אחד הניתן כיום, קובע שהמשאבות במאגר לא תופעלנה בשבת עד הגעתן לסף מינימום מוגדר הנדסית. מטבע הדברים מענה זה מוגבל בהתאם לקיבולת הבריכה. מענה אחר, הוא הגדלת קיבולת הבריכות בישוב, באמצעות הרחבה או תוספת בריכה. מענה זה מורכב יותר, עלותו והקצאת השטחים עבורו תלוי במשאבי הרשות, ובתכנון סטאטוטורי והנדסי תואם.</p> <p>בכל תוכנית בה כחלק מהליך הכנת התב"ע, נדרשת על ידי רשויות המים בריכת מים חדשה או הרחבת בריכה קיימת לאוכלוסייה החרדית, יש לבחון שיקול זה והשלכותיו בכפוף לשיקולים הידראוליים, גודל בריכה, גובה טופוגרפי וגודל השטח עבור הבריכה.</p>

141 צריכת השיא של האוכלוסייה החרדית, היא בערב השבת, לא במהלכו.

← רשימת קריאה להרחבת הידע על אודות סוגיות מרכזיות בחברה החרדית בישראל

- מנחם פרידמן, החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים (מכון ירושלים לחקר ישראל, 1991).
- משה גרילק, החרדים: מי אנחנו באמת (כתר הוצאה לאור, 2002).
- קימי קפלן, בסוד השיח החרדי (מרכז זלמן שזר, 2007).
- חיים זיכרמן, שחור כחול-לבן: מסע אל תוך החברה החרדית בישראל (ידיעות ספרים, 2014).
- בנימין בראון, מדריך לחברה החרדית: אמונות וזרמים (עם עובד, 2017).
- ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, איכות החיים של אוכלוסיות בחברה הישראלית – מבט השוואתי (המכון החרדי למחקרי מדיניות, 2018)

